МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Львівська політехніка»

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Кафедра теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ: ПРАВА ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції

Національний університет «Львівська політехніка»

21 травня 2021 р.

Львів – 2021

УДК 342.7+[351.86:342](477)(063)
Н 44

Рекомендувала до друку Вчена рада
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 15/21 від 16 червня 2021 р.)

Рекомендувала до друку кафедра теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 18 від 27 травня 2021 р.)

Н 44 **Незалежність України: права людини та національна безпека:** збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 травня 2021 р.) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2021. 340 с.
ISBN 978-617-7809-88-2

У збірнику опубліковано матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції на тему «Незалежність України: права людини та національна безпека», яка відбулася 21 травня 2021 року в Навчально-науковому інституті права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Конференцію організувала кафедра теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права.

У своїх виступах учасники – зарубіжні та вітчизняні дослідники – розкрили різні аспекти теорії та історії держави і права, конституційного та інших галузей права у вимірі українського державотворення, гарантування прав людини та національної безпеки. Такий підхід до вивчення зазначеної проблематики актуалізовано у зв’язку з 30-ю річницею незалежності України, а також з необхідністю ідеологічного протистояння російській пропаганді, яка заперечує здатність Українського народу до суверенітету.

Призначається для науковців, викладачів, студентів та аспірантів юридичних й інших гуманітарних навчальних закладів, юристів-практиків, громадських діячів та всіх, хто не байдужий до проблематики конференції.

Матеріали подано в авторській редакції

УДК 342.7+[351.86:342](477)(063)

ISBN 978-617-7809-88-2

© Ярмол Л. В., упоряд., 2021
© Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021

ЗМІСТ

Ортинський Володимир
ВСТУПНЕ СЛОВО 11

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

1. Melkevik Bjarne / Мелкевік Б'ярн
De «droit de l'Homme» à l'Homme / Від «прав людини» до людини» 13

2. Žalimas Dainius / Жалімас Дайнюс
The Consolidation of Western Geopolitical Orientation in the Constitution / Закріплення західної геополітичної орієнтації в Конституції ... 27

3. Оніщенко Наталія
«Безпековий» рівень життєдіяльності людини: контекст сьогодення 42

4. Бедь Віктор
Юридична колізія щодо реалізації конституційних політичних прав громадян на участь в управлінні державними й громадськими справами в Україні (в частині виборчого права та прав і свободи участі в діяльності політичних партій) 45

5. Маловацький Олексій
Сучасні філософсько-правові теорії відповідальності держави 54

6. Харитонова Олена
Європейські цінності та Україна 56

7. Пашук Тарас
Зловживання процесуальними правами у практиці Європейського суду з прав людини 60

8. Jakuszewicz Adam
Some reflections on the protection of freedom of religion in Ukraine 63

9. Рябошапко Леонід
Духовність, незалежність, інформаційна безпека: Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі і Патріарх Йосиф Сліпий 68

10. Ковальчук Віталій
Легітимація державної влади та громадянська правосвідомість 71

11. Ярмол Лілія
Економічна безпека – невід'ємна складова національної безпеки України ... 79

Секція
«ЦІННОСТІ ТА ІНСТИТУТИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ»

12. Кельман Михайло
Цінності як детермінанти суспільних трансформацій 83

13. Сливка Степан
Коли, нарешті, зрозуміють, що канонічне право – це не церковне право?..... 85

14. Бостан Сергій
Стійкість держави у системі цінностей сучасної української держави 89

15. Сердюк Наталія
Національна культура як ціннісний вектор розвитку України 92

16. Міхайліна Тетяна
Ейджизм у трудових відносинах: трансформація проявів
та шляхи протидії..... 94

17. Романова Альона
Психологічно-правова допомога у кризові етапи розвитку суспільства..... 96

18. Лапка Оксана, Пендюра Максим
Верховенство права як основоположний принцип українського
конституціоналізму 98

19. Бедрій Мар'ян
Правовий звичай як джерело сімейного права України 102

20. Огірко Олег
Формування духовно-моральних цінностей студентської молоді
як запорука міцної держави 105

21. Чорнобай Олена
Вплив правової традиції на становлення
вітчизняної юридичної аргументації 109

22. Колич Ольга
Правосвідомість особи і соціально-політичний розвиток 113

23. Токарська Антоніна, Юр Діана
Проблеми інтерпретації виступу юриста 116

24. Токарська Антоніна, Івасечко Неля
Проблеми ввічливості у дискурсі правника: критичний аналіз..... 119

25. Токарська Антоніна, Степанюк Наталія
Аналіз логічних суперечностей у протоколі допиту..... 122

26. Колич Ольга, Кіра Соломія
Верховенство права: підстави для переходу до терміна «правовладдя»..... 125

27. Андрусяк Ірина, Кухта Марта
Боротьба жінок за виборче право..... 128

28. Андрусяк Ірина, Головенко Діана
Проблемні аспекти ґендерної рівності в українській політиці
та шляхи їх вирішення 131

29. Воловець Світлана
Європейські цінності в українському суспільстві
як вектор розвитку держави 134

30. Миронюк Юлія
Українське суспільство та європейські цінності 136

31. Ковальчук Олеся
Національні цінності українського суспільства
як вектор розвитку держави 138

Секція
«УКРАЇНА ЯК СУВЕРЕННА ТА НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА»

32. Mojski Wojciech
Ochrona praw człowieka i bezpieczeństwa narodowego w Polsce. Założenia
konstytucyjne i podstawowe problemy współczesnej praktyki ustrojowej 141

33. Луцький Роман
Методологічні засади розуміння української держави
як соціально-спрямованої організації політичної влади
на сучасному етапі вітчизняного державотворення 143

34. Софінська Ірина
Вакцинація у контексті гарантування прав людини 146

35. Богів Ярина
Інституційні форми реалізації громадянським суспільством
народного суверенітету 149

36. Zabokrytskyy Ihor
International Commercial Arbitration Court at the Ukrainian CCI (the ICAC)
as a Venue for Disputes Resolution 151

37. Дуфенюк Оксана
Інституційний баланс як умова дотримання прав людини
у системі кримінальної юстиції 154

38. Сковронський Дмитро
Гендерна ідеологія держави і соціалізація особистості 158

39. Пивовар Майя
До питання про правові цінності в Україні як сучасної держави 160

40. Посторонко Інна
Питання статусної безпеки людини в муніципальному просторі –
просторі місцевого самоврядування в Україні 163

41. Баран Анастасія, Ганик В'ячеслав
Стабільність законодавства: досвід країн загального та
континентального права 167

42. Шульган Ірина, Гавронська Іванна
Державне будівництво в незалежній Україні на початковому етапі: особливості, здобутки, прорахунки 170

43. Михалець Ірина
Фактори розвитку та становлення держави 172

44. Антонов Микита
Генезис повноважень Конституційного Суду України 174

45. Слобода Наталія
Основні проблеми реалізації прав людини в Україні 176

46. Василькевич Ельвіра
Становлення і розвиток ґендерної рівності в Україні у період з 1991 року 179

47. Шурак Володимир
Політичні цінності українського суспільства як вектор розвитку сучасної української держави 182

48. Чабан Ярина
Свобода як цінність розвитку української держави 185

49. Химинець Марина
Рівність в українському суспільстві як вектор розвитку держави 187

50. Бурбило Галина
Місце Конституційного Суду України у механізмі захисту прав людини 190

51. Гарбарук Остап
Конституційні засади державотворення в Україні 193

52. Генералова Анастасія
Основи конституційного ладу України 195

53. Головенко Діана
Особливості тлумачення Конституції України Конституційним Судом України 197

54. Ленишин Марта
Інститут окремої думки судді Конституційного Суду України у захисті і реалізації прав і свобод людини і громадянина 200

55. Нюл Евелін
Рішення Європейського суду з прав людини як джерело діяльності Конституційного Суду України 202

56. Рудницька Юлія
Конституційний Суд України в системі стримувань і противаг 205

Секція
«ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ»

57. Баймуратов Михайло
Муніципальні права як основа системи локальної безпеки людини на локальному рівні соціуму 208

58. Крижановський Анатолій
Об'єктивне і суб'єктивне право та правовий порядок: грані співвідношення та синергія 212

59. Харитонов Євген
Права людини і рекодифікація ЦК України: необхідність зміни акцентів . 215

60. Бурдін Володимир
Окремі питання захисту прав дітей від злочинних статевих посягань 218

61. Жаровська Ірина
Правове регулювання таємниці генетичної інформації 220

62. Sawczyszyn Marian
Prawo i moda – wybrane aspekty regulacji 223

63. Самбор Микола
Права людини в Україні: проблеми розуміння та здійснення 225

64. Грень Наталія
Судова практика іноземних держав у сфері дискримінації за віком 228

65. Крижановський Анатолій
Конституційно-правовий захист прав і свобод людини та громадянина 230

66. Попадинець Галина
Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист 233

67. Бурдіна Тетяна
Міжнародні стандарти застосування заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі 236

68. Ortynska Natalia, Gursky Taras
Fourth generation human rights: to the formulation of the problem 239

69. Сірант Мирослава, Сірант Анастасія
Актуальні проблеми міжнародного співробітництва у сфері захисту прав громадян 241

70. Ярмол Лілія, Богуцький Роман
Вплив християнства на правову систему України 243

71. Ярмол Лілія, Однороз Юлія
Правові аспекти гендерної рівності в Україні 245

72. Ярмол Лілія, Юзва Христина
Право на дистанційну освіту та проблеми юридичного забезпечення його реалізації в Україні 248

73. Шульган Ірина, Цігуш Ганна
Політичні права за Конституцією України: основні проблеми забезпечення 251

74. Маргацька Оксана
Роль держави у регулюванні релігійних відносин 254

75. Бойко Ірина
Право на справедливий суд в Україні: сучасні виклики 256

76. Щербай Іванна
Класифікація прав людини 259

77. Kolesnik Mykhailo
COVAX as a means of ensuring the right of a citizen of Ukraine for health care 261

78. Цьорох Софія
Юридичне забезпечення права на освіту в Іспанії 264

79. Сологуб Марта
Реалізація Конституційним Судом України функції захисту прав і свобод людини і громадянина 267

80. Козлов Владислав
Вплив COVID-19 на обмеження прав людини в Україні 269

Секція
«НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»

81. Токарська Антоніна
Гібридне нищення незалежності України: інформаційний аспект 273

82. Зозуля Євген
Окремі питання законодавчого забезпечення національної безпеки України в частині захисту прав і свобод населення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях..... 275

83. Богуцький Павло
Право національної безпеки як ціннісно-нормативна основа правового забезпечення національної безпеки України 278

84. Сушинський Олександр
Національна безпека: інституційні засади в аспекті відповідальної республіки 281

85. Ластовський Валерій
Національна безпека, церковна політика та права людини:
співвідношення пріоритетів в українській реальності 288

86. Мельник Ярослав
Соціальна безпека як особливий режим соціального права
у категорії «абсолютного» та «відносного» 291

87. Лясковська Світлана, Радовецька Людмила
Безпека людини як основний елемент
концептуалізації національної безпеки України 293

88. Мельниченко Богдана
Теоретико-правові засади публічного управління
у сфері національної безпеки 295

89. Чудик-Білоусова Надія
Поводження з побутовими відходами як складова забезпечення
національної безпеки на місцевому рівні 298

90. Тихомиров Олександр
Національна безпека в контексті реалізації новітніх прав людини 301

91. Шай Роман
Трансформація культурних прав людини
в умовах глобалізаційних процесів 304

92. Товпига Ліна
Правові засади організації діяльності поліції
як служби внутрішнього сектору національної безпеки України 306

93. Цебенко Соломія
Стандарти Ради Європи щодо інформаційної безпеки: окремі аспекти 308

94. Марковський Володимир, Матіїшин Роман
Підходи науковців та практиків у дослідженні кібербезпеки держави 311

95. Андрусяк Ірина
Правові аспекти регулювання інформаційної безпеки 316

96. Баскакова Оксана
Правові засади співпраці України з Європейським Союзом
в контексті протидії зовнішнім збройним загрозам
національній безпеці України 319

97. Цебенко Соломія, Данчук Галина
Право дитини на безпеку в Інтернеті, особливості його реалізації
в Україні, порушення та небезпеки 322

98. Шульган Ірина, Пухир Аліна
Національна безпека України 324

99. Кузьмук Юлія
Свобода пересування у практиці Європейського суду з прав людини: окремі аспекти 326

100. Бортник Оляна
Проблема забезпечення прав військовополонених в умовах російсько-українського конфлікту 329

101. Кравчук Дарина Генрієтт
Сучасні перспективи забезпечення національної інформаційної безпеки України на міжнародній арені 331

102. Візняк Діана
Особливості забезпечення прав та свобод біженців в Україні 334

103. Кратко Тетяна
Порушення прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні 337

ВСТУПНЕ СЛОВО

Доброго дня, шановні учасники конференції! Сьогодні я з приємністю хочу привітати всіх. На жаль, ми в онлайні, але маємо можливість бачити один одного і поспілкуватися на надзвичайно важливу тему – незалежність України, права людини і національна безпека.

Національний університет «Львівська політехніка» – це навчальний заклад з історією понад 200 років. Інститут права, психології та інноваційної освіти, звичайно, молодий інститут – понад 10 років ми працюємо. Це вперше в Національному університеті «Львівська політехніка», у технічному виші було створено такий гуманітарний інститут, який на сьогодні суттєво розвинувся. Зараз у нас працює понад 40 докторів наук, у нашому колективі є відомі вчені, які заявили про себе і в Україні, і поза нею своїми доробками в науці. Національний університет «Львівська політехніка» є тим навчальним закладом, який підтримує все прогресивне, все те, що стосується кожного і працівника, і студента.

Сьогоднішня міжнародна конференція – один із тих заходів, які практично щодня проводяться в нашому навчальному закладі. Утім, нинішній науковий форум особливий, бо він присвячений 30-річчю незалежності України. Ми хотіли б обговорити концептуальні підходи вчених до цієї проблеми, до проблеми незалежності України, прав людини в Україні та національної безпеки. З цією метою на конференцію запрошено відомих учених. Це Дайнюс Жалімас – Голова Конституційного Суду Литовської Республіки, доктор юридичних наук, професор Університету Миколаса Ромеріса (м. Вільнюс); Б'ярн Мелкевік – доктор юридичних наук, поважний професор юридичного факультету Лавальського Університету з Канади; Тарас Пашук – кандидат юридичних наук, старший юрист Європейського суду з прав людини з Франції. Раді вітати гостей з Польщі, а саме нашого колегу з Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні, з яким ми співпрацюємо, Войцеха Мойского – доктора юридичних наук (кафедра конституційного права, Інститут правничих наук – Факультет права та адміністрації Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні); науковців з інших університетів Польщі, а саме: Адама Якушевича – доктора юридичних наук (кафедра права Інституту права і економіки Університету Казимира Великого в Бидгощі); Мар'яна Савчишина – доктора філософії права (кафедра філософії права та правової етики Яґеллонського Університету). Беруть участь у конференції також відомі в Україні та поза її межами наші вітчизняні науковці. Зокрема, я радий, що на наше запрошення відгукнулася відома вчена, академік Наталія Оніщенко, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України. Долучилися й інші відомі українські вчені з інших університетів України та з нашого університету, юристи-практики: М. Баймуратов, В. Бедь, М. Бедрій, П. Богуцький, С. Бостан, Я. Богів, В. Бурдін, Н. Грень, І. Жаровська, Є. Зозуля, М. Кельман, В. Ковальчук, А. Крижановський, В. Ластовський, О. Лапка, С. Лясковська, Р. Луцький, О. Маловацький, Т. Міхайліна, Я. Мельник, Б. Мельниченко, О. Огірко, Н. Ортинська, М. Пендюра, Л. Радовецька, А. Романова, Л. Рябошапко, М. Самбор, Н. Сердюк, С. Сливка, І. Софінська, О. Сушинський, А. Токарська, О. Тихомиров, Є. Харитонов, О. Харитонова, Н. Чудик-Білоусова, Л. Ярмол та ін.

Я сподіваюся, сьогоднішня наша розмова матиме добрі результати, ми виробимо рекомендації, які зможуть послужити орієнтиром чи надати практичну допомогу в розвитку нашої незалежності. Я бажаю Вам гарного дня, добрих дискусій і результатів. Хочу висловити впевненість, що з таким складом учасників робота нашого форуму буде плідною і творчою. Дякую за надане слово!

Володимир ОРТИНСЬКИЙ
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
директор Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Bjarne MELKEVIK
Dr. Juris Habil. Professeur,
Faculté de droit, Université Laval, Canada;
Bjarne.Melkevik@fd.ulaval.ca

DE «DROIT DE L'HOMME» À L'HOMME[1]

Nous nous apprêtons à faire, philosophiquement, une descente architecturale dans le sens à attribuer aux expressions de «droits de l'Homme» et de «sécurité nationale». L'objectif est de comprendre ces deux expressions à la lumière de «privilège en faveur de l'individu» et de «protection de l'individu». Nous ne cherchons donc rien de juridique «en soi», nous nous situons délibérément en aval de tout jugement à faire, avec d'autres mots nous nous situons réflexivement face aux éléments et considérations à prendre en compte si nous utilisons ces deux expressions dans un jugement. De ce fait, nous nous situerons dans une position iusphilosophique qu'exprime notre profond attachement à une modernité juridique.

Assumons donc entièrement notre penchant iusphilosophique et pour cela il faut commencer par attribuer un sens à nos deux expressions mentionnées. Attribuer un sens, car il nous est impossible de découvrir ou encore décrire le sens que possèdent supposément les expressions «droits de l'Homme» et «sécurité nationale». Si nous avons pu découvrir un sens, il aurait fallu faire de l'ontologie, et si nous avions pu décrire «un sens», il aurait fallu s'engager dans la métaphysique, ce que nous n'avons guère le goût de faire. Reste de ce fait deux expressions que nécessite que nous les attribuions de sens, le sens que les deux expressions expriment pour nous. Que cela sera philosophiquement risqué et que quelqu'un d'autre envisagerait sans doute les deux expressions tout autrement et différemment de nous, nous l'acceptons. Loin de nous de de considérer cela comme problématique, plutôt un indice que les deux expressions suscitent dans l'esprit de chacun de nous des réactions différentes de la nôtre. Aucun problème! Nous n'avons pas à être d'accord quand l'esprit s'engage à explorer le sens à attribuer aux mots, aux expressions, aux notions et concepts. À l'exception, si vous voulez à loisir jouer (de façon inappropriée) à Hegel-bis et à refaire l'idéalisme à rembours! En ce qui nous concerne, commençons simplement d'attribuer un sens, d'abord, à l'expression «droits de l'Homme».

Quel sens attribuer en effet à l'expression «droits de l'Homme»? Attribuer un sens pour que l'expression «droit de l'Homme» *fasse sens*!

En ce qui nous concerne, l'expression «droit de l'Homme», fait pour nous sens en tant que «privilège». Certes nous pouvons utiliser d'autres mots similaires comme «prérogative», «atout» (Ronald Dworkin), mais le mot «privilège» résume bien tout ce qu'il a à dire, surtout par le fait même que ce mot se conjugue bien avec le mot de base, à savoir avec le mot «l'Homme», avec l'être humain. Et si le mot «l'être humain» n'a pas existé dans la langue des Grecs de l'antiquité, où il a manqué toute possibilité de référent (et de référence), le mot se distingue en nous situant correctement dans la grande mutation culturelle qu'a représentée ce qu'on dénomme (de façon inappropriée) le Moyen-Âge. Un

[1] Traduit par M. Kolesnik.

Moyen-Âge qui n'était d'ailleurs pas si «sombre» que le dessin sa mythologie, sinon représente une période de changement culturel qu'introduit cet «être humain» culturellement comme le plus important sur notre terre, plus important que les empires, les principautés, les villes. Que cela prenne racine dans le christianisme ne fait aucun doute, car là où un Grec et un Romain ne comprenaient rien au concept de l'être humain, un chrétien le comprend immédiatement et dans tous ses sens envisageables. Ce qui a manqué à cette notion de l'être humain, à savoir une connexion à la *zoon politikon* – d'où l'ouverture vers le mot «droits» – n'arrivent pourtant que plus tardivement, il faut attendre, *grosso modo*, le 13e siècle anglais.

En fait, c'est par la mythologie que suive la *Magna Carta Libertatum* anglaise (La Grande Charte des Libertés) de 1215, que s'installe la conjonction de «liberté» – *rights* – et la zoon politikon. Rappelons que cette *Grande Charte* n'était à l'origine qu'une confirmation textuelle des privilèges des Barons et des Nobles, d'où s'ajoutaient des Abbey, des Villes, etc., et que tout cela ne concernait en rien le peuple et surtout pas le bas peuple. Par l'ironie de la chose, la mythologie change pourtant tout cela, étape par étape, en «liberté anglaise», en privilège pour tous. Et important, c'est un privilège porter «politiquement» et n'est pas anthropologiquement. C'est le privilège d'un *zoon politikon*. Et c'est ainsi que cela prit pied à l'intérieur de l'histoire de la common law, pour rien ajouter sur l'histoire de la philosophie du droit.

Loin de nous de faire une quelconque généalogie, car le sens à attribuer est là, il est maintenant là avec nous en tant que tradition établie, autant politique et que juridique. Que de grands penseurs ont voulu au gré des siècles contribuer avec des idées à eux, ne change rien à cela.

Attribuons en suite un sens à l'expression «sécurité nationale». Une expression plus intrigante et qui se présente souvent par son contraire, par «l'insécurité nationale» et ses périls. Il y a des raisons d'évincer des expressions trop ambiguës, litotes, oxymores, et de préférer d'autres mots plus circonscrits, et l'expression «sécurité nationale» est sans conteste de cet ordre. En attribuant un sens à cette expression, c'est cette ambiguïté qu'elle contient qui nous saute virtuellement en face et qui nous force à l'envisager, telle *Janus*, avec un côté pile où se dessine une «politique» et un côté face où se dessine l'importance de «sécurité».

En fait, par l'expression «sécurité nationale» se présente une large dispositive et de considérations, de stratégies, d'actes, etc., opérationnalisés par un État et ayant comme objectif politique de protéger les intérêts vitaux de l'État; par exemple sa population, son territoire, ses frontières, etc. Des intérêts vitaux plus que légitimes, comme un regard souciant sur l'histoire nous le montre avec des guerres, des invasions, des oppressions, des massacres, et «des malheurs» en série.

L'autre face de cette expression, c'est sa dimension «sécuritaire», la nécessité de se protéger, de se mettre à l'abri, de se défendre. Dans sa dimension anthropologique et politique, s'introduit le sens de se sécuriser, le sens d'organiser tous ensemble des défenses communes, de se soutenir mutuellement et de faire des alliances dans ce sens. En un mot, construire une protection à partir et pour l'Homme. Ce qu'a été historiquement une «sécurité nationale» sans État.

Or, en regardant à présent les sens que nous avons attribués à ces deux expressions de «droits de l'Homme» et de «sécurité nationale», nous ne constatons pas d'antinomie, *per se*, non plus de contradictions. Nous discernons avant tout un souci en faveur de l'Homme,

un souci en faveur de l'individu et ce qui fait que l'Homme soit humain. Et nous distinguons surtout deux légitimités, deux légitimités qu'exprime ce souci en faveur de l'Homme. D'où la nécessité, qui nous pousse à continuer notre descente dans ce sens et de cibler davantage le «souci en faveur de l'Homme» mentionné.

Observons, *primo*, que l'éclaircissement du sens quant au «souci en faveur de l'Homme» peut se faire sur deux axes. S'exprime d'abord un souci anthropologique quant à la vulnérabilité de l'humain, de sa fragilité, s'exprime ensuite un souci humanitaire face à la férocité de l'Homme, de l'humain comme acteur du «mal». L'Homme peut être à la fois l'agneau et le loup!

La vulnérabilité de l'Homme, constitue un sujet fascinant. C'est comme installer un miroir où chaque individu peut se voir soi-même et par ce procédé comprendre qu'il n'est pas comme les autres. Car la vulnérabilité de l'Homme ne se résume guère à une formule unique, nous sommes vulnérables différemment, chacun à sa façon et chacun avec nos forces et nos faiblesses. Cela se constate aisément quand nous comprenons que la vulnérabilité d'un individu ne se résume guère à une quelconque nature, mais réside entièrement dans le domaine culturel (ou civilisatrice). Cela concerne la condition psychique, mentale, morale, cognitive, sociale, économique et autre qu'influencent sur la vulnérabilité de tout individu. Le plus important c'est qu'il n'existe aucun déterminisme sur le niveau de vulnérabilité, chaque personne négocie comme il le peut avec sa propre vulnérabilité, et quelques-unes négocient mieux que d'autres. Quelques-unes négocient tellement mal avec leurs vulnérabilités qu'ils tombent, qu'ils se font mal, qu'ils se heurtent et hélas, deviennent facilement les proies des prédateurs humains.

Certes les anthropologues (et surtout les anthropologues philosophiques) affirment haut et fort que la vulnérabilité de l'Homme s'explique autant par l'espèce biologique, par l'homme en tant qu'animal. Ils montrent, avec raison, que tout nouveau-né qui rejoint la sphère de l'Homme n'a pas la capacité de survivre sans accueil, sans accueil tout nouveau-né périt rapidement sans trace. Ce qui est vrai! Mais il est vrai également, que cette sphère de l'Homme en offrant un accueil familial offre également une socialisation et une personnification qui fait de l'individu un *zoon politikon*, un être humain conscient d'être là et de l'être «politiquement» et «socialement». D'être vulnérable. c'est de ce fait normal, nous sommes tous des êtres vulnérables, car invulnérabilité est une illusion, une erreur de compréhension où c'est l'orgueil qui nous fait trébucher. Si en conséquence la vulnérabilité de l'Homme ne nécessite pas en soi une protection, car la conscientisation de notre vulnérabilité nous tient éveillés, l'Homme peut facilement devenir l'objet de prédation, de l'exploitation, de l'abus, de tromperie, de débauche. C'est attristant de constater qu'avec quelle ingéniosité l'Homme fait de l'Homme sa proie, comment il l'objectifie pour faire de lui (ou d'elle) une gratification au sens unique. Ce qui nous renvoie à l'interrogation sur le souci humanitaire face à la férocité, la méchanceté, le mal que fait répandre l'Homme.

En abordant la problématique du «mal» que l'Homme dirige à l'Homme, rien ne l'illustre aujourd'hui le plus tristement que le fait du terrorisme. Par sa bestialité, par sa cruauté, par l'inhumanité, le terrorisme contemporain, dans toutes ses variantes, incarne la vacuité où loge la conscience tétanisée d'une partie de nos concitoyens. Hélas, car le terrorisme fait mal, terriblement mal, et il brise et il détruit, pour rien, pour des gloires sans lendemain, pour que les pleurs et les malheurs se répandent, pour gaspiller la vie de l'un et de terroriser la vie de l'autre. Après la désolation du terrorisme, c'est la terre brulée où rien ne pousse et où s'accumulent les cendres de ceux qui sont pour les terroristes «de trop»!

Peut-être même que c'est le mot «terrorisme» qui est aujourd'hui de trop! Peut-être que le mot «massacrisme» (l'attentat-massacre) serait le plus approprié, car il s'agit de cela, de faire accumuler autant de cadavres les uns sur les autres pour que la terreur se loge dans l'esprit des autres et glace leurs actions. En ce sens, le massacrisme contemporain a jusqu'ici été exemplaire par sa cruauté et par des meurtres de masse, l'indifférence dans leurs exécutions, l'instrumentalisation de vies humaines ou simplement par le manque entier et cruel d'humanité. Une massacrisme au plein sens du mot: tuer avec sauvagerie et indifférence des êtres qui ne peuvent pas se défendre. Tuer pour terroriser, pour mettre à genoux et pour effacer pour toujours tout espoir de vivre libre. De fascisme brun au fascisme islamique, c'est la même mélodie de malheur que se répand, c'est la volonté de frapper les gens d'effroi et de stupeur, de verser le sang des innocents et de répandre la peur dans toute la population.

Il y a de gens qui ne croient pas au «mal», qui préfère fermer les yeux, qui inventent et avancent des excuses, qui s'enfoncent dans des justifications qui n'ont guère d'autre fonction réelle que de faire d'eux des complices et des idiots utiles. C'est l'autre versant de ce «mal», où tant de gens célèbrent l'aveuglement et l'obscurité. Là où il sert mieux à l'homme et l'humanité de dire non, de tracer la ligne, de dire le *no pasarán*, et surtout de s'engager tous ensemble contre le mal que l'Homme inflige à l'Homme.

Nous l'avons affirmé plus haut, l'Homme peut à la fois être l'Agneau et le Loup! Thomas Hobbes n'a pas entièrement tort quand il écrit que «l'homme est un loup pour l'homme» (*Homo homini lupus est*). Car là réside également une vérité, une vérité qui nous rappelle que l'Homme peut être le pire ennemi de son semblable, ce que le mal que l'Homme fait à l'Homme atteste. C'est pourtant également «une vérité» fausse et incorrecte, une vérité que ne concerne que quelques Hommes singuliers et des hommes perdus dans cette singularité. Il vaut mieux alors investir le zoon politikon de l'Homme dans son sens d'être là, d'être là dans son sens politique et social, ce qui nous permet de réaffirmer la priorité de l'Homme, de réaffirmer cette priorité dans la concrétude de l'Homme qui marche dans les rues, qui joue dans les parcs, qui rit et qui pleure.

Et la particularité de l'Homme concret, l'Homme en chair et en os, c'est qu'il se confirme lui-même ainsi. Il sait qu'il est «fragile et vulnérable», il sait qu'il doit «se protéger et se défendre», il sait surtout que tout cela dépend de lui, toujours de lui et de personne d'autre. Il n'est pas seul, car l'Homme *zoon politikon* n'est jamais seul, il vit avec les autres, il dépend d'eux et il a besoin d'eux. La politique humaine, c'est de toute évidence une politique de l'Homme en pluriels. Regardons cela de plus près en examinant la solidarité comme préalable de toute action concertée, regardons ensuite la solidarité comme libérant une socialité solidaire.

Or, en prononçant le mot «solidarité» s'observe rapidement que le mot évoque trop de mauvais souvenirs, de souvenirs politiques de «joug» et de «knout». Car c'est vrai que le mot a été utilisé pour manipuler, soumettre, embrigader, manœuvrer et surtout pour tromper! Utiliser par la gauche comme par la droite, le mot a simplement récolté une mauvaise réputation, d'être le signe de ce que nous appelons aujourd'hui le «politiquement et le moralement correct», un terrorisme politique et moral avant le terme. Pourtant, si nous rejetons tout faux discours sur une «solidarité à la disposition» ou encore sur une «solidarité de devoir», il reste encore la possibilité de comprendre la solidarité comme une ressource qui peut produire les individus libres. Si nous avons compris le *zoon politikon* correctement, la confirmation politique et sociale de l'Homme se concrétise inéluctable par les multiples liens qu'il tisse, directement et indirectement, avec la pluralité des êtres qui l'entourent, même avec ceux qu'il ne connaitra jamais vraiment.

C'est dans la famille qu'empathie, sympathie et solidarité se développent sans se dissocier, comme si elles dépendaient les unes des autres. Nous apprenons au préalable l'importance de l'humain dans le petit cercle familial ou «privé». La famille est le substrat où s'élaborent des expériences «du moi, des autres et du nous», expériences qui «forment» par la suite nos capacités de solidarité, que crée nos «ressources individuelles» pouvant éventuellement être engager en faveur de l'autrui. Ce premier cercle sera suivi, dans la formation de l'individu, par celui de la communauté, puis par celui de la région, par celui de l'État-nation, enfin par celui du Monde. L'individu, dans la formation de son «moi», apprendra l'importance de l'humain à toutes les échelles de l'environnement humain. Il peut comprendre qu'il a besoin d'autrui, que deux est plus fort que celui qui se trouve seul, que trois est encore plus fort que deux, il comprend de la sorte que quand l'Homme épaule l'Homme, se construit une digue en faveur de l'Homme.

Admettons que nous n'entrons dans le monde de «je», «tu», «il et elle», etc., que par l'intégration sociale, par la personnalisation et la socialisation. De ce fait, nous pouvons surtout concevoir la solidarité comme issue d'un processus de formation individuelle qui tourne autour de l'apprentissage du rôle et de l'importance de l'humain «pour moi, pour les autres et pour nous». Et également envisager la solidarité comme le résultat d'un processus de socialisation et de personnification propre et unique à chacun de nous.

Comprenons avant tout la solidarité comme une digue que nous construisons pour «nous». C'est une digue de solidarité avec tous ceux qui à partir de notre jugement autonome à réellement besoin de notre solidarité. Cela repose sur notre faculté de faire de notre jugement un appui de solidarité en faveur de l'autrui. Ce qui nous permet également de concevoir la solidarité comme libérant une socialité solidaire toujours focalisée sur l'Homme.

Car la solidarité c'est bien évidemment une politique, une politique dans le sens premier du mot: une politique de prise de parole, une prise de parole solidaire et qui thématise le fait de vivre ensemble. Faire de la «prise de parole» une digue contre le dénigrement de l'humain, c'est autant une digue de protection qu'un avancement de la cause de l'humain.

Le fait de «prendre la parole» c'est l'aube de l'autonomie de l'homme, car s'ouvre la possibilité par la suite de parler pour soi et d'éloigner, autant que possible, la propension de parler en minorité sous la panoplie d'hétéronomies que les individus ont forgées pour les servir, pour servir leurs propres servitudes. L'autonomie en tant que protection de l'Humain, autant contre les forces d'hétéronomie que contre sa propension de se plaire dans «sa servitude», rentre ainsi en première ligne. Pareil à solidarité, l'autonomie n'est guère une donnée, une factualité, une naturalité, une socialité, mais le résultat d'une lutte que l'individu a entamé avec lui-même et qu'il risque à tout moment de perdre, perdre partiellement, perdre entièrement. L'autonomie c'est un processus où l'individu doit se rendre autonome, c'est le moment de se fabriquer soi-même comme son «propre législateur». Pas dans une solitude kantienne, mais se forger avec les autres et en tant qu'un *zoon politikon* propre, avec une mentalité qui s'engage avec les autres et qui s'ouvre sans gêne à l'utilisation de «l'espace public». L'autonomie de l'individu peut de la sorte se confirmer autant en tant que «politique» que «sociale», «économique», «anthropologique», que se développer sur ses propres prémisses en tant qu'un individu apte à authentiquement dire «je».

Compris tel quel, l'autonomie de l'individu se comprend entièrement en tant qu'autonomie exercée, pratiquée et confirmée. L'autonomie relève de l'existence politique et sociale de l'individu et nécessite dans ce sens des espaces publics pour exprimer en

liberté cette autonomie. L'espace public nous sert de la sorte à considérer toute forme de prise de position, comme n'étant qu'une «opinion» soumise à notre approbation ou désapprobation. L'espace public sert, en conséquence, de la même façon qu'une caisse de résonance apte à repérer des problèmes, des inquiétudes, des difficultés, qui préoccupent les gens. L'espace public sert semblable à un système d'antennes sensibles à l'échelle de la société en identifiant ce qui ne fonctionne pas, ou fonctionne mal. D'où la nécessité d'assurer que l'espace public devienne accessible à tous et qu'il serve à exprimer fidèlement les opinions de tous, sans restriction, pareil à un «tohu-bohu» original. De là également l'importance de l'espace public pour nous signaler et à débusquer les menaces qui représentent les pouvoirs d'hétérogènes, et ensuite pour nous protéger adéquatement en mettant un mot sur la chose.

Il est temps de conclure et de nous interroger. Notre descente des «droits de l'Homme» à l'Homme, nous a amenés où en fait?

Et fait uniquement à retrouver l'Homme et à l'accompagner dans le fait de l'être; à l'affirmation que c'est l'Homme qui doit nous préoccuper, que c'est l'alpha et l'oméga, le départ et l'arrivée, que c'est le sens même de nos affaires humaines; à confirmer la nécessité de prudence dans les affaires humaines.

Car, s'il convient d'écarter autant l'instrumentation de cet Homme que son objectification, il faut également écarter et éloigner tout jugement théorique ou de principe qui ne met pas l'Homme à la première loge. S'égarer dans une valeur suprême, sanctifier un principe, absolutiser une position morale, ne nous sert à rien et ne nous ouvre qu'un labyrinthe sans issue désignant ceci et cela comme intrinsèquement bons ou mauvais, sans préparer le jugement à faire en pratique. Quand on *va à l'Homme,* nous avons besoin d'autre chose que de théories élaborer pour gouverner, pour dominer, pour déplacer des montagnes, pour construire des villes, nous avons besoin de jugement, besoin d'une intelligence de la situation, besoin que l'éclairage qu'apporte la raison au jugement pratique sert l'Homme en chair en os.

En fin de compte, notre discours se connecte au rôle ordinaire de la philosophie du droit en prônant la prudence, prudence dans nos affaires humaines, prudence devant le fait que «le bien» peut s'achever en «catastrophe», que la précipitation peut aboutir dans une chute, que l'audace peut devenir la ruine.

Prudence dans les affaires humaines ne peut que servir l'Homme. Il faut orienter notre jugement vers ce qui sert authentiquement l'Homme, sert l'individu en chair et en os et sert l'individu dans la mesure de l'individu, à savoir l'individu concret.

Voir nos écrits. Plusieurs de nos travaux scientifiques ont été publiés en ukrainien [1-11].

LISTE DES SOURCES

1. Мелкевік Б'ярн [i.e. Bjarne Melkevik]. Право. Філософія. Сучасність. Збірка статей з нагоди проведення Першого Харківського міжнародного юридичного форуму (3–6 жовтня 2017 року) [Law, Philosophy, Modernity. Collection of essays on occasion of the First International Legal Forum in Kharkiv (October 3 – 6, 2017], (translated to Ukrainian by Sergey Maksimov, N. Satochina, Olena Uvarova, Vitaliy Voichishin, Inna Kovalenko), under the direction of Sergey Maximov et Olena Uvarova (dir.). Харків [Kharkiv, Ukraine], publisher «Право», 2017.

2. Мелкевик Бьярн [Bjarne Melkevik]. [The Normative Transformation of Law], translated to Ukrainien by Inna Kovalenko, in *Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого* [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy,

philosophy of law, political science, sociology: The collection / Editorial board: O. Danilyan and al. – Kharkiv: Pravo, 2021. – Tome 48, Issue no. 1 ou 2; à paraître.

3. Мелкевик Бьярн [Bjarne Melkevik]. Перетворення права: погляд з позиції комунікативної теорії [Transformation of law: a view from the standpoint of communicative theory], translated to Ukrainien by Inna Kovalenko, in *Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого* [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology: The collection / Editorial board: O. Danilyan and al. – Kharkiv: Pravo, 2020. – Tome 47, Issue no. 4, page 35 – 46. DOI: https://doi.org/10.21564/2075-7190.47.218956. ORCID ID: 0000-0002-4299-546X

4. Мелкевик Бьярн [Bjarne Melkevik]. «Уразливість» особистості та ефективність прав людини: потенційне питання? [«Vulnerability» of the individual and effectiveness of human rights: a question of potentiality?], in *Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого* [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University – Series Philosophy], translated to Ukrainian by Inna Kovalenko, Kharkiv, publisher Pravo, 2020, volume 46, no 3, p 88 – 114. ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4299-546X

5. Мелкевик Бьярн [Bjarne Melkevik]. Віллей та проблема правової діалектики [Michel Villey and the question of juridic dialectics], in *Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого* [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University – Series Philosophy], translated to Ukrainian by Inna Kovalenko, Kharkiv, publisher Pravo, 2019, volume 44, no 1, p 66 – 87. DOI: https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195794

6. Мелкевик Бьярн [i.e. Bjarne Melkevik]. «Ганьба американської юридичної освіти »: у світлі прочитання Алана Уотсона [«Shame on American legal education»: Thoughts In light of Reading Alan Watson], in *Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого* [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University – Series Philosophy], translated to Ukrainian by Inna Kovalenko, Kharkiv, Publisher Pravo, 2019, volume 42, no 3, p 45–70. DOI: https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170728

7. Мелкевік Б. [Bjarne Melkevik]; А. Мелкевік [Åsbjørn Melkevik], «Чому індивідуальна свобода та автономія права існують і зникають разом» [Why Indivdual Freedom and the Autonomy of Law Stand or Fall Together], translated to Ukrainian by N. Satochina and Sergey Maximov, in Філософія права і загальна теорія права [Journal of Philosophy of Law and General Theory of Law], Kharkiv (Ukraine), № 1–2/2016 [i.e. 2018], p 155–161.

8. Мелкевік Б. [i.e. Bjarne Melkevik], «Толерантність і модерність сучасного права » [Tolerance and judicial modernity], translated to Ukrainian by I. Kovalenko, in Філософія права і загальна теорія права [Journal of Philosophy of Law and General Theory of Law], Kharkiv (Ukraine), № 1–2/2016 [i.e. 2018], p 15–26.

9. Мелкевік Б. [i.e. Bjarne Melkevik]. «Поезія як стійкість: викриття тиші й байдужості (толерантність до несправедливостіяк загроза демократії і правам людини)» (i.e. Poetry as Resilience: Engaging Silence and Indifference (Tolerance to Injustice as a Threat to Democracy and Human Rights)), translated to Ukrainian by Inna Kovalenko), in Філософія права і загальна теорія права (Philosophy of Law and General Theory of Law. Scientific Review]. Kyiv/Kiev (Ukraine), 2014, no 1-2, p 429-441.

10. Мелкевік Б. [i.e. Bjarne Melkevik]. «Постмодернізм, право та «прощання з розумом». критика постмодерної правової концепції» [i.e. Post-Modernism, Law and «Farewell to the Reason». Criticism of the Postmodern Concept of Law], translated to Ukrainian by Inna Kovalenko, in: Філософія права і загальна теорія права [i.e. Legal Philosophy and General Theory of Law. Scientific Journal]. Kyiv/Kiev (Ukraine), 2013 [i.e. 2014], no 2, p 215–228.

11. Мелкевік Б. [i.e. Bjarne Melkevik]. Поняття права та сучасна філософська рефлексія [i.e. The Concept of Law and Contemporary Philosophical Reflection], translated to Ukrainian by Vitaliy Voychyshyn, in the review: Філософія права і загальна теорія права [i.e. Legal Philosophy and General Theory of Law. Scientific Journal]. Kyiv/Kiev (Ukraine), 2012, no 2, p. 73–83.

Б'ярн МЕЛКЕВІК
доктор юридичних наук,
поважний професор юридичного факультету
Лавальського Університету, Канада

ВІД «ПРАВ ЛЮДИНИ» ДО ЛЮДИНИ

Ми маємо намір здійснити, з філософської точки зору, архітектурний спуск щодо термінів «права людини» та «національна безпека».

Мета полягає в тому, щоб зрозуміти ці два вислови у світлі «привілею на користь особистості» та «захисту особистості». Отже, ми не шукаємо нічого юридичного «самого по собі», ми навмисно ставимо себе поза будь-яким висловленим судженням. Іншими словами, ми за допомогою роздумів ставимо себе поряд з елементами і міркуваннями, які потрібно враховувати, якщо використовуємо ці два терміни в судженні. Як наслідок, ми опинимось у правофілософському становищі, яке виражає нашу глибоку прихильність до правової сучасності.

Отже, припустімо нашу повністю правофілософську схильність, для цього маємо розпочати з надання значення двом згаданим термінам. Надати значення, оскільки для нас неможливо виявити або навіть описати значення, яке нібито мають вислови «права людини» та «національна безпека». Якби ми могли виявити цей сенс, нам довелося б займатися онтологією, і якби ми могли описувати сенс, нам довелося б зайнятися метафізикою, а ми не маємо наміру цього робити. Тож ми маємо надати значення двом висловам. Значення, яке вони виражають для нас. Ми визнаємо, що це буде по-філософськи ризиковано і хтось інший, мабуть, розглядатиме їх зовсім інакше, ніж ми. Та в цьому вбачаємо не проблему, а радше підказку, що два терміни викликають у нас різні реакції. Нема проблем! Ми не повинні погоджуватися, коли розум вивчає значення, яке слід надати словам, фразам, поняттям. За винятком того, якщо ви хочете зіграти (неналежно) у Гегель-біс на дозвіллі та переробити ідеалізм навпаки! У конкретному випадку почнімо з надання значення терміну «права людини».

Тож яке значення слід надати вислову «права людини»? Це має бути таке значення, щоб цей термін мав сенс!

Для нас «право людини» означає «привілей». Звичайно, ми можемо використовувати інші подібні слова, такі як «прерогатива», «актив» (Рональд Дворкін), але слово «привілей» узагальнює все, що можна сказати, і до того ж воно добре поєднується зі залежним словом «людина». Останнього не існувало в мові давніх греків, там йому не було жодного референту (і референції). Це слово виділяється, правильно розміщуючи нас у великих культурних змінах, представлених тим, що (недоречно) називають Середньовіччям. Середньовіччя, яке, крім того, було не таким «темним», як картинка його міфології, представляє період культурних змін, запроваджених «людиною» в культурному сенсі як найважливіше на нашій землі, важливіше за імперії, князівства, міста. Немає сумнівів, що коріння цього явища – у християнстві, бо якщо грек і римлянин нічого не розуміли в понятті людини, то християнин розуміє йог відразу і у всіх можливих сенсах. На той час поняттю людини бракувало хіба зв'язку з політичною істотою (*zoon politikon*) – звідси відкриття слова «права», але це трапиться пізніше, нам доведеться почекати, грубо кажучи, англійської мови XIII століття.

Насправді саме через міфологію, яка слідує за англійською Magna Carta Libertatum (Велика хартія вольностей) 1215 року, відбувається поєднання «свобода» – права – *zoon politikon*. Нагадаємо, що Велика хартія вольностей спочатку була лише текстовим підтвердженням привілеїв баронів і дворян, до яких були додані абатства, містечка тощо, і все це ніяк не стосувалося людей, а особливо нижчих класів. Хай як дивно, але міфологія перетворює все це, крок за кроком, на «англійську свободу», на привілей для всіх. І що важливо – це привілей, який одержували «політично», а не за походженням. Це привілей т. зв. *zoon politikon*. І це закріпилося в історії загального права, нічого не додавши до історії філософії права.

Не маємо на меті вдаватися до генеалогії, тому що значення, якого слід надати, зараз є в нас як усталена традиція, і політична, і юридична. Те, що великі мислителі протягом століть хотіли внести власні ідеї до нього, цього не змінює.

Далі надамо значення вислову «національна безпека». Передусім відзначимо, що це більш інтригуючий вираз, який часто представляться своєю протилежністю – «національною небезпекою» та її загрозами. Надмірно двозначні вирази, літоти, оксиморони, вважається в наукових колах, варто вилучати з мови та віддавати перевагу іншим словам, більш вузьким. І вислів «національна безпека», безперечно, належить до когорти таких слів. Коли надаємо цьому виразу значення, саме двозначність, що міститься в ньому, фактично впадає нам в очі і змушує розглядати його як дволикого Януса, де на аверсі зображена «політика», а на реверсі – важливість «безпеки».

Насправді «національна безпека» являє собою широкий набір інструментів та міркування, стратегії, акти тощо, що вводяться в дію державою і мають за політичну мету захищати життєво важливі інтереси держави, наприклад її населення, територію, кордони тощо. Адже світова історія знає багато війн, численні вторгнення, утиски, різанини та «лиха».

Інший бік розглядуваного вислову – це його вимір «безпеки», необхідність захищати себе, знаходити притулок. У своєму антропологічному та політичному вимірі воно вводить почуття безпеки, сенс усім разом організовувати спільну оборону, підтримувати один одного та укладати союзи в цій галузі. Тобто побудувати захист від і для людини. Те, що в історичному плані було «національною безпекою» без держави.

Утім, розглядаючи зараз значення, які ми надали термінам «права людини» та «національна безпека», ми не знаходимо жодних суперечностей як таких. Ми розрізняємо насамперед проблему щодо людини, проблему щодо особистості і те, що робить людину людиною. І передусім ми розрізняємо дві легітимності. Дві легітимності, виражені цією проблемою щодо людини. Відтак можна говорити про необхідність продовжувати свій шлях у цьому напрямку, скеровуючи свою увагу на згадану «проблему щодо людини».

Зауважимо, що розкривати значення поняття «проблема щодо людини» можна за двома осями. Спочатку висловлюється антропологічна стурбованість щодо вразливості людей, їхньої крихкості, потім – людська стурбованість через жорстокість людини, людини як актора «зла». Тобто людина може бути і ягням, і вовком!

Вразливість людей – особлива, захоплива тема. Це все одно, що встановити дзеркало, де кожна людина може бачити себе і за цим процесом зрозуміти, що вона

не така, як інші. Оскільки вразливість людини навряд чи можна підсумувати в одній формулі, ми вразливі по-різному, кожен по-своєму і кожен зі своїми сильними і слабкими сторонами. У цьому легко переконатись, зрозумівши, що вразливість людини не зводиться до якоїсь однієї природи, а цілком лежить у культурній (або цивілізаційній) сфері. Це стосується психічного, ментального, морального, когнітивного, соціального, економічного та інших станів, які впливають на вразливість будь-якої людини. Найголовніше, що немає детермінізму щодо рівня вразливості, кожна людина веде перемовини якнайкраще зі своєю власною вразливістю, а деякі домовляються краще за інших. Деякі з них так погано обговорюють свої вразливі місця, що падають, завдають собі шкоди, натрапляють одне на одного і, на жаль, легко стають жертвою людей-хижаків.

Безумовно, антропологи (і особливо філософські антропологи) чітко стверджують, що вразливість людини можна пояснити тим, що вона є біологічним видом, тобто людина як тварина. Дослідники відзначають, що новонароджений, потрапляючи в людську сферу, не здатний вижити, якщо його не приймуть. Без прийняття він швидко гине. І це правда! Але правдиво й те, що ця сфера людини, пропонуючи сімейний прийом, також пропонує соціалізацію та персоніфікацію, що робить людину *zoon politikon*, тобто людиною, яка усвідомлює своє існування та «політичну» й «соціальну» суть. Власну вразливість. Тому це нормально, ми всі вразливі істоти, бо невразливість – це ілюзія, непорозуміння, де саме гордість спонукає нас спотикатися. Отже, якщо вразливість людини сама по собі не вимагає захисту, оскільки усвідомлення нашої вразливості не дає нам спати, людина може легко стати об’єктом хижацтва, експлуатації, зловживань, обману, розпусти. Зі сумом зазначимо, як геніально людина робить людину своєю здобиччю, як вона об’єктивує її, отримати від неї задоволення виключно для себе. Це повертає нас до питання людської заклопотаності перед лихоліттям, злом, яке поширює людина.

Розглядаючи проблему «зла», яке людина спрямовує на іншу людину, ніщо сьогодні не ілюструє це так сумно, як факт тероризму. Сучасний тероризм у всіх своїх варіантах своєю звіринністю, жорстокістю, нелюдськістю втілює порожнечу, в якій перебуває паралізована совість деяких наших співвітчизників. На жаль, так є тому, що тероризм завдає шкоду, страшенну шкоду, він ламає і знищує, ні за що, за славу без завтрашнього дня, за те, щоб поширилися сльози і нещастя, щоб змарнувати життя одного і тероризувати життя іншого. А в підсумку – випалена земля, де нічого не росте і де накопичується прах тих, хто за «зайвих» терористів!

Можливо, сьогодні занадто багато навіть слова «тероризм»! Мабуть, слово «різанина» (бомбардування) було б найбільш доречним, оскільки йдеться саме про те, щоб трупи накопичувались одне на одному, щоб терор осідав у свідомості інших і заморожував їхні дії. У цьому сенсі сучасний масакризм був зразковим у своїй жорстокості та масових вбивствах, байдужості при їх стратах, інструменталізації людських життів або просто повній і жорстокій відсутності людяності. Масакризм у повному розумінні цього слова: вбивства з дикунством та байдужістю істот, які не можуть захиститися. Вбити, щоб тероризувати, стати на коліна і назавжди стерти всі надії на вільне життя. Від т. зв. коричневого фашизму до ісламського фашизму поширюється та сама мелодія приреченості, це бажання вражати людей жахом і подивом, проливати кров невинних і поширювати страх серед населення.

Є люди, які не вірять у «зло», які воліють закривати очі, вигадують виправдання, занурюються в них, які не виконують інших реальних функцій, крім як робити їх співучасниками та корисними ідіотами. Це інший бік цього «зла», де так багато людей святкують сліпоту та безвість. Де людям і людству краще сказати «ні», провести межу, сказати «no pasarán», і передусім разом виступити проти зла, яке людина завдає людині.

Як ми вже говорили вище, людина може бути і ягням, і вовком! Томас Гоббс не цілком помиляється, коли пише, що «людина – це вовк для людини» (Homo homini lupus est). Тому що там також живе істина, істина, яка нагадує нам, що людина може бути найлютішим ворогом ближнього, як свідчить зло, яке людина робить людині. Проте це також помилкова «істина». Це істина, яка стосується лише кількох непоодиноких чоловіків, чоловіків, загублених у цьому унікальному випадку. Тому краще інвестувати *zoon politikon* людини в її відчуття перебування у її політичному та соціальному середовищі, що дає змогу нам підтвердити пріоритет людини, у конкретному випадку людини, що йде вулицею, грає в парку, сміється і плаче.

І особливість конкретної людини, людини з плоті та крові, полягає в тому, що вона в такий спосіб самостверджується. Вона знає, що вона «тендітна і вразлива», знає, що повинна «захищати себе», знає передусім, що все залежить від неї, завжди від неї і ні від кого іншого. Вона не самотня, бо людина *zoon politikon* ніколи не буває сама, вона живе з іншими, вона залежить від них і вони їй потрібні. Людська політика, очевидно, є політикою людини у множині. Розгляньмо солідарність насамперед як необхідну умову будь-яких узгоджених дій, а потім як чинник звільнення згуртованої соціальності.

Саме слово «згуртованість» викликає в нас дуже багато поганих спогадів, політичних спогадів про «ярмо» та «батіг». І то правда: це слово використовувалось для маніпулювання, підкорення, вербування, маневрування і передусім для обману! Використовуване як лівими, так і правими, це слово просто завоювало погану репутацію, оскільки воно є ознакою того, що ми зараз називаємо «політично та морально коректним», політичним та моральним тероризмом до кінця. Однак якщо ми відкинемо будь-який фальшивий дискурс про «наявну солідарність» або «солідарність обов’язку», все ще є можливість зрозуміти солідарність як ресурс, який може дати вільних людей. Якщо ми правильно зрозуміли *zoon politikon*, політичне та соціальне підтвердження людини неминуче через безліч зв’язків, які вона прямо й опосередковано формує з множиною істот, що її оточують, навіть з тими, кого вона насправді ніколи не знала.

Водночас саме в сім’ї розвивається емпатія, симпатія та солідарність, не роз’єднуючись, наче вони залежать одне від одного. Ми заздалегідь дізнаємось про важливість людини в малій родині чи «приватному» колі. Сім’я – це той субстрат, у якому формується досвід «про себе, інших та нас», досвід, який згодом «формує» наші здібності до солідарності, які створюють наші «індивідуальні ресурси», які можуть бути використані на користь сім’ї іншого. Це перше коло формування і особистості, і спільноти, а потім і регіону, національної держави, зрештою, і світу. Індивід, формуючи своє «я», дізнається значення людини в усіх масштабах людського середовища. Він може зрозуміти, що йому потрібні інші, що двоє сильніші за одного, а троє – за двох. Тому він розуміє, що коли людина підтримує людину, вона будує собі плотину на користь Людини.

Визнаймо той факт, що ми потрапляємо у світ цих «я», «ти», «він і вона» тощо лише завдяки соціальній інтеграції, персоналізації та соціалізації. Як наслідок, ми можемо передусім уявити солідарність як результат процесу формування особистості, який обертається навколо вивчення ролі та значення людини «для мене, для інших і для нас». А також можемо розглядати солідарність як результат процесу соціалізації та персоніфікації, специфічного й унікального для кожного з нас.

Насамперед давайте розуміти солідарність як дамбу, яку будуємо для «нас». Це бар'єр солідарності з усіма, хто, на нашу думку, насправді потребує нашої солідарності. Це покладається на нашу здатність зробити своє судження на підтримку солідарності на користь інших. Це також дає змогу нам уявити солідарність як звільняючий чинник єдиної соціальності, завжди зосередженої на людині.

Оскільки солідарність – це, очевидно, політика, політика в початковому розумінні цього слова: політика виступу, політика солідарного слова та тематизація факту спільного життя. Зробити «виступ» бар'єром проти зневаження людей – це не стільки бар'єр захисту, скільки просування справи людства.

Факт «говорити» – це зоря людської автономії, оскільки тоді відкривається можливість говорити за себе і якомога більше усунути схильність говорити в меншості під панорамою гетерономій, які люди створили для того, щоб їм служити, щоб служити власним сервітутам. Отже, на перший план виходить автономія як захист людей не стільки проти сил гетерономії, скільки проти їхньої схильності догоджати собі у «своєму рабстві». Як і солідарність, автономія навряд чи є даністю, фактичністю, природністю, соціальністю, це радше результат боротьби, яку людина розпочала зі собою і яку ризикує втратити в будь-який час, частково програти, повністю втратити. Автономія – це процес, коли людина повинна зробити себе автономною, це мить, коли потрібно зробити себе своїм «власним законодавцем». Не в кантівському усамітненні, а для того щоб згуртувати себе з іншими і як належний *zoon politikon,* з ментальністю, яка взаємодіє з іншими і яка відкривається без збентеження для використання «громадського простору». Отже, автономія особистості може бути підтверджена як «політична», так і «соціальна», «економічна», «антропологічна», оскільки завдяки їй за певних передумов може розвиватися особистість, здатна чітко висловити своє «Я».

Автономію особистості цілком сприймають як таку, що здійснюється, практикується та підтверджується. Автономія випливає з політичного та соціального існування особистості і в цьому сенсі вимагає публічних просторів, щоб мати змогу бути вільно вираженою. Тобто публічний простір слугує нам для розгляду будь-якої позиції, оскільки це лише «думка», яка підлягає нашому схваленню або несхваленню. Отже, публічний простір служить таким же чином, як дека, здатна виявляти проблеми, труднощі, які заважають людям. Публічний простір можна розглядати як чутливу загальносуспільну антенну систему, яка визначає, що саме не працює або працює погано. Звідси випливає необхідність забезпечити, щоб публічний простір став доступним для всіх, адже він слугує для правдивого висловлення усіх думок, без обмежень, як оригінальне *tohu-bohu*. Звідси також важливість публічного простору виражається і в тому, щоб сигналізувати нам і знищувати загрози, захищати нас.

Настав час зробити висновок і поставити собі питання. Куди насправді привела нас наша подорож від «прав людини» до людини? Така подорож, зрештою, була здійснена лише для того, щоб знайти Людину і супроводжувати її в тому, щоб

бути нею. Висновком може бути твердження, що саме Людина має становити наш науковий інтерес, що це альфа та омега, точка відправлення і прибуття, що це саме значення наших людських справ; на підтвердження необхідності розсудливості в людських справах.

Бо якщо доречно відкидати як інструментарій людини, так і її об'єктивацію, то необхідно також відійти від будь-якого теоретичного чи принципового судження, яке не ставить людину на перший план. Збитися у вищій цінності, освятити принцип, абсолютизувати моральну позицію нам не приносить користі і лише відкриває тупиковий лабіринт, що позначає це і те, наскільки воно добре чи погане, не даючи рішення, яке буде винесене на практиці. Коли ми нарешті приходимо до Людини, нам потрібне щось інше, ніж просто теорія, щоб керувати, домінувати, рухати гори, будувати міста, нам потрібне судження, потрібно розуміння ситуації, потрібно те світло, яке розум виносить на практичне судження служити Людині в плоті і крові.

Врешті-решт, наш дискурс пов'язаний зі звичайною роллю філософії права в захисті розсудливості, розсудливості в наших людських справах, обережності перед тим, що «добро» може закінчитися «катастрофою», що поспіх може закінчитися падінням, що сміливість може стати розоренням.

Обережність у людських справах може служити тільки людині. Ми повинні скеровувати своє судження до того, що справді служить людині, служить людині в плоті та крові, служить конкретному індивідові.

Висвітлені в цій доповіді положення розвинуто в багатьох моїх наукових працях, деякі з яких опубліковані українською мовою [1–11].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мелкевік Б'ярн [i.e. Bjarne Melkevik]. Право. Філософія. Сучасність. Збірка статей з нагоди проведення Першого Харківського міжнародного юридичного форуму (3–6 жовтня 2017 року) [Law, Philosophy, Modernity. Collection of essays on occasion of the First International Legal Forum in Kharkiv (October 3 – 6, 2017], (translated to Ukrainian by Sergey Maksimov, N. Satochina, Olena Uvarova, Vitaliy Voichishin, Inna Kovalenko), under the direction of Sergey Maximov et Olena Uvarova (dir.). Харків [Kharkiv, Ukraine], publisher « Право », 2017.

2. Мелкевик Бьярн [Bjarne Melkevik]. [The Normative Transformation of Law], translated to Ukrainien by Inna Kovalenko, in *Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого* [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology: The collection / Editorial board: O. Danilyan and al. – Kharkiv: Pravo, 2021. – Tome 48, Issue no. 1 ou 2; à paraître.

3. Мелкевик Бьярн [Bjarne Melkevik]. Перетворення права: погляд з позиції комунікативної теорії [Transformation of law: a view from the standpoint of communicative theory], translated to Ukrainien by Inna Kovalenko, in *Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого* [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology: The collection / Editorial board: O. Danilyan and al. – Kharkiv: Pravo, 2020. – Tome 47, Issue no. 4, p. 35– 46. DOI: https://doi.org/10.21564/2075-7190.47.218956. ORCID ID: 0000-0002-4299-546X

4. Мелкевик Бьярн [Bjarne Melkevik]. «Уразливість» особистості та ефективність прав людини: потенційне питання? [«Vulnerability» of the individual and effectiveness of human rights: a question of potentiality?], in *Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого* [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University – Series Philosophy], translated to Ukrainian by Inna Kovalenko, Kharkiv, publisher Pravo, 2020, volume 46, no 3, p. 88–114. ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4299-546X

5. Мелкевик Бьярн [Bjarne Melkevik]. Віллей та проблема правової діалектики [Michel Villey and the question of juridic dialectics], in Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University – Series Philosophy], translated to Ukrainian by Inna Kovalenko, Kharkiv, publisher Pravo, 2019, volume 44, no 1, p. 66– 87. DOI: https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195794

6. Мелкевик Бьярн [i.e. Bjarne Melkevik]. «Ганьба американської юридичної освіти »: у світлі прочитання Алана Уотсона [«Shame on American legal education": Thoughts In light of Reading Alan Watson], in *Вісник. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого* [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University – Series Philosophy], translated to Ukrainian by Inna Kovalenko, Kharkiv, Publisher Pravo, 2019, volume 42, no 3, p. 45–70. DOI: https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170728

7. Мелкевік Б. [Bjarne Melkevik]; А. Мелкевік [Åsbjørn Melkevik], «Чому індивідуальна свобода та автономія права існують і зникають разом» [Why Indivdual Freedom and the Autonomy of Law Stand or Fall Together], translated to Ukrainian by N. Satochina and Sergey Maximov, in Філософія права і загальна теорія права [Journal of Philosophy of Law and General Theory of Law], Kharkiv (Ukraine), № 1–2/2016 [i.e. 2018], p. 155–161.

8. Мелкевік Б. [i.e. Bjarne Melkevik], «Толерантність і модерність сучасного права » [Tolerance and judicial modernity], translated to Ukrainian by I. Kovalenko, in Філософія права і загальна теорія права [Journal of Philosophy of Law and General Theory of Law], Kharkiv (Ukraine), № 1–2/2016 [i.e. 2018], p. 15–26.

9. Мелкевік Б. [i.e. Bjarne Melkevik]. «Поезія як стійкість: викриття тиші й байдужості (толерантність до несправедливостіяк загроза демократії і правам людини) » (i.e. Poetry as Resilience: Engaging Silence and Indifference (Tolerance to Injustice as a Threat to Democracy and Human Rights)), translated to Ukrainian by Inna Kovalenko), in « Філософія права і загальна теорія права (Philosophy of Law and General Theory of Law. Scientific Review]. Kyiv/Kiev (Ukraine), 2014, no 1-2, p. 429-441.

10. Мелкевік Б. [i.e. Bjarne Melkevik]. «Постмодернізм, право та «прощання з розумом». критика постмодерної правової концепції» [i.e. Post-Modernism, Law and «Farewell to the Reason». Criticism of the Postmodern Concept of Law], translated to Ukrainian by Inna Kovalenko, in: Філософія права і загальна теорія права [i.e. Legal Philosophy and General Theory of Law. Scientific Journal]. Kyiv/Kiev (Ukraine), 2013 [i.e. 2014], no 2, p. 215–228.

11. Мелкевік Б. [i.e. Bjarne Melkevik], Поняття права та сучасна філософська рефлексія [i.e. The Concept of Law and Contemporary Philosophical Reflection], translated to Ukrainian by Vitaliy Voychyshyn, in the review: Філософія права і загальна теорія права [i.e. Legal Philosophy and General Theory of Law. Scientific Journal]. Kyiv/Kiev (Ukraine), 2012, no 2, p. 73–83.

Dainius ŽALIMAS
President of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania,
Dr., Professor at the Mykolas Romeris University
(Vilnius, the Republic of Lithuania)

THE CONSOLIDATION OF WESTERN GEOPOLITICAL ORIENTATION IN THE CONSTITUTION[2]

May I begin with an allegory expressed by prof. Vytautas Landsbergis, the first head of the restored State of Lithuania, who used to address the options for geopolitical orientation after the restoration of the independence. When asked about the possibility in 1990s for Lithuania to choose neutrality, he responded that this option would resemble to a sitting on a wall, i.e. being confined in time without any determination which way to follow. Obviously, then the only real choice to become free from the Soviet past and the Russian zone of influence was to pursue actively the Western geopolitical orientation.

I think this allegory of a wall can be applied to both our countries as well as to other post-Soviet societies. One can say that nearly for 30 years Ukraine had been sitting on a wall that Vytautas Landsbergis had in mind. One can also ask why sitting on a wall cannot be a good option. The answer is: because of a constant state of being in between, or becoming a grey zone. The wall on which Ukraine had been sitting could be described in many ways, i.e. as the line between the past and the future or between East and West, or between the legacy of tyranny and the tradition of freedom. Your painful experience is a clear demonstration that such a long sitting on a wall with attempts to benefit from both sides neither was able to prevent aggression, nor allowed your country to grow by ensuring welfare for all its citizens. To a certain extent, Ukraine is still in 1990s with such challenges as protecting its people and territory, strengthening national identity and a civic society, building a stable constitutional democracy and fighting corruption, etc.

However, I am happy that now Ukraine is facing a historical moment. The Revolution of Dignity provided one more chance to jump from a wall and move forward without looking back to another side. As the achievement of the Revolution, the Western geopolitical choice has recently been consolidated at the constitutional level and now is under the strongest possible legal protection. On 7 February 2019 the Ukrainian Parliament adopted the corresponding constitutional amendments on the Euro-Atlantic integration (they entered into force on 21 of February). I am also happy that these amendments have been inspired by the Lithuanian experience. It has already proved that it is worth to consolidate the Western geopolitical orientation at the constitutional level, in order to ensure consistency and irreversibility of this course and even to strengthen the claims to the EU and NATO membership before these organizations. Nobody knows whether we were so successful 15 years ago in getting a fully-fledged EU and NATO membership, had we not inserted the first clause on the geopolitical orientation into our Constitution already in 1992. I have to emphasize that this was not the requirement of the EU or NATO, but it was our sovereign determination to take the Euro-Atlantic path and to consolidate this course in the Constitution, bearing in mind our historical experience and denouncing the legacy of the

[2] Translated by M. Kolesnik.

Soviet occupation. The recent amendments to the Ukrainian Constitution have been dictated by similar considerations.

As we all know, the recent amendments to the Ukrainian Constitution included the provision in its Preamble stating about the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of the European and Euro-Atlantic course of Ukraine, also the provisions in the corresponding articles of the Constitution regarding the responsibilities of the Verkhovna Rada, the President and the Government to pursue, according to their respective competence, the strategic course aimed at the fully-fledged membership of Ukraine in the EU and NATO. I must say that the geopolitical orientation is not very often so expressly stated in national constitutions. However, definitely Ukraine is not the first in doing this. Apart Lithuania, I can also mention such examples as Montenegro, Hungary, and the Czech Republic, which national constitutions contain statements on the Western geopolitical orientation in their preambles (e.g., similarly to Ukraine, in the Preamble of the Constitution of Montenegro there is the statement on the European and Euro-Atlantic integration). The Constitution of Romania contains the chapter on Euro-Atlantic integration. Similarly to Ukraine, in 2017 Georgia, which is also the EU Eastern Partnership country, amended its Constitution by obliging the state institutions to take all necessary measures to ensure Georgia's full integration into the EU and NATO. Certainly, almost all the EU countries have the special provisions or special constitutional acts regarding such foundations of the EU membership as the delegation of certain state competence to the EU and the integration of the EU law.

However, in Lithuania the constitutional principle of the Western geopolitical orientation is the most strongly expressed and developed. This is both due to the express provisions in the text of the Constitution (the special constitutional act on non-alignment with the post-Soviet unions, the special constitutional act on the EU membership, and the provision on the European and transatlantic integration, which existed in 1996-2003) and due to the official constitutional doctrine developed by the Constitutional Court.

Certainly, you may ask what the Constitutional Court can do in maintaining the geopolitical orientation when it does not have the legislative and political powers. Actually, its contribution can be huge. We must not forget that the Constitutional Court is the sole official interpreter of the Constitution. Therefore, by providing the binding interpretation of the constitutional provisions, the Constitutional Court can explain and develop the content of this principle, reveal its origins, discover its relationship with other constitutional values and, in general, fil the gaps in its understanding. Sometimes, even the principle itself can be found in the Constitution only by the Constitutional Court. For instance, in 2013 the Constitutional Court of Moldova in two judgments in the Romanian language case and in the European association agreement case declared that the European integration is an inseparable part of national constitutional identity of the State of Moldova; as the consequence, any other adverse geopolitical orientation is unconstitutional in itself (meanwhile, the constitutional amendments expressly providing for the EU course failed in the Moldovan Parliament later).

Regrettably, the Ukrainian Constitutional Court missed the opportunity to explore the principle of the Western geopolitical orientation in its 22 November 2018 conclusion on constitutionality of the draft constitutional amendments regarding the strategic course towards the EU and NATO membership. Actually, the Court limited itself to a formalistic approach that the proposed constitutional amendments were not aimed at the restriction of

human rights, liquidation of independence or breach of territorial integrity of the state. It did not provide any other arguments in favor of constitutionality (contrary, e.g., to the 16 July 2019 judgment where the Court has exhaustively grounded the legitimate aim of de-communization). Neither the Court explained how, on the contrary, the constitutional amendments could strengthen the protection of state sovereignty and human rights, nor it disclosed the implications of the constitutional amendments to the whole national legal system.

Let me try to disclose the essence, origins and implications of the constitutional principle of the Western geopolitical orientation. First of all, what does this principle mean?

As it follows from the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, the principle of the Western geopolitical orientation can be defined as the constitutionally enshrined orientation of a State to the Euro-Atlantic community of states, based on the commonality of recognized and protected democratic values, which means the imperative to ensure national security and welfare by integration into this community, including the full membership in the most important organizations of this community – the EU and NATO, taking advantages and sharing joint responsibilities of this membership. For instance, in its 7 July 2011 and some other rulings the Constitutional Court emphasized that the geopolitical orientation of the State of Lithuania means the membership in the EU and NATO as well as the necessity to fulfil in good faith all the relevant international obligations related to this membership. In the 24 January 2014 ruling the Court also emphasized that this geopolitical orientation is based on the universal constitutional values that are common with other democratic European and North American states.

Thus, the Western geopolitical orientation means not just a formal imperative of the membership in the EU and NATO, but the real and sincere commitment to the universal democratic constitutional values as the basis of this imperative, such as the rule of law (not the rule by law), a pluralistic democracy (not 'demo-dictatorship ('*demokratura*')' by the prevailing majority and ignoring minorities), the respect for human rights (first of all, to the human dignity, as the true democracy is inseparable from the respect to dignity of any person (as stated, e.g., by the Slovenian and Lithuanian constitutional courts)). These values are also proclaimed by the European Union Treaty and the North Atlantic Treaty; they cannot be denounced even in such cases as the 'Brexit'. Some constitutional courts (e.g., the German or the Latvian) have stated about the compatibility of these values with the fundamental or core constitutional provisions, when examining the constitutionality of the EU Treaty amendments. This leads to the assignment of a State to the broader collective, or the European constitutional identity, which is also now declared in the Preamble of the Ukrainian Constitution. May I remind, that already in the 1973 Declaration on European Identity the then members of the European Communities proclaimed their determination to defend the principles of representative democracy, the rule of law, social justice and respect for human rights.

At this point we come to the second important issue in understanding the constitutional principle of the Western geopolitical orientation, i.e. the origins of this principle. Taking into account the Lithuanian experience, this principle should be regarded as the well-established and long-standing constitutional tradition of a State, which is an essential element of national constitutional identity, rather than the constitutional novelty. This principle is traced to the fundamental act of supra-constitutional nature, such as the 16 February 1949 Declaration of the Council of the Lithuanian Freedom Fight Movement (the

key act of the Resistance against the Soviet occupation, which proclaimed the continuity of the State of Lithuania and the principles of the restoration of its independence). We can find the Western geopolitical orientation in its modern sense implied from the provision of the Declaration, which declared the commitment of the State of Lithuania to full implementation of “the true principles of democracy stemming from the understanding of Christian morality and declared in the Atlantic Charter, the Declaration of Human Rights and other declarations of justice and freedom“, as well from the appeal to all of the democratic world for assistance. Moreover, the Communist party was declared illegitimate, as its aims were dictatorial and contrary to the independence and constitutional order of the Republic of Lithuania (similarly the Communist party is described in the 16 July 2019 judgment of the Ukrainian Constitutional Court on de-communization). These provisions of the Declaration meant that the geopolitical orientation of the State of Lithuania, on behalf of which the Council of the Lithuanian Freedom Fight Movement was acting, was the democratic Western world (we may have in mind that at the time, when the Declaration was adopted, the North Atlantic Treaty was in the final stage of preparation); this geopolitical orientation was contrary to that of the occupying state (the USSR was opposing to the Universal Declaration of Human Rights). Historically, perhaps the Western geopolitical orientation can be traced even to the 14th century letters of the Grand Duke Gediminas to the European rulers and cities.

I am sure that there should be the acts of the Ukrainian Resistance against the Soviet Union, in which we could find the origins of the modern understanding of the Western geopolitical orientation of Ukraine (historically, perhaps we can trace the origins of this principle to the 1710 Pylyp Orlyk Constitution or the 3 May 1791 Constitution, or to the acts of the Ukrainian People's Republic). At least, we can follow the Moldovan example: as proclaimed by the Constitutional Court of Moldova in the above mentioned judgments of 2013, the European integration, as an element of a national constitutional identity, follows from the 1991 Declaration of Independence; since it was the independence from the Soviet Union, the Declaration *per se* implied the rejection of the Soviet totalitarian past and the direction towards the European community of democratic states. Once we agree that the European identity of the Ukrainian nation is implied from the 1991 Declaration of Independence, the corresponding amendments to the Preamble of the Constitution can be seen as simply the reflection of the Ukrainian constitutional tradition.

This finding is not an end in itself. As the consequence, it results in the rejection of the Soviet system as alien and incompatible with national constitutional traditions. The fictitious Soviet constitutions cannot be regarded as a part of national legal legacy; therefore, the declarations of the Soviet authorities (e.g., the supreme soviets of the Ukrainian SSR) on neutrality or other aspects of international relations cannot be binding on the Ukrainian State that declared its independence from the USSR. That is why we should commend the intention of the current Ukrainian Parliament to annul all the Soviet legislation.

Another and even more important consequence is the high place in the hierarchy of the constitutional principles and values, assigned to the Western geopolitical orientation. Most probably, this principle should take the next place after the eternal principles of the Ukrainian Constitution, such as the independence, the territorial integrity and the respect of human rights, i.e. it should be recognized as unchangeable or possible to change by a particularly qualified procedure (therefore, in future the Western geopolitical orientation

could be also applied as one of the criteria for constitutionality of constitutional amendments). Perhaps the irreversibility of the Euro-Atlantic course, which is proclaimed in the Preamble of the Constitution, can be explained exactly in this manner. It is due to the fact that the Western geopolitical orientation can be treated as the constitutional tradition that is closely related and follows from the above mentioned highest constitutional values. For instance, in the 24 January 2014 ruling the Constitutional Court of Lithuania stated that the geopolitical orientation of the State is closely interrelated with the fundamental unchangeable constitutional values consolidated in Art. 1 of the Constitution (such as independence and democracy); therefore, the core element of the geopolitical orientation amounts to the *de facto* eternity clause that is practically impossible to change (as it would require 3/4 votes of all citizens in the referendum). In coming to this conclusion, the Constitutional Court took into account the historical circumstances and the meaning of the restored independence in 1990 (it was, first of all, the liberation from the Soviet occupation). That is why the constitutional prohibition to enter any post-Soviet union deserves pretty much the same protection as the independence and democracy clauses.

The third issue I wanted to touch is that the constitutional principle of the Western geopolitical orientation should be perceived as consisting of two interrelated elements (as stated by the Lithuanian Constitutional Court in the 24 January 2014 ruling, the textual expression of this principle in negative and positive aspects). One of these elements (the so-called positive aspect) is the imperative of the fully-fledged EU and NATO membership, which is now expressly provided in the Ukrainian Constitution. A number of times the Lithuanian Constitutional Court underlined that the fully-fledged EU membership is a constitutional value and a constitutional imperative based on the sovereign will of the people. There is no reason to treat the NATO membership in a different manner, as it provides the biggest possible and irreplaceable security guarantees (even if in the current text of the Lithuanian Constitution the NATO is not expressly mentioned). Otherwise, the Constitution as a social contract would become meaningless, whilst the state could not be deemed to be the common good.

Next element (the so-called negative aspect) logically follows from the first one or can be regarded as the prerequisite of the latter. It means the prohibition to enter international organizations or other unions that are incompatible with the EU and NATO membership, first of all the entities established on the basis of the former dependence on the USSR with the aim to maintain the Russian domination (e.g., the Commonwealth of Independent States, the Collective Security Treaty Organization or the Euro-Asian Union). In Lithuania this restrictive element of the geopolitical orientation appeared in the text of the Constitution earlier than the imperative of the EU and NATO membership (actually, it was consolidated in the 1992 Constitutional Act “On the Non-Alignment of the Republic of Lithuania to Post-Soviet Eastern Unions” preceding the Constitution itself). I dare to say that in Ukraine this element is implied as the consistent continuation of the already established constitutional imperative of the EU and NATO membership.

The last issue I would like to address is the implications of the constitutionally established principle of the Western geopolitical orientation. It would be erroneous to depict this principle only as the purely political in its content or as the constitutional priority of only foreign and national security policy. I would emphasize that the constitutional principle of the Western geopolitical orientation is addressed not only to the expressly mentioned state institutions (the Parliament, the President and the Government), but to all

state bodies and branches of power, including judiciary. This is also due to the provisions of the Preamble of the Constitution regarding the European identity and irreversibility of the Euro-Atlantic course of Ukraine. As regards Lithuania, in the 16 May 2016 decision the Constitutional Court pronounced that, under the Constitution, the role of courts is not limited exclusively to the administration of justice; as well as other institutions of state power, courts, within their constitutional competence, may participate in the activity of fulfilling international obligations related to full membership in the EU and NATO, including the contribution to the integration of the Eastern Partnership countries (including Ukraine) into these organisations.

However, much more important is which duties for other State institutions, including judiciary, arise out of the constitutional principle of the Western geopolitical orientation. The main duty here, in particular for the Constitutional Court, is to perceive, to interpret and to apply other provisions of the Constitution in the context of the constitutionally confirmed irreversible Euro-Atlantic course towards the full membership in the EU and NATO. Indeed, this may have a significant influence on the understanding of many other constitutional provisions. For example, in the 15 March 2011 ruling the Constitutional Court of Lithuania declared that the prohibition on the establishment of foreign military bases on the territory of Lithuania (Art. 137 of the Constitution) does not cover the deployment of allied forces and even military bases. In other words, the Constitution cannot be interpreted as the 'suicide pact' precluding the defense of Lithuania pursued together with the NATO and EU allies. In this manner the constitutional principle of the Western geopolitical orientation has narrowed the scope of the constitutional prohibition of the foreign military bases. Similar approach in 2017 has been taken by the Constitutional Court of Moldova in its decision on permanent neutrality clause. Similarly we can perceive also the identical prohibition of the foreign military bases under the Ukrainian Constitution.

Another example from the case law of the Lithuanian Constitutional Court concerns the impact of the principle of the Western geopolitical orientation on the constitutional basis of national economy. In the 3 April 2015 ruling on the constitutionality of the legal regulation of the establishment and activities of the LNG terminal, the Court stated that the constitutional duty of the state to ensure the general welfare of the people, in the context of the geopolitical orientation and the EU membership, means the duty to ensure the security and reliability of the energy system, including the diversification of the sources of gas supply (i.e., in practice, the measures to abolish the monopoly of "Gazprom").

No less important is that, due to the principle of the Western geopolitical orientation, the EU law, including the case law of the EU Court of Justice, even the good practices of national courts of the EU and NATO countries should be perceived as the sources for the interpretation of the Constitution. In other words, the Constitutional Court has the duty of harmonisation of the Constitution, on the one hand, and the EU law or, sometimes, the NATO standards, the good practices in the EU and NATO countries, on the other hand. This cannot be seen as the contradiction to the principle of supremacy of the Constitution. On the contrary, the Constitution itself obliges to comply with the EU law in the areas where, under the same Constitution, the state competence is conferred on or shared with the EU; it is only logical that, once the NATO membership is considered to be one of the highest constitutional values, the Constitution also obliges to follow the

applicable NATO standards; similarly, under the constitutionally established Western geopolitical orientation, first and foremost the good practices of the EU and NATO countries, including the jurisprudence of constitutional courts, should be taken into account when deciding on the issues not directly covered by the EU law or the NATO standards. Therefore, the harmonisation of the Constitution and the relevant EU and NATO standards is the imperative established by the Constitution itself, in order to strengthen the rule of law and the supremacy of the Constitution. Thus, usually there is no constitutionally justifiable reason to seek different purely national standard in the areas governed by the EU law or the NATO standards, or, sometimes, where the good practices of the EU and NATO countries exist.

For example, as it follows from the 14 December 2018 ruling the Constitutional Court of Lithuania, the constitutional obligation to implement properly the requirements of EU law is applicable to the whole judiciary, including the Constitutional Court itself. In the 20 December 2017 decision the Constitutional Court of Lithuania stated that the EU law is a source for the interpretation of the Constitution in the areas where Lithuania shares with or confers on the EU the competences of its state institutions; therefore, there are no grounds for interpreting the provisions of the Constitution in the areas of agriculture and internal market in a different manner than regulated by the EU law. Similarly, in the 7 July 2011 ruling the Constitutional Court declared that, under the constitutionally established geopolitical orientation, Lithuania may not establish lower standards of the protection of classified information than those of the EU and NATO. In the 1 March 2019 ruling, deciding on unconstitutionality of the compulsory legal representation in the appellate procedures, the Constitutional Court of Lithuania took into account the practice of the Romanian, Latvian and Moldovan constitutional courts rather than the different position of constitutional courts of some non-EU countries.

The same principles may and should be applied to the interpretation of the Ukrainian Constitution. However, the 26 February 2019 judgment of the Ukrainian Constitutional Court in the case on illicit enrichment, which was passed 5 days after the constitutional amendments regarding the Western geopolitical orientation had entered into force, is clearly a step to the opposite direction. Regretfully, the Ukrainian Constitutional Court left unnoticed both the amendments to the Constitution and the international commitments of Ukraine, including those assumed under the EU association agreement. It also disregarded the practice of the Lithuanian and Moldovan constitutional courts as well as the relevant case law of the European Court of Human Rights. Ironically, by this judgment, in Ukraine the rights of individuals suspected of corruption now can be ensured on a higher level than in Lithuania and other EU countries. The Western geopolitical orientation still has not been invoked by the Ukrainian Constitutional Court, although the recent judgment on de-communization can be seen as complying with the spirit of that principle.

Finally, the most important is that, due to the constitutional principle of the Western geopolitical orientation, the EU standards, including the Charter of Fundamental Rights (and the European Convention on Human Rights referred in the EU Treaty), have to be regarded as the constitutionally required minimum for the protection of human rights. This follows, e.g., from the 18 March 2014 ruling of the Lithuanian Constitutional Court, where it was confirmed that the State cannot apply to its own nationals the standards lower than those established by international law. In the Ukrainian case, once the European identity of Ukraine and irreversibility of the Euro-Atlantic course is constitutionally

confirmed and the EU membership is considered to be one of the highest constitutional values, it is the constitutional duty of the Ukrainian State to provide the adequate human rights protection and to harmonise the whole legal system with the EU requirements without waiting for the accession to the EU. Thus, the main advantage of the constitutional principle of the Western geopolitical orientation for all Ukrainian people is that any person, relying on the Constitution of Ukraine, is entitled to request from judiciary and other law applying authorities not less favourable treatment than he or she would receive under the EU law.

We can see what a huge transformation is hidden behind the short passage in the Preamble of the Constitution about the European identity and irreversibility of the Euro-Atlantic course of Ukraine. Indeed, the Western geopolitical orientation, established by the Ukrainian Constitution, can be regarded as one of the most important coordinative constitutional principles. Together with such constitutional principles, as the rule of law and the supremacy of the Constitution, the Western geopolitical orientation ensures the harmony and integrity of all the constitutional principles, values and provisions. It requires the Europeanisation of the Constitution and the whole legal system, thereby providing guidelines for all the ongoing reforms. However, the Europeanisation of the Constitution usually does not require the changes in the text of the Constitution (except those necessary upon the accession to the EU). What does it really require is the appropriate development of the interpretation of the Constitution, including by jurisprudential means, by opening the Constitution to the influence of the European law and by disclosing the 'living' content of the Constitution that has to evolve together with the requirements of the Western geopolitical orientation. As soon as we realize the potential of this principle, we will be able to leave far behind our back the wall that was mentioned at the beginning and that had stuck Ukraine in time and in between various civilisations.

Дайнюс ЖАЛІМАС
Голова Конституційного Суду Литовської Республіки,
доктор юридичних наук, професор Університету Миколаса Ромеріса
(м. Вільнюс, Литовська Республіка)

ЗАКРІПЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В КОНСТИТУЦІЇ[3]

Можна розпочати з алегорії, висловленої проф. Вітаутасом Ландсберґісом, першим головою відновленої Литовської держави, який свого часу, після відновлення незалежності, акцентував на варіантах геополітичної орієнтації. На запитання про можливість у 1990-х роках Литві обрати нейтралітет він відповів, що цей варіант буде нагадувати сидіння на стіні, тобто обмеження в часі без будь-якого рішення, яким шляхом слід іти. Очевидно, тоді єдиним реальним вибором звільнитися від радянського минулого та російської сфери впливу було активне обрання і дотримання західної геополітичної орієнтації.

[3] Переклад М. Колесніка.

Я думаю, ця алегорія стіни може бути застосована як до наших країн, так і до інших пострадянських суспільств. Можна сказати, що майже 30 років Україна сиділа на стіні, яку мав на увазі Вітаутас Ландсберґіс. Можна також запитати, чому сидіння на стіні не може бути хорошим варіантом? Відповідь така: через постійний стан перебування посередині або перетворення в сіру зону. Стіну, на якій сиділа Україна, можна описати по-різному: як межу між минулим і майбутнім, між Сходом і Заходом або між спадщиною тиранії та традицією свободи. Ваш болісний досвід – це наочна демонстрація того, що таке тривале «сидіння на стіні» зі спробами виграти від обох сторін ані не змогло запобігти агресії, ані не дало змоги вашій країні рости, забезпечуючи добробут усіх своїх громадян. Певною мірою Україна все ще перебуває у 1990-х роках із такими проблемами, як захист свого народу та території, зміцнення національної ідентичності та громадянського суспільства, побудова стабільної конституційної демократії та боротьба з корупцією тощо.

Я щасливий, що зараз Україна переживає історичний момент. Революція Гідності дала ще один шанс зістрибнути зі стіни і рухатися вперед, не озираючись. Як досягнення Революції, західний геополітичний вибір нещодавно був закріплений на конституційному рівні і зараз перебуває під найсильнішим правовим захистом. 7 лютого 2019 року парламент України прийняв відповідні конституційні поправки щодо євроатлантичної інтеграції (вони набрали чинності 21 лютого 2019 р.). Я також радий, що ці поправки були натхненні литовським досвідом. Уже доведено, що варто закріпити західну геополітичну орієнтацію на конституційному рівні, щоб забезпечити послідовність і незворотність цього курсу і навіть посилити претензії на членство в ЄС та НАТО перед цими організаціями. Невідомо, чи вдалося б нам настільки успішно 15 років тому отримати повноцінне членство в ЄС та НАТО, якби ми не включили перший пункт про геополітичну орієнтацію в нашу Конституцію вже в 1992 році. Варто підкреслити, що це не було вимогою з боку ЄС чи НАТО – це ми мали суверенну рішучість піти на євроатлантичний шлях і закріпити цей курс у Конституції, маючи на увазі наш історичний досвід та відмовляючись від спадщини радянської окупації. Нещодавні поправки до української Конституції були продиктовані подібними міркуваннями.

Нещодавні поправки до української Конституції включили в преамбулу положення про європейську ідентичність українського народу та незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, а також положення у відповідних статтях Конституції щодо обов'язків Верховної Ради, Президента та Уряду здійснювати, відповідно до своєї компетенції, стратегічний курс, спрямований на повноцінне членство України в ЄС та НАТО. Треба сказати, що геополітична орієнтація не так часто чітко окреслена в національних конституціях. Однак, безумовно, Україна не перша робить це. Окрім Литви, я можу також згадати Чорногорію, Угорщину та Чеську Республіку, національні конституції яких містять заяви про західну геополітичну орієнтацію у своїх преамбулах (наприклад, аналогічно Україні, в преамбулі Конституції Чорногорії є заява щодо європейської та євроатлантичної інтеграції). Розділ про євроатлантичну інтеграцію містить Конституція Румунії. Подібно до України, у 2017 році Грузія, яка також є країною Східного партнерства ЄС, внесла зміни до своєї Конституції, зобов’язавши державні установи вжити всіх необхідних заходів для забезпечення повної інтеграції Грузії до ЄС та НАТО. Безумовно, майже у всіх країнах ЄС існують спеціальні положення або

спеціальні конституційні акти щодо таких основ членства в ЄС, як делегування певної державної компетенції ЄС та інтеграція законодавства ЄС.

Однак у Литві конституційний принцип західної геополітичної орієнтації є найбільш сильно вираженим і розвинутим. Це пояснюється як чіткими положеннями тексту Конституції (спеціальним конституційним актом про неприєднання до пострадянських союзів, спеціальним конституційним актом про членство в ЄС, а також і положенням про європейську та трансатлантичну інтеграцію, які існували у 1996–2003 рр.) та завдяки офіційній конституційній доктрині, розробленій Конституційним Судом.

Звичайно, ви можете запитати, що може зробити Конституційний Суд у підтримці геополітичної орієнтації, якщо він не має законодавчих та політичних повноважень? Насправді його внесок може бути величезним. Не можна забувати, що Конституційний Суд є єдиним офіційним тлумачем Конституції. Отже, надаючи обов'язкове тлумачення конституційних положень, Конституційний Суд може роз'яснити та розвинути зміст цього принципу, розкрити його витоки, виявити його зв'язок з іншими конституційними цінностями та загалом заповнити прогалини в його розумінні. Іноді навіть сам принцип може бути виявлений у Конституції лише Конституційним судом. Наприклад, у 2013 році Конституційний Суд Молдови у двох рішеннях – у справі про румунську мову та у справі про європейську угоду про асоціацію –заявив, що європейська інтеграція є невід'ємною частиною національної конституційної ідентичності Держави Молдова; як наслідок, будь-яка інша несприятлива геополітична орієнтація сама по собі є неконституційною (тим часом конституційні поправки, що прямо передбачають курс ЄС, згодом не пройшли в парламенті Молдови).

На жаль, Конституційний Суд України упустив можливість дослідити принцип західної геополітичної орієнтації у своєму висновку про конституційність проекту конституційних змін щодо стратегічного курсу на членство в ЄС та НАТО від 22 листопада 2018 р. Насправді Суд обмежився формалістичним підходом, згідно з яким пропоновані конституційні поправки не були спрямовані на обмеження прав людини, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності держави. Він не навів жодних інших аргументів на користь конституційності (на відміну, наприклад, від рішення від 16 липня 2019 року, де Суд вичерпно обґрунтував законну мету декомунізації). Також Суд не пояснив, як, навпаки, конституційні поправки можуть посилити захист державного суверенітету та прав людини, а також не розкрив наслідки конституційних змін для всієї національної правової системи.

Дозвольте мені спробувати розкрити суть, витоки та наслідки конституційного принципу західної геополітичної орієнтації. Насамперед, що означає цей принцип?

Як випливає з практики Конституційного Суду Литовської Республіки, принцип західної геополітичної орієнтації можна визначити як конституційно закріплену орієнтацію держави на євроатлантичне співтовариство держав, виходячи зі спільності визнаних та захищених демократичних цінностей, що означає необхідність забезпечення національної безпеки та добробуту шляхом інтеграції до цієї спільноти, включаючи повноправне членство у найважливіших організаціях цієї спільноти – ЄС та НАТО, користуючись перевагами та розподіляючи спільні обов'язки цього членства. Наприклад, у своєму рішенні від 7 липня 2011 року та деяких інших рішеннях Конституційний Суд наголосив, що геополітична

спрямованість Литовської держави означає членство в ЄС та НАТО, а також необхідність сумлінно виконувати всі відповідні міжнародні зобов'язання, пов'язані з цим членством. У своєму рішенні від 24 січня 2014 року Суд також наголосив, що ця геополітична спрямованість базується на загальнолюдських конституційних цінностях, спільних з іншими демократичними європейськими та північноамериканськими державами.

Отже, західна геополітична орієнтація означає не просто формальний імператив членства в ЄС та НАТО, а справжню прихильність до загальнолюдських демократичних конституційних цінностей як до основи цього імперативу, як верховенство права (а не верховенство за допомогою права), плюралістична демократія (а не демо-диктатура – «демократура» – з боку переважної більшості та ігнорування меншин), повага прав людини (насамперед до людської гідності, оскільки справжня демократія невіддільна від поваги до гідності будь-якої особи (як зазначено, наприклад, словенським та литовським конституційними судами). Ці цінності проголошуються також Договором про Європейський Союз та Північноатлантичним договором; їх неможливо засудити навіть у таких випадках, як «брекзит». Деякі конституційні суди (наприклад, німецький або латвійський) заявляли про сумісність цих цінностей з основними конституційними положеннями, перевіряючи конституційність змін до Договору про ЄС. Це призводить до віднесення держави до ширшого колективу або європейської конституційної ідентичності, що зараз проголошено також у преамбулі Конституції України. Нагадаю, що вже в Декларації про європейську ідентичність 1973 року тодішні члени Європейських Співтовариств проголосили свою рішучість захищати принципи представницької демократії, верховенства права, соціальної справедливості та поваги прав людини.

На цьому етапі ми підійшли до другого важливого питання розуміння конституційного принципу західної геополітичної орієнтації, тобто витоків цього принципу. Зважаючи на литовський досвід, цей принцип варто розглядати як усталену та давню конституційну традицію держави, яка є важливим елементом національної конституційної ідентичності, а не конституційною новизною. Цей принцип простежується у фундаментальному акті надконституційного характеру, такому як Декларація Ради Литовського руху боротьби за свободу від 16 лютого 1949 року (ключовий акт Опору проти радянської окупації, який проголошував наступність держави Литва та принципи відновлення її незалежності). У ній ми можемо знайти західну геополітичну орієнтацію в її сучасному розумінні, що випливає з положення Декларації, де проголошено прихильність Держави Литви до повного впровадження «справжніх принципів демократії, що випливають із розуміння християнської моралі та що декларовані в Атлантичній Хартії, Декларації прав людини та інших деклараціях справедливості та свободи», а також звернення до всього демократичного світу за допомогою. Більше того, Комуністичну партію було оголошено нелегітимною, оскільки її цілі були диктаторськими та суперечили незалежності та конституційному порядку Литовської Республіки (аналогічно Комуністична партія описана у рішенні Конституційного суду України про декомунізацію від 16 липня 2019 року). Ці положення Декларації означали, що геополітичною орієнтацією Литовської держави, від імені якої діяла Рада литовського Руху за боротьбу за свободу, був демократичний Західний світ (треба

мати на увазі, що на той час, коли Декларацію було прийнято, Північноатлантичний договір перебував на завершальній стадії підготовки); ця геополітична орієнтація суперечила орієнтації держави-окупанта (СРСР виступав проти Загальної декларації прав людини). Історично, можливо, західну геополітичну орієнтацію можна простежити навіть до XIV століття – листів Великого князя Гедиміна до європейських правителів та міст.

Я впевнений, що мають існувати акти українського опору проти Радянського Союзу, в яких ми могли б знайти витоки сучасного розуміння західної геополітичної орієнтації України (історично, можливо, ми можемо простежити витоки цього принципу ще з Конституції Пилипа Орлика 1710 р. або Конституції від 3 травня 1791 р., або актів УНР). Принаймні, ми можемо наслідувати приклад Молдови: як проголошено Конституційним Судом Молдови у згаданих вище рішеннях 2013 року, європейська інтеграція як елемент національної конституційної ідентичності випливає з Декларації незалежності 1991 року; оскільки це була незалежність від Радянського Союзу, Декларація *per se* передбачала неприйняття радянського тоталітарного минулого та напрям до європейської спільноти демократичних держав. Як тільки ми домовимось, що європейська ідентичність української нації випливає з Декларації незалежності 1991 року, відповідні зміни до преамбули Конституції можна розглядати як просто відображення української конституційної традиції.

Ця знахідка не є самоціллю. Як наслідок, це призводить до неприйняття радянської системи як чужої та несумісної з національними конституційними традиціями. Фіктивні радянські конституції не можна розглядати як частину національної правової спадщини; тому декларації радянської влади (наприклад, Верховних Рад Української РСР) про нейтралітет або інші аспекти міжнародних відносин не можуть бути обов'язковими для української держави, яка проголосила свою незалежність від СРСР. Ось чому ми повинні підтримати намір нинішнього українського парламенту скасувати все радянське законодавство.

Іншим і ще більш важливим наслідком є високе місце в ієрархії конституційних принципів та цінностей, відведених західній геополітичній орієнтації. Наймовірніше, цей принцип повинен зайняти наступне місце після вічних принципів української Конституції, таких як незалежність, територіальна цілісність та повага прав людини, тобто, він повинен бути визнаний незмінним або можливим для зміни особливо кваліфікованою процедурою (отже, у майбутньому західна геополітична орієнтація може також застосовуватись як один із критеріїв конституційності конституційних змін). Можливо, саме таким чином можна пояснити незворотність євроатлантичного курсу, проголошеного в преамбулі Конституції. Це пов’язано з тим, що західну геополітичну орієнтацію можна трактувати як конституційну традицію, яка тісно пов’язана і випливає з перелічених найвищих конституційних цінностей. Наприклад, у постанові від 24 січня 2014 року Конституційний Суд Литви заявив, що геополітична спрямованість держави тісно взаємопов'язана з основними незмінними конституційними цінностями, закріпленими у ст. 1 Конституції (наприклад, незалежність та демократія); а отже, основним елементом геополітичної орієнтації є *de facto* застереження про вічність, яке практично неможливо змінити (оскільки для референдуму потрібно 3/4 голосів усіх громадян). Дійшовши такого висновку, Конституційний Суд врахував історичні обставини та значення відновленої незалежності в 1990 році (це було насамперед

звільнення від радянської окупації). Ось чому конституційна заборона на вступ до будь-якого пострадянського союзу заслуговує на майже такий самий захист, як положення про незалежність та демократію.

Третім питанням, якого я хотів торкнутися, є те, що конституційний принцип західної геополітичної орієнтації варто сприймати як такий, що складається з двох взаємопов'язаних елементів (як зазначив Конституційний суд Литви у постанові від 24 січня 2014 р.: текстового виразу цього принципу в негативному і позитивному аспектах). Одним із цих елементів (так званий позитивний аспект) є імператив повноцінного членства в ЄС та НАТО, що зараз прямо передбачений в Конституції України. Кілька разів Конституційний Суд Литви підкреслював, що повноцінне членство в ЄС є конституційною цінністю та конституційним імперативом, заснованим на суверенній волі народу. Немає причин по-іншому ставитися до членства в НАТО, оскільки воно забезпечує найбільші можливі та незамінні гарантії безпеки (навіть якщо в чинному тексті литовської Конституції НАТО прямо не згадується). В іншому випадку Конституція як соціальний договір стала б безглуздою, а держава не могла б розглядатися як загальне благо.

Наступний елемент (так званий негативний аспект) логічно випливає з першого або може розглядатися як передумова останнього. Це заборона вступати до міжнародних організацій чи інших союзів, несумісних із членством в ЄС та НАТО, насамперед до суб'єктів, створених на основі колишньої залежності від СРСР з метою збереження російського панування (наприклад, Співдружність Незалежних Держав, Організація Договору про колективну безпеку або Євро-Азіатський Союз). У Литві цей обмежувальний елемент геополітичної орієнтації з'явився в тексті Конституції раніше, ніж імператив членства в ЄС та НАТО (фактично він був закріплений у Конституційному законі 1992 року "Про неприєднання Литовської Республіки до Пострадянських Східних Союзів", що передував самій Конституції). Наважусь сказати, що в Україні цей елемент мається на увазі як послідовне продовження вже встановленого конституційного імперативу членства в ЄС та НАТО.

Останнє питання, яке я хотів би розглянути – це наслідки конституційно встановленого принципу західної геополітичної орієнтації. Помилково було б трактувати цей принцип лише як суто політичний за своїм змістом або як конституційний пріоритет лише зовнішньої та національної політики безпеки. Я хотів би наголосити, що конституційний принцип західної геополітичної орієнтації адресований не лише чітко згаданим державним установам (Парламенту, Президенту та Уряду), а й усім державним органам та гілкам влади, у тому числі судовій. Це також пов'язано з положеннями преамбули Конституції щодо європейської ідентичності та незворотності євроатлантичного курсу України. Що стосується Литви, то в рішенні від 16 травня 2016 р. Конституційний Суд проголосив, що, згідно з Конституцією, роль судів не обмежується лише здійсненням правосуддя; як і інші інститути державної влади, суди в межах своєї конституційної компетенції можуть брати участь у виконанні міжнародних зобов'язань, пов'язаних з повноправним членством у ЄС та НАТО, включаючи внесок у інтеграцію країн Східного партнерства (у тому числі України) в ці організації.

Однак значно важливішим є те, які обов'язки для інших державних установ, судовою включно, випливають із конституційного принципу західної геополітичної орієнтації. Головним обов'язком тут, зокрема для Конституційного Суду, є сприйняття, тлумачення та застосування інших положень Конституції в контексті

конституційно підтвердженого незворотного євроатлантичного курсу на повноправне членство в ЄС та НАТО. Дійсно, це може мати значний вплив на розуміння багатьох інших конституційних положень. Так, у постанові від 15 березня 2011 р. Конституційний Суд Литви заявив, що заборона на створення іноземних військових баз на території Литви (ст. 137 Конституції) не охоплює розміщення **союзних** сил і навіть військових баз. Іншими словами, Конституцію не можна трактувати як «пакт про самогубство», що виключає оборону Литви, яка має здійснюватися разом із союзниками по НАТО та ЄС. Таким чином конституційний принцип західної геополітичної орієнтації звузив сферу конституційної заборони іноземних військових баз. Подібний підхід у 2017 році застосував Конституційний Суд Молдови у своєму рішенні про застереження про постійний нейтралітет. Так само ми можемо сприймати і заборону іноземних військових баз згідно з Конституцією України.

Інший приклад з практики Конституційного Суду Литви стосується впливу принципу західної геополітичної орієнтації на конституційні основи національної економіки. У постанові від 3 квітня 2015 року про конституційність правового регулювання створення та діяльності терміналу СПГ Суд зазначив, що конституційний обов'язок держави – забезпечувати загальний добробут людей у контексті геополітичної орієнтації та членство в ЄС – означає обов'язок забезпечити безпеку та надійність енергетичної системи, що передбачає диверсифікацію джерел постачання газу (тобто на практиці заходи щодо скасування монополії "Газпрому").

Не менш важливим є те, що, завдяки принципу західної геополітичної орієнтації, законодавство ЄС, з практикою Суду ЄС включно, навіть найкраща практика національних судів країн ЄС та країн НАТО повинні сприйматись як джерела для тлумачення Конституції. Іншими словами, Конституційний Суд зобов'язаний гармонізувати Конституцію, з одного боку, і законодавство ЄС, або іноді стандарти НАТО, передові практики в ЄС та країнах НАТО – з другого. Це не можна розглядати як суперечність принципу верховенства Конституції. Навпаки, сама Конституція зобов'язує дотримуватися законодавства ЄС у сферах, де, відповідно до тієї самої Конституції, державна компетенція наділяється або ділиться з ЄС; цілком логічно, що, як тільки членство в НАТО вважається однією з найвищих конституційних цінностей, Конституція також зобов'язує дотримуватися чинних стандартів НАТО; аналогічно, згідно із конституційно встановленою геополітичною орієнтацією Заходу, насамперед найкраща практика країн ЄС та країн НАТО, з юриспруденцією конституційних судів включно, повинна братися до уваги при вирішенні питань, які безпосередньо не охоплені законодавством ЄС чи стандартами НАТО. Отже, гармонізація Конституції та відповідних стандартів ЄС та НАТО є імперативом, встановленим самою Конституцією з метою зміцнення верховенства права та верховенства Конституції. Таким чином, зазвичай, нема конституційно виправданих підстав шукати різних суто національних стандартів у сферах, що регулюються законодавством ЄС чи стандартами НАТО, або іноді там, де існує передова практика ЄС та країн НАТО.

Наприклад, як це випливає з постанови Конституційного Суду Литви від 14 грудня 2018 року, конституційний обов'язок належним чином виконувати вимоги законодавства ЄС застосовується до всієї судової влади, у тому числі до Конституційного Суду. У своєму рішенні від 20 грудня 2017 року Конституційний суд Литви заявив, що законодавство ЄС є джерелом для тлумачення Конституції в

тих сферах, де Литва ділиться з ЄС або наділяє його компетенцією своїх державних установ; отже, немає підстав для тлумачення положень Конституції у сферах сільського господарства та внутрішнього ринку іншим чином, ніж це регулюється законодавством ЄС. Подібним чином у постанові від 7 липня 2011 року Конституційний Суд заявив, що за конституційно встановленою геополітичною орієнтацією Литва не може встановлювати нижчі стандарти захисту секретної інформації, ніж стандарти ЄС та НАТО. У рішенні від 1 березня 2019 року, вирішуючи питання про неконституційність обов'язкового юридичного представництва в апеляційній процедурі, Конституційний Суд Литви врахував практику конституційних судів Румунії, Латвії та Молдови, а не різні позиції конституційних судів деяких країн-не членів ЄС.

Ті самі принципи можуть і повинні застосовуватися до тлумачення Конституції України. Однак рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року у справі про незаконне збагачення, яке було ухвалене через п'ять днів після набрання чинності, конституційними поправками щодо західної геополітичної орієнтації є явно кроком до протилежного напряму. На жаль, Конституційний Суд України залишив непоміченими як поправки до Конституції, так і міжнародні зобов'язання України, включно з тими, що були прийняті відповідно до угоди про асоціацію з ЄС. Він також знехтував практикою конституційних судів Литви та Молдови, а також відповідною практикою Європейського суду з прав людини. Як не дивно, але цим рішенням в Україні права осіб, яких підозрюють у корупції, тепер можуть бути забезпечені на вищому рівні, ніж у Литві та інших країнах ЄС. Конституційний Суд України досі не посилався на західну геополітичну орієнтацію, хоча нещодавнє рішення про декомунізацію можна розглядати як таке, що відповідає духу цього принципу.

Нарешті, найважливішим є те, що, завдяки конституційному принципу західної геополітичної орієнтації, стандарти ЄС, включаючи Хартію основних прав (та Європейську конвенцію з прав людини, зазначену в Договорі про ЄС), повинні розглядатись як конституційно необхідний мінімум для захисту прав людини. Це випливає, наприклад, з ухвали Конституційного Суду Литви від 18 березня 2014 р., де підтверджено, що держава не може застосовувати до своїх громадян норми, нижчі за встановлені міжнародним правом. В українському випадку, коли європейська ідентичність України та незворотність євроатлантичного курсу конституційно підтверджені, а членство в ЄС вважається однією з найвищих конституційних цінностей, конституційний обов'язок української держави полягає у тому, щоб забезпечити належний захист прав людини та гармонізувати всю правову систему з вимогами ЄС, не чекаючи вступу до ЄС. Таким чином, головною перевагою конституційного принципу західної геополітичної орієнтації для всього українського народу є те, що будь-яка особа, покладаючись на Конституцію України, має право вимагати від судової та інших правозастосовчих органів не менш сприятливого ставлення, ніж вона могла би отримувати згідно з законодавством ЄС.

Ми бачимо, яка величезна трансформація криється за коротким текстом Преамбули Конституції України про європейську ідентичність та незворотність євроатлантичного курсу України. Дійсно, західну геополітичну спрямованість, встановлену Українською Конституцією, можна розглядати як один із найважливіших координаційних конституційних принципів. Разом із такими

конституційними принципами, як верховенство права та верховенство Конституції, західна геополітична спрямованість забезпечує гармонію та цілісність усіх конституційних принципів, цінностей та положень. Це вимагає європеїзації Конституції та всієї правової системи, що забезпечило би керівні принципи для всіх поточних реформ. Однак європеїзація Конституції зазвичай не вимагає змін у тексті Конституції (крім тих, що необхідні при вступі до ЄС). Для цього насправді потрібен відповідний розвиток тлумачення Конституції, в тому числі юридичними засобами, шляхом відкриття Конституції впливу європейського законодавства та розкриття «живого» змісту Конституції, який повинен еволюціонувати разом із вимогами західної геополітичної орієнтації. Як тільки ми усвідомимо потенціал цього принципу, ми зможемо залишити далеко позаду ту стіну, про яку згадувалося на початку і яка застрягла в Україні в часі та між цивілізаціями.

Наталія ОНІЩЕНКО
завідувачка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, академік НАПрН України

«БЕЗПЕКОВИЙ» РІВЕНЬ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ: КОНТЕКСТ СЬОГОДЕННЯ

«Безпековий» ступінь захисту є найважливішим для кожної пересічної Людини в усіх сферах її життєдіяльності. Ми переконані, що «безпековий» ступінь, його реальність і реалізація в суспільних відносинах прямо залежить від дії, дієвості, результативності права в просторово-темпоральних парадигмах.

Дія права в суспільстві – це насамперед встановлені та захищені групи прав та свобод людини. Дієвість права це коефіцієнт, що свідчить про можливість держави та суспільства в більшій або меншій мірі удосконалювати такі процеси.

У ст. 1 Загальної Декларації прав людини виписано, що «всі людини народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Саме питання «рівності», яке було предметом багатьох наукових дискусій і полеміки, може розглядатися з багатьох точок зору. Принаймні, у нашому суспільстві сьогодні найважливішими вимірами є хоча б відносна рівність матеріальних благ в умовах існування, тобто «економічна рівність» та рівність усіх перед законом, рівність в процедурах, тобто «юридична рівність». Це має першочергове значення для забезпечення «палітри» соціальних прав людини, що набирає особливого звучання в складних умовах сьогодення.

На наш погляд, юридична рівність, в першу чергу, пов’язана з ефективністю законодавства. Ефективність законодавства в свою чергу, це відповідна система і якість законів. Під якістю закону слід розуміти сукупність сутнісних характеристик і здатність закону реально задовольнити суспільні потреби та приватні інтереси. Перша вимога якості закону – це те, щоб він не залишився на папері не був «літературним твором юридичного змісту», а застосовувався на практиці.

Можна вирізнити два аспекти якості законодавства: соціальний, що пов'язаний із його змістом, і юридичний, що пов'язаний із формою. Слід розглянути це детальніше.

По-перше, зміст нормативно-правового акта повинен відповідати основним напрямам розвитку суспільства, по-друге, не менш важливою є відповідність закону реальним умова життя і відповідна ресурсозабезпеченість, по-третє, законність нормативно-правового акта, тобто відповідність Конституції України та іншим нормативно-правовим актам, по-четверте, закони повинні бути правовими, тобто відповідати принципам верховенства права, демократії і соціальній справедливості, а також нормам моралі, по-п’яте, відповідність закону розвиткові правової системи в цілому, її взаємозумовленість з економічною, політичною та соціальною системами.

Зрозуміло, також, що право здатне встановлювати певні орієнтири лише у тому випадку, коли воно саме є якісним і зрозумілим. Звідси вимога семантичної однозначності правових норм: вони повинні чітко визначати права і обов’язки, пов’язані з юридичною відповідальністю, чітко вказувати на правові наслідки певного діяння (ідеал «виваженості» права). Проте такі вимоги не виконуються в повному обсязі внаслідок семантичної нечіткості можливих смислових тлумачень.

Враховуючи це слід зазначити, що досить часто вчені визнають суперечності між «духом» та «буквою» закону. Якщо ж закон є відображенням, віддзеркаленням певного рівня наукової, доктринальної, професійної правосвідомості, то таких розбіжностей не виникатиме на практиці.

Досить важливим ракурсом «безпекового» дослідження є проблематика пов’язана з: 1) диференціацією; 2) дискримінацією та 3) узурпацією прав. Якщо мова іде про підвищення рівня права в рамках діючого законодавства для окремих категорій населення, які на це заслуговують, мова іде про диференціацію прав, про динамічні, прогресивні напрями розвитку правової системи взагалі. Дві інші характеристики свідчать про деструктивні явища в формуванні та розвиткові правової системи, дисфункції правозахисних механізмів, недостатню ефективність законодавства, рівня правової культури, правового виховання тощо.

Пільги є перш за все соціальна міра, відображення суспільних цінностей. В сучасних нестабільних соціально-економічних умовах є необхідністю радикальна зміна системи пільг з тим, щоб подолати зростання негативних тенденцій в цій сфері та підтримати тих, хто потребує соціального захисту (враховуючи складні умови існування малого та середнього бізнесу в умовах пандемії).

По-перше, пільги пов’язані з більш повним задоволенням інтересів та потреб суб’єктів, полегшенням умов їх життєдіяльності, що обов’язково повинно здійснюватися в рамках діючого законодавства. При встановленні пільг законодавець має на меті – соціально захистити, поліпшити положення окремих осіб, задовольняти їх інтереси в більш сприятливому режимі.

Соціальна мета має в цьому випадку першочергове значення, оскільки не будь-яке збільшення прав та звільнення від обов’язків виступають як пільги.

По-друге, правові пільги є виключенням з загальних правил, виступають способом юридичної диференціації. Сучасне право цивілізованих народів є диференційованим, а отже диференційовано регламентує конкретні питання суспільного життя (наприклад, черговість вакцинації для певних верств населення).

У цьому контексті надзвичайно важливим сьогодні є виявлення ознак, соціальних чинників та сучасних особливостей зловживання правом, надання кваліфікованої класифікації цьому явищу як різновиду протиправної поведінки, визначити підвищення ефективності законодавства, як передумови у боротьби із зловживанням правом.

Слід враховувати, що пільги – це елемент перш за все спеціального правового статусу осіб, механізм доповнення основних прав та свобод суб'єкта специфічними можливостями юридичного характеру.

Деяку увагу приділимо аналізу дискримінації прав особи. Яскравим прикладом усього явища може слугувати розвиток гендерних відносин в Україні.

Гендерна рівність – складова загального принципу рівності як основи демократичного устрою держави та суспільства. Принцип рівності є універсальною категорією і виключає дискримінацію за будь-якою ознакою: раси, кольору шкіри, релігії, соціального статусу.

Незважаючи на проголошення Україною рівності прав жінок і чоловіків, деякі норми чинного законодавства й досі містять дискримінаційні гендерні «викривлення».

Основною проблемою вітчизняного законодавства у сфері гендеру є декларативність його положень. Виправити таку ситуацію може створення предметного законодавства, орієнтованого на розв'язання практичних гендерних проблем, детальне регулювання окремих аспектів становлення гендерної рівності, законодавче визначення всього спектра прав та можливостей, які містить поняття «гендерна рівність». Досить важливо в цьому зв'язку відзначити, що мова повинна: іти про «рівність прав, можливостей» та обов'язково – «рівність результатів»! Тобто досить важливою є саме третя складова, про яку мова сьогодні не іде на законодавчому рівні.

Наступний ракурс проблеми – узурпація прав, прояви якої можуть, на жаль, мати місце в окремих суспільних регламентаціях, державних утвореннях, суспільствах, в певних часово-просторових континіумах.

Надмірне, нерегламентоване законодавством, збільшення владних повноважень однієї категорії громадян порівняно з іншими в соціумі, обов'язково призведе до збільшення (знову ж таки, не визначеного в законодавстві) прав одних суб'єктів порівняно з іншими. Це, в свою чергу, порушуватиме процедурну або юридичну рівність всіх перед законом тощо.

Для того, щоб запобігти цьому слід розглянути ще один аспект «безпекової» проблеми, пов'язаний із аксіосферою, соціальною цінністю сучасної держави.

Питання про соціальне призначення держави в українській юридичній науці довгий час не було предметом глибокого аналізу.

А це питання заслуговує на увагу ще й тому, що без такого аналізу неможливо дати більш об'єктивну картину існування держави на всьому її багатовіковому шляху. Соціальне призначення сучасної держави полягає в її різнобічній, широкій діяльності, спрямованій на вирішення завдань, що випливають з необхідності нормального, принаймні, безконфліктного існування суспільства.

Не викликає заперечень той факт, що в державі є постійними міри, що відповідають інтересам всього суспільства, всіх соціальних груп, всіх прошарків.

Сучасна держава – соціальний арбітр, орган вирішення загальних справ, організатор багатьох важливих заходів, без здійснення яких не може нормально функціонувати сучасне суспільство. Крім того, на наш погляд, слід розмежовувати саме державу та сукупність олігархічних кланів (нажаль, ці понятті часто ототожнюються).

Становлення правової державності передбачає генезис особливих правових відносин між громадянином і державою, між органами державної влади, а також оновлену взаємодію між суспільством та політичними силами.

Особливу увагу в цьому контексті слід приділити інституту відповідальності держави перед громадянським суспільством і особою, як одній з основних гарантій прав і свобод людини. Причому, слід зауважити, що правова система сьогодні повинна в першу чергу відповідати саме такому завданню. Без цього говорити про «безпекові» умови життєдіяльності людини є неможливим, особливо з точки зору існування в постпандемійних умовах.

Віктор БЕДЬ
доктор юридичних наук, професор, доктор богословських наук,
ректор Карпатського університету імені Августина Волошина, Ужгород,
єпископ Мукачівський і Карпатський, керуючий Мукачівсько-Карпатською
єпархією Православної Церкви України,
народний депутат України І скликання

ЮРИДИЧНА КОЛІЗІЯ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН НА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ Й ГРОМАДСЬКИМИ СПРАВАМИ В УКРАЇНІ (В ЧАСТИНІ ВИБОРЧОГО ПРАВА ТА ПРАВ І СВОБОДИ УЧАСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ)

Конституційні права громадян на участь в управлінні державними справами та юридична колізія законів.

Конституційні права і свободи людини і громадянина є невідчужуваними та непорушними [1, ст. 21], а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави [2, ч. 2 ст. 3]. При цьому Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020) проголошує та гарантує: «Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [3, ст. 8]: «Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [4, ст. 22].

До числа одних із фундаментальних прав і свобод людини і громадянина, зокрема в галузі забезпечення та реалізації політичних прав громадянина України, відноситься і конституційне право на безпосередню участь в управлінні державними справами, про що зазначено в статті 38 Конституції України. Дана конституційна норма зазначає: «Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.» [5, ст. 38]. При цьому громадяни України мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом і ніхто не може мати привілеїв, зокрема, за ознакою соціального походження, майнового стану або іншою ознакою [6, ч. 1-2 ст. 24].

Питання забезпечення та реалізації політичних прав громадянина, в частині виборчого права, на конституційному рівні врегульовані відповідним розділами та статтями Конституції України: Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина (ст. ст. 22, 24, 36, 38); Розділ IV. Верховна Рада України (ст. ст. 75–77); Розділ V. Президент України (ст. 103); Розділ X. Автономна Республіка Крим (ст. 136); Розділ XI. Місцеве самоврядування (ст. 141).

На виконання вище зазначених конституційних норм, в частині забезпечення та реалізації політичного права громадянина на участь в управлінні державними справами, в частині виборчого права, в Україні прийнято ряд законів, зокрема актуальні на сьогодні: «Про політичні партії в Україні» (від 05.04.2001 № 2365-III) та «Виборчий кодекс України» (від 19.12.2019 № 396-IX).

З метою забезпечення та реалізації своїх політичних виборчих права, громадяни України мають конституційне право вільно обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [7, ст. 38]. У відповідності до ст. 36 Конституції України та ст. ст. 1–2 Закону України «Про політичні партії» громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні парті. При цьому слід зазначити, що конституційно закріпленні політичні свободи і права громадян в України об'єднуватися в політичні партії не обмежуються тільки метою забезпечення та реалізації виборчого права, а є набагато ширшими. Право на об'єднання громадян України в політичні партії також передбачає забезпечення та реалізацію і таких політичних прав, як «здійснення і захист своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів…» [8, ч. 1 ст. 36]. Правове визначення політичної партії дано в Законі України «Про політичні партії»: «Стаття 2. Поняття політичної партії. Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [9, ст. 2]. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, згідно Конституції та законів України, є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування (ст. ст. 24, 38, 76, 103, 136, 141 Конституції України; ст. ст. 1, 6–7, 10, 12–16 Виборчого кодексу України), зокрема:

- громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. По відношенню до громадян не може бути привілеїв чи обмежень, зокрема,

за ознакою соціального походження, майнового стану або іншими ознаками [10, ч. 1–2 ст. 24];

- громадяни мають право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [11, ч. 1 ст. 38];

- народні депутати України обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п’яти років. Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку [12, ч. 1–3 ст. 76];

- президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути президентом України більше ніж два строки підряд [13, ч. 1–3 ст. 103];

- депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування [14, ч. 1 ст. 136];

- депутати сільської, селищної, міської, районної, обласної рад обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирають шляхом таємного голосування відповідно сільського, селищного, міського голову [15, ч. 1–2 ст. 141]:

- вибори в Україні є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування [16, ч. 2 ст. 1];

- будь-які прямі чи непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України, зокрема, за ознаками соціального походження, майнового стану або іншими ознаками забороняються. Не допускаються обмеження щодо участі громадян України у виборчому процесі, крім обмежень, передбачених, зокрема, Конституцією України [17, п. 8 ст. 7];

- вимоги до кандидатів, суб’єктів виборчого процесу, зокрема, встановлюються Конституцією України [18, п. 1 ст. 10];

- вибори проводяться на основі рівного виборчого права, а громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах. Рівність прав і можливостей кандидатів, партій (організацій партій) – суб’єктів виборчого процесу брати участь у виборчому процесі відповідних виборів забезпечується, зокрема, забороною привілеїв чи обмежень кандидатів в залежності від суб’єкта висування та за ознаками соціального походження, майнового стану або іншими ознаками [19, п. 1, п/п. 1) п. 5 ст. 12].

Зважаючи на викладене вище, як бачимо, Конституція України декларує та гарантує, що вибори в Україні є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування та з дотриманням конституційних норм, зокрема і в частині забезпечення та гарантування прав і свобод

людини і громадянина. При цьому згідно Конституції України та окремих положень Виборчого кодексу України, по відношенню до суб'єктів виборчого процесу не можуть бути допущені будь-які привілеї чи обмеження, зокрема і за ознаками соціального походження, майнового стану або іншими ознаками.

Поряд із вище викладеним, правовий аналіз ряду норм Виборчого кодексу України свідчить про наявність ряду юридичних колізій, які входять в суперечність із ст. ст. 8, 22, 24, 36, 38, 76, 103, 136, 141 Конституції України. Також ряд положень цього ж Виборчого кодексу України, в частині ст. ст. 1, 2, 7, 10, 101, 156, 225, також містять поміж собою ознаки юридичної колізії.

Зокрема Виборчий кодекс України містить норми, які встановлюють надзвичайно високий фінансовий бар'єр грошової застави (особливо зважаючи на низький економічний розвиток держави, економічну кризу та зубожіння переважної частини громадян), без внесення якої суб'єкти виборчого права (громадяни та політичні партії), в супереч вище описаних декларативних положень Конституції України фактично обмежуються у виборчому праві громадян України за ознаками соціального походження, майнового стану або іншими ознаками.

Зокрема:

- під час виборів президента України: «Стаття 101. Грошова застава. 1. Грошова застава вноситься партією, яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидатом на пост Президента України, висунутим шляхом самовисування, у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії (після початку виборчого процесу та до подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації) в розмірі шістсот п'ятдесяти мінімальних заробітних плат, встановлених на день початку виборчого процесу» [20, п. 1 ст. 101];

- під час виборів народних депутатів України: «Стаття 156. Грошова застава. 1. Партія, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати, після початку виборчого процесу та до подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати вносить у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії грошову заставу в розмірі однієї тисячі мінімальних заробітних плат» [21, п. 1 ст. 156];

- під час виборів суб'єктів виборчого права Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування: «Стаття 225. Грошова застава. 1. Організація партії, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, після початку виборчого процесу та до подання документів до виборчої комісії Автономної Республіки Крим для реєстрації кандидатів у депутати вносить у безготівковому порядку на спеціальний рахунок виборчої комісії Автономної Республіки Крим грошову заставу у розмірі двохсот п'ятдесяти мінімальних розмірів заробітної плати, встановленої на день початку виборчого процесу.

2. Організація партії, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, або організація відповідної партії вищого рівня після початку виборчого процесу та до подання документів до виборчої комісії Автономної Республіки Крим для реєстрації кандидатів у депутати вносить одним платежем у безготівковій формі на спеціальний рахунок виборчої комісії Автономної Республіки Крим грошову заставу у розмірі двохсот п'ятдесяти

мінімальних заробітних плат у місячному розмірі, встановленому на день початку виборчого процесу.

Кандидат у депутати сільської, селищної, міської (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тисяч) ради, який висувається шляхом самовисування у багатомандатному виборчому окрузі, після початку виборчого процесу та до подання документів до відповідної виборчої комісії для реєстрації кандидатом у депутати вносить одним платежем у безготівковій формі на спеціальний рахунок виборчої комісії грошову заставу з розрахунку двадцять відсотків мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленому на день початку виборчого процесу.

Організація партії, яка висунула кандидатів у депутати сільської, селищної, міської (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тисяч) ради, або організація відповідної партії вищого рівня у багатомандатному виборчому окрузі після початку виборчого процесу та до подання документів до відповідної виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати вносить одним платежем у безготівковій формі на спеціальний рахунок виборчої комісії грошову заставу з розрахунку двадцять відсотків мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленому на день початку виборчого процесу, за кожного кандидата.

Організація партії, яка висунула кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови (міста з кількістю виборців до 75 тисяч) або організація відповідної партії вищого рівня, а також особа, висунута шляхом самовисування на посаду сільського, селищного, міського голови (міста з кількістю виборців до 75 тисяч), у єдиному одномандатному виборчому окрузі, після початку виборчого процесу та до подання документів до відповідної виборчої комісії для реєстрації кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови вносить одним платежем у безготівковій формі на спеціальний рахунок виборчої комісії грошову заставу в розмірі мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленому на день початку виборчого процесу.

Організація партії, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати обласної, районної, районної у місті, а також міської, селищної, сільської (територіальної громади з кількістю виборців 10 тисяч і більше) ради, кандидати на посаду міського голови (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше) або організація відповідної партії вищого рівня, а також особа, яка висувається кандидатом на посаду міського голови (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше) шляхом самовисування, після початку виборчого процесу та до подання документів до відповідної територіальної виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати та на посаду міського голови вносить одним платежем у безготівковій формі на спеціальний рахунок виборчої комісії грошову заставу в розмірі чотирьох мінімальних заробітних плат у місячному розмірі, встановленому на день початку виборчого процесу, на кожні 90 тисяч виборців відповідного єдиного територіального виборчого округу для кожного виду виборів окремо. [22, п. 1–2 ст. 225].

Таким чином для участі у виборчому процесі, у відповідності до положень ст. ст. 101, 156, 225 Виборчого кодексу України, якщо би вибори відбулися в травні 2021 року (при мінімальному розмірі заробітної плати станом на 01.01.2021 – 6000,00 грн.), суб’єкти виборчого процесу (громадяни та їх політичні об’єднання – політичні партії), в супереч вище описаних положень ст. ст. 8, 22, 24, 36, 38, 76, 103,

136, 141 Конституції України, зобов’язані внести на рахунки відповідних виборчих комісій наступні суми грошових застав:

- при виборах президента України – 3 900 000,00 грн. (шістсот п’ятдесят мінімальних розмірів заробітної плати);
- при виборах народних депутатів України – 6 000 000,00 грн. (одна тисяча мінімальних розмірів заробітної плати);
- при виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим – 1 500 000,00 грн (двохсот п’ятдесяти розмірів мінімальної заробітної плати).

Відповідно, до вимог Виборчого кодексу України, грошову заставу встановлено і для участі у виборах щодо обрання депутатів до обласних, районних, міських, селищних, сільських рад та відповідно міських, селищних і сільських голів.

Отже, встановлений законодавцем надзвичайно високий і непосильній для переважної більшості громадян України на сьогодні фінансовий ценз грошової застави для суб’єктів виборчого процесу (громадян та їх політичних об’єднань – політичних партій), в супереч положень та гарантій ст. ст. 8, 22, 24, 36, 38, 76, 103, 136, 141 Конституції України, встановив обмеження та привілеї для певної групи громадян за ознаками соціального походження, майнового стану та іншими ознаками. Уведення такого невиправдано високого фінансового цензу грошової застави для суб’єктів виборчого права суттєво і в супереч Конституції України обмежило та фактично унеможливило для переважної частини громадян приймати вільно і безпосередню участь в управлінні державними справами та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом обмеження за ознакою соціального походження, майнового стану та іншими ознаками. Це в свою чергу суперечить положенням та гарантіям ст. 38 Конституції України.

Конституційні свободи і гарантії діяльності політичних партій та юридична колізія законів.

Одночасно із вище викладеним заслуговує правового аналізу на предмет наявності юридичної колізії і редакція ч. 1 ст. 24 Закону України «Про політичні партії» в частині її відповідності ст. 36 Конституції України та ст. ст. 1–2 цього ж Закону. Зокрема в ч. 1 ст. 24 Закону України «Про політичні партії» зазначається: «Стаття 24. Анулювання реєстрації. У разі… невисування політичною партією своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років орган, який зареєстрував політичну партію, має звернутися до суду з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва» [23, ч. 1 ст. 24].

Водночас ст. 36 Конституції України та ст. ст. 1–2 Закону України «Про політичні партії» визначають що до головних завдань та мети організації та діяльності політичних партій (громадсько-політичного об’єднання громадян), відносяться не тільки участь у виборах органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Так ст. 36 Конституції України передбачає: «Стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах…» [24, ч. 1–2 ст. 36].

Аналогічні положення закріпленні і в ст. ст. 1–2 Закону України «Про політичні партії»: «Стаття 1. Право громадян на об'єднання в політичні партії. Право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції України в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України. Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії.

Належність чи неналежність до політичної партії не може бути підставою для обмеження прав і свобод або для надання державою будь-яких пільг і переваг. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією та законами України. Стаття 2. Поняття політичної партії. Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [25, ст. ст. 1–2].

Відповідно, ч. 1 статті 24 Закону України «Про політичні партії», в частині надання права державному органу реєстрації статутів політичних партії звертатися до суду з поданням про анулювання реєстрації свідоцтва про реєстрацію діяльності політичної партії тільки на підставі того, що та чи інша політична партія не висувала своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років, суперечить ст. ст. 8, 22, 36 Конституції України та ст. ст. 1–2 Закону України «Про політичні партії», оскільки до головних завдань та мети політичної партії, окрім участі у виборах, віднесено і такі важливі питання суспільного життя та участі громадян в управлінні державними справами, як здійснення і захист своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України.

При цьому у відповідності до положень та гарантій ст. 36 Конституції України встановлення обмежень щодо права діяльності громадян в політичних партіях, як і самої діяльності політичної партії, допускається відповідно до Конституції України тільки в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України та на її виконання законами України [26, ст. 36]. Тож як вбачається із змісту ст. 36 Конституції України, невисування політичною партією своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років, не може бути підставою для анулювання реєстрації свідоцтва про реєстрацію діяльності політичної партії. Окрім того, анулювання реєстрації свідоцтва про реєстрацію діяльності політичної партії, з підстав невисування своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років, безпідставно і в супереч ст. 36 Конституції України та ст. ст. 1–2 Закону України «Про політичні партії» обмежує політичну діяльність громадян в складі політичних партій, як і самої політичної партії, в частині здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення

політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів громадян визначених і гарантованих Конституцією України.

Науковий політико-правовий висновок:

Зважаючи на викладене, можна прийти до висновку, що в частині співвідношення ст. ст. 8, 22, 24, 36, 38, 76, 103, 136, 141 Конституції України, ст. ст. 1–2 Закону України «Про політичні партії», ст. ст. 1–2 Виборчого кодексу України та ст. ст. 101, 156, 225 Виборчого кодексу України, ч. 1 ст. 24 Закону України «Про політичні партії» є наявна юридична колізія, яка порушує конституційні права та гарантії громадян України на участь в управлінні державними справами, зокрема в частині бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Проведений правовий аналіз змісту ст. ст. 101, 156, 225 Виборчого кодексу України та ч. 1 ст. 24 Закону України засвідчує юридичний факт того, що зазначені правові норми перебувають в юридичній колізії зі ст. ст. 8, 22, 24, 36, 38, 76, 103, 136, 141 Конституцією України та підлягають приведенню у відповідність до основного закону держави. Поряд із тим, дія положень ст. ст. 101, 156, 225 Виборчого кодексу України та ч. 1 ст. 24 Закону України «Про політичні партії» на практиці, у відповідності до положень ст. ст. 8, 36, 38 Конституції України, викликає сумнів в їх правомірності застосування. У даному випадку виявлена юридична колізія мала би невідкладно стати предметом розгляду Конституційного суду України за його власною ініціативою або за відповідним зверненням уповноважених законом суб'єктів конституційного процесу.

Щодо питання допущення законодавцем, Верховною Радою України, вище описаних юридичних колізій, то причини їх виникнення та впровадження можуть ховатися у політичному зговорі та політичній корупції, з метою монополізації та утримання політичної влади в Україні обмеженим колом осіб та належними до них політичними партіями, олігархами і сімейними кланами, шляхом обмеження конституційних прав громадян України на управління державними справами, зокрема в частині виборчого права та свободи діяльності політичних партій.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції сна 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ст. 21.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 2 ст. 3.

3. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ст. 8.

4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ст. 22.

5. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ст. 38.

6. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 – 2 ст. 24.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ст. 38.

8. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 ст. 36.

9. Закон України «Про політичні партії» від 05.04.2001 року № 2365-III (в редакції на 13.02.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#n13]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ст. 2.

10. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 – 2 ст. 24.

11. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 ст. 38.

12. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 – 3 ст. 76.

13. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 – 3 ст. 103.

14. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 ст. 136.

15. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 – 2 ст. 141.

16. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 року № 396-IX (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n6]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 2 ст. 1.

17. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 року № 396-IX (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n6]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – п. 8 ст. 7.

18. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 року № 396-IX (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n6]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – п. 1 ст. 10.

19. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 року № 396-IX (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n6]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – п. 1, п/п. 1) п. 5 ст. 12.

20. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 року № 396-IX (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n6]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – п. 1 ст. 101.

21. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 року № 396-IX (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n6]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – п. 1 ст. 156.

22. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 року № 396-IX (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n6]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – п. 1–2 ст. 225.

23. Закон України «Про політичні партії» від 05.04.2001 року № 2365-III (в редакції на 13.02.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#n13]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 ст. 24.

24. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ч. 1 – 2 ст. 36.

25. Закон України «Про політичні партії» від 05.04.2001 року № 2365-III (в редакції на 13.02.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#n13]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ст. ст. 1–2.

26. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (в редакції на 01.01.2020 р.). [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80]. *Сайт Верховної Ради України*, 2020. – ст. 36.

Олексій МАЛОВАЦЬКИЙ
кандидат юридичних наук, докторант Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
викладач Інституту права КНУ ім. Т. Г. Шевченка,
в.о. Голови Вищої ради правосуддя

СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ТЕОРІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Юридична відповідальність – одна з найбільш актуальних та дискусійних проблем у сучасній правовій науці та філософії права [1, с. 328].

Філософську та правову складову категорії відповідальності досліджували античні та середньовічні філософи, зокрема Арістотель, Платон, Т. Гобсс, Джон Лок, Б. Спіноза, Жан-Жак Руссо, Ш. Монтеск'є, І Кант, Л. Феєрбах, Г. Сковорода та ін. Проблему відповідальності в сучасній науці досліджували і українські, і іноземні філософи та правники: В. Миронець, Г. В. Йонас, В. К. Гриищук, Н. М. Оніщенко та багато інших.

Лінгвістичне значення, відповідальність ототожнюють з покладенням на когось або взяттям на себе обов'язку відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова [2].

Філософське значення відповідальності пов'язано з мірою відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, чинним суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам; співвідношенням обв'язку і міри його виконання суб'єктом. Відповідальність, як філософську категорію класифікують за характером дій чи форму вияву об'єктивних відноси і норм. На цій підставі, серед соціальної відповідальності виділяють юридичну відповідальність [3].

Сучасна вітчизняна філософська наукова думка про відповідальність, на наш погляд вдало охарактеризована п*рофесором НаУКМА Володимиром Моренцем, який зазначає, що відповідальність як така – не юридичний термін, а соціологічний. Науковець зазначає, що відповідальність є зовнішня – реакція на поведінку особи, і внутрішня моральна, корпоративна та інша, яка виражається у здібності приймати свідомо відповідальність за певні дії. Вчений поділяє відповідальність на ретроспективну, за те що скоєно і відповідальність перспективну, за вчинки, які вчиняє розуміючи їх наслідки* [4].

В іноземній літературі, відомий німецький філософ сучасності Йонас Г. В. у книзі присвяченій питанням філософії відповідальності зазначає, що відповідальність, це суто юридична проблема і полягає вона в тому, що кожна завдана шкода має бути відшкодована. Відповідальність, зводиться до формальної регламентації всіх казуальних дій людей, щоб можна було за це вимагати звіт. Також, автор вказує, що якщо суб'єкт (мається на увазі владний суб'єкт або влада) має діяти активно, в чому виявляється совість влади, та об'єднується у позитивному почутті

відповідальності активного суб'єкта, який так чи так втручається в буття речей. Науковець зазначає, що мова йде про інший вид відповідальності, відповідальність за майбутні вчинки, якої зараз бракує [5, с. 142–144].

Професор, доктор юридичних наук В. К. Грищук стверджує, що відповідальність людини, це соціальне явище, феномен, який представляє необхідність усвідомленого і добровільного використання людиною своїх прав, виконання своїх обов'язків, дотримання заборон, які містяться в соціальних нормах, а у випадку їх порушення – необхідність потерпання порушником таких норм заходів примусового впливу, які ними передбачені [6, с. 47].

Вказані сучасні філософські погляди на теорії відповідальності не виключають існування відповідальності держави, як суб'єкта соціальних відносин.

Такі наші припущення знаходять свої підтвердження у роботах д.ю.н. Н. М. Оніщенко, яка зазначає, що інститут відповідальності держави перед особою – одна з головних гарантій прав і свобод людини, закріплених у чинному законодавстві [7, с. 92]. Досліджуючи вказане питання, вчена зазначає, що держава стає суб'єктом відповідальності тільки у конкретних правовідносинах з приватною особою права якої порушено, у решті відносин держава виступає як інстанція відповідальності перед якою відповідає посадовець або державний орган. Продовжуючи таку думку, дослідниця зазначає, що держава підлягає відповідальності за дії або рішення “третіх осіб”, у особі яких виступають державні органи та посадові особи; держава відповідає за неможливість нормальної організації роботи державного апарату, в наслідок чого сталося порушення прав людини [8, с. 110].

Найновішим напрямком осмислення відповідальності держави, є спроба запровадити теорію підзвітності держав, яку ми знаходимо в роботах професора міжнародного права Католицького Університету з Неймегену (Королівство Нідерландів), Карел Велленс, досліджуючи питання підконтрольності міжнародних організацій він стверджує: “Оскільки міжнародне громадське суспільство є природним об'єднанням виборців, яким міжнародні організації є підзвітними, яке відіграє незамінну роль в імплементації підзвітності. Без живого громадянського суспільства, саме існування відповідальності буде примарним” [9, с. 241–245]. Певної аналогічної точки зору дотримується професорки з Університету Торонто, Юта Бруні, як стверджує, що міжнародно правова підзвітність (відповідальність) полягає у правовому виправданні поведінки суб'єктів міжнародного права один щодо іншого, оцінюючи чи порушує певна поведінка міжнародно-правові стандарти та визначає можливі правові наслідки за порушення суб'єктом правових стандартів [10, с. 3–38].

Отже, сучасні філософсько-правові теорії відповідальності держави, у своїй основі ґрунтуються на соціальній відповідальності індивіда. Індивід несе відповідальність перед суспільством, як за свою свідому поведінку на майбутнє (в перспективі), так і за минулу поведінку (ретроспективна), яка визначається як різниця між виконуваною поведінкою та фактичною поведінкою такого індивіда. Відповідальність забезпечує взаємну повагу, рівність та задоволення, в рівній мірі, соціальних інтересів індивідів у суспільстві з метою можливого співіснування. Щодо відповідальності держави, яка з філософської точки зору є об'єднанням індивідів, то вона також несе відповідальність за дотримання соціальних норм, зокрема і норм права. Щодо індивіда така відповідальність виникає на підставі соціальних та правових норм які регулюють соціальні та правові відносини в середині держави. Щодо інших держав чи групи держав то держава несе відповідальність на підставі

норм міжнародного спілкування (взаємності) та норм міжнародного права. Важливо відзначити, що в межах окремих міжнародних договорів таких, як Європейська конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка втілює правові цінності (стандарти), держава може нести відповідальність перед індивідом чи їх групою, але у чітко визначених випадках. Складність і актуальність питання відповідальності держави потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: монографія / [І. Безклубний, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.]; за заг. ред. І. Безклубного. Київ: Грамота, 2014. 448 с.
2. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 томах. Т. 1, 1970. С. 620.
3. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, НАНУ. Київ: Абрис, 2002. С. 742.
4. Моренець .Відповідальність як феномен. URL: http://open.kmbs.ua/vidpovidalnist-yak-fenomen.
5. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації: пер. з нім. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
6. Грищук В. К. Философско-правовая парадигма ответственности человека: монография. Хмельницкий: Хмельницкий университет управления и права, 2015. 640 с.
7. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юридична думка, 2009. 216 с.
8. Див. п. 7.
9. Accountability of International Organizations: Some Salient Features, Karel Wellens, Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law), APRIL 2-5, 2003, Vol. 97 (APRIL 2-5, 2003), pp. 241-245, https://www.jstor.org/stable/25659860.
10. Jutta Brunnée, INTERNATIONAL LEGAL ACCOUNTABILITY THROUGH THE LENS OF THE LAW OF STATE RESPONSIBILITY, Netherlands Yearbook of International Law Volume XXXVI. 2005, p. 3-38.

Олена ХАРИТОНОВА
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кореспондент НАПрН України

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ТА УКРАЇНА

З моменту прийняття Лісабонської угоди пройшло вже кільканадцять років і ми можемо оцінити наслідки її прийняття. Підвищена увага до цієї Угоди пояснюється тим, що нею передбачено багато нововведень, але одним з основних досягнень є введення нової правової категорії – категорії цінностей, яка до прийняття договору зазначалась лише в доктрині, а вже після Лісабонського договору отримала легальне закріплення.

Використання саме терміну «цінності» в новій редакції Договору про Європейський Союз має на меті підкреслити, що європейська інтеграція та створюване в її межах право мають відповідати нормам моралі, і ні в якому разі не суперечити їм [1].

У статті 2 Лісабонського договору йдеться про те, що Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків.

Останнім часом терміно-поняття «цінності» є одним з найбільш уживаних у різних контекстах («вибір цінностей», «захист цінностей», «конфлікт цінностей» тощо) та у різних сполученнях («цивілізаційні цінності», «культурні цінності», «політичні цінності», «правові цінності», «сімейні цінності» та ін.). При цьому це поняття використовується як для характеристики самодостатніх феноменів, так і для позначення кінцевої мети, котрої прагнуть учасники суспільних відносин.

Трансформація цінностей у постбіполярному світі неминуче призвела до пошуку, відродження та утвердження нових колективних і індивідуальних цінностей. Аналіз документальної бази ЄС доводить, що права і свободи людини були і залишаються базовою цінністю Союзу, водночас, позначені глобалізаційними модифікаціями, вони зазнали змін у сприйнятті і значно ширше розглядаються на наднаціональному і національному рівнях.

Важливим кроком до вироблення ціннісних засад Європейського Союзу стало також прийняття Європейським парламентом «Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу» в 2007 році, що було викликане необхідністю визначити спільні цінності нового політичного утворення (Європейського Союзу) й гарантувати основні права громадян вже в контексті законодавства та інститутів ЄС.

Говорячи про цінності, слід пам’ятати, що існує дві основні концепції природи Цінностей – об’єктивістська та суб’єктивістська.

Лінію об’єктивістського розуміння Цінностей започаткував Платон: він розумів ідею добра як таку, що в принципі не відрізняється від інших ідей, а, отже, не відрізняється і від істини; винятковість цієї ідеї полягала в тому, що, з погляду Платона, вона увінчує ієрархію всіх інших ідей.

У середньовічній томістській теології Цінності вважалися ідеями, які Бог привніс у світ внаслідок акту творення світу та через явлення Христа – зокрема через Божий Заповіт.

На противагу античній та середньовічній філософії, в новочасній філософії утвердилося переважно суб’єктивістське розуміння Цінностей: їх джерелом є наші бажання, інтереси, почуття, ставлення. Цієї позиції щодо розуміння цінностей дотримувалися Гоббс, Спіноза, Ляйбніц, Рассел, Айер тощо [2, с. 706-707]. За сенсом «цінність» споріднене з поняттям «значущість», оскільки відображає не лише властивості предмета, а й потреби діючого суб’єкта, а критерієм ефективності й інтенсивності цінностей вважається «повнота задоволення», що супроводжує їх відчуття.

В будь-якому випадку, коли йдеться про цінності, мається на увазі щось уявне, якась ідеальна сутність, до якої прагне людина. Цінності відіграють провідну роль в об’єднанні індивідів для спільних, колективних дій; є важливими у забезпеченні основи для єднання людей у нації, цивілізації чи навіть людства, оскільки це передбачає наявність деяких базових спільних моральних орієнтирів.

Завдяки Лісабонському договору цій ідеальній сутності було надано регулятивної функції, і ми стаємо свідками фактично формування «європейської

ідеї» як окремої цінності, яка є для України, зокрема, орієнтиром у її подальшому розвитку. Наявність «європейської ідеї» полягає в тому, що попри нетотожність європейських націй, їхню національну самобутність, вони зберігають якусь ментально-цивілізаційну внутрішню спорідненість, яка поступово перемагає всі національні розбіжності.

Таким чином, на прикладі об'єднання на ім'я «Європа» можна побачити, що це об'єднання можна мислити на рівні Уявного, тобто на рівні конкретних європейських держав та народів, а можна вбачати в ній певну трансцендентальну духовну сутність, цінність, яка втілює «загальнолюдські ідеали».

Отже, для нас велике значення, зважаючи на наше прагнення до євроінтеграції, має сама Європа як цінність і європейське право, яке формується на її теренах.

Із врахуванням зазначеного слід також переосмислити і розуміння європейського права, яке може розумітися у спеціальному (нормативному) значенні як системи принципів, юридичних норм, що формуються у зв'язку з утворенням і функціонуванням Європейських Співтовариств і Європейського Союзу на основі й відповідно до установчих договорів і загальних принципів права. Але підґрунтям такого визначення європейського права, має бути розуміння його сутності як єдиного європейського концепту, що зумовлено вже самою ідеєю Європейської єдності. Ще більшою мірою це стосується концепту приватного права, котрий має підґрунтям європейські цивілізаційні цінності і виступає їхнім втіленням у європейській правосвідомості.

У свою чергу, розуміння «Європейського права», як концепту, означає, що його слід розглядати у цьому сенсі не як сукупність юридичних норм, створюваних у зв'язку з утворенням Європейських Співтовариств і Європейського Союзу, але, як систему визначальних гуманітарних цінностей, що ґрунтуються на правосвідомості учасників відносин у приватній сфері і забезпечуються, передусім, нею.

Правосвідомість у цьому понятті є ключовим, центральним елементом, який пов'язує площини права і цінностей. Правосвідомість є складовою частиною національного менталітету. Виходимо з тези, що менталітет – це характер та лад людського мислення, що реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що включають в себе архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому, а соціальний менталітет несе в собі відбиток логічно неосмислених історичних традицій, успадкованих від попередніх поколінь стилів та типів поведінки, особливостей мислення, рис національного характеру, світогляду, релігії тощо [3]. На тлі правової системи правовий менталітет виступає як основоположна матриця, що визначає правовий «колорит» національної правової дійсності [4, с. 258], який, за своєю сутністю, є втіленням (відображенням) національних суспільних цінностей та спроб їхньої реалізації юридичними засобами.

Враховуючи викладене і характеризуючи український національний менталітет [5, с. 95], можемо погодитися з думкою про наявність у ньому суттєвих особливостей (втім, як практично у кожному національному менталітеті), що впливає на сприйняття європейських цінностей.

Поміж характерних рис українського менталітету називалися, зокрема: надання переваг окремій людині над загалом, індивідуалізм, стремління до свободи в різних розуміннях цього слова; толерантність щодо іноземців; прагнення вбачати «духовність» навколишнього світу; любов до природи, її «поетизація»; духовність закоханості у жінку;

релігійність – внутрішня, а не показна; емоціоналізм та ліризм; неспокій і рухливість, більш психічні, ніж зовнішні (М. І. Костомаров, Д. І. Чижевський) [6, с. 75].

Отже, врахування національного менталітету дозволяє враховувати визначальні гуманітарні цінності сучасної Європи, що, у свою чергу, припускає урахування правосвідомості учасників відносин у приватній сфері. Таким чином, виходимо з того, що для європейської і похідних від неї правосвідомості визначальною цінністю є права людини, тоді як для інших типів правових систем має місце публічно-правова домінанта, завдяки тому, що наявність ефективних засобів публічного примусу забезпечує виконання обов'язків учасниками правовідносин. Цим визначається вектор розвитку національного права держав – членів ЄС на тлі зростання питомої ваги морально-аксіологічної складової концепту приватного права, безумовною цінністю якого визнаються права та свободи людини.

Отже, якщо права особистості є ознакою європейської (західної) традиції права, то наявність цієї ознаки в певній правовій системі означає ідентифікацію її як європейської (похідної від європейської), тобто, такої, що ґрунтується на європейських цінностях. І тоді відсутні підстави боятися «європоцентризму». Просто певне суспільство або приймає, або не приймає європейські індивідуалістські (ліберальні) цінності (а відтак і приватноправове мислення, правосвідомість тощо). Так само як інше суспільство приймає або не приймає цінності традиційні, колективістські, тоталітаристські тощо, обираючи свій шлях правового розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шубіна І. О. основні цінності європейського союзу, зміст і значення для вступу нових держав. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3706/-Shubina.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

2. В. Лісовий. Цінність // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). – Київ: Абрис, 2002. – С. 706-707

3. Смітюх Г. Є., Стрілецький В. В. Український менталітет [Електронний ресурс]. URL: // http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/SacralUkraine/Mentality.html

4. Павловська-Кравчук В. Поняття та сутність правового менталітету: методологія дослідження // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць / редкол.: В. Я. Тацій та ін. Х., 2010. – № 4 (63). – С. 258.

5. Костомаров М. І. Книга буття українського народу // Кирило-Мефодієвське братство: в 3 т. – К., 1990. – Т. 2. – С. 95.

6. Бойко З. В. Особливості менталітету українського народу та менталітетів інших народів // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. Вип. II (5), 2015. С. 75.

Тарас ПАШУК
кандидат юридичних наук, старший юрист
Європейського суду з прав людини, Страсбург (Франція)

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Сфера застосування. Інститут зловживання процесуальними правами застосовується у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у різних аспектах.

По-перше, це питання може становити предмет скарги про порушення Європейської Конвенції з прав людини (Конвенція), у якій особа стверджує, що реакція державних органів на зловживання процесуальними правами призвела до порушення прав гарантованих Конвенцією. Наприклад, в одній із справ адвоката було визнано винним у неповазі до суду за неврівноважені емоційні висловлювання у судовому засіданні та піддано покаранню у виді 5-денного позбавлення волі. ЄСПЛ встановив порушення ст. 6 Конвенції з огляду на порушення принципу неупередженості у провадженні щодо цього адвоката [6]. Проте, остання практика свідчить про тенеденцію обмеження сфери застосування ст.6 Конвенції до таких дисциплінарних за своєю суттю проваджень. У нещодавній справі щодо Ісландіх на заявників – двох адвокатів, які відмовилися здійснювати захист обвинуваченого в суді першої інстанції – національний суд наклав штраф за неповагу до суду та спричинення затримок у провадженні. Заявники скаржились, що накладення такого штрафу суперечило їхнім правам на справедливий суд (ст.6 Конвенції) та заборону покарання не на підставі закону (ст. 7 Конвенції). Проте, ЄСПЛ дійшов висновку, що ст. 6 не застосовується у кримінально-правовому аспекті (і як наслідок не застосовується і ст.7 Конвенції), незважаючи на суттєвий штраф, оскільки таке провадження хоча й мало репресивний характер, тим не менше воно було саме дисциплінарним, а не кримінальним [5].

По-друге, зловживання правами, в т.ч. у процесуальному порядку, окремо може постати в практиці ЄСПЛ в силу ст. 17 Конвенції, яка прямо забороняє зловживання правами, що передбачені у Конвенції. У практиці щодо статті 17 Конвенції ЄСПЛ звертав увагу на неприпустимість реалізації Конвенційних прав у контексті: (1) просування ненависті та нетерпимості; (2) насильства; (3) ксенофобії та расової дискримінації; (4) антисемітизму; (5) ісламофобії; (6) тероризму і військових злочинів; (7) заперечення та перегляд чітко встановлених історичних фактів, таких як Голокост (8) тоталітарної ідеології та інших політичних ідей, несумісних з демократією [1]. У тих випадках, коли встановлено, що особа переслідує цілі, які заперечують основні цінності Конвенції, відповідне право захисту не підлягає. Хоча ця стаття має відносно вузьку сферу застосування, не виключено, що реалізація Конвенційних прав у процесуальній формі, може зазіхати на основоположні цінності Конвенції (наприклад, поширення мови ворожнечі у клопотаннях чи поясненнях в результаті чого особу притягають до відповідальності та обмежують у здійсненні відповідних процесуальних прав) і в такому випадку це право не підлягатиме захисту.

По-третє, явище зловживання процесуальними правами може проявитись у провадженні вже у самому ЄСПЛ і цей міжнародний орган змушений реагувати з

метою здійснення належного провадження у конкретній справі або ж загалом забезпечення свого ефективного функціонування. Справи, в яких ЄСПЛ визнав зловживання правом на звернення відповідно до ст.35 § 3 (а) Конвенції, можна згрупувати за п'ятьма типовими категоріями: (1) подання заявником оманливої інформації; (2) використання образливої мови; (3) порушення обов'язку зберігати конфіденційність провадження у справах про мирне врегулювання; (4) заява явно сутяжницька або позбавлена будь-якої реальної мети; (5) інші випадки [2]. У випадку встановлення зловживання правом на звернення до ЄСПЛ, така скарга відхиляється як неприйнятна. Більше того, у виняткових випадках до представника може бути застосовано заборону здійснювати представництво на підставі Правила 36 § 4 (б) Регламенту ЄСПЛ [4].

По-четверте, зловживання процесуальними правами та повноваженнями може мати місце з боку державних органів і в такому розрізі це питання може попадати під дію різних статей Конвенції. Наприклад, зловживання може бути у випадку порушення права на особисту свободу та права на мирні зібрання, якщо особу затримують на мітингу з політичних мотивів [9]; порушення права на свободу та приватність, у випадку затримання особи та обшуку її житла чи офісу з метою перешкоджання його суспільно важливій діяльності [3]. У цих випадках ЄСПЛ може встановити порушення ст.18 Конвенції, яка стосується заборони застосування обмежень прав людини в інших цілях ніж ті, що дозволені Конвенцією.

Ознаки зловживання процесуальними правами. Під час застосування ст. 35 § 3 (а) Конвенції, ЄСПЛ у своїй практиці відзначив, що поняття "зловживання" слід розуміти у звичайному значенні, прийнятому загальною теорією права, а саме як використання суб’єктом свого права з метою, яка суперечить призначенню такого права, шляхом заподіяння шкоди. ЄСПЛ наголошує, що кваліфікація дій як зловживання правом за ст. 35 Конвенції, тобто у контексті звернення до ЄСПЛ, є винятковим процесуальним заходом [8].

Тобто практика ЄСПЛ виділяє такі змістовні ознаки зловживання правом: (1) використання права в супереч його призначенню; (2) наявність шкоди; (3) винятковість таких дій. Остання умова свідчить про намагання звузити зміст такого поняття явними та беззаперечними обставинами і це свідчить про підвищення стандарту доказування даних обставин.

Як бачимо, проблема зловживання правом в першу чергу стосується суб’єктивної сторони діяння, а саме умови використання права з особливою метою. Ця умова дозволяє відмежувати зловживання від інших суміжних явищ, зокрема помилкових дій в реалізації процесуальних прав, відмови від реалізації процесуального права. Визначальним тут є ментальне ставлення особи, а саме добросовісність чи недобросовісність поведінки суб’єкта. Ця умова одразу породжує низку практичних проблем, адже для юридичної кваліфікації діяння як зловживання правом потрібно буде встановити, що при реалізації свого права, особа насправді переслідує іншу мету, ніж ту заради якої це процесуальне право передбачене. Складність полягає у тому, що діяльність особи, як і її конкретне діяння, може мати одночасно декілька цілей. Скажімо, особа може клопотати про перенесення судового засідання, про відвід судді, про проведення додаткової експертизи, намагаючись захистити свої інтереси та бажаючи отримати справедливе судочинство, проте, поряд з цим, навіть маючи правові підстави на такі дії, особа може насправді переслідувати

іншу мету, наприклад зірвати строки провадження, дочекатись спливу строків давності кримінальної відповідальності, настання умов амністії, вивести інших учасників процесу з рівноваги, добитися зміни невигідного складу суду, отримати певне преюдиційне рішення у іншому провадженні, послабити суспільний інтерес тощо. Встановити, яка мотивація, які цілі переслідує особа, реалізуючи свої процесуальні права, може бути завданням непростим, з огляду на можливу множинність цілей людської діяльності. В результаті недостатньої уваги до цієї умови зловживання правом може зазнати занадто широкої інтерпретації. Надмірний розвиток цього інституту нестиме серйозні ризики для повноцінної реалізації прав захисту, для стратегії та тактики процесуальної поведінки, зокрема діяльності захисника. Неврівноважена лінія державних органів у сфері боротьби із зловживанням процесуальними правами може зрештою безпідставно обмежити особу у праві на справедливий суд. Тим не менше, ці застереження не можуть заперечити необхідність існування даного інституту, питання ж полягає у визначенні правильних меж його застосування.

Для вирішення цієї проблеми показовою є практика ЄСПЛ щодо ст.18 Конвенції, яка забороняє обмежувати права людини у цілях, які не передбачені Конвенцією. Враховуючи множинність цілей соціальної діяльності, ЄСПЛ відзначив, що існує значна різниця між випадками, коли, з одного боку, офіційна мета обмеження Конвенційного справді зумовила дії органів влади, хоча вони також прагнули отримати якусь іншу перевагу, а з іншого боку, коли офіційнамета була просто прикриттям, яке дозволяло владі досягти сторонніх цілей, які якраз і були головним напрямком таких зусиль. Тому обмеження права порушить статтю 18, якщо таке обмеження головним чином призначене для іншої мети, яка не передбачена Конвенцією; іншими словами, якщо ця інша мета є переважаючою. І навпаки, якщо офіційна мета була основною, тоді обмеження не суперечить статті 18, навіть якщо воно також переслідує й іншу мету. Те, яка мета є переважаючою, залежить від усіх обставин справи. Оцінюючи цей аспект, ЄСПЛ враховує характер і ступінь негожості прихованої мети та той факт, що Конвенція була розроблена для підтримки та пропаганди ідеалів та цінностей демократичного суспільства, що регулюється верховенством права [7].

Висновки. Таким чином, зловживання процесуальними правами вивчається у практиці ЄСПЛ як з точки зору скарг щодо можливих порушень внаслідок застосування державою заходів боротьби з таким явищем, так і з точки зору застосування цих заходів самим ЄСПЛ внаслідок зловживання заявниками правом на звернення. Умови зловживання, які випливають з практики ЄСПЛ – домінування іншої мети у процесуальній дії, наявність шкоди, винятковість обставин – доцільно використовувати для правильного визначення меж застосовності даного поняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Council of Europe/ECHR, Guide on Article 17 of the European Convention on Human Rights Prohibition of abuse of rights, 2020, ст. 9. URL: https://www.echr.coe.int/-Documents/Guide_Art_17_ENG.pdf
2. Council of Europe/ECHR, Practical Guide on Admissibility Criteria, 2021, URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf
3. ECHR, Aliyev v. Azerbaijan, nos. 68762/14 and 71200/14, § 216, 20 September 2018

4. ECHR, Chepelenko and Others v. Ukraine (dec.), nos. 15117/17, 18635/17, 18655/17, 251/18 and 3633/18, §§ 17-18, 28 January 2020
5. ECHR, Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland [GC], nos. 68273/14 and 68271/14, 22 December 2020
6. ECHR, Kyprianou v. Cyprus [GC], no. 73797/01, ECHR 2005 XIII
7. ECHR, Merabishvili v. Georgia [GC], no. 72508/13, § 303, 28 November 2017
8. ECHR, Miroļubovs and Others v. Latvia, no. 798/05, § 62, 15 September 2009
9. ECHR, Navalnyy v. Russia [GC], nos. 29580/12 and 4 others, § 176, 15 November 2018

Adam JAKUSZEWICZ
doktor nauk prawnych, Katedra Prawa, Instytut Prawa i Ekonomii
Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (Rzeczpospolita Polska)

SOME REFLECTIONS ON THE PROTECTION OF FREEDOM OF RELIGION IN UKRAINE

1. Separation between State and Church. A gap between the "formal" and the "real" constitution. According to Article 35 (3) of the Constitution of Ukraine "the Church and religious organisations in Ukraine shall be separated from the State, and school shall be separated from the Church". This constitutional wording has been regarded by some authors as a legacy of the constitutional tradition of Soviet times[4] containing "inherent anti-religious connotations"[5]. Nevertheless, the Ukrainian practice of State and Church relationships shows that the separation model required by the Constitution has not been carried out to the full extent. The most glaring example of State's interference with religious matters was the support by various Ukrainian presidents for consolidation of the Orthodox Churches in Ukraine. Considering religion a matter of national security, the Ukrainian government was deeply involved in the creation of the new Orthodox Church of Ukraine and negotiated the recognition of this church by the Ecumenical Patriarchate that granted autocephaly to the new church in January 2019. Nowadays, there are cases of involvement of the (local) government in the process of decision-making of the Orthodox parishes under the jurisdiction of the Moscow Patriarchate concerning their joining the newly established Ukrainian Orthodox Church[6]. More symbolic instances of the incomplete separation include the opening of a chapel in the Ukrainian Parliament or the (historic) instances of some clergymen being members of the Parliament or city councils.

[4] The expression "separation of the Church from the State, and the school – from the Church" dates back to the French Loi concernant la séparation des Eglises et de l'Etat of December 9, 1905, 49. It was also used in the early Soviet Russian Decree on separation of the Church from the State and school – from the Church of 20 January 1918.
[5] G. Druzenko, Religion and Secular State in Ukraine, in: Strasbbourg Consortium, Religion and the secular state 2015, https://www.strasbourgconsortium.org/-index.php?pageId=9&contentId=24&blurbId=31115 – p. 714, (accessed: 20 April 2021).
[6] US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2019 Report on International Religious Freedom: Ukraine, passim, https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/ukraine/, (accessed: 27.04.2020).

An aspect of the separation model is an explicit ban on state financial support for religious communities laid down in Article 5 (4) of the Law on Freedom of Conscience and Religious Organisations. Nevertheless, there have been instances of central and local governments' restoring and even erecting temples at public expense. Whereas the former is justified on the ground of the need to protect cultural heritage of the country, the latter is inconsistent with the strict separation model. Moreover, despite the prohibition on direct financial support for religious organizations, the law sets forth some tax waivers for religious organizations[7]. The strict separation has neither been carried out between the Church and public schools. Not only does the state permit voluntary classes on Christian morality or confessional religious education classes in public schools, it also accepts the practice of inviting religious leaders and priests (usually Orthodox or Greek Catholic) to public schools to give lectures and blessings, and to conduct religious services.

Given the current practice outlined above, it would be recommendable to substitute the separation model of State and Church relations for the model of cooperation. It is noteworthy that the proposal of the amendment of the Constitution to that effect was supported by All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations[8]. The adoption of the cooperation model would to a greater extent take into account the needs of religious communities and interests of the state in more effectively fulfilling its tasks in the field of the realisation of social rights. For instance, religious organisations carry out many charitable projects that are of particular importance given the pressing need to provide multifaceted aid for almost 1.5 million of Internally Displaced Persons from regions affected by the conflict with Russia. The effectiveness of such measures would increase if religious communities enhanced cooperation both with another religious and secular organisations and state authorities (at present, most charitable projects provided by religious communities to internally displaced persons are carried out by individual denominational organisations)[9]. What is more important, the adoption of the cooperation model would also bring the formal constitution in line with the political reality of the country.

2. Lack of the protection of the right to freedom of conscience. Although according to Article 35 of the Constitution everyone has the right to freedom not only of religion but also to personal philosophy, the Constitution does not guarantee the general right to live in accordance with one moral standards whose concretisation is the right to conscientious objection. This legislative purpose is confirmed in Article 35(3) of the Constitution which sets forth that no one shall be relieved of his or her duties before the State or refuse to perform the laws for reasons of religious beliefs. It is noteworthy that the Constitution is silent about non-religious beliefs, which undoubtedly is discriminatory. For instance, under the Constitution in force a doctor does not have a right to refuse to

[7] O. Bilash, T. Karabin, Taxation of Religious Organisations in Ukraine, "Kościół I Prawo" 2020, no. 1, pp. 65-81.

[8] In April 2011 the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations submitted to the Head of State its proposals of Constitutional amendments that read as follows: "Relationships between the state and churches and religious organizations shall be founded on principles of partnership and non-interference into specific spheres of each other's activities as well as joint activity aimed at human well-being".

[9] D. Vovk, Religion and Forced Displacement in Ukraine, 23 July 2020, https://fpc.org.uk/religion-and-forced-displacement-in-ukraine/, (accessed 23.04.2021).

participate in lawful abortion or a scientific research, if he or she deems it incompatible with their deeply-seated moral convictions. This legal arrangement is mitigated by Article 4 of the Law on Religious Conscience and Religious Organisations which set forth a conditional right to conscientious objection[10], which is not fully satisfactory since the very possibility of enjoyment of this right was completely made dependent on the will of the lawgiver.

It should be noted that moral integrity and autonomy is an element inherent to human dignity that is one of the highest "social values" enumerated in Article 3 of the Constitution. For this reason it is recommended that the Constitution be amended with a view to including into it the freedom to live according to one's conscience, as long as it reconcilable with rights and freedoms of other individuals and compelling interests of the society[11].

3. Discriminatory legislative approach to conscientious objection to military service. The sole instance where the right to conscientious objection is protected under the Ukrainian Constitution concerns the refusal to perform military service on religious grounds. This right has been developed in greater detail in Article 2 of the Act on Alternative Civilian Service[12], which states that it may only be claimed by members of religious organisations whose confessional beliefs do not allow them to use arms and serve in the military forces and that are listed by the government[13]. Applications must be submitted together with an official letter from the religious organisation in question. These legal arrangements have been rightly viewed in Ukrainian literature as discriminating against persons who object military service on moral grounds[14]. They were also criticised by the UN Human Rights Committee in its Concluding Observations on the seventh periodic report of Ukraine. The committee expressed its concern that no measures appeared to have been taken to extend the right of conscientious objection against mandatory military service to persons who hold non-religious beliefs grounded in conscience, as well as beliefs grounded in all religions[15]. From the comparative law perspective it is also noteworthy that Ukrainian law does not exempt the clergy from military mobilization.

4. Insufficient enforcement of the criminal law provisions prohibiting hate offences targeted at minority religions. Acts of intolerance, hatred and discrimination

---

[10] According to this provision, nobody may evade constitutional duties on grounds of religious convictions. The substitution of one duty for another on grounds of convictions is admissible only in cases provided by laws of Ukraine.

[11] Cf. similar, but less firm statement by L. Yarmol, Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження),Lviv 2006, p. 152 et seq.

[12] Law of Ukraine on Alternative (Non-Military) Service, No. 1975-XII (12 December 1991).

[13] The list of these religious communities was approved by Cabinet of Ministers of Ukraine Decree No. 2066 (10 November 1999). It includes 10 denominations, inter alia Adventists, Baptists, Jehovah's Witnesses and the Pentecostal movement.

[14] L. Yarmol, Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження),Lviv 2006, p. 159 et seq.

[15] United Nations Human Rights Committee: Concluding observations on the seventh periodic report of Ukraine, adopted by the Committee at its 108th session, 8-26 July 2013, point 19. https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=50643a562, (accessed: 19.04.2021). The committee then reiterated its previous recommendation and stressed that alternative service arrangements should be accessible to all conscientious objectors without discrimination as to the nature of the beliefs.

towards religious minorities constitute a legal and social problem that has not been solved so far. Vandalism against religious buildings and monuments is common, with many different denominations affected. Jewish and Roman Catholic buildings were among the most targeted[16]. In this context the European Court of Human Rights issued three judgements[17] concerning members of Jehovah's Witnesses in which it held that Ukraine breached Article 9 of the Convention by failing to adequately investigate and punish the perpetrators of religious hate crimes that included physical assault, bodily injury and disruption of a religious service. Ukrainian authorities tend to apply to cases of this kind the provisions on hooliganism or minor bodily injuries, which obscures that at the heart of the incidents lay interdenominational hostility. "This is because, under Ukrainian law, one of the key characteristics of the offence of hooliganism is that the perpetrator must have the "motivation for hooliganism", meaning that his or her actions are motivated by mere contempt for social rules and a desire to demonstrate superiority"[18]. Given that the actions of the perpetrators who attacked the applicants or disrupted the religious service were clearly motivated by the desire to counteract their activities, it is difficult to perceive how they could be classified as being driven merely by simple contempt for social rules. In cited cases the authorities, for unclear reasons, never examined what motivation was behind the acts in question. In other words, the authorities applied a criminal-law classification which, in its effect, prevented them from adequately taking the context of inter-religious tension and hostility into account. In this way they failed to comply with their positive obligation to ensure mutual tolerance between opposing religious groups[19]. Fortunately, there are signs of improvement; according to the spokesman for Jehovah's Witnesses in Ukraine members of this religious group "enjoy a measure of freedom of religion and the situation has greatly improved". He also noted that "in recent years eight perpetrators have been found guilty of committing similar hate crimes against Jehovah's Witnesses. We welcome efforts of the government of Ukraine for securing the religious tolerance in the country"[20].

5. Exemption from an individual tax number. A noteworthy privilege. Last, but not least Ukrainian law sets forth a privilege that is of particular interest from the perspective of the comparative law research. According to art. 70(1) of the Tax Code of Ukraine believers can be granted an exemption from obtaining an individual tax number[21] (some Christians refuse to have a tax number since they regard it as the Antichrist's mark mentioned in the Bible[22]). It should be noted that this privilege, although laudable, is above

---

[16] US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor 2017 Report on International Religious Freedom, Ukraine, https://www.state.gov/reports/2017-report-on-international-religious-freedom/ukraine/, (accessed: 27.04.2020).

[17] Tetyana Zagubnya and Maria Tabachkova v. Ukraine (app. no. 60977/14); Migoryanu and Religious Community Jehovah's Witnesses of the City of Izmail v. Ukraine (app. no. 36046/15); Kornilova v. Ukraine (app. no. 47283/14).

[18] Migoryanu and Religious Community Jehovah's Witnesses of the City of Izmail v. Ukraine § 70.

[19] In Tetyana Zagubnya and Maria Tabachkova v. Ukraine the Court stresses that "just like in respect of racially motivated attacks, when investigating violent incidents State authorities have the additional duty to take all reasonable steps to unmask any religious motive and establish whether or not religious hatred or prejudice may have played a role in the events".

[20] Kharkiv Human Rights Protection Group, ECHR slams Ukraine for failing to acknowledge and punish religious hate crimes, http://khpg.org/en/1605631862 (accessed: 20.04.2021).

[21] Tax Code of Ukraine, No. 2755-IV (2 December 2010), art. 70(1).

[22] Cf. Revelation of St. John 13:16–18.

the standard set by the European Court of Human Rights in case in Skugar v. Russia[23]. The Court found this application inadmissible on the ground that the attribution of a tax identification number is a neutral act that does not have any religious connotations. While the Court did not deem relevant to decide whether the applicants' belief falls within the scope of Article 9, it emphasised that the State, when designing and implementing its internal procedures, cannot be required to take into account the way in which individual citizens could interpret them on the basis of their religious beliefs.

6. Concluding remarks. In spite of the constitutional model of separation between Church and State the Ukrainian religion-state relations have moved towards the model of cooperation. The rapprochement between the government and religious organisations has accelerated since the Russian aggression in Crimea and Eastern Ukraine in 2014. It is noteworthy that the main Ukrainian religions, with the exception of the Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate, have strongly supported the Ukrainian government in the conflict with Russia. Moreover, since gaining the independence in 1991 religions have gradually strengthened their presence in the public sphere, including the area of politics, public education, religious freedom advocacy, and social services. The prominent role in this efforts has been played by All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organisations.

Although the level of the protection of religious freedom seems to be increasing, there are still many challenges to be faced by Ukraine in this respect. This especially concerns combating hate crimes and discrimination of minority groups, their fair treatment in the context of the restitution of property rights, and the process of changing the jurisdiction of the parishes affiliated with the Orthodox Church of Moscow Patriarchate.

REFERENCES

1. Bilash O., Karabin T., Taxation of Religious Organisations in Ukraine, "Kościół I Prawo" 2020, no. 1, pp. 65-81.

2. Bowen v. Roy, judgement of the Supreme Court of the United State of 11 June 1986, (476 U.S. 693 (1986)).

3. Constitution of Ukraine, English translation, https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b.

4. Druzenko G., *Religion and Secular State in Ukraine*, in: Strasbbourg Consortium, *Religion and the secular state* 2015, pp. 758-779, https://www.strasbourgconsortium.org/-index.php?pageId=9&contentId=24&blurbId=31115 (accessed: 20.04.2021).

5. Kharkiv Human Rights Protection Group, *ECHR slams Ukraine for failing to acknowledge and punish religious hate crimes,* http://khpg.org/en/1605631862 (accessed: 20.04.2021).

6. Kornilova v. Ukraine, judgment of the European Court of Human Rights of 12 November 2020, (app. no. 47283/14). Law of Ukraine on Freedom of Conscience and Religious

[23] Decision of 3 December 2009, app. no. 40010/04. See also the judgement of the United States Supreme Court in the case of Bowen v. Roy, 476 U.S. 693 (1986) where it was held, inter alia, that "never to our knowledge has the Court interpreted the First Amendment to require the Government itself to behave in ways that the individual believes will further his or her spiritual development or that of his or her family. The Free Exercise Clause simply cannot be understood to require the Government to conduct its own internal affairs in ways that comport with the religious beliefs of particular citizens. Just as the Government may not insist that appellees engage in any set form of religious observance, so appellees may not demand that the Government join in their chosen religious practices by refraining from using a number to identify their daughter".

Organizations, No 987-XII, (23 April.1991), https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12. Law of Ukraine on Alternative (Non-Military) Service, No. 1975-XII (12 December 1991).

7. Migoryanu and Religious Community Jehovah's Witnesses of the City of Izmail v. Ukraine, judgement of the European Court of Human Rights of 12 November 2020, (app. no. 36046/15).

8. Skugar v. Russia, decision of the European Court of Human Rights of 3 December 2009,(app. no. 40010/04).

9. Tax Code of Ukraine, No. 2755-IV (2 December 2010).

10. Tetyana Zagubnya and Maria Tabachkova v. Ukraine, judgement of the European Court of Human Rights of 12 November 2020, (app. no. 60977/14).

11. United Nations Human Rights Committee: Concluding observations on the seventh periodic report of Ukraine, adopted by the Committee at its 108th session, 8-26 July 2013, https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=50643a562 (accessed: 19.04.2021).

12. US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, *2019 Report on International Religious Freedom: Ukraine,* https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/ukraine/.(accessed: 27.04.2020).

13. US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor *2017 Report on International Religious Freedom, Ukraine,* https://www.state.gov/reports/2017-report-on-international-religious-freedom/ukraine/, (accessed: 27.04.2020). Vovk D., *Religion and Forced Displacement in Ukraine*, 23 July 2020, https://fpc.org.uk/religion-and-forced-displacement-in-ukraine/ (accessed 23.04.2021).

14. Yarmol L., *Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження)*,Lviv 2006, p. 159 et seq.

Леонід РЯБОШАПКО
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права Львівського національного аграрного університету

ДУХОВНІСТЬ, НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЕКЗИЛІ І ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПИЙ

Головна відмінність третього десятиліття незалежності України має полягати в усвідомленні хибності так званих «взаємовигідних»их» міждержавних відносин з Російською Федерацією. На підтвердження цього положення наведу декілька промовистих прикладів:

- підтримка Російською Федерацією сепаратистських тенденцій в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі у 1992-1994 роках; невиконання Російською Федерацією міжнародних зобов'язань згідно з умовами Будапештського меморандуму 1994 року та Договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 року; загроза територіальній цілісності України в результаті будівництва Російською Федерацією дамби в Керченській протоці (острів Коса Тузла) 2003 року; підписання 2010 року українсько-російської Угоди з питань продовження перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у місті Севастополі до 2042 року; постійне розповсюдження дезінформації про масове порушення конституційних (особливо мовних) прав російської національної меншості;

- збройна агресія Російської Федерації, розпочата 20 лютого 2014 року, тимчасова окупація Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, окремих районів Донецької та Луганської областей, тисячі вбитих, поранених, внутрішньо переміщених осіб, матеріальна шкода – такою є ціна «збалансованої» зовнішньої політики і «рівноправного діалогу» Української держави з Російською Федерацією.

Тож очевидною перевагою зовнішньої політики України є пріоритетність розвитку міжнародних відносин на користь демократичної Європи. Якщо українське законодавство 1990-х років сформувало засади перетворення держави з об'єкта міжнародної політики і права – в рівноправного учасника геополітичних процесів, а Революція Гідності забезпечила підписання 2014 року Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, то конституційні зміни 2019 року гарантували євроатлантичний вибір України.

Однак такий зовнішньополітичний курс повинен бути належно відображений у внутрішній політиці для протидії дезінформації з боку Російської Федерації, проросійських політичних партій і антиукраїнських засобів масової інформації. Це уможливить продовження переосмислення питання національної ідентичності, зменшення ідеологічних розбіжностей між прихильниками і противниками ідеї незалежності, розуміння історичної ваги та складності набуття Україною повноправного членства в євроатлантичній спільноті з точки зору забезпечення національних інтересів України.

Реалізація завдань у цій царині вимагає вдосконалення державної інформаційної політики – складової інформаційної безпеки, що актуалізовано відзначенням 30-ї річниці незалежності України [1], 75-річниці проведення Львівського псевдособору 1946 року, ухваленням Постанови Верховної Ради України від 17 лютого 2021 року «Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з сьомою річницею початку Євромайдану та подій Революції Гідності» [2], іншого відповідного конституційного законодавства.

Тому суспільні науки мають поглибити опрацювання об'єктів досліджень, які в різних історичних обставинах зберегли християнське віровчення, національну гідність і обов'язок діяти з метою відновлення самостійної Української держави та легалізації Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). Вагома роль у цьому процесі, зокрема, належала Державному Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР) в екзилі та відомій духовній особі Патріарху Й. Сліпому.

Стан наукової розробки проблематики політичної діяльності ДЦ УНР в екзилі та релігійної діяльності Й. Сліпого показує, що безпосередніми учасниками подій, вченими, науковими, архівними інституціями до і після проголошення незалежності України 1991 року створено методологічну основу на міждисциплінарному рівні для вивчення їх діяльності. Серед них виокремлю спогади Й. Сліпого і М. Плав'юка, монографії В.Трощинського і В. Піскун, дисертації І. Панової і О. Сорокіної, збірники документів за редакцією В. Яблонського [3] і В. Сергійчука [4, 5] тощо. Водночас під кутом зору значущості теми, впливу на рівень інформаційної безпеки названі об'єкти досліджень слід кореспондувати в часі та просторі з необхідністю подальшого спростування радянської і російської дезінформації про українських державних і церковних діячів XX століття. Це сприятиме поступовій декомунізації суспільних відносин, формуванню громадської думки щодо науково обґрунтованого розуміння різних юридичних фактів і

особистостей в історії українського державотворення: причинах і наслідках поразки Української революції 1917–1921 років внаслідок агресії радянської Росії, виникнення ДЦ УНР в екзилі, збереження духовності Українського народу.

Визначний внесок у цей історичний чин зробили «символічна Українська Духова Держава в діяспорі», конкретний зміст якої маніфестувався «назовні існуванням і дією Державного Центру УНР» [3, с. 65], а також УГКЦ і Патріарх Й. Сліпий. Їх роль у збереженні, пропагуванні, утвердженні релігійної моралі та ідеї відновлення УНР є безаперечними прикладами пасіонарного служіння Українському народу.

Вони продовжені під час новітнього 30-річного періоду державного будівництва. Незважаючи на постійні виклики у сфері національної безпеки суб'єктами владних повноважень, осередками громадянського суспільства, Церквою створено духовні, політичні та правові основи для продовження демократичних процесів у внутрішній і зовнішнній політиці держави. Реалізуючи: установчу владу Українського народу; легалізувавши УГКЦ;

ухваливши Декларацію про державний суверенітет України; подолавши репресивні наслідки радянської політики у сфері церковно-державних відносин; відмежувавшись від терористичних методів управління суспільством; встановивши дипломатичні відносини між Україною і державою-містом Ватиканом; усвідомивши відповідальність перед Богом, минулими, нинішнім і прийдешніми поколіннями, значення духу і букви Конституції України; організувавши пасторський візит Його Святості Папи Римського Іоанна Павла II в Україну; відзначивши на державному рівні 120-ту річницю від дня народження відомого церковного діяча Й. Сліпого; здійснивши Студентську революцію на граніті – Помаранчеву революцію – Революцію Гідності; вшанувавши пам'ять героїв Небесної сотні; визнавши учасників боротьби за незалежність України у XX столітті головними суб'єктами боротьби за відновлення державної незалежності; засудивши комуністичний і нацистський тоталітарні режими; захищаючи інтереси корінного кримськотатарського народу у складі України; забезпечивши державний правовий статус української мови і мовні права національних меншостей; здобувши автокефалію Помісної Православної Церкви України;

підтвердивши європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України; зміцнивши інформаційний суверенітет частина суб'єктів конституційних правовідносин демонструє зміну суспільної свідомості, яка пов'язана з цивілізаційним проєвропейським вибором політичного майбутнього Українського народу.

Однак інші суб'єкти конституційних правовідносин після 24 серпня 1991 року, замість об'єктивного наукового пізнання процесів українського державотворення, залишились прихильниками комуністичної ідеології і представниками «п'ятої колони». Використовуючи політичну демагогію, демократичний політичний режим і конституційне законодавство про політичні права, свободи громадян, вони: голосували за проросійські політичні партії; засновували проросійські громадські організації; мали необмежений доступ до проросійського інформаційного середовища; пропагували модель політичної, економічної, культурної інтеграції України з Російською Федерацією. У результаті це негативно вплинуло на стан інформаційної безпеки, сприяло продовженню

формування антиукраїнського світогляду, вчиненню державної зради та порушенню територіальної цілісності України, а загалом – дестабілізації державно-правових відносин.

Отже, оцінюючи усталену традицію відзначення річниць незалежності України можна зробити висновок про неоднозначне сприйняття політико-правової події такого масштабу серед громадян України. Це зумовлено сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників. Відтак системні дослідження з метою деокупації історичної свідомості Українського народу, протидії дезінформації про виникнення, функціонування, розвиток українського державотворення та церковно-державних відносин мають бути продовжені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про відзначення 30-ї річниці незалежності України: Указ Президента України від 21 жовтня 2020 року № 459/2020 http://president.gov.ua/documents/4592020-35405

2. Про Заяву Верховної Ради України у звязку з сьомою річницею початку Євромайдану та подій Революції Гідності: Постанова Верховної Ради України від 17 лютого 2021 року № 1240-IX < http: // zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-20#Text>

3. Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали. 1920 – 1992 / Упоряд. В. Яблонський. К.:Вид-во ім. Олени Теліги, 2012. 840 с.

4. Сергійчук В. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939 – 1987. В 2-х т. Т.1. К.: ПП Сергійчук М., 2012. 656 с.

5. Сергійчук В. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939 – 1987. В 2-х т. Т.2. К.: ПП Сергійчук М., 2012. 480 с.

Віталій КОВАЛЬЧУК
доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ЛЕГІТИМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКА ПРАВОСВІДОМІСТЬ

Легітимація влади – це публічно-владні вольові відносини, що утвердилися між суб'єктами владарювання (тими хто віддає накази і тими хто їх виконує) з метою досягнення легітимності, які засновані відповідно до принципу справедливості та ідеї права. Легітимація відіграє важливу роль в житті суспільства, оскільки жодна державна влада не може в своїй діяльності спиратися лише на установленні нею закони чи на застосування сили. Для того щоби бути ефективною та стабільною вона повинна шукати підтримки та визнання серед суспільних груп, верств, ЗМІ і навіть, окремих впливових політиків. У процесі легітимації влади завжди важливою є мотивація тих хто виконує накази суб'єктів (носіїв) влади.

З часів М. Вебера прийнято розрізняти на основі «мотивів поступливості» три «чистих» типи легітимації влади. це – традиційна, харизматична та раціональна (легальна) [1].

Традиційна легітимація представляє собою панування на основі авторитету традиції, вона коріниться у поважному ставленню людей до звичаїв, вірі в їх спадкоємність, в те, що влада виражає «дух народу» і відповідає звичаям та традиціям прийнятих суспільством в якості стереотипів свідомості та поведінки. Так традиції мають важливе значення для легітимації влади в країнах з англосаксонською правовою системою. Судовий прецедент – один з виразників сили традиції. Британський монарх за традицією є главою англіканської церкви (складова частина його титулу – Захисник віри). Аналогічна ситуація має місце в деяких інших країнах Європи, де одна із церков оголошена державною (наприклад, лютеранство в Данії). Традиції мають величезне значення для зміцнення влади монарха в мусульманських країнах Персидської затоки (Кувейт, Саудівська Аравія, Бахрейн та ін.).

Харизматична (грец. charisma – божий дарунок) легітимація заснована на вірі в особисті якості лідера, особливій місії вождя. Вона не пов'язана з раціональними судженнями, а спирається на гамму почуттів. Це за своєю природою сенсорна легітимація. Харизма має індивідуальний характер, вона створює особливий образ. В історичному контексті – це віра в «доброго царя» здатного захистити народ від бояр та поміщиків. У сучасних умовах харизматична влада зустрічається набагато рідше, ніж у минулому, але вона характерна для тоталітарних та авторитарних режимів, заснованих на патерналістській ідеології (Адольф Гітлер, Йосип Сталін, Мао Цзедун, Кім Ір Сен та інші). Якостями харизматичного лідера можуть володіти президенти, прем'єр міністри чи лідери опозиції демократичних країн (Шарль де Голль, Вінстон Черчилль, Вацлав Гавел).

Раціоналізація державної влади базується на переконанні в розумності існуючого порядку, законів, правил встановлених в демократичному суспільстві для управління ним. Раціональна легітимація передбачає, що громадяни підтримують (чи відкидає) державну владу, виходячи з власної оцінки дій чинної влади. Не гасла і обіцянки, не імідж мудрого правителя, не укоріненні в людській свідомості звичаї, а перш за все ефективна діяльність органів публічної влади, вищих посадових осіб держави. слугує основою раціональної оцінки. Такий тип легітимації характерний для сучасної демократичної правової держави.

На практиці рідко використовується лише одна із зазначених форм легітимації, як правило вони застосовуються в комплексі. Нацисти використовували традиційну повагу німців до закону, харизму вождя, переконання в правильності «тисячолітнього рейху». У демократичній Великобританії основною вважається раціональна легітимація, хоча діяльність В. Черчилля та М. Тетчер мали елементи харизми, а традиція відіграє важливу роль в діяльності парламенту і кабінету.

Легітимація державної влади безпосередньо пов'язана з рівнем правосвідомості громадян. В залежності від того наскільки вільною та осмисленою є оцінка громадянами діяльності державної влади, настільки демократичним можна вважати політичний режим. Високий рівень правосвідомості громадян передбачає процес реальної легітимації, натомість низький – квазілегітимації.

У сучасній правовій та політичній теорії правосвідомість розуміють як систему поглядів, теорій, ідей, уявлень, оцінок, настроїв, почуттів і настанов, що виражають ставлення особи, соціальної групи, суспільства до діючого та бажаного права, до діяльності пов'язаної з правом, до правових явищ та поведінки людей у сфері права [2, с. 90]. Правосвідомість є формою суспільної свідомості, яка

представляє собою сукупність правових поглядів і почуттів, наділених нормативним характером, що включають в себе як знання правових явищ, так і їх оцінку з точки зору суспільної справедливості, а також й нові правові вимоги, що відображають економічні та політичні інтереси та потреби.

Право як і правосвідомість тісно пов'язані з політикою. Правові погляди і норми включають уявлення людей про юридичні закони, права та обов'язки громадян, які визначають політичні відносини в суспільстві. Політико-правові установки, орієнтації і норми закріпляються в конституціях та законах держави. Право являється одним із засобів вираження політики державної влади та регулятором усталених політичних відносин. Правову та політичну свідомості необхідно розглядати як відносно самостійні форми суспільної свідомості, однак взаємозв'язані, взаємозалежні та взаємопроникаючі. Як правосвідомість формується під впливом політики, яку проводить державна влада, так і політика держави в значній мірі визначається рівнем правової свідомості громадян. В цьому контексті важливо зазначити, що правосвідомість може виступати засобом активного, дієвого та конструктивного регулювання владно-політичних відносин. Вона безпосередньо впливає на характер дій та актів органів державної влади, а тому визначає легітимність публічної влади загалом.

Громадянська правосвідомість – це вид правосвідомості, який являє собою сукупність правових поглядів і почуттів, що безпосередньо стосуються діяльності публічної влади, її оцінки з точки зору принципу правомірності та справедливості. Їй притаманні наступні ознаки; по-перше, вона є вираженням суспільної оцінки щодо справедливого характеру державної влади та прийнятих нею законів; по-друге, вона охоплює нові вимоги щодо прийняття (зміну) законів; по-третє, вона пов'язана з активною громадянською позицією і знаходить вираження у різноманітних проявах в межах існуючого права та законодавства (від участі громадян у виборах та референдумах до акцій громадянського опору).

Невід'ємною складовою громадянської правосвідомості, яка безпосередньо впливає на її формування, є правова ідеологія. Слід зазначити, що при розгляді ідеологічної складової громадянської правосвідомості мова не йде про певну політичну ідеологію. Йдеться про систематизовану сукупність правових ідей, принципів, цінностей, теорій, концепцій, які формуються в суспільстві (самостійно чи завдяки цілеспрямованій державній діяльності), і відображають існуючий стан правовідносин, визначають основи суспільного сприйняття правопорядку, встановлюють основні цілі розвитку правової системи й системи законодавства держави. За своїм змістом правова ідеологія може включати в себе різноманітні ідеї, теорії, концепції, цілі, принципи. Однак, процес її появи є органічною стадією розвитку суспільної свідомості, яка надає людині цілісне і ціннісно-орієнтоване розуміння права і правових процесів. При цьому, правова ідеологія як правило відповідає усталеним правовим відносинам та соціально-правовим зв'язкам, а отже вона легітимує й обґрунтовує існуючі суспільні правовідносини, включаючи й відносини щодо організації та реалізації державної влади.

Далеко не будь-яка правова ідеологія здатна створити сприятливі умови для розвитку і функціонування громадянського суспільства. Від вибору правової ідеології залежить те, яка саме модель взаємодії громадянського суспільства та держави реалізується в кожному конкретному випадку. Чи це буде модель

«раціонального способу співіснування людей і держави, заснованому на розумі, свободі, праві і демократії» [3, с. 79], чи модель єдності демократичної держави і громадянського суспільства, при якій жодна з частин ніколи не поглинає іншу [5, с. 63–64], чи це модель абсолютного протистояння держави і громадянського суспільства, в якій нормою є деградація права і закону до звичайних засобів насилля над людиною і громадянином [4, с. 34].

Правова ідеологія, яка заснована на раціональному способі співіснування громадянського суспільства та держави за своїм змістом є гуманістичною чи «людиноцентричною», в її основі лежить ідея про те, що держава існує для людини, а не навпаки. Вона знаходить своє вираження в основних принципах сучасної демократичної правової держави.

Одним з основних принципів такої держави є принцип верховенства права. У сучасній правовій теорії немає єдиного підходу до розуміння цього принципу, однак у найширшому значенні він означає панування права в суспільстві і, зокрема, його пріоритетне становище щодо законів та дій публічної влади. Згідно з цим принципом державну владу слід здійснювати відповідно до права. На цьому наголошували відомі англійські конституціоналісти А. Дайсі та К. Маклвейн. Останній, зокрема, пов'язував принцип верховенства права з конституціоналізмом, під яким розумів «юридичне обмеження держави як повну протилежність свавільному правлінню» [6, с. 41]. Юридичне обмеження державної влади, під яким розуміється діяльність державних органів в межах чинного законодавства та в межах компетенції, є надзвичайно важливим, але не головним елементом принципу верховенства права. Адже здійснення владних повноважень на формально законній підставі переростає в засилля дискреційних повноважень владного органу чи посадової особи, зводячи цим нанівець усю сутність принципу верховенства права.

Правова ідеологія в демократичній правовій державі звертаючись до принципу верховенства права проголошує не лише повагу до «букви» закону, але й до його «духу», тобто до тих моральних цінностей які закладені в основі законів. Вона не лише виконує функцію легітимації чинного правопорядку, але й стимулює в суспільній свідомості такі трансформації, які гарантують правомірність поведінки громадян держави не стільки через застосування примусу з боку органів державної влади, скільки через відповідність правових норм моральним цінностям та загальному розумінню справедливості та ідеї права.

Показово, що така доктринальна позиція знайшла відображення у практиці Конституційного Суду України. Зокрема, Конституцій-ним Судом України у Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 було надано таке визначення терміна «верховенство права»: «Це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [7].

Необхідно констатувати, що впродовж всього періоду існування суверенної Української держави так і не була сформована національна правова ідеологія в основі якої лежав би принцип верховенства права. Саме тому ні звичайним громадянам, ні представникам органів державної влади так і не було привите почуття поваги до конституції та законів заснованих на нормі моралі і покликанням яких є реалізація ідеї права та справедливості. Тому пануючою сьогодні є пострадянська правова ідеологія, яка розглядає право як інструмент державного примусу та реалізації державних інтересів. Подальший процес утвердження принципу верховенства права в Україні повинен здійснюватися не лише в суто формально-юридичному вимірі, але й на більш глибинному рівні правової свідомості.

Не менш важливим для правової ідеології, як складової громадянської правосвідомості є принцип пріоритетності прав та свобод людини. Права людини, як і право в цілому, – це всезагальна форма та міра свободи. Як зазначає Ю. Габермас, «право мусить доводити свою легітимність в аспекті забезпечення свободи» [8, с. 361]. Права людини визначають міру, обсяг та кількість свободи учасників суспільних відносин, вони забороняють діяти так, щоб поведінка одних індивідів була спрямована на шкоду іншим, і цим встановлюють максимальну міру свободи. Це означає, що формально рівні учасники правовідносин наділені свободою у стосунках один з одним, допоки вони не призводять до загострення суспільних відносин. Зважаючи на це, права людини слід розглядати не лише як свободу дії особи, а й як обмеження свободи у певних діях задля досягнення інших благ. Вони встановлюють межі, поза якими людині заборонено свавільно приймати рішення. Право тим і відрізняється від свободи, що встановлює межі свободи, порушення яких перетворюють свободу на свавілля.

Крім цього, права людини слугують необхідною умовою людського існування та комунікації, як у відносинах між особою і суспільством, так і на рівні відносин людина – державна влада. У взаєминах між останніми їх слід розглядати як незалежні стандарти, на основі яких можна ставити під сумнів легітимний характер актів та дій публічної влади. В цьому контексті права людини є основним критерієм легітимності публічної влади [9, с. 46].

Слід також зауважити, що реалізація цього принципу вимагає забезпечення його адекватного розуміння як на рівні громадянського суспільства, так і представників органів державної влади. Не випадково відомий правознавець дореволюційної доби М. Хлєбніков писав, що якими б чіткими і досконалими не були конституція і закони держави, права людини визначатимуть державну політику тільки тоді, коли цей принцип усвідомлюватиметься кожним громадянином [10, с. 459]. Лише за такої умови громадяни будуть готові у будь-який момент боротися за свої права у випадку їх порушення з боку держави.

Важливою складовою правової ідеології є принцип народного суверенітету, який проголошує народ єдиним джерелом влади у державі. Відповідно до цього принципу народ постає активним учасником політичного процесу і безпосередньо (чи опосередковано) здійснює владарювання. Присутність цього принципу в правовій ідеології також передбачає, що народ здійснює контроль за діяльністю державної влади і у разі втрати легітимності, вона може бути змінена у демократичний спосіб.

Реалізація цього принципу дозволяє індивіду захищати свою особисту свободу спільно з іншими учасниками політичного процесу в організований спосіб.

Принцип народного суверенітету є дієвим доповненням до принципу пріоритету прав та свобод людини. Для українського суспільства впродовж багатьох років було характпрним вдавання до крайностей, коли на зміну комунітаризму, який проголошував пріоритетність колективних цінностей, приходив індивідуалізм, який межував з егоїзмом. Тому, сьогодні важливо виробити модель ліберально-демократичної ідеології, яка б поєднувала ці два принципи.

Поряд з правовою ідеологією іншою складовою громадянської правосвідомості, яка безпосередньо впливає на процес взаємодії між суспільством та державою, є правова психологія – сукупність почуттів та емоцій, що виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до права, правопорядку, нормативних актів та дій органів державної влади. Це свого роду інтуїтивне відчуття справедливості, в основі якого лежить духовний світ людини. Правова психологія часто формується під впливом конкретних правових ситуацій і тому, як правило має, стихійний, безсистемний характер. Провідним елементом правової психології є емоції, а не понятійні форми відображення правової дійсності. Так, події Помаранчевої революції в значній мірі були спричинені масовими порушеннями виборчого законодавства, фальсифікацією результатів виборів президента, які здійснювалися публічною владою на користь провладного кандидата. Такі дії з боку влади породили у суспільстві відчуття несправедливості, потурання права, особистої образи і як наслідок знайшли свій прояв через масові акції протесту громадян.

Так як право – невід'ємний елемент державної влади, так довіра та визнання громадян є неодмінним фактором її легітимності. Довіра і визнання виступають психологічною основою взаємної комунікації, вони необхідні як в середині громадянського суспільства, так і між суспільством та владою. При цьому, довіра та визнання – не лише психологічні «доповнення» права, але й іманентно притаманні йому аспекти, які також включають згоду з приводу соціальної і функціональної значимості певного варіанту поведінки, його прийняття як на рівні установки, так і безпосередньої дії [11, с. 454].

На цьому аспекті відносин між особою, суспільством та державною владою вказував ще на початку XX століття М. Коркунов: «Авторитет наказів влади засновується завжди на визнанні їх обв'язковості з боку суспільства. Кожен окремий громадянин змушений підкорятися наказам органів влади не тому лише, що той хто наділений владою цього вимагає, але й тому, що все суспільство визнає ці накази обов'язковими» [12, с. 286]. На думку вченого, авторитет влади не є безумовним і абсолютним, тому усвідомивши необхідність їй підкорятися, людина одночасно усвідомлює, що органи державної влади зобов'язані в процесі здійснення своїх функцій дотримуватися юридичних норм, які розмежовують інтереси влади та інтереси особи та суспільства.

Відомий український дослідник проблем держави та права М. Палієнко, зазначав, що обов'язковість виконання правових норм, які формально встановлюють носії влади, зумовлюється не лише почуттям страху і усвідомленням залежності від необмеженої примусової сили, яка перебуває в руках владарюючого, а й усвідомленням з боку підвладних «моральної авторитетності, користі, раціональної необхідності підкорення таким нормам для всіх членів держави» [13, с. 337]. Більше того, якщо державна влада не знаходить у своїх громадян довіри і визнання, то таке

державне управління буде дуже швидкоплинним і навпаки визнання з боку підвладних є гарантією сили держави.

Громадянська правосвідомість нерозривно пов'язана з духовністю людини, її вірою та світоглядом – рисами які формують особистість. Громадянин з високим рівнем правосвідомості це, перш за все, людина з почуттям власної гідності, що є необхідним проявом духовного життя людини, ознакою духовного самоствердження, без якого неможливе ні особиста свобода, ні економічне та політичне самоуправління, ні національне (культурне) самовираження. Не випадково І. Ільїн писав: «Громадянин позбавлений цього відчуття – політично недієздатний; народ не просякнутий ним, – приречений на тяжке історичне приниження» [14, с. 204]. Народ, який не наділений почуттям власної гідності породжує владу, яка не поважає ні себе, ні цей народ, а в кінцевому результаті і державу. Саме почуття власної гідності є рушійною силою як окремої людини, так і суспільства загалом у боротьбі за свої права.

Така правосвідомість передбачає гідне ставлення до інших людей та націй. Людина як жива істота не може існувати не вступаючи у відносини (культурні, економічні, політичні) з іншими людьми, у цьому контексті вона є істотою суспільною. Разом з тим вона є істотою правовою, виступаючи одночасно і суб'єктом і творцем права. В основі відносин між громадянами з високим рівнем правосвідомості завжди лежить взаємна повага та визнання духовних цінностей кожної окремої людини. Завдяки цьому невід'ємні права людини, якими вона володіє як розумна істота, набувають реального втілення. Лише за умови визнання права іншого на життя, релігійну свободу, власність і відмови від свободи зазіхати на ці права, ми можемо сподіватися на рівноцінну відмову від такої свободи з боку іншого. Тому правопорядок необхідно розглядати як свого роду систему взаємного визнання прав та відмову від абсолютної свободи.

Людина з високим рівнем правосвідомості поважає не лише себе та інших членів спільноти, але й державну владу, оскільки є одночасно і членом суспільства, і громадянином держави. Така людина не дистанціюється від публічної влади і не протиставляти себе їй. Гармонійне поєднання громадянського суспільства та державної влади можливе лише за умови відповідного рівня правосвідомості громадянина, який усвідомлює себе не лише джерелом цієї влади але й активним учасником її здійснення. Крім цього, державна влада є творчим джерелом позитивного права, а громадянин, який не поважає джерело свого права, перестає поважати і саме право, він втрачає волю до правопорядку і тяжіє до правопорушення [15, с. 236]. Така повага до публічної влади та позитивного права є запорукою ефективності та стабільності існуючого політичного режиму і навпаки її відсутність є початком його кризи.

Україна, як суверенна держава, лише на шляху до становлення сучасної демократичної правової держави, яку неможливо уявити без розвиненого громадянського суспільства, основою якого є правосвідомий громадянин, який вихований на засадах конституційного патріотизму. Для якого такі конституційні цінності як гідність, свобода та справедливість стануть визначальним критерієм легітимності публічної влади. Однак в умовах демократичної трансформації конституційні цінності часто знехтують як вищі посадові особи держави, так і звичайні громадяни. Свідченням цього є те, що з текстом установчого акту народу

згідно із соціологічним опитуванням про ставлення українців до Конституції, яке було проведено в червні 2019 року Центром політико – правових реформ. Виходячи з результатів цього опитування Конституцію ніколи не читали – 46,6 % громадян України, а ще 9,6 % читали про Конституцію в засобах масової інформації. На запитання з якою метою вони читали текст Основного закону – 50,9 % відповіли щоб дізнатися свої права, 22,4 % щоб перевірити чи діють органи державної влади відповідно до Конституції, 17,6 % щоб знати якою буде політична система, 31,7 % тому, що треба для навчання або роботи. Єдиним носієм суверенітету та джерелом влади в України згідно з Конституцією назвали народ – 46,4% українців, 34,3 % назвали Президента України, Верховну Раду – 9 %, не змогли відповісти – 8,1 %, натомість 2,2 % назвали Вищу силу (Бог) [16].

Ідеологія конституційного патріотизму є одним із дієвих запобіжників поширення популізму в країнах транзиту, вона є основою творення нової ідентичності та сильної політичної нації. Для неї характерне поєднання конституційної традиції та цінностей конституціоналізму Відновлення континуїтету з одночасним формування нових правил функціонування та взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства передбачає дотримання цілої низки принципів: верховенства права та конституції; гідності людини та нації; особистої свободи та народного суверенітету; учасницької демократії та прав меншості; обмеження дискреційних повноважень органів влади та забезпечення незалежності суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер М. Хозяйство и общество. URL: http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/-z0000306/index.shtml
2. Скакун О. Ф. Теоріядержави і права: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 596 с.
3. Румянцев О. Г. Основы конституционного строя России. Москва: Юрист, 1994. 288 с.
4. Шаблинский И. Г. Пределы власти. Москва: Центр конституц. ислед., 1997. 158 с.
5. Гаврилов Н. И. Мера государственности демократического государства. Киев: Наук. думка, 1997. 115 с.
6. Mcllwain C. Constitutionalism, AncientandModern / C. Mcllwain. Ithaca, N. Y.: Cornel lUniversity Press, 1940. 162 p.
7. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2004 / відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. Київ: Юрінком Інтер, 2005. Кн. 5. С. 314.
8. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії / пер. з нім. А. Дахніка; наук. ред. Б. Поляру. Львів: Астролябія, 2006. 416 с.
9. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці: монографія. Київ: Логос, 2011. 392 с.
10. Хлебников Н. И. Право и государство в ихобоюдныхотношениях. Варшава: Тип. Варш. жанд. округа, 1974. 623 с.
11. Гражданское общество : истоки и современность / науч. ред. И. И. Кальной, И. Н. Лопушанский. 3-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2006. 492 с.
12. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / предисл. д-ра юрид. наук, проф. И. Ю. Козлихина. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. 430 с.
13. Палиенко Н. И. Учение о существе права и правовой связанности государства. Харьков: Типогр. М. Зильберберг и С-вья, 1908. 351 с.

14. Ильин И. А. О сущности правосознания. *Теория государства и права* / под ред. В. А. Томсинова. Москва: Изд-во «Зерцало», 2003. 330 с.

15. Як за чотири роки українці змінили до Конституції? – експерти презентують соцопитування. URL: https://rpr.org.ua/announcements/yak-za-chotyry-roky-ukrajintsi-zminyly-stavlennya-do-konstytutsiji-eksperty-prezentuyut-sotsopytuvannya/

Лілія ЯРМОЛ
доктор юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Згідно зі Стратегією національної безпеки України від 14.09.2020, головною метою державної політики національної безпеки в Україні є реалізація ст. 3 Конституції України, в якій проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні (п. 1) [6].

Важливою складовою національної безпеки України є її економічна безпека, забезпечення якої, згідно з Конституцією України від 28.06.1996 (ст. 17) – це справа всього українського народу та одна з найважливіших функцій держави. Зазначені конституційні положення деталізовані в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018, в якому наголошується, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони також спрямовується на гарантування економічної безпеки (ч. 4 ст. 3) [5].

Економічна безпека, на нашу думку, становить матеріальну основу національної безпеки. Адже без достатніх економічних ресурсів не може бути й мови про гарантування жодної іншої безпеки – інформаційної, військової, зовнішньополітичної, екологічної тощо.

Визначення поняття економічної безпеки, виокремлення її складових міститься в документах органів державної влади [2] та у наукових дослідженнях [1, с. 4; 3, с. 169; 9, с. 7]. На підставі їх аналізу можна сформулювати поняття *економічної безпеки* як невід'ємної складової національної безпеки, що охоплює виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційну, макроекономічну, продовольчу, соціальну, фінансову, інтелектуальну безпеки, сукупність яких забезпечує стабільний соціально-економічний розвиток держави, суспільства в інтересах людини як найвищої соціальної цінності та народу.

Серед документальних універсальних міжнародних гарантій економічної безпеки необхідно виокремити насамперед

- Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку (Генеральна Асамблея ООН, 1974 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ООН, 1966 р.) (далі – МПЕСКП).

У МПЕСКП проголошено основні права кожного народу, а саме «право вільно здійснювати свій економічний, соціальний, культурний розвиток на підставі

права на самовизначення; вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, базованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ ніколи не може бути позбавлений своїх засобів існування» (ч. 1, 2 ст. 1).

Кожна держава-учасниця МПЕСКП зобов'язана в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходи для того, щоб поступово забезпечити повну реалізацію визнаних у МПЕСКП прав усіма належними способами, у тому числі вжиттям законодавчих заходів (ч. 1 ст. 2 МПЕСКП).

Серед європейських гарантій забезпечення економічної безпеки та її окремих складових, зокрема соціальної безпеки, важливе місце займають такі документи:

- Європейська соціальна хартія (переглянута) (Рада Європи, 03.05.1996; Хартію ратифіковано із заявами Законом України № 137-V від 14.09.2006);
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) (Рада Європи, 1950 р.; Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997);

Важливою гарантією забезпечення, зокрема, економічної безпеки України є і Угода про асоціацію між Україною, з одного боку сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (27.06.2014).

Ефективною гарантією захисту економічних, соціальних та інших прав громадян України, економічної безпеки є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка є джерелом права України (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006).

Необхідно наголосити, що у 2020 році продовжено роботу щодо представництва України у ЄСПЛ у зв’язку з агресією РФ проти України, яка має своїм наслідком масові порушення прав людини в Автономній Республіці Крим та східних областях України. Станом на 31.12.2020 у провадженні ЄСПЛ перебувало чотири міждержавні справи України проти РФ: «Україна проти Росії (щодо Криму)» за заявою № 20958/14 (щодо порушень прав людини на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим); «Україна та Нідерланди проти Росії» за №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 (щодо порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей); «Україна проти Росії» за заявою № 38334/18 (щодо політичних в’язнів); «Україна проти Росії» за заявою № 55855/18 (щодо захоплення українських моряків) [11]. Позитивне вирішення зазначених справ на користь України, безперечно, сприятиме гарантуванню економічної безпеки нашої держави.

Систему нормативних національних гарантій забезпечення економічної безпеки України становлять Конституція України, Закон України «Про національну безпеку», Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 р., нещодавно схвалена Урядом України [10]; прийнятий Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 [4] та ін.

У системі державних органів України важливу роль у гарантуванні економічної безпеки, крім Бюро економічної безпеки України, безперечно, відіграють також Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, судові органи України.

Основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки, які визначені на нормативному рівні [7], на жаль, не свідчать про високий дійсний і прогнозований рівень економічного і соціального розвитку України. У 2019 р. Україна за обсягом ВВП посідала лише 57 місце в рейтингу 203 держав світу [8]. Безперечно, це невисокі показники ВВП для нашої держави, і їх треба поліпшувати.

Ефективнішому юридичному гарантуванню економічної безпеки України на сучасному етапі, на нашу думку, сприятиме здійснення державою таких заходів:

- забезпечення функціонування економіки на принципах законності, верховенства права, стабільності, свободи підприємницької діяльності, пріоритетності національних інтересів України;
- припинення збройної агресії Російської Федерації проти України та повернення тимчасово окупованої частини території України;
- реальне та максимальне забезпечення соціальних, економічних прав громадян;

реальне та максимальне гарантування права власності, зокрема права приватної власності;

- захист національного виробника як усередині країни, так і за її межами;
- удосконалення механізмів виведення економіки з тіньової сфери;
- усунення корупції в економічній та інших сферах суспільного життя;
- посилення механізму контролю за використанням нових технологій для гарантування безпеки людини і довкілля, продовольчої безпеки населення;
- впровадження нових механізмів дерегуляції економіки та поліпшення умов для розвитку малого та середнього бізнесу;
- створення справедливих конкурентних умов для залучення інвестицій, зокрема іноземних;
- підвищення рівня довіри громадян, суб’єктів господарських відносин до національних фінансових інститутів;
- створення сприятливих фінансових умов для розвитку науки, стимулювання інновацій, впровадження новітніх технологій;
- удосконалення законодавства України з питань економічної безпеки, зокрема прийняття Закону України «Про економічну безпеку України», з урахуванням міжнародних документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дацко О. І. Забезпечення економічної безпеки України: соціально-гуманітарний вимір: автореф. дис. ... доктора екон. наук. Львів, 2021. 46 с.
2. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10. 2013 р. № 1277. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text (дата звернення: 12.03.2021).

3. Мойсеєнко І., Ревак І., Демчишин М. Моделювання економічної безпеки держави за параметрами інтелектуального потенціалу. А*ктуальні проблеми економіки.* №12 (150). 2013. С. 278–285.

4. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text (дата звернення: 02.04.2021).

5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. 20 лип. № 55. Ст. 1903.

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09. 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09. 2020 р. №392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037 (дата звернення: 02.03.2021).

7. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 671. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 11.03.2021).

8. Рейтинг стран мира по уровню валового внутреннего продукта. Гуманитарный портал. URL: https://gtmarket.ru/ratings/gross-domestic-(дата звернення: 22.02.2021).

9. Третяк В.В., Гордієнко Т.М. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава* № 1. 2010. С. 6–8.

10. Уряд схвалив проект Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-proekt-strategiyi-ekonomichnoyi-bezpeki-ukrayini-na-period-do-2025-roku (дата звернення: 11.03.2021).

11. Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2020 році. *Міністерство юстиції: офіц. веб-сайт.* URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2021/04/02/20210402145846-32.pdf (дата звернення: 25.02.2021).

Секція
«ЦІННОСТІ ТА ІНСТИТУТИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ»

Михайло КЕЛЬМАН
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ЦІННОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Одним із найважливіших принципів і, водночас, інструментів суспільних реформ є прийнятна для переважної більшості громадян консолідуюча ціннісна парадигма. Саме тому метою кожного політичного режиму є прагнення сформувати систему цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал. Суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо того, що є цінністю, може розглядатися як стабільна система, оскільки у ній зникає головне джерело суперечностей між окремою особою і суспільством загалом. І навпаки – ціннісна розбалансованість дестабілізує систему, породжує невпевненість, катаклізми, страх, потрясіння, зрештою – руйнує її. У країнах, які тільки-но стали на шлях демократичних перетворень, досить часто виникають, а нерідко – посилюються і поглиблюються тенденції ціннісних розколів.

В залежності від якості правил та форм життя, розвивається або деградує суспільство. Тобто Цінності суспільства, його Інститути та Адміністратори, чи то управлінці, визначають вектор руху країни.

Цінності та інститути кожного суспільства наслідуються ним з глибокої давнини та мають високу стійкість до змін. Цінності та якість управлінців зазвичай є відображенням загальних цінностей та інститутів конкретного суспільства, хоча в результаті впливу із зовні, або в ході значних історичних потрясінь управлінці можуть якісно випереджати свій час.

У своїх дослідженнях Дуглас Норт доводить, що саме цінності і культура є первинними факторами, які визначають вектор розвитку суспільства. Що саме вони породжують певні властивості інститутів та поведінку управлінців.

Гарвардська академія міжнародних та регіональних досліджень в рамках проекту "Культурні цінності та прогрес людства" під керівництвом Лоуренса Харрісона дослідила особливості культури та соціально-економічних успіхів спільнот у різних куточках світу виділивши 4 ключові ціннісні фактори, які визначають успіх або провал країн: радіус довіри, жорсткість неформального морального кодексу, підхід до використання влади, ставлення до праці, новаторства та багатств [1, с. 134].

Українське суспільство, на жаль, демонструє цінності несумісні з розвитком країни: вузький радіус довіри, лояльність до корупції, сприйняття влади, як інструменту особистого збагачення, зневага до праці, недовіра до людей, низька громадянська участь, нетерпимість до меншин, почуття нещасливості тощо.

Кожен із цих параметрів можна показати окремим графіком, проте наглядніше це демонструє ціннісна картина світу, де в правому верхньому куті зосереджені успішні суспільства які мають цінності протилежні українським.

Інститути

Нобелівський лауреат Дарон Асемоглу в свою чергу обґрунтував модель, за якою ключову роль щодо успіху або провалу країн відіграють їх інститути, тобто форми організації суспільної взаємодії. Поділивши економічні та політичні інститути на два типи – інклюзивні, ті які дозволяють і заохочують участь великих мас людей у різних видах економічної та політичної діяльності, приносять найкраще використання їх талантів та майстерності та дають індивідам робити той вибір, який вони бажають та протилежні інклюзивним – екстрактивні [2, с. 56].

Міжнародний економічний форум в рамках всесвітнього дослідження конкурентоздатності виділяє основні характеристики інститутів, необхідні для розвитку держави:

- дотримання та захист прав власності;
- етика та рівень корупції;
- ступінь зловживання впливом;
- ефективність уряду;
- безпека;
- корпоративна етика;
- звітність.

За цими показниками Україна знаходиться нарівні Африканських країн – тобто також несумісна з розвитком.

Еліти

На противагу інституційному та ціннісному підходам, ряд дослідників розвивають теорію про роль так званих еліт у розвитку країн.

Коли група людей, що контролює політичні, економічні силові, ідеологічні, релігійні та інші інструменти, керуючись "раціональним вибором" за Олсоном, або під впливом ідей за фон Мізесом трансформують інститути та цінності суспільства, змагаючись (воюючи) при цьому між собою [3, с.34].

І знову провал України –якість української еліти взагалі не потребує слів…

На додачу усе це консервується абсолютною відсутністю довіри, як до інститутів так і до політиків. Нівелюється шанс на зміни "зверху-вниз".

Діагноз

Виходячи з вищесказаного холоднокровний дослідник поставив би діагноз – "пацієнт мертвий" і поїхав би рятувати іншого, виліковного.Але ми і є цим самим майже мертвим пацієнтом. Ми стоїмо перед вибором – якщо не тікати від самих себе в інші світи, то, або чекати остаточної смерті, або пробувати щось змінити із останніх сил.

Отже, відповідно до діагнозу, задля стійкої зміни напрямку руху країни від деградації до процвітання, необхідно вплинути на три основні компоненти:

- культуру та цінності;
- правила та інститути, як форми організації співжиття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баева Л. В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории / Л.В. Баєва. – Астрахань: Изд-во АГУ, 2004. 277 с.

2. Брагіна Т. Формування цінностей у концепції Баденської школи [Електронний ресурс] / Т. Брагіна. – URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ku/2010_31/ku31-1-08.pdf

3. Івченко О. Національні й загальнолюдські засади розвитку гуманістичної моралі громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Олексій Івченко. – URL: http://www.socialscience.com.ua/публікація/381

4. Маринович М. Проблеми християнського відродження у посткомуністичній Україні / Мирослав Маринович// Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Книга друга. Статті, доповіді, виступи. – Острог, 1995. – С. 37-47.

Степан СЛИВКА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

КОЛИ, НАРЕШТІ, ЗРОЗУМІЮТЬ, ЩО КАНОНІЧНЕ ПРАВО – ЦЕ НЕ ЦЕРКОВНЕ ПРАВО?

Треба раз і назавжди запамятати, що канонічне право подібне до Конституції в Церкві, а церковне право деталізує канонічне право в дії, в богослужіннях. Церковне право підпорядковане канонічному праву.

Українська Церква (особливо давня сільська) є надійним джерелом природно-надприродної канонічності, істини, справедливості та особливого національного світобачення. Церква століттями здійснювала духовну єдність роду українського, нашої доленосної нації, оскільки глибоко поглинула у природні закони, увібрала у себе їхню мудрість, сприяла регулюванню дій Всесвіту. Адже у природних законах відсутні суперечності, протиріччя, неузгодженості, розриви тощо і побудоване канонічне право на цих нормах для Церкви є гармонійним догматом для тіла, душі і духу.

Загальне в позитивному праві у науковій літературі зустрічається доволі часто. Автори підручників Церковного права схильні висвітлити його зміст у співвідності з позитивним, державним правом. Це фіксується й у офіційних виданнях.

Вважається, що *церковне право* в християнстві – це *сукупність релігійних та юридичних норм, якими регулюються структура і діяльність християнських церков, взаємовідносини церкви з державою, права та обов'язки духівництва* тощо [1, с. 359]; це *сукупність правил поведінки, які набули законодавчого затвердження, але їх обов'язково треба дотримуватися в житті, побоюючись гніву Господнього* [2].

Особливе в природному праві більше проявляється в церковному праві, оскільки менше пов'язується з державою. Зокрема, може мати місце така дефініція: церковне право – це *божественний аналог нормативно-правової духовної системи регулювання внутрішнього буття Церкви, прав і свобод духовенства та мирян.*

Заслуговує уваги думка, що церковне право є божественним аналогом нормативно-правової духовної системи. Ідеться про те, що Бог створив духовні норми життя людей, а людина ще й продублювала зміст цих норм із своїми

онтологічними конотаціями. Так, першими духовно-правовими нормами були норми для первісних людей, які жили в раю. Символізує ці норми заборона їсти яблуко із конкретної яблуні, ця заборона стосувалася обмеження у людському пізнанні світу, відповідного послуху, обов'язку, не допущення зради та багато інших норм, які мають місце в церковному праві.

Другим божественним аналогом нормативно-правової духовної системи є повчання пророків, яких Бог посилав для налагодження церковного життя людей на землі. Відомості про ці повчання входять у Церковне передання, а потім Апостольське передання, церковні традиції та інші богословські джерела.

Однак основну нормативно-правову систему для церковної діяльності складає Священне Писання. На основі Священного Писання складаються церковні правила, кодекси та інші нормативно-правові акти.

У внутрішньому бутті Церкви важливе місце займають права і свободи духовенства й вірян. У різні періоди історії ці права мали різний зміст, в тому числі й каральний, заперечувальний. Тому замість природного права у життя людини входило позитивне права, атеїзм. Сьогоднішній час характеризується боротьбою (часто пасивною) з атеїзмом, з байдужістю до церковного права й самої Церкви. Появляються спалахи навіть у науці про міфічність невизнання природного, церковного права, ревно відстоюючи людське, державне, тобто позитивне право, яке ніяк не може справитися з масовими суспільними проблемами.

Одиничне в надприродному праві використовується дуже рідко для церковного права. Думаю, що таке твердження висловлюється вперше. Річ у тім, що у церковному праві обов'язково мусить бути загальне (державне право), особливе (власне церковне право) і одиничне (надприродне право). Адже у храмі здійснюється одягання у Христа, приймаються сльози розкаяння, виведення нас із неволі гріха, повертається зір осліпленим єрессю та багато інших священнодійств, які входять до промислу Божого. Ці феноменальні священнодійства є требами для людини, які задовольняються таємно і невидимо, але обов'язково одинично, персонально при повному входженні у духовне усамітнення, визнання своїх онтологічних помилок (гріхів) і покаяння. Тому сформулюємо відповідну дефініцію.

Церковне право – це **канонічний витвір образом Божим засадничих положень для духовно-правового осмислення свого буття та надбання подоби Божої.**

Отже, пропонується скерувати мислення до трьох рівневої системи церковного права: *ордологічної, екзистенціальної, трансцендентальної.* Ці системи взаємопов'язані. У них відображена кореляція церковного і канонічного права. Для більш якісного дослідження цієї кореляції проведемо аналіз церковного права з позицій надприродного права, врахувавши, що основними компонентами є: **усвідомлення вірянином, що він є образом Божим і стреміння його до набуття подоби Божої.**

Кореляція (від лат. співвідношення, відповідність, взаємозв'язок, взаємозалежність) церковного і канонічного права свідчить про необхідність існування одного і другого. Існує тісний зв'язок між ними, який слід використовувати у юридичній діяльності. Цей зв'язок випливає із законів природи, зокрема законів буття людини, де має місце взаємозалежність тілесного, душевного та духовного існування. Ці категорії існування оберігає і регулює Церква, очолювана

канонічним правом з метаантропологічним обґрунтуванням. Ідеться передусім про зовнішній і внутрішній світ реальний, матеріального життя та віртуальний світ майбутнього позатілесного небесного життя. У кожному світі взаємозалежність між церковним і канонічним правом різна.

Зовнішній світ характеризується властивостями і потребами сучасного життя. Це повсякденні треби людини, які задовольняє церковне і канонічне право, утворюючи своєрідну природно-надприродну процесуальну взаємозалежність. Ці треби можна умовно об'єднати у семи основних великих груп. Розглянемо їх.

Церковне право потребує нормативної канонічності. Основна кореляційна потреба полягає у тому, що канонічне право допомагає оберігати образ Божий і формує шлях, вказує напрям людині прямувати до подоби Божої. Тобто методологією церковного права є канонічне право, тому церковне право мусить бути канонічним. Для цього встановлена сувора канонічно-церковна дисципліна у Церкві, незважаючи на те, що Церква є своєрідним автокефальним громадянським суспільством. Це умовне суспільство регламентується Божим правом, створеними Ісусом Христом регламентаціями.

Церковне право ґрунтується на ієрархії, а канонічне – на Одкровенні. У релігійному словнику зазначено, що церковна ієрархія (грецьк. – священновладдя) – це сукупність чинів духовенства в порядку субординації, прийнятої в тій чи іншій Церкві, форма організаційного церковного устрою. Церковна ієрархія склалася під впливом умов феодального суспільства і понині нагадує тогочасну структуру світської влади.

Церковне право безпосередньо розвиває й удосконалює буттєві людські ознаки й властивості. Уцерковлена людина, яка постійно перебуває у церковних природно-правових відносинах, підтримує своє онтологічне становище. Без реалізації церковного права людина не до кінця використовує свої можливості, не повністю або й неправильно виконує вимоги промислу Божого. Наявний життєвий трепет церковне право приводить в онтологічний стан, виправляє життя грішного, благотворно реагує на лихі вчинки та ін. Все це здійснюється за допомогою канонічного права з участю пастиря.

Церковне право визволяє поневолених злом благодать, людей. Адже багато людей розтратили все багатство дарів Божих, посіями на землі гидкі гріхи, запродалися гріхові, ходять за лукавими і злими вчинками та чинять багато інших діянь, не сумісних з образом Божим. Будучи здатним до спокуси темних сил, людина втратила рай, знівечила почуття любові і легко попадає в пастки, які спеціально розставив лютий ворог. Тепер, будучи на чужині, людина не завжди розуміє, що їй потрібно повернутися додому, де Бог підніс людину вище ангелів, а тепер через упадок вони нам допомагають. Церковне право скероване на те, щоб грішна людина, душа якої рветься до Бога, взяла смиренно свій хрест і йшла за Ним, жертовно любячи, канонічно живучи.

Церковному праву притаманний характер примусовості. Так у богословській літературі зазначено, що церковне право вивищується над власною волею, діє на не з силою необхідності. Звичайно, Церква сама по собі не може примушувати фізично так, як примушує до виконання своїх законів держава. Примусова сила церковно-юридичних норм відбувається не із простої необхідності церковного порядка, а із положення окремих осіб в цьому порядку. У церковному

праві, на відміну від світського, моменти зовнішнього примусу і внутрішньої особистої свободи цілком співпадають [3,с.13]. Канонічне право не примусове. Його норми мають дозвільний, рекомендуючий характер і вказують на недопустимість того чи іншого діяння. Правда, церковне право здійснює примус лише дій, слів вірянина, а канонічне право має вплив ще й на думки та почуття, що для вірянина є дуже важливим, онтологічним.

У церковному праві міститься комплекс синергетичної охорони тілесного здоров'я. Часто можна почути фразу: головне – здоров'я, а все решта додасться, що не зовсім є онтологічним, оскільки духовність тоді не на першому місці. А про те, що Бог хворобою може випробовувати ступінь віри в Нього ми забуваємо. Забуваємо й про те, звідки взялася хвороба. Виліковні хвороби (простуда, зубна біль, легкий кашель та ін) не є напевно, а скоріше неправильною експлуатацією організму. Невиліковними хворобами є боротьба з Богом, внаслідок чого виникає гнів Божий і плачевні результатами. Ми навіть не задумуємося як може виникнути чи боротьба: брехня, наклепи, засудження, зневага іншими, знищування природи, безцільне полювання на диких тварин, насміхання над Богом та, Церквою та віруючими і т.д. Ці дії людини є синергетичними, нелінійними, значить синергетичною має бути охорона здоров'я, яка полягає в тому, щоб Бог був пріорітетом у нашому житті. Тоді віра в Бога, ходіння до церкви, щирі молитви сприяють благословенню. Відмова від Бога веде до відмови життя в раю. Треба задуматись, можливо у наступні роки будуть поширюватись вірусні захворювання? Чому?

У зовнішньому світі існує плюралізм церковного права. Після вознесіння Ісуса Христа на небо почалися поширювати різні єресі щодо віри. Появились різні релігійні течії, конфесії, поділ Церков тощо. Ці дуже грішні діяння стали причиною формування різних варіантів церковного права. Видається, що канонічне право визнають єдиним всі, а шляхи виконання його, тобто церковне право, формують своє. Такий плюралізм пораджує низку суперечливих законодавств і появляються богославські проблеми Церкви, різні тлумачення. Адже церковне право повинно повністю підкоритися канонічному праву, тобто Божому праву, яке утворилося з вчення про Божі (природні і надприродні закони), які є єдиними. Змінити законами, за якими живе природа, не можливо. Значить і канонічне право є ортодоксальним із деякими несуттєвими доповненнями, пов'язаними з вимогою сучасності. Плюралізм церковного права не є онтологічним.

Внутрішній світ церковного права стосується екзистенціального, душевного життя вірянина. Можна сказати просто й однозначно: церковне право формує душу людини, додаючи у внутрішній світ нові екзистенціали до подарованих Богом при народженні і до вихованих в родині протягом єдиного батьківського впливу.

Розуміння канонічного права тісно пов'язане з таїнствами Церкви. В результаті утворюється канонічне церковне право, яке ґрунтується на утворених канонічним способам душевних нормах життя – екзистенціалах. Екзистенціалами, які утворилися у зверненні Таїнств Церкви, визначають внутрішній світ людини.

Канонічне право сприяє набуттю подоби Божої через сім таїнств: **хрещення, миропомазання, євхаристію, покаяння, священство, шлюб і оливопомазання.** У цих таїнствах, які лежать в основі церковного права, реалізовують всі Божі закони. Кожне таїнство містить велику кількість канонічних норм, які людина під впливом отриманої Божої благодаті перетворює для себе в екзистенціали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол) та ін. К.: «Укр. енцикл.», Т. 6: Т-Я. 2004. 768 с.
2. Джероза Л. Церковне право / пер. з нім. Н. Щиглевської. Львів: Свічадо, 2001. 336 с.
3. Павлов А. С. Курс церковного права. СПб.: Изд-во «Лань», 2002. 384 с.

Сергій БОСТАН
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
конституційного, адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»

СТІЙКІСТЬ ДЕРЖАВИ У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Одна з актуальніших проблем сучасного державознавства є проблема цінності держави – проблеми зумовленою, в першу чергу, суперечливим ставленням людей до цього соціального інституту. Наочним показником такого ставлення є відповідь на запитання як громадяни ставляться до своєї держави. Переважна більшість з них, принаймні в Україні, зазвичай виражає невдоволення нею. Це наслідок існування у свідомості народу презирства до свого політично устрою та звичну неприязнь до влади в особі держави. Причому остання підсвідомо сприймається як щось «не своє», чуже та погане. Визначити чи дійсно держава є «поганим» або ж «хорошим» соціальним інститутом можна тільки, всебічно розкривши питання про його значущість, корисність, тобто цінність для суспільства.

Проблема цінності, або ж за визначенням Ю. Оборотова, «аксіосфери» держави викликала значний пізнавальний інтерес у минулому, не залишається вона поза увагою й сьогодні (Ю. Оборотов [3, 4], Ю. Лобода [2], Ф. Фукуяма [7], В. Петров та С. Селиванов [5] та багато інших). Складовими елементами цієї аксіосфери є певна система аксіологічних значень (загальнооціночні і частковооціночні, серед останніх: сенсорно-смакові, психологічні, естетичні, етичні, раціоналістичні тощо), що характеризують різні властивості держави. Про весь комплекс цих аксіологічних значень нами написана окрема стаття [1], але в цьому випадку ми хочемо докладніше зупинитися на однієї з тих властивостей держави, котра має особливе значення для характеристики цінностей саме сучасної української держави.

Мова йде про таку властивість української держави, як «стійкість». Проблемі «стійкості держави» присвячена фундаментальна праця, де зазначена властивість розкрита міждисциплінарно, з позиції філософії, політології, системології, математики тощо [5], але ближче до характеристики цієї властивості як цінності через призму праводержавознавства підійшов Ю. Оборотов, котрий розкрив означену проблему аксіосфери держави в контексті «загальнотеоретичній юриспруденції» [3].

Стійкість держави має декілька рівнів свого прояву.

По-перше, проявляється вона в таких світоглядних поняттях, як «незламність» та «сила духу» держави. В цьому розумінні незламність є

інтегральною цінністю, що сполучає в свідомості та діяльності людини, певної соціальної групи або народу в цілому такі їх морально-етичні риси, котрі проявляється в здатності неухильно і твердо дотримуватися моральних переконань і принципів щодо своєї Батьківщини, в умінні відстоювати справедливість, утверджувати загальнолюдські норми моралі та права, у певному «імунітеті» до тих впливів, що можуть негативно вплинути на рівновагу в державі. Дух держави, як один з головних елементів механізму гомеостазису (рівноваги) держави – це унікальний, особливий різновид свідомості великої біосоціальної спільноти, первісною основою формування якої завжди були і є глибоке і відчутне усвідомлення кожним з її членів своєї ментальної належності до свого соціального організму.

По-друге, стійкість держави проявляється в її здатності підтримувати, за допомогою механізму «гомеостазису», у врівноваженому стані суспільну систему, яку вона уособлює. Держава, як і будь-яка інша організаційна система по-різному реагує як на зовнішні дестабілізуючі впливи (природні катаклізми, торгівельні війни, економічні санкції тощо), так і внутрішні (міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти, страйки, революції, реформи, сепаратизм, тероризм тощо). Закон гомеостазису встановлює умови існування доцільної єдності цілісності, стійкості складу і властивості їх динамічної сталості. Стійкими є ті організації, які здатні ефективно мобілізувати свої ресурси на підтримку рівноваги або цілеспрямованого руху при виникненні тих чи інших зовнішніх або внутрішніх впливів [3, с. 48].

По-третє, «стійкість держави», є комплексним поняттям, яке охоплює своїм змістом такі раціональні аксіологічні значення, як «стабільний-нестабільний», «легітимний-нелегітимний», «ефективний-неефективний», «сильний-слабкий», тобто таких властивостей держави, що в певних ситуаціях набувають зміст цінностей останньої.

«Стабільність» як здатність системи функціонувати, не змінюючи змістовні властивості упродовж певного проміжку часу, повною мірою підходить до держави, як різновиду соціальної системи. Стабільність дуже важливий критерій стійкості і водночас цінності держави, яка надзвичайно позитивно сприймається народом. І це не випадково, адже за деяким оцінками, сьогодні більше двох мільярдів чоловік живуть в нестабільних державах, що балансують на межі економічної і політичної кризи. Крім того, нестабільні держави є загрозою не лише для себе, суміжних країн і регіонів, але і для довкілля, оскільки існує сильна кореляція між стійкістю останнього і стабільністю держави.

Другою за значимістю проблемою вважається легітимність її публічної влади. «Легітимність», що виступає одним з критеріїв стійкості держави, водночас є також найважливішою цінністю держава, оскільки легітимною вважається в ній тільки така влада, яка виходить від народу, приймається ним і тому має його (народу) добровільну згоду підкорятися прийнятим рішенням і здійснюваній нею діяльності. Саме факт сприймання державної влади справедливої і правомірної є свідченням ціннісного змісту легітимності для держави. Значно підриває легітимність держави, відповідно, і її стійкість такі негативні явища, як наявність корупції, неефективність уряду, низький рівень демократії, тіньова економіка тощо.

«Ефективність», як здатність виконувати відповідну роботу і досягати необхідного або бажаного результату з найменшою витратою часу і зусиль, поняття різноманітне і найчастіше використовуються в економіці, але застосовується воно і

відносно держави, адже остання являє собою своєрідне «макропідприємство», метою функціонування якого є досягнення позитивного результату з найменшими зусиллями.

Бачення стабільної й ефективної держави традиційно корелює з таким поняттям як «сильна держава». Але не в такому розумінні, як це зазначено в деяких навчальних джерелах. «**Сильна держава**, – написано в одному з них, – *це держава, що характеризується розгалуженими державними структурами, численною і могутньою бюрократією, прагнучою підпорядкувати державні інтереси власним інтересам еліти,* … якщо держава може нав'язати свою волю (волю елітарного кола) усьому суспільству усупереч його істинним інтересам, то така держава є сильною» [6].

Держава про яку йде мова вище, насправді, є не сильною, а «силовою», а точніше: по формі силовою, а по суті «слабкою», оскільки рано чи пізно із-за соціально-політичних і інших катаклізмів (революцій, переворотів, збройних конфліктів) зазнає краху. «Термін «слабкий», – зазначає Ф. Фукуяма, – характеризує безсилля держави, а не його масштаби; він означає недолік адміністративного потенціалу для нормального управління економікою, причина якого корениться в нелегітимності політичної системи у цілому» [7, с. 56]. Справжня «сильна держава» – стійка, стабільна та ефективна держава, яка базується на конкурентній економці, демократії, праві, легітимізованої суспільством публічній владі.

Сильна влада, на перший погляд, має компенсувати слабкість держави, але парадокс у тому, що для того, аби держава була сильною, влада повинна бути менш сильною. Сильна держава підтримується силою суспільства, а не силовим примусом режиму. Якщо суспільство сильніше, а держава слабша, то демократія перетворюється на охлократію. Якщо держава сильніша, а суспільство слабше, то демократія перетворюється на автократію. В такій ситуації великою цінністю, як для держави, так і для суспільства буде віднайдення рівноваги, «золотої середини» у цьому питанні, адже зроблений Ф. Фукуямою більше 17 років тому висновок про те, що «слабкість і руйнування держав служить джерелом багатьох найбільш серйозних світових проблем», залишається як ніколи актуальним.

Таким чином, держава як категорія державознавства, є теоретичним відображенням ціннісно-смислової форми спільного буття людей, котра знаходить свій прояв в широкому спектрі оцінок держави. Одна з головних для сучасної української держави є її стійкість. Стійкість держави залежить не стільки від організації держави, його інституціоналізації, скільки від тих цінностей і цілей, якими керуються представники влади та громадяни. Якщо наявний дисбаланс між цінностями і цілями цих суб’єктів, то це призводить до втрати стійкості держави, її послаблення і неможливості забезпечувати стійкий порядок і безпеку на своїй території. Отже, зміцнення стійкості держави є один з головних ціннісних векторів розвитку сучасної української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бостан С. К. Ціннісний вимір держави. *Порівняльне і аналітичне право.* 2017. № 1. С. 12–15. URL: http://www.pap.in.ua/1_2017/3.pdf

2. Лобода Ю. П. Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2001. 20 с.

3. Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства. *Право України*. 2010. № 1. С. 44–51.

4. Оборотов Ю. Современное государство: от образа к реалиям. *Юридический вестник*. 2014. № 6. С. 6–13.

5. Петров В. К., Селиванов С. Г. Устойчивость государства / Науч. ред. д. филос. н., проф. А. И. Селиванов. М.: Экономика, 2005. 491 с.

6. Поняття та ознаки держави. Сильна і слабка держава. Сучасна держава. URL: http://studopedia.ru/1_69194_ponyattya-ta-oznaki-derzhavi-silna-i-slabka-derzhava-suchasna-derzhava.html

7. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. М.: АСТ ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 220 с.

Наталія СЕРДЮК
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук і права
факультету урбаністики та просторового планування
Київського національного університету будівництва і архітектури

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК ЦІННІСНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Національна культура є важливою складовою суспільного життя. Культурний рівень громадян значною мірою визначає соціально-економічний і політичний розвиток держави. Це положення обумовлює постійний інтерес до наукового осмислення проблем культури, взаємодії культури з різними соціальними інститутами, зокрема діалектики взаємодії культури і держави.

У взаємовідносинах культури і суспільства, культури і держави досить важливим є питання про принципову можливість або неможливість управління (точніше регулювання) культурними процесами. Звичайно, існує думка про те, що культура менше за інші сфери піддається інституційному впорядкуванню внаслідок особливої ролі творчого начала в культурі, зв’язку з індивідуальною діяльністю художників і мислителів, письменників і артистів, яка, мовляв, не вкладається в спроби її регламентації, має право на існування. Цієї точки зору дотримуються насамперед самі діячі культури (особливо діячі художньої творчості) [1]. Боротьба проти будь-яких бюрократичних або ідейних обмежень за свободу художника від усього, що сковує його творчість, і за доступ широких верств населення до продуктів художньої та інтелектуальної творчості – постійне явище історії. Разом з тим відомо, що на всіх етапах розвитку культури існували різні інститути, які регулюють, направляють культурне життя, заохочують або обмежують певні форми його прояву.

У розвитку культурного процесу виникають колізії між тенденціями до централізації культурної діяльності з боку держави і її демократизацією, якої вимагають самі діячі культури, неурядові організації. Втручання урядових органів у роботу культурних організацій і груп іноді просто необхідне, оскільки без урядової підтримки вони не можуть витримати різних труднощів (не тільки фінансових, а й правових, політичних та навіть ідеологічних, які часто призводять до припинення існування).

Необхідно приділити окрему увагу об’єктивній обумовленості регулювання культурними процесами. Для організованого суспільства характерна впорядкованість

соціальних зв'язків і взаємодій, багато в чому обумовлена наявністю в ньому певних культурно творчих сил, що направляють державу до організованого, а не хаотичного шляху розвитку. До них можна віднести непохитні вірування, цінності, ідеали, норми поведінки, які організовують соціальні зв'язки і роблять можливою загальну інтерпретацію життєвого досвіду [2, с. 14].

Роль певного соціального інституту на різних етапах історичного поступу не залишалася незмінною, у той час на цих етапах суспільного розвитку діалектика взаємодії культури і держави наповнюється конкретним змістом. Світова тенденція останніх десятиліть полягає у посиленні ролі держави в культурі. Взаємодія культури і держави відбувається насамперед через розробку та здійснення державної культурної політики. Варто підкреслити, що культурна політика не є суто українським або пострадянським феноменом, вона характерна, по суті, для всіх країн. Інша справа, що кожна країна в розробці і здійсненні культурної політики визначає свої пріоритети, проте, широко використовує світовий досвід. Цьому багато в чому сприяє ряд міжнародних організацій, і перш за все ЮНЕСКО з питань освіти, науки і культури посилається на існуючі міжнародно-правові акти про права людини, зокрема на Загальну декларацію прав людини 1948 р. [3] і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. [4], в останні десятиліття розробила і прийняла ряд нормативних актів, спрямованих на збереження, захист та примноження культурної спадщини. Потрібно підкреслити важливе значення різних міжнародних і європейських, у тому числі і міжурядових, форумів. Одним з них є Міжурядова конференція щодо використання культурної політики в цілях розвитку, що проводилася у Стокгольмі з 30 березня до 2 квітня 1998 року [5].

Політика в галузі культури – це система юридично-правових, економічних, соціально-політичних, організаційних та інших заходів, спрямованих на формування бажаної для держави і задовольняючої особистість, соціальні верстви і групи культурної ситуації, яка створює умови для позитивного гармонійного розвитку культури й особистості, оптимізації соціальних відносин у галузі культури. Культурна політика в нашій країні будується на основі Конституції України, спрямована на створення сприятливих умов національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини, а також на політичне, економічне і духовне оновлення держави.

Законодавство України про культуру має на меті: забезпечення реалізації і захист конституційних прав громадян України у сфері культури – створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них [6]. Державні органи повинні вдосконалити систему соціальних, організаційно-правових та економічних гарантій її розвитку, створювати необхідні умови для залучення громадян до національної і світової культурної спадщини, необхідно формувати систему підприємств і установ, створювати гарантії і стимули художньої творчості, зберігати традиційну культуру (фольклор, народні промисли і ремесла), використовувати досягнення культури.

Законодавство про культуру регулює суспільні відносини щодо встановлення організаційно-правових та економічних гарантій створення, збереження, поширення і популяризації творів матеріальної і духовної культури, щодо збереження і передачі

культурних традицій, з охорони історичних і культурних цінностей. Динамічна взаємодія культури і держави, науково обґрунтована стратегія у справі розвитку української національної культури сприятиме входженню України у світовий культурний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Игнатович П. Г. Диалектика взаимоотношений культуры и государства / П. Г. Игнатович // Социальное знание и проблемы консолидации белорусского общества: материалы Междунар. науч.-практ. конф.; г. Минск, 17–18 ноября 2011 г. / ред. кол.: И. В. Котляров (гл. ред.) и др.; НАН Беларуси, Ин-т социологии НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2011. – 412 с.

2. Полищук В. И. Мировая и отечественная культура: учебное пособие / В. И. Полищук. – Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та; Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского пед. института, 1993. – 176 с. – Ч. 1: Философия и культура. – Вып. 1. – С. 14.

3. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ОО 10 грудня 1948 р.: міжнародний документ: від 10.12.1948 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ ООН: від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

5. Культурна політика в Європі: вибір стратегії та орієнтири: збірник матеріалів / укладачі: Є. І. Кузьмін, В. Р. Фірсов. – М.: Видавництво «Ліберія», 2002. – 240 с.

6. Про культуру: Закон України: від 14 грудня 2010 року № 2778-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17

Тетяна МІХАЙЛІНА
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЕЙДЖИЗМ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОЯВІВ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ

На шляху України до демократичної, соціальної держави одним з найважливіших завдань є забезпечення захисту від дискримінації усіх видів. Нажаль, наразі ситуація з правами людини у нашій державі не є безхмарною, і однією з найбільш проблемних сфер виступає сфера трудових відносин, де дискримінація людини за різними ознаками є досить поширеним явищем. В тому числі, досить розповсюдженим є ейджизм, який розуміється як дискримінація людини за ознаками її віку.

Відповідно до ст.1 Закону України „Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні”, дискримінація – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні,

реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [1]. Тобто, як можна побачити, у спеціальному законодавстві вік вказується як критерій, за яким забороняється здійснювати дискримінацію.

Натомість, у ст. 24 Конституції України зазначається, що „громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками". Таким чином, безпосередньо про вік як дискримінаційну ознаку Конституція не згадує. Лише шляхом розповсюджувального тлумачення тексту норми можна дійти висновку, що перелік таких ознак є невичерпним, а конструкція „інші ознаки" може передбачати в тому числі і дискримінацію за віком. Можна відзначити, що у ст. 43 Конституції України, яка закріплює право на працю, також нічого не сказано щодо заборони дискримінації (зокрема, за віком) у трудових відносинах. І така відсутність, на наш погляд, становить суттєву прогалину, оскільки саме у трудових відносинах дискримінація за віком є чи не найрозповсюдженішою.

Причому досить тривалий час у трудових відносинах в Україні спостерігалася тенденція, що досить важко було знайти роботу молодим спеціалістам у віці до 25-ти років.

Але протягом останніх років ситуація суттєво змінилася. Так, дані опитування, проведеного у 2021 році, свідчать, що більше половини українців (64%) старше 40 років не могли влаштуватися на роботу через вік, при цьому молодшим претендентам повідомляли, що наймають тільки до певного віку, тільки в 16% випадків. Здобувачі старше 40 років могли влаштуватися на роботу менш ніж за 14 днів тільки в 29% випадків, а ось 20% шукали роботу понад півроку. Соціологи додали, що працівникам після 40 років також відмовляли через бажаний рівень зарплати або недостатній рівень освіти. Втім, молодшим претендентам робота не діставалася найчастіше з тих же причин, а також через брак релевантного досвіду [2]. Це означає, що по досягненню сорока років знайти роботу (а тим більше, гідну роботу) для особи стає більш проблематичним, що створює необґрунтоване обмеження можливостей для осіб цієї вікової групи.

Проблемним є також і факт високої латентності проявів подібної дискримінації. Спілкування з претендентами на певну посаду, які знаходяться у процесі пошуку роботи, виявило, що прояви прямої дискримінації у трудовій сфері (коли вік безпосередньо зазначається як вимога до претендентів) трансформуються у дискримінацію непряму. У такому разі оголошення про вакансії формулюються у нейтральний спосіб, що відповідає взятим Україною на себе міжнародним зобов'язанням. Але, як зазначають респоденти, у разі, якщо у резюме вказаний вік від сорока років, HR-спеціалісти або взагалі не реагують на резюме, або після співбесіди дають зрозуміти, що особа не підходить на цю посаду. Причому відмови можуть формулюватися як те, що особа не вписується у молодий, ініціативний колектив, або можуть бути завуальовані під невідповідність формальним вимогам до претендентів.

Все перелічене змушує осіб сорока років та старше „триматися" за фактичне місце роботи, миритися з інколи абсолютно невигідними та недостойними умовами

праці, що ставить їх у несприятливе становище, порівняно із працівниками, молодше сорока років, та створює значні дискримінаційні ризики.

Хоча слід зазначити, що молоді люди також відчувають складнощі з пошуком роботи, особливо першого місця. Проте нерідко це зумовлено не безпосередньо віком, а браком необхідного досвіду.

Складність протидії ейджизму полягає в тому, що інколи його прояви є прихованими і можуть бути „списані" на формальну невідповідність вимогам, а отже, вплив правовими засобами на ситуацію є обмеженим. Натомість, в Україні слід більш широко задіювати заходи протидії ейджизму неюридичного характеру, зокрема, засоби правової просвіти, підвищення рівня правової культури. В той же час, необхідним є збільшення можливостей для працевлаштування осіб старше сорока років, рівно як розширення шляхів для підвищення ними рівня своєї кваліфікації, яка б відповідала сучасним умовам розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 р., № 5207-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 412.

2. Почти две трети украинцев старше 40 лет не берут на работу из-за возраста – исследование. URL: https://delo.ua/econonomyandpoliticsinukraine/pochti-dve-treti-ukraincev-starshe-40-let-ne-ber-381044/.

Альона РОМАНОВА
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ПСИХОЛОГІЧНО-ПРАВОВА ДОПОМОГА У КРИЗОВІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стан суспільної аномії може настати раптово і неочікувано. Кризово-перехідний період розвитку соціуму передбачає занепад ціннісних орієнтирів, зокрема і правових при тому, що нові ідеали, норми (правові) ще не сформовані і не регулюють життя суспільства.

За таких умов особа потребує правової і психологічної допомоги професіоналів.

Правова (правнича, юридична) допомога – це професійна діяльність юристів, спрямована на сприяння громадянам та юридичним особам у вирішенні питань, пов'язаних із реалізацією норм права, що виявляється у наданні правових (юридичних) послуг [1].

Щодо національного законодавства, то Стаття 3. ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» передбачає право на безоплатну правову допомогу, а саме: «Право на безоплатну правову допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі

біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених цим Законом» [1].

Безоплатна первинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Незважаючи на міжнародні та конституційні зобов'язання, потреби громадськості у забезпеченні безоплатної правової допомоги в Україні все ще не задоволені у повній мірі. Крім того, значна частина населення, а особливо його вразливі верстви, досі має низький рівень правової обізнаності щодо розв'язання своїх проблем у правовий спосіб, що стимулює виникнення корупційних явищ, стримує активну участь цієї частини громадян в економічному житті, провокує та підтримує бідність [2].

Зазвичай, особа, далека від юриспруденції не може визначити який саме вид правової допомоги для неї буде актуальним на певному етапі проблемної, критичної ситуації.

Стан суспільної аномії для людини є значним потрясінням і часто особа не може сама зрозуміти, що настав час звернутися до компетентних органів за професійною допомогою.

Щоб особа була готовою до нестандартних, кризових ситуацій у суспільстві, в державі необхідно щоб відповідні компетентні органи займалися профілактичною допомогою. Доцільною і виправданою є діяльність кризових центрів по наданню юридичної і психологічної допомоги людині не тільки за умов тотальної суспільної аномії, а й в конкретних особистісних питаннях. Також важливою є робота юридичних клінік, що надають консультативну допомогу особі.

Профілактична (превентивна) допомога здійснюється при можливій проблемній життєвій ситуації, коли є вірогідність настання останньої у майбутньому і коли необхідно попередити (запобігти) самій проблемній життєвій ситуації або пом'якшити її прогнозовані негативні наслідки. Профілактичну допомогу поділяють на первинну та вторинну [3, с. 422–423].

Актуальним прикладом є стан, дотримання і обмеження прав людини в період світової пандемії, пов'язаної з епідемією *COVID-19*.

Обмежуються права на свободу та особисту недоторканність – це примусове поміщення громадян в обсервацію; на свободу пересування – заборона для окремих груп населення перетинати кордон, для всіх – пересуватися групою у складі більш, ніж двоє осіб, відвідувати парки, сквери, зони відпочинку, лісопаркові та прибережні зони, спортивні та дитячі майданчики, особам до 14 років – перебувати у громадських місця без супроводу батьків тощо [4].

За таких умов вимушеного обмеження прав і свобод особи важливою є психологічна допомога і підтримка, адже людина переживаючи емоційний стрес і страх невідомості, обмежена у спілкуванні підтримці близького оточення.

Психологічна допомога – це сфера практичного застосування психології, орієнтована на підвищення соціально-психологічної компетентності людей і надання

психологічної допомоги як окремій людині, так і групі чи організації. Це безпосередня робота з людьми, спрямована на вирішення різних психологічних проблем, пов'язаних з труднощами в міжособистісних стосунках, а також глибинних особистісних проблем [5].

Психологічна допомога особі за умов суспільної аномії повинна надаватися на основі певних принципів, адже суспільна криза охоплює усі сфери життєдіяльності людини і не завжди можна і варто застосовувати засоби і прийоми, які застосовуються в ситуації одиничної особистісної кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011. № 51, ст. 577.
2. Верховенство права та боротьба з корупцією. Урядовий портал. 2018. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z korupciyeyu/zabezpechennya-rivnogo-dostupu-do-pravosuddya-ta-pravovoyi-dopomogi
3. Личко С. Поняття та види правової допомоги. *Актуальні проблеми держави і права*. № 8. 2009 С. 422-423.
4. Остапенко О. Обмеження прав під час карантину: що «каже» законодавство? Фонд місцевої демократії. 2020. URL: https://uplan.org.ua/analytics/obmezhennia-prav-pid-chas-karantynu-shcho-kazhe-zakonodavstvo/
5. Додаток до листа Мінсоцполітики від 25.09.2014 № 48/56/235-14. *Методичні рекомендації щодо надання першої психологічної допомоги сімям з дітьми, дітям які перебувають/перебували у зоні збройного конфлікту*. 2014. URL: http://www.mvk.if.ua/cssm/29453

Оксана ЛАПКА
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ (Київ);

Максим ПЕНДЮРА
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Як відомо, в юридичний обіг категорію «верховенство права» уперше запровадив у XIX столітті англійський правознавець А. Дайсі. Утім, своїми витоками правова доктрина верховенства права сягає ще античних часів, а в її створенні й утвердженні значне місце посідають політико-правові доробки таких мислителів, як Т. Гоббс, Г. Гроцій, І. Кант, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Б. Спіноза та ін. Доктрина «верховенства права» передбачала необхідність підпорядкування «позитивного» (встановленого чи санкціонованого державою) права «непозитивному», тобто встановленому Богом, а пізніше, після обґрунтування Ж.-Ж. Руссо теорії народного суверенітету, – народом (природні права людини, потреби людського єства, вимоги

розуму, мораль тощо). На практиці ж дія принципу «верховенства права» означає, що держава та її інститути повинні визнати пріоритет прав людини й підпорядкувати останнім свою діяльність [1].

Принцип верховенства права (йому відповідає сформульований у Франції принцип pre-emin nce de droit) був установлений у своїй первісній формі як принцип, спрямований переважно на огородження особистості від довільного здійснення державою своєї влади. Згідно із цим принципом жодне державне повноваження не може бути реалізоване без відповідного рішучого приписання права [2].

Ідеал верховенства права (the Rule of Law) став нині чи не найпопулярнішим у всьому світі. До нього постійно звертаються політичні діячі не лише Заходу, для якого верховенство права традиційно є однією з найвищих демократичних цінностей, а й Сходу (включаючи комуністичний Китай), Півдня і Півночі. Він давно став найважливішою складовою міжнародно-правових актів, особливо присвячених правам і свободам людини та громадянина. Все частіше верховенство права як принцип фіксується у національних конституціях і законах, ним активно оперують міжнародні та національні суди.

Не залишилася осторонь цієї безпрецедентної підтримки верховенства права й Україна. Зокрема, одне із провідних місць принципу верховенства права відведено Конституцією України (ст. 8 «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [3]). Крім цього, на його адресу лунають панегірики із вуст державних і політичних діячів України, без нього не обходиться жодна програма численних політичних партій, термін «верховенство права» широко використовується в законодавчій практиці, в рішеннях Конституційного Суду України. Верховенство права стало одним із найактуальніших предметів наукового дискурсу; до його проблем все частіше звертаються не лише правознавці, а й політологи, філософи, соціологи, представники інших галузей гуманітарного знання.

На важливість дослідження верховенства права наголошують і незалежні міжнародні неурядові організації, зокрема World Justice Project (WJP). Дана організація починаючи з 2010 року проводить глобальне дослідження і формує рейтинг досягнень країн світу з позиції забезпечення ними правового середовища, яке базується на універсальних принципах верховенства права. Індекс верховенства права (Rule of Law Index) розраховується по методиці заснованій на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування юристів-експертів [4]. Зокрема, за даними даної організації у 2020 році найкращий результат показали Данія, а також Норвегія і Фінляндія. В свою чергу Україна зайняла 72 місце – це максимальний показник для нашої держави за останніх 5 років. Так, у 2015 році Україна зайняла 87 місце у рейтингу [5].

Вищенаведені дані вказують, що наша держава за останні 5 років здійснила певні кроки у напрямі забезпечення верховенства права. Однак, як бачимо, нам іще необхідно вирішити немало питань щоб наблизитись до провідних європейських країн. Про це йде мова і у звіті моніторингової групи, що була впроваджена Програмою розвитку ООН в Україні, з питань імплементації Національної стратегії у сфері прав людини. Зокрема, відповідно до загальної оцінки імплементації Національної стратегії у сфері прав людини [6] та Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року [7] вбачається прогрес за напрямами: 52 % – захист прав внутрішньо переміщених осіб; 47 % – протидія

домашньому насильству; 30 % – забезпечення права на свободу і особисту недоторканість; 30 % – забезпечення права на освіту; 15 % забезпечення права на приватність; 15 % – забезпечення прав дитини; 4 % – забезпечення права на охорону здоров'я; 0 % тощо [8, с. 79].

Затвердження в 2021 році нової Національної стратегії у сфері прав людини [9] дало новий поштовх щодо подальших реформ у сфері забезпечення прав людини. Дана Стратегія, як і попередні, базується на основоположних принципах, зокрема і верховенстві права, законності та справедливості. ЇЇ метою є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Будь-який стратегічний документ у кінцевому підсумку має призвести тією чи іншою мірою до запланованого результату, інакше є великий ризик декларативності та неефективності такого документа. Саме тому на глобальному рівні розроблення національних стратегічних документів у сфері прав людини зазвичай супроводжується збором кращих практик і напрацюванням підходів і рекомендацій щодо моніторингу виконання таких документів [10, с. 50–67].

Говорячи про принцип верховенства права, необхідно погодитись з Р. І. Благутою, який наголошує на тому, що за останні два десятиліття в Україні накопичилося достатньо досвіду для підведення певних підсумків конституційно-правового розвитку. Ніхто не може заперечувати певні позитивні результати суспільної трансформації в нашій країні. У той же час першочерговим завданням суспільної трансформації було і залишається встановлення конституціоналізму та гарантування стабільності конституційно-правового розвитку. Але це неможливо без певної політичної та конституційної культури, без надійного гарантування верховенства права за допомогою демократичних інститутів [11, с. 5]. Зокрема, важливе значення має реалізація принципу верховенства права у судовій владі, адже саме судам доводиться вирішувати проблеми, що стосуються, насамперед, фундаментальних, конституційних цінностей. А як ми знаємо, питання судової реформи є одним із проблематичних уже не перший рік її здійснення. В свою чергу, затягування процесу, прийняття «законних» рішень та створення інших штучних бар'єрів з боку судів створюють неможливість забезпечення державою належного захисту прав та законних інтересів громадян. Доказом недієвості судової системи є збільшення заяв до Європейського суду з прав людини. Відповідно, це вимагає від держави здійснення ефективної судової реформи в результаті якої були судова влада отримала належний рівень довіри з боку громадянського суспільства.

Успішність будь-якої реформи перш за все залежить від дотримання в ході їх здійснення принципів сучасного конституціоналізму, зокрема, принципу верховенства права, верховенства закону, верховенства прав людини. Необхідно погодитись з В. Сущенком, який наголошує на тому, що принцип "верховенства права" повинен діяти на всіх рівнях суспільного й державного життя. Адже він, по-перше, є конституційним принципом, по-друге, вибірковість його реалізації в залежності від рівня застосування призведе не до розбудови правової демократичної держави, а до звуження й, навіть, знищення демократичних засад функціонування держави й суспільства [12]. Відповідно, відсутність верховенства права фактично

ставить під сумнів можливість сформувати в державі цивілізоване громадянське суспільство, реалізувати конституційні принципи демократії.

Ефективна реалізація принципу верховенства права пов'язана передусім з правотворчою та правозастосовною діяльністю. Зокрема, однією із вимог забезпечення верховенства права в державі є послідовне і неухильне дотримання принципу правової визначеності. Аналіз наукових джерел свідчить, що переважна більшість науковців пов'язують принцип правової визначеності з вимогами зрозумілості, чіткості мови нормативно-правових актів. Крім цього, як Конституційний Суд України так і міжнародні інституції неодноразово вказували, що та чи інша норма не може вважатися «законом», якщо її не сформульовано з достатньою чіткістю, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку: він повинен мати можливість (за необхідності й за належної правової допомоги) передбачити наслідки, до яких може призвести певна дія; рівень передбачуваності значною мірою залежить від змісту заходу, сфери, яку він має охопити, а також кількості й статусу тих, до кого він застосовується [13; 14].

Невизначеність, нечіткість правової норми призводить до її неоднакового розуміння та тлумачення, що в практичній площині призводить до різного її застосування. Така неврегульованість чи відсутність визначеності в діяльності органів державної влади щодо особи, зокрема забезпечення, додержання чи реалізації прав і свобод людини і громадянина, може мати негативні наслідки і призвести до сваволі.

Проблемним питанням пов'язаним із належним дотримання принципу верховенства права в державі є певна відірваність основоположних конституційних цінностей і принципів від соціальної дійсності. Адже низький рівень правової культури, наявність внутрішньо неузгодженої правової системи, відсутність єдиних для усіх соціальних орієнтирів, недостатня гарантованість прав і свобод людини і громадянина, проблеми належного функціонування усіх елементів механізму держави стають вагомими перепонами на шляху розвитку держави та суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оніщук М. Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави. *Журнал Верховної Ради України «Віче».* № 18. 2010. http://www.viche.info/journal/2190/
2. Лукис Г. Лукаидес, судья Европейского Суда по правам человека. Принцип верховенства права и права человека. URL: http://www.zonazakona.ru/ showthread.php?t=3932.
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Юрінком, 1996. – 80 с.
4. Индекс верховенства закона в странах мира / Rule of Law Index. URL: https://gtmarket.ru/ratings/rule-of-law-index
5. The Rule of Law Index 2020: погляд зсередини. URL: https://uba.ua/ukr/news/7292/
6. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text
7. План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text
8. Оцінка імплементації Національної стратегії у сфері прав людини (2016-2019) / за заг. ред. Світлана Колишко, Олена Кривко, Ксенія Семьоркіна, Олександр Павліченко. – Київ, 2020. – 307 с

9. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537

10. Human Rights Indicators-A Guide to Measurement and Implementation', UN Office of the High Commission for Human Rights (UN OHCHR) [«Показники дотримання прав людини: посібник із вимірювання та реалізації», Управління Верховного комісара ООН із прав людини (УВКПЛ ООН)], Geneva, Nov. 2012, 175 p. URL: https://www.ohchr.org/Documents/-Publications/Human_rights_indicators_en.pdf.

11. Благута Р. І. Конституціоналізм як багатоаспектне явище державно-правового та суспільно-політичного розвитку. / Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики: матеріали наукового семінару (21 червня 2019 р.) / упор. Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 396 с.

12. Сущенко В. Некоторые проблемы верховенства права в современной Украине. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2011/02/1/5864410/

13. Рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2005 р. у справі «Салов проти України», заява № 65518/01. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text

14. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine, Applicationno. 21722/11, Judgement Eur. Ct. H.R., 9 January 2013.

Мар'ян БЕДРІЙ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри основ права України
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ ЯК ДЖЕРЕЛО СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Розвиток правової системи України повинен бути максимально синхронізований з трансформаціями українського суспільства, які відбуваються в сучасному високотехнологічному світі. В основі цих процесів перебуває правова традиція українського народу, його цінності, особливості культури та світогляду. Первинною ланкою українського суспільства є сім'я, у середовищі якої формується особистість, її ставлення до права та інші соціально-психологічні установки. Зазначені міркування спонукають до наукового переосмислення місця та ролі правового звичаю в чинному сімейному праві України.

Історичне значення правового звичаю в ході розвитку сімейних правовідносин на українських землях було визначальним. Традиційно законодавчі тексти, що були чинними в різні періоди, встановлювали лише базові положення стосовно правового регулювання сімейних відносин. Решта цих відносин підпадала під сферу інших регуляторів, серед яких провідні позиції займав правовий звичай. Впродовж історії в українському сімейному праві переважали звичаї *praeter legem* (паралельно до закону), що не вступали в суперечність із законодавством, а регулювали сімейні відносини незалежно від нього.

Однак у сучасних умовах звичаєві норми в сімейному праві України регулюють обмежене коло питань в порівнянні зі законодавством, адже позитивістські тенденції та спадок радянської доби залишили відбиток і в цій галузі. Слід зазначити, що не всі відносини, які складаються у сім'ї, є правовими, тому їх можуть регулювати інші звичаї – релігійні, етичні, побутові тощо. Текст Сімейного кодексу (надалі – СК) України на відміну від Цивільного кодексу України не містить

окремої статті, яка б визнала звичай джерелом сімейного права та визначила би його статус в цій системі. Водночас у тексті чинного СК України кодифіковано чимало колишніх правових звичаїв, а також міститься низка положень, які відсилають до звичаєвих норм.

У сімейному праві України діють звичаї різних видів – загальнодержавні, місцеві, звичаї національних меншин та ін. До прикладу, ч. 2 ст. 146 СК України передбачає, що дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не випливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і/або батько. Коли це дозволяють звичаї національної меншини, особу можуть зареєструвати без по-батькові, що вимагається за загальним правилом [1, с. 127–128]. Згідно з ч. 2 ст. 35 СК України при укладенні шлюбу складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не випливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і/або наречений [2].

Відповідно до ст. 11 СК України при вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони чи одна з них, якщо вони не суперечать вимогам кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства. До прикладу звичай полігамії, характерний деяким східним народам, не може застосовуватися в Україні, адже чинне законодавство допускає лише моногамний шлюб (ст. 25 СК України) [3, с. 162].

Зі змісту ст. 11 СК України випливає, що заінтересована особа (дружина, чоловік чи ін.) може звернутися в суд із заявою про застосування звичаю, вказавши який саме звичай і чому має бути застосований. При цьому, інші учасники спору можуть бути проти застосування звичаю до врегулювання їхнього спору. У такому разі суд має враховувати аргументи всіх сторін, приймаючи рішення про можливість застосування звичаю. Якщо сторона сімейного спору просить застосувати звичай національної меншини, тоді вона та/або інші суб’єкти спору мають належати до такої національної меншини, і це потребує доведення. Не може бути застосований звичай національної меншини до розгляду сімейного спору між сторонами, жодна з яких не належить до такої національної меншини [3, с. 162].

Внаслідок існування зазначених вище положень СК України в українському цивільному судочинстві при вирішенні сімейних справ трапляються випадки застосування звичаїв іноземних держав. Так, 1 квітня 2009 р. Печенізький районний суд виніс рішення № 5602604 про усиновлення дитини. У згаданому рішенні йдеться про те, що у документах дитини «по батькові не вказувати згідно з законодавством і традицією Республіки Італії». Подібних рішень у судовій практиці України є декілька (відсутність по батькові мотивується також «традиціями та звичаями США» тощо) [4, с. 72].

При цьому О. Шищак-Качак цілком слушно звертає увагу на те, що традиція не є формальним джерелом права, а тому відповідні рішення повинні прийматися на підставі саме звичаєвої норми, що походить з іноземної держави. В інакшому випадку судове рішення може бути визнано таким, у якому неналежно застосовані норми матеріального права. Чинне законодавство України не містить заборон або перешкод для правозастосування звичаїв іноземного походження [4, с. 74].

Виходячи зі змісту аналізованих положень СК України (ст. 11, 35, 146) можна дійти до висновку про те, що цей кодифікований акт відсилає один раз до

місцевого звичаю та тричі до звичаїв національних меншин. З одного боку, це зрозуміло, адже в такий спосіб уточнюються положення сімейного законодавства, створюються можливості його гнучкості та гарантуються права національних меншин. Однак з іншого боку, постає питання щодо загальнодержавних сімейних звичаїв – звичаїв українського народу. Як щодо них? Невже вони перебувають в гіршому становищі, ніж звичаї національних меншин і місцеві звичаї? Відповідь на це питання теж видається неоднозначною: з формального боку – так, оскільки можливість їхнього застосування кодексом замовчується; але *de facto* – ні, адже їх застосовують безпосередньо учасники суспільних відносин, вони є загальновідомими, а тому презюмується, що сімейне законодавство повинно бути синхронізованим зі сімейними звичаями українського народу.

Щодо давніх звичаїв українського народу, які дійшли до наших днів, окреслена проблема справді не виникає, адже вони стали базою для кодифікації та в переважній більшості трансформувалися в положення сімейного законодавства. Інакше складається в контексті нових звичаїв, які творяться сучасним українським суспільством (а такі процеси мають перманентний характер). Можливість їхнього застосування чинний СК України не передбачає. Варто взяти до уваги, що суспільство творить і реалізовує звичаєві норми в незалежності від позиції законодавця. Натомість суди й органи публічної адміністрації керуються положеннями законодавства щодо можливості застосування звичаю при вирішенні конкретної сімейної справи. Тому варто врахувати та вирішити цю проблему шляхом внесення доповнень у СК України (насамперед йдеться про ст. 11).

Ще однією проблемою є питання про статус родинних звичаїв – правил поведінки, які формуються та визнаються в колі конкретної родини чи роду. Більшість із них мають позаправовий характер і не претендують на юридичну чинність, проте частина все ж таки можуть набувати правового значення – стосовно управління спільним майном, розподілу обов’язків, надання позик і боргових відносин між родичами, родинних нарад перед прийняттям важливих рішень тощо, а також статусу членів родини, про яких СК України не згадує. Такі звичаї не відповідають ознакам звичаїв місцевості, які можуть застосовуватися згідно зі ст. 11 СК України. Натомість вони фактично існують та мають важливе значення у багатьох родинах і родах (інколи й сім’ях). Визначення статусу родинних звичаїв повинно стати одним із завдань наступних змін, доповнень і редакцій СК України.

Із незапам’ятних часів на українських землях існував інститут заручин, які передували укладенню шлюбу. Цей інститут перебував у сфері виключно звичаєвого регулювання. Однак у СК України первинної редакції (2002 р.) була поміщена ст. 31, яка мала назву «Заручини». У ній ішлося про те, що зарученими вважаються особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу. Частина 2 згаданої статті постановляла, що заручини не створюють обов’язку вступу в шлюб [5]. Така нормативна конструкція заручин видавалася дещо штучною, оскільки в суспільстві заручини укладаються шляхом підтвердження однією стороною (як правило, жінкою) пропозиції другої сторони (як правило, чоловіка) про укладення шлюбу. Натомість подання заяви про реєстрацію шлюбу відбувається вже після фактичних заручин.

У грудні 2006 р. в кодекс були внесені зміни – ст. 31 отримала назву «Зобов'язання наречених у разі відмови від вступу в шлюб», і з неї були виключені перші дві частини. Також замість терміну «заручені» текст кодексу оперує терміном

«наречені». Відтак, поняття заручин і їхні юридичні наслідки повернулися до сфери неписаного звичаєвого права. Водночас у тексті СК України цілком слушно залишилася норма про обов'язок особи, яка відмовилася від шлюбу, відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля [6]. Більш того, у чинній редакції правове регулювання вказаних відносин видається більш вдалим. Адже підготовка до весілля традиційно розпочинається саме після заручин (у їхньому звичаєвому розумінні), а не після подання заяви про реєстрацію шлюбу.

Отже, неоднорідність масиву звичаїв у сімейному праві України породжує низку проблем і викликів правового регулювання. Попри те, що звичаї національних меншин і місцеві звичаї отримали певну нішу згідно з положеннями СК України, невизначеним залишається статус загальнодержавних звичаїв українського народу та родинних звичаїв. Разом з тим невдалий досвід кодифікації окремих інститутів звичаєвого права доводить потребу та доцільність утримання деяких сегментів сімейних правовідносин у просторі звичаєвого регулювання. Це дозволяє зберегти гнучкість галузі сімейного права та її природний зв'язок зі станом і еволюцією суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цвєткова Ю. Місце правового звичаю у правовій системі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 12. С. 125–128.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 (чинна редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.
3. Головкін О. В. Звичай як джерело сімейного права України: історія і сучасність. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 159–163.
4. Шищак-Качак О. О. Застосування звичаїв іноземної держави у сфері регулювання сімейних відносин. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. чис. 1 (26). С. 71–75.
5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 (редакція до грудня 2006 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20050625#Text.
6. Копанчук О. Заручини та юридичні наслідки. *Протокол: юридичний інтернет-ресурс* (12.11.2016). URL: https://protocol.ua/ru/zaruchini_ta_yuridichni_naslidki/.

Олег ОГІРКО
доктор філософії, доцент, доцент кафедри філософії та педагогіки
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ЗАПОРУКА МІЦНОЇ ДЕРЖАВИ

У психології вважають, що цінність – це постійне переконання, що кінцева мета життя є індивідуально та суспільно більш важлива, ніж інші життєві цілі. Цінностями права є загальнолюдські цінності – це життя, свобода, справедливість, гідність, відповідальність, рівність, власність, істина. В педагогіці цінності являють собою норми, що регламентують педагогічну діяльність і виступаючі як пізнавально-

діюча система, яка служить опосередкованою і сполучною ланкою між сформованим суспільним світоглядом в галузі освіти і діяльністю педагога.

Кожна людина живе цінностями, але важливо усвідомити якими саме і чи вони відповідають тим, згідно яких ми організовуємо своє життя. Цінності є всі чинники, які застосовує людина, щоб бути доброю і порядною. До них зараховують всі людські діяння, як наприклад, допомога іншим, діяння для добра групи людей, альтруїзм чи безкорисливість.

Цінність – це абсолютна безвідносна значимість. Цінність – знання, яке здобуваємо за ціле життя і яке допомагає робити правильні рішення. Цінності поділяються на: абсолютні (доброта, любов, правда, справедливість, гідність, свобода, чесність); національні (патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності); громадянські (права і свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага закону); сімейні (подружня вірність, турбота про дітей, стосунки у сім'ї, пам'ять предків); особисті (риси характеру, поведінка, стиль приватного життя). Розрізняють також якісні цінності: релігійні, інтелектуальні, моральні, естетичні, вітальні. Людська особа може бути носієм наступних цінностей: релігійних (святість, особиста віра, прагнення до досконалості), інтелектуальних (проникливість, розсудливість, інтуїція), моральних (смирення, чистота, щедрість, милосердя, лагідність), естетичних (краса, чарівність, дотепність, художній смак), вітальних (статевість, жвавість, енергійність) та інших цінностей. Людина покликана у житті бути носієм таких цінностей, а не мати різноманітні матеріальні, інтелектуальні цінності [1, с. 68].

До духовно-моральних цінностей зараховують чесноти. Чеснота – це доброчесність, позитивна моральна якість людини. Чеснота – це схильність правильно поступати. Громадянські чесноти: чесність, ощадність, дисциплінованість, точність, чемність, прощення, патріотизм.

Моральні чесноти: мудрість, мужність, стриманість і справедливість. Мудрість – це розважне шукання правди, яка робить нас вільними (пор. Ів. 8,32). Моральна чеснота мудрість має такі синоніми: розсудливість, розважність або обачливість. До чесноти мудрості входять таких вісім умінь: пам'ять, здатність правильно оцінити дану ситуацію, відкритість до думки інших, кмітливість, здоровий глузд, здатність передбачити, обережність, завбачливість. Мудрість є кардинальною чеснотою, яка допомагає нам помітити належну міру добра, а також бути готовими до реалізації і шанування добра через відповідні діяння. Поняття мудрості не слід змішувати із спритністю, із якою ми дбаємо про свою користь, ані з легкодушністю чи стриманістю. Мудрою є та людина, що чинить все згідно Божої волі. Справжня мудрість від Бога. Мудрий покладається на Бога, ухиляється від зла, виконує Божі повеління, піклується про інших, прислуховується й уважний до порад батьків та інших людей [1, с. 135].

Мужність – це здатність чинити згідно зі своєю совістю. Мужність є чеснотою, яка допомагає посісти важкодосяжне благо (найвище добро). Мужність керує почуттям у небажаній ситуації. Двома головними прикметами мужності є відвага і терпеливість. Мужність підпорядковує наше почуттєве життя. Per aspera ad astra – "Через терни до зірок", навчає крилатий латинський вислів. Духовно-моральне розуміння справедливості, яка завжди йде в парі з милосердям. Поступити справедливо – віддати кожному те, що йому належне. Iustitia in suo cuique tribuendo

cernitur – “Справедливість полягає в тому, щоб кожному дати те, що йому належить” (Дігести). Справедливість наставляє волю бажати знайдену розумом правду. Справедливість поділяється на обмінну (у стосунках між окремими людьми), розподільну (обов’язки суспільства відносно окремої людини) і легальну (обов’язки громадян відносно суспільства). “Немає миру без справедливості, немає справедливості без прощення” (св. Папа Іван Павло II). Стриманість – це чеснота міри. Ця чеснота підтримує нас у пануванні над двома потягами: інстинкту збереження життя і його передавання (статевий потяг). Стриманість стримує нахил негативного почуття. Стриманість – це вміння володіти собою. У розумі людини діє мудрість, у волі – справедливість, а в почуттях мужність (активна чеснота) або стриманість (пасивна чеснота).

Богословські (Божі, надприродні, влиті) чесноти: віра, надія, любов. Віра як джерело і центр духовного життя. Віра – сприйняття за правду того, що Бог об’явив, а Церква додала до об’явлення. Віра вимагає мудрості розуму, щоб перевірити чи є вірогідною особа, яка пропонує правди і чи ці пропоновані правди не суперечать розумові. Святий Августин повчав: “Вірю, щоб розуміти і знати, а знаю, щоб вірити”. Віра мусить бути загальною, міцною, живою, постійною. Апостол Яків писав: “Віра без діл – мертва” (Як. 2,20).

Надія як запевнення того, що Бог нас не полише, а завжди опікуватиметься нами. Надія – це сподівання осягнути надприродне Добро. Надія пов’язана з відповідальністю за світ. Надія повинна бути міцною, покірною, добре впорядкованою.

Любов – найбільша з усіх богословських чеснот. Любов – це старання про справжнє добро для ближніх, не зважаючи на самого себе. Любов ставить за передумову справедливість, тобто спершу воля рішається віддати всім належну пошану і добро, а тоді щойно діяти більше. Любити – умерти для себе, а жити для іншого. У грецькій мові є чотири терміни, які в українській мові перекладаються як любов. Storge – любов між батьками і дітьми, eros – еротична любов як сексуальне почуття, philia – любов до друзів, рідних, agape – жертвенна любов, що підкреслює невичерпну добродійність. Крім того ще розрізняють: caritas – милосердна любов, amor – егоцентрична любов. Любов повинна бути великою і дійсною [1, с. 138].

Виховання молоді – це не тільки справа освіти, а це також будівництво держави. Виховувати молодь – це передавати цінності. Найбільш вдалим віковим періодом для формування ціннісних орієнтацій є вік студентської молоді, що характеризується виходом особистості на нову соціальну позицію, коли формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства. Учені стверджують, що цей період піднесення життєдіяльності, який супроводжується загальним посиленням процесу розвитку, підняттям на вищу сходинку поведінки особистості, є продуктивним для становлення студентської молоді на основі духовно-моральних набутків людства.

Провідним завданням сучасної вищої школи є формування гармонійної, духовно багатої та національно свідомої особистості. В процесі формування розвиненої особистості чільне місце належить ціннісній орієнтації. Безперечно, моральну самосвідомість педагога характеризують його честь і гідність. Викладач несе відповідальність за формування людського в людині, саме йому потрібно творити культуру моральних відносин, спілкування, незважаючи на суспільні

негаразди. Тому в системі моральних відносин у педагогічному середовищі вагому роль відіграє взаємодія викладачів й студентів, побудована на взаєморозумінні та взаємоповазі, шанобливому ставленні викладача до традицій колективу, підтримці гідності кожного вихованця .

Викладач вищого навчального закладу повинен формувати в студентів загальнолюдські норми гуманістичної моралі: добро, взаєморозуміння, милосердя, упевненість у можливостях, а також допомагати усвідомити, що моральні цінності становлять основу правопорядку. Проводячи заняття у спілкуванні, організовуючи диспути, дискусії з студентами, педагог покликаний сприяти розумінню вихованцями сутності моралі й моральності, цінностей та ідеалів, етичних норм поведінки українців.

Моральні цінності розглядаємо як різні форми вираження моральних вимог: норм і принципів моралі, моральних ідеалів, понять добра, справедливості, честі, гідності, обов'язку, моральних якостей людини, характеристик вчинків, діяльності та стосунків тощо. Моральні цінності є добром і для людини, яка їх обирає, і для її оточення, на яке цей вибір впливає.

У міжособистих стосунках цінностями є добро і справедливість, що орієнтують на створення умов, за яких забезпечується мир і злагода між людьми, захист людського життя. Добра воля не тільки просвітлюється змістом, в основі якого – вищі цінності, але й стверджує їх у світі, у всіх сферах людського буття.

Важливим також є формування ціннісного ставлення особистості студента до суспільства і держави, до себе і людей, до природи, праці та мистецтва, що має виявлятися в особистісному зростанні кожного, становленні громадянина України, здатного виявляти національну гідність, успішно реалізовуватися в соціумі як сім'янин, професіонал, носій культури.

Нині, в умовах формування громадянського суспільства, вагомою є проблема виховання в студентської молоді відповідальності. Відповідальність характеризується здатністю людини об'єктивно сприймати реальність, пов'язувати її з особистими цінностями і поводитися відповідно до цього. Звичайно, відповідальність – це регулятор мотивів поведінки, внутрішній стрижень дисципліни та самодисципліни особистості, який не дає їй змоги розглядати та використовувати свободу як вседозволеність. Моральна відповідальність розглядається як самостійно прийнята особистістю відповідальність, що передбачає виконання норм поведінки в суспільстві, правильне розуміння інших, вияв поваги до них, уміння керувати власними потребами і вчинками. Важливо не тільки бути відповідальним за свої вчинки, а також навчитися брати на себе відповідальність за будівництво нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Огірко О. В. Християнська етика: навч. посіб. Острог: Нац. ун-т "Острозька академія", Суми: В-во "Ярославна", 2012. 324 с.

Олена ЧОРНОБАЙ
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ НА СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Поняття «становлення» має багато визначень, проте більшість з них описують це явище як процес формування певного об'єкта чи їх сукупності. При цьому часто зазначають що становлення передбачає перехід можливості в дійсність. Таким чином процес становлення має свою логічну ціль, яка полягає у появі об'єкта чи досягненні конкретної мети, наприклад, певного рівня правової культури. Застосовуючи ці поняття в контексті дослідження формування української правової традиції варто зазначити, що цей процес відбувається паралельно становленню України, як незалежної держави [3, с. 183].

Українська правова традиція формувалась на основі радянської, а тому успадкувала ряд особливостей суперечливого характеру. Перш за все варто згадати вплив позитивізму, характерного для права в СРСР. Основною його характеристикою було формування чіткої системи норм та правил поведінки, закріплених у законодавстві й забезпечених жорстким контролем влади. Тому правові норми, які з певних причин вже не відповідали суспільним потребам чи реаліям зберігали свою дію до моменту, поки їх не буде відмінено уповноваженими органами. До того ж позитивізм у радянській юриспруденції був підкріплений тоталітаризмом, що нівелювало гнучкість права в контексті його трактування [4, с. 35]. Сутність юридичної аргументації полягає у наведенні аргументів щодо доцільності обрання певного шляху вирішення суперечки, розуміння сутності конкретної норми, тощо. Тому теорія юридичної аргументації в радянський період була досить обмеженою у своєму першочерговому розумінні.

Власне, авторитетні радянські правознавці ототожнювали юридичну аргументацію із практикою доказування та поданням сторонами процесуальних документів у судовому процесі. Так, А. Ф. Клейнман розглядав доказування як процесуальну діяльність лише сторін, яка полягала у представленні доказів, спростуванні доказів опонентів, заявленні клопотань, участі в дослідженні доказів. На його думку, метою доказування було переконання сторонами суду в правомірності своїх вимог і заперечень [1, с. 67].

К. С. Юдельсон визначав судове доказування як діяльність суб'єктів процесу зі встановлення за допомогою вказаних законом процесуальних засобів і способів об'єктивної істинності, наявності або відсутності фактів, необхідних для вирішення спору між сторонами. У якості суб'єктів доказування науковці визначали суд та осіб, які брали участь у справі [6, с. 114].

Характеризуючи радянський період розвитку юридичної аргументації М. І. Козюбра зазначає, що світові тенденції юриспруденції другої половини XX ст. були тісно пов'язані з розвитком теорії аргументації, проте радянські юристи, з ряду

причин, не отримували знань про неї та не використовували її у практиці. Подібне стосується і юридичної логіки. Тому радянська спадщина створила відносно слабку базу для розвитку власне української юридичної аргументації попри досить розвинену традицію дискусій в дорадянський період [2, с. 4].

Л. Рябовол зазначає, що сучасна українська правова система формувалася в ході складних процесів демократизації, яка відбувалась після розпаду тоталітарної системи. Особливістю періоду були також непослідовні реформи та відсутність досвіду проведення активних та ефективних демократичних змін в українського політикуму, що сприяло збереженню легістського підходу до трактування права та державоцентризму [3, с. 183–184].

Водночас існує ряд чинників, які позитивно вплинули на формування української правової традиції. Як зазначає Л. Рябовол, цей процес тісно пов'язаний зі становленням незалежності України та змінами в усіх сферах суспільного життя. Деполітизація та деідеологізація призвела до послаблення контролю науки державою і, відповідно, відкрила доступ вітчизняним науковцям до світоглядно-методологічного плюралізму. Науковці змогли ширше розглядати людиноцентричну парадигму юриспруденції, а саме у питанні визначення права не як основного засобу примусу, а як засобу забезпечення прав людини [3, с. 185]. Такий підхід сприяє розвитку юридичної аргументації, оскільки радянська правова система проголошувала монополію держави на право і судочинство. Водночас людиноцентрична парадигма розглядає зв'язки «людина – держава – право» як систему з гнучкими складовими, а саме така еластичність підходу є основною умовою функціонування та розвитку юридичної аргументації.

Важливим результатом цього процесу можна назвати зміну підходу вітчизняних науковців до розуміння ролі держави у праві. У радянський період держава визначалась як соціальний інститут, який здійснював вплив на різні сфери суспільного життя. Сучасна ж українська правова традиція визнає державу як правову форму організації суспільства, у якій влада обмежена тими правами та обов'язками, які їй делегував соціум. Це розуміння важливе у питанні подальшого розвитку правової традиції, оскільки є підґрунтям для загального бачення напрямків розвитку права.

Проте прихід в сучасну українську юриспруденцію світоглядного плюралізму спричинив і деякі негативні явища. Попри позитивні результати цього явища, які виявляють себе у кристалізації ідей шляхом дискурсу та аналізу різних парадигм, цей процес часто призводить до невизначеності. Оскільки доступ до різноманітних теорій українські науковці отримали одномоментно, опрацювання світоглядних ідей відбувалося паралельно, що призводило до поєднання інколи діаметрально-протилежних думок. Це призводило до появи викликів у науковій площині, які не узгоджувались з вимогами науковості [3, с. 185].

Певну гнучкість у формування вітчизняної юридичної аргументації привнесла загальна теорія моделювання та поява логічних систем у праві. Як зазначає О. Щербина, у праві логічні системи, які постійно змінюються, є природною відповіддю позитивізму. Вона вказує, що ці системи є одним з найефективніших засобів здійснення юридичної аргументації, оскільки її застосування обумовлено конфліктом інтересів сторін судового процесу, неповнотою інформації та розмитістю формулювань. Дослідниця стверджує, що застосування логічних теорій та моделей є

одним із ключових засобів побудови моделей аргументативних міркувань, необхідних для аналізу юридичної аргументації [5, с. 52].

Значення юридичної логіки відзначає також М. І. Козюбра. Зокрема, він наголошує на визначній ролі концепції «нової риторики» Х. Перельмана, яка доповнила теорію демонстративного доведення власне «новою риторикою», заснованою на переконанні за допомогою дискурсу. Її особливістю є яскравий гуманітарний характер, який протиставляється теорії математичного доведення. Х. Перельман зазначав, що юридична логіка та риторика не можуть засновуватись виключно на дедукції, оскільки часто право не піддається логічним висновкам, отриманим дедуктивним шляхом. Тому важливим є розгляд аргументів, отриманих в результаті дискурсу, оскільки вони дають можливість більш гнучко підійти до формулювання висновків [2, с. 4–5].

Серед основоположних факторів у становленні української юридичної аргументації вагоме місце займає герменевтичний. Наприклад, О. Юркевич досліджував проблему мови права як системи символів, на якій ґрунтується вітчизняна юридична аргументація. Він зазначав, що мова права, розроблена на базі національної, є унікальною семіотичною системою. Її основне призначення фіксувати, зберігати та передавати інформацію, а тому застосування національної мови для цих цілей у праві, підкорюючись загальним правилам розуміння, слугує формуванню і національних особливостей юридичної аргументації [7, с. 8]. Розглядаючи це питання у контексті становлення вітчизняної юридичної аргументації в межах правової традиції доцільно наголосити на важливості чинника мови. У цьому процесі особливості української мови формують унікальну семіотичну систему мови права і, відповідно, створюють підґрунтя для розвитку юридичної аргументації відмінної від інших, оскільки іншими є трактування символів, їх значення, тощо. Враховуючи специфіку теорію юридичної аргументації чинник мови є одним із визначальних, оскільки нечіткість формулювань та дефіцит інформації підсилюють важливість правильного її подання та розуміння.

Ще одним важливим чинником, який випливає з правової традиції, є теоретична загальноправова основа на якій розвивається юридична аргументація. Це питання також пов’язане з позитивістським радянським минулим, проте впливає безпосередньо на сучасний етап розвитку вітчизняної теорії юридичної аргументації. Розуміння права, як явища, центральним в якому є правові норми спричиняє його статичність. З одного боку це сприяє стабілізації регулювання суспільних відносин, а з іншого може гальмувати розвиток самого права. М. І. Козюбра пояснює це тим, що сам факт закріплення норми у законодавстві фіксує її у певному моменті, водночас розвиток суспільних відносин є явищем динамічним, а тому кожна юридично закріплена норма починає застарівати ще з моменту її фіксації.

Автор вказує, що вітчизняна юридична аргументація все ще відчуває суттєвий вплив позитивізму. Вітчизняні юристи та правознавці у контексті правового обґрунтування керуються формально-логічними нормами та дедуктивними міркуваннями. Важливим у цьому контексті є формулювання принципів права. Українська юриспруденція передбачає, що принципи права повинні бути закріплені у нормативно-правових актах або виведені зі змісту законів. Це виявляє проблему несумісності такого підходу з сучасними реаліями, а саме динамізмом і гнучкістю права як явища [2, с. 4–7].

Альтернативою у цій ситуації є базування на принципах права. Їх специфіка полягає у гнучкості та високій адаптивності до нових реалій, що постійно змінюються. М. І. Козюбра наводить приклад західної філософії та теорії права, у якій визнано, що законодавство не є довершеною замкнутою системою, а тому роль судді не може зводитись до силогістичної моделі, у якій прийняття рішень обмежується їх виведенням з Конституції чи законів. Автор також зазначає, що роль законодавства у цьому питанні не варто недооцінювати, оскільки воно виконує функцію обмеження суб'єктивності у правовій системі [2, с. 8]. Підсумовуючи варто зазначити, що розвиток юридичної аргументації відбувається активніше саме у правовій системі, яка заснована на принципах права. Враховуючи все ще відчутний вплив позитивізму, вітчизняна юридична аргументація знаходиться в рамках, притаманних правовому формалізму. Ситуація часто ускладнюється непослідовністю прийняття нормативно-правових актів та нечіткістю їх норм, що лише посилює проблему. Тому сучасний етап розвитку української юридичної аргументації залежить від змін у національній правовій традиції та її модернізації, відході від радянського минулого.

Становлення вітчизняної юридичної аргументації на основі правової традиції є складним процесом, який залежить від ряду факторів різної природи. Одним з головних є спадщина радянської юриспруденції, заснованої на юридичному позитивізмі. Оскільки особливістю цієї парадигми є заснування права як явища навколо правової норми, теорія юридичної аргументації не могла повноцінно розвиватись в СРСР тому, що гнучкість, необхідна для її функціонування, заперечувалась державою.

Позитивний вплив на становлення та розвиток юридичної аргументації в Україні справив перехід від державоцентричної до людиноцентричної моделі права, яка передбачає еластичність правової системи, необхідну для забезпечення прав людини в умовах динамічного розвитку суспільства. Ще одним чинником у цьому контексті став доступ до напрацювань іноземних науковців, які ґрунтувались на світоглядно-методологічному плюралізмі, що передбачає застосування дискурсу як основного засобу досягнення істини. Ще одним сприятливим агентом виступає той факт, що українська правова традиція розвивається разом із державою з моменту набуття незалежності, а тому набуває національних рис. Одним з ключових факторів у цьому контексті є поглиблення застосування української мови як семіотичної бази формування мови права. Ефективність цього чинника пояснюється специфікою юридичної аргументації, яка більшою мірою залежить від доцільного трактування понять, норм та інформації загалом, тобто, як наслідок, семіотичної системи.

Що стосується основних проблем, то перш за все варто відзначити відносну повільність відходу від формалізації права, притаманної позитивістському типу праворозуміння. Це спричинено: досить сильним впливом радянського минулого на суспільну правосвідомість; непослідовністю або відсутністю реформ, орієнтованих на активне введення в національну правову систему загальнолюдських цінностей; певну «загрубілість» доктринального мислення науковців, тощо. Саме вирішення викликів формуванню української правової традиції є однією з основних умов активного розвитку вітчизняної юридичної аргументації.

Результати цього дослідження можуть слугувати основою для подальшого вивчення проблематики вітчизняної юридичної аргументації. Статтю можна

застосовувати для напрацювання шляхів розв'язання проблем, що вже існують, як у науковій площині, так і для підвищення ефективності юридичної аргументації в процесу судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клейнман А. Ф. Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе. Москва; Ленинград, 1950. 72 с.
2. Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: становлення, стан та перспективи у вітчизняній юриспруденції. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки, 2012. Т. 129. С. 3–11.
3. Рябовол Л. Передумови й чинники становлення вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції. *Теорія держави і права*. №2. С. 182–187.
4. Чорнобай О. Л. Становлення та перспективи вітчизняної юридичної аргументації. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*, 2019. Nr. 2 (36). С. 33–36.
5. Щербина О. Ю. Логічне моделювання та юридична аргументація. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*, 2014. № 1. С. 50–53.
6. Юдельсон С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. Москва: Госюриздат, 1951. 296 с.
7. Юркевич М. О. Юридична аргументація. Логічні дослідження: монографія. Харків: Право, 2015. 336 с.

Ольга КОЛИЧ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ОСОБИ І СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК

Кожна особа виступає як носій свідомості. В свою чергу, свідомість має свої форми: політична свідомість, правова, моральна, релігійна, естетична, наукова свідомість тощо [3, с. 156].

Для розвитку демократичної, правової, соціальної держави підвищення рівня правосвідомості виступає одним із пріоритетних питань.

Системоутворюючим фактором правової демократичної держави завжди були, безумовно, правосвідомість і правова культура, високий рівень захищеності прав і свобод громадян. Однак людству так і не вдалося дійти згоди з фундаментальних питань цього кардинального явища [2, с. 69].

Аналіз наукових праць, присвячених проблемам формування і розвитку правосвідомості та правової культури громадян у соціально-політичному вимірі [1; 2; 4; 6] засвідчує недостатнє вивчення цієї важливої проблематики.

Правосвідомість можна визначити як об'єктивно існуючий набір взаємопов'язаних ідей, емоцій, поглядів, що відображають критику чинного права, а також ставлення груп та індивідів до права як цілісного соціального інституту, його системи і структури, окремих законів та інших елементів правової системи [1, с. 123].

Правосвідомість та її критеріальна характеристика – правова культура особистості – розглядаються як знання, розуміння та уміння реалізовувати в практиці соціальних відносин норми права. Важливим елементом правосвідомості та правової культури є також знання й реалізація громадських, соціальних, економічних, політичних та інших прав і свобод людини.

Правосвідомість пов'язана з глибинними світоглядними настановленнями людської свідомості, що стійко впливають на поведінку особистості. Її формування має складний характер [4, с. 69].

Варто зауважити, що існує тісний взаємозв'язок між правом та політикою. Право є одним із численних засобів вираження політичних рішень, закріплення усталених політичних відносин та політичної системи суспільства. Варто зауважити, що правосвідомість безпосередньо стосується політики державної влади, виявляючись через розуміння цієї політики та ставлення до неї з позиції принципу правомірності та справедливості. Вона нерозривно пов'язана з процесом легітимації та демократизації публічної влади, і притаманна всім членам громадянського суспільства, які є активними учасниками державних політичних процесів. цей підвид правосвідомості має суттєвий вплив на політичний процес, проте одночасно зазнає його впливу.

Правосвідомість розглядається як відбиток в індивідуальній свідомості духу й характеру чинних законів, орієнтація людини на ідеал правової держави, що визначає практичну поведінку людини як громадянина. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що правосвідомість відіграє важливу роль у розвитку будь-якої держави. Отже, без розвиненої громадської правосвідомості людини неможливе право, а без права немає правової демократичної держави.

У сфері соціального буття правосвідомість повинна стати важливим фактором гармонізації життя, надійним посередником між загальною формулою закону та конкретною особистістю для того, щоб формальне, послідовне та безумовне виконання закону не призвело до несправедливості.

В сучасному розумінні сутності правосвідомості право визначається як об'єктивна реальність, що виникає за наявністю суб'єктивної реакції людей на правові норми. Тому правосвідомість є нерозривним супутником права, ефективним регулятором відносин людей, наділених волею і свідомістю. Саме у сфері психологічних реакцій право здійснює провідні принципи своєї соціальної сутності – гуманізм, справедливість, формальну рівність усіх суб'єктів правовідносин.

Розглядаючи правосвідомість як полідисциплінарну категорію, слід враховувати, що людина осягає світ трьома засобами: духовним (ірраціональним), практичним і теоретичним (раціональним). Головне у людській особистості – духовна спрямованість. Духовність робить акцент на загальнолюдських цінностях, охоплюючи представників усіх релігій. Віра розглядається як цінність, що існує без антагонізму з розумом. В умовах нестабільності сучасного суспільства для зміни ситуації на краще необхідна духовна освіта – системне, логічне та наукове виховання підростаючого покоління.

Враховуючи реальну соціокультурну (релігійну, етичну, мовну) неоднорідність України, актуальною справою постає вироблення сучасної мультикультурної доктрини, політики, освіти, в яких би враховувався як позитивний, так і негативний світовий досвід мультикультуралізму [5, с. 77]. Її реалізація на рівні

навчально-виховного процесу може забезпечити виховання повноцінного й соціально-активного громадянина незалежно від етнічного походження та світоглядних орієнтацій.

Важливими регуляторами духовного життя і соціальної поведінки людей будь-якої конфесії є релігійні норми. Вони забезпечують солідарний зв'язок між людьми, надають особливого сенсу та додаткову ціннісну інформацію громадянину, поглиблюють його соціальні орієнтації.

Для оцінки міри значущості факторів, що впливають на рівень правосвідомості особистості, здійснено дослідження, в межах якого в спеціально розробленій анкеті пропонувалося проранжувати за значущістю 11 факторів: рівень освіти, стаж роботи за фахом, менталітет країни, загальну культуру, працездатність людини, її соціальний статус, рівень духовної, професійної і правової культури, мотивацію до юридичної діяльності, правову активність особистості .

В основі соціальної політики в сучасному суспільстві мають бути правосвідомість і правова культура особистості, що забезпечує адекватну соціально-психологічну модель її поведінки шляхом синтезу моральної та правової свідомості.

Перспективи подальших наукових досліджень проблематики правосвідомості у соціально-політичному розвитку людини полягають у визначенні рівня правосвідомості та правової культури різних соціальних категорій громадян, що живуть в окремих адміністративно-економічних регіонах, встановленні пріоритетів у правовому полі соціуму на етапі демократичного соціально-політичного державотворення.

Висновки. У соціально-політичному розвитку людини на етапі формування правової демократичної держави найважливішу роль відіграє правосвідомість, яка репрезентує правову поведінку громадян в правовому полі соціуму. Саме правосвідомість і правова культура є системоутворюючими факторами соціально-політичного розвитку людини, які слід розглядати в цивілізаційному вимірі і в контексті аксіології загальнолюдських цінностей.

Правосвідомість є однією з найважливіших форм свідомості людини та суспільства поряд з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою, філософією. Це об'єктивно існуючий набір взаємопов'язаних ідей, емоцій, поглядів, що відображають критику чинного права, ставлення громадської групи та індивідів до права як цілісного соціального інституту, його системи і структури, окремих законів та інших елементів правової системи. Без розвинутої громадської правосвідомості неможливе право, а без права немає правової демократичної держави.

Оцінка вагомості факторів, що впливають на рівень правосвідомості особистості свідчить що найбільш значущими є рівень правової активності, мотивація до юридичної діяльності, духовна, професійна і правова культура.

Розрахунки свідчать, що реалізація заходів з підвищення соціального статусу і престижу громадян у сучасному суспільстві, рівня їх юридичної освіти може збільшити рівень правосвідомості приблизно на 18%. Впровадження в повному обсязі заходів щодо формування загальної, духовної, правової та професійної культури може підвищити рівень правосвідомості більше, ніж на 20%. Підвищення рівня юридичної діяльності та правової активності громадян в період соціалізації може забезпечити збільшення показника правосвідомості на третину.

Отже, правосвідомість репрезентує правову поведінку громадян у правовому полі, і відіграє важливу роль у процесі формування правової демократичної держави. Як одна із найважливіших форм людської свідомості, правосвідомість пов'язана із мораллю, політичною свідомістю, релігією, філософією, наукою. Існування права неможливе без розвинутої громадської правосвідомості, а існування демократичної держави неможливе без права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородінов В. Д., Бородінова В. В. Молодь і духовність. *Молодежь и государство*: Материалы Второй международной научно-практической конференции, г. Святогорск, 24–26 октября 2003 года. Донецк, 2003. С. 65.

2. Губарь О. М. Тенденции развития правосознания молодежи в современной Украине. *Молодежь и государство*: Материалы Второй международной научно-практической конференции, г. Святогорск, 24–26 октября 2003 года. Донецк, 2003. С. 69–70.

3. Коваль І. М. Правосвідомість особи як критерій визначення її правового менталітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 155–161.

4. Новогородцев Л. И. Кризис современного правосознания. М., 1999. 269 с.

5. Стріха М. Культурна політика України: регіональні, етнічні та конфесійні аспекти. *Сучасність*, 1995. № 9. С. 70–79.

6. Теория государства и права: Курс лекций. Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М., 2001. 776 с.

7. Черкес М. Є. Чинники, що впливають на формування правосвідомості в Україні. Вісник Національної академії правових наук України. №3 (86), 2016. С. 172–182.

Антоніна ТОКАРСЬКА
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

Діана ЮР
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВИСТУПУ ЮРИСТА

Дослідники історії права зауважили, що герменевтична думка розвивалась у рамках релігійної та світської екзегетики (практики тлумачення окремих текстів. До XIX ст. вона залишалася частиною, переважно теології, та інших дисциплін. Пізніше, у Новий час, герменевтика формується як загальна методологія гуманітарних наук, покликаних зрозуміти вияви людського духу (на відміну від наук природничих, що мають на меті пояснення природних явищ). У XX ст. відбувається онтологічний поворот у герменевтиці, який поклав початок філософській герменевтиці як універсальній філософії розуміння, де розуміння – вже не просто особливий різновид пізнання у «науках про дух», а фундаментальний спосіб існування людини у світі.

Засновником науки герменевтики як науки про розуміння є Ф. Шляєрмахер (1768–1834). Це він сформував завдання герменевтики і правил тлумачення. Вчений долучив до герменевтики психологію.

Наступником Ф. Шляєрмахера став В. Дільтей (1833–1911). Він став розробником герменевтики як методології гуманітарних наук.

Правовий текст закріплює нормативність, так би мовити, право накреслює нормативну межу, своєрідну демаркаційну лінію, що відокремлює цивілізованість від нецивілізованості, належне від неприпустимого. Відповідно, правове повідомлення є семіотичним вказівником, вектором, що стоїть на роздоріжжі та демонструє/чого слід чекати, повернувши у той чи інший бік.

Текст як правильно організована форма комунікації, як повідомлення містить одиниці, засоби, сигнали тощо, достатні і необхідні для побудови на його основі правильної та осмисленої моделі. Отже, правове повідомлення – це семіотична вербально-текстова модель, схема прийнятної у певному суспільстві поведінки, дозволених дій і т. ін. шляхом «вживання» у той час, коли він творив.

Увага вчених із юриспруденції щодо інтерпретації тексту, на нашу думку, все-таки є недостатньою. Здебільшого переважає теоретична ясність, а також те, що треба досліджувати про тлумачення. Однак, на нашу думку, через це страждає практика. Потрібен кваліфікований аналіз того, чому текст сприймається неадекватно. Звісно, що без теоретичних засад такого аналізу не обійтися.

1. Принцип рівної безпеки означає: не завдавати психологічної чи іншої шкоди жодному учасникові суперечки, а, з’ясовуючи стосунки, не принижувати гідності іншої людини. Цей принцип забороняє принизливі випади проти особи, навіть у тому випадку, якщо вона обстоює не прийнятні для вас погляди.

Якщо ж це правило порушується, то полеміка перетворюється в сутичку характерів, боротьбу амбіцій.

2. Принцип децентричної спрямованості – це вміння аналізувати ситуацію чи проблему з точки зору свого співрозмовника, щоб оцінити свої дії, виходячи з інтересів справи, а не з особистих амбіцій.

3. Принцип адекватності передбачає не пошкодити висловленій думці опонента навмисним спотворенням сказаного, почутого. Тому слід прагнути до простоти висловлювання. Якщо ж вислови абстрактні, неоднозначні, то увага співрозмовника розсіюється і він втрачає інтерес до розмови. Далі може «добудовувати» свої версії чи заповнювати інформаційний вакуум певними даними або аналізом, виходячи із власних міркувань. Цьому може сприяти і невміння слухати співрозмовника, що проявляється у: а) невислуховуванні до кінця співрозмовника (опонента), перебиванні його; б) у бажанні висловити якнайшвидше свою думку; в) у намаганні вирвати одне несуттєве судження з контексту і на ньому будувати полеміку; г) у відволіканні співрозмовника від основної теми; д) у зверхньому ставленні до опонента.

Які ж існують правила ведення полеміки?

Бути впевненим у справі на основі знання позиції й аргументів свого опонента.

Поважати особистість співрозмовника, який через певні обставини може зайняти неприйнятну для вас, помилкову позицію.

Розуміти особливості певних умов.

Оскільки розуміння – це не є теорія, а це є практика, як пояснює Г.-Ґ. Ґадамер, то і герменевтика (а, отже, й інтерпретація. – *Д. Ю.*), – це лише «спосіб

існування у світі», який характеризується діалогом «з метою пошуку загального смислу». Досягти ж такої мети не просто; для цього треба заглибитися у сферу юридичної лінгвістики.

Філософсько-правова наука налаштована на продовження ідеї подолання кризових явищ у надважливій сфері сучасності, як правова система, що призвела в нинішній час майже до повної зневіри в її об' єктивності і справедливості. Актуалізація зауваженої проблеми впливає не лише на розвиток вітчизняної науки, але й скеровує всю правничу практику у конструктивне русло. Хоча й досі існували наукові напрацювання із заданої проблематики і вони задали надійний вектор поглиблення досліджень, однак, філософія права щоразу покликана осмислювати правові зміни та їх глибинний зміст. Відтак, робимо заувагу на конструктивному об' єктивному трактуванні й аналізі засобів теорії комунікації, проектування на цій підставі сучасних оцінок інтерпретаційного процесу, визначення напрямів зміни правової культури для сприйняття правових текстів у нинішньому кризовому суспільстві.

Найбільшої ваги для правильної інтерпретації набуває точність мовлення, тобто правильний вибір слова і доречне його вживання у відомому для всіх значенні і у відомих для всіх словосполученнях. Дослідники пишуть, що «Точність слововживання – одна з визначальних сторін мовної культури і майстерності, передумова повного взаєморозуміння між тим, хто говорить або пише, і тим, хто слухає або читає, а це, у свою чергу, і становить суть мовного спілкування. Точність слововживання передбачає точність і ясність висловлювання, оскільки неправильний вибір слова породжує неточність, а то й двозначність висловлювання, зневиразнює думку.

Багато помилок; які трапляються в усному і писемному мовленні, зумовлені невмінням користуватися багатозначними словами, синонімічним багатством і термінами.

Відомо, що в мові слів набагато менше, ніж існує у свідомості понять, якими оперує людина. Якби кожне поняття відображалося в окремому слові, то словниковий склад мови став би настільки громіздким, що спілкування за допомогою мови стало б неможливим. Але цього не відбувається тому, що в мові одне слово здатне позначати кілька понять, тобто мати кілька значень, отже, бути багатозначним або полісемічним.

Усі значення багатозначного слова становлять його семантичну структуру. Семантична структура слова постійно змінюється, оскільки окремі слова змінюють свій семантичний простір: вони звужують або розширюють своє значення. Саме тому виникає неоднозначне трактування, якого можна і треба юристові уникати. З цією метою фаховість правників набуває особливо важливого значення, на яку повинні звернути увагу ті, від кого залежить реформа правничої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балинська О. М., Токарська А. С., Ященко В. А. Актуальні проблеми філософії права: посібник / за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с.
2. Гетьман І. В. Концепція правового спілкування: зміст, витоки, перспективи: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Харків, 2006. 20 с.
3. Коваль А. П. Ділове спілкування: навч. посібник. К.: Либідь, 1992. 279 с.

4. Токарська А. С. Навчально-методичний посібник з філософсько-юридичної культури наукового тексту. Львів, 2020. 220 с.
5. Токарська А. С., Кочан І. М. Культура фахового мовлення правника: навч. пос. Львів: Світ, 2003. 312 с.

Антоніна ТОКАРСЬКА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

Неля ІВАСЕЧКО
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМИ ВВІЧЛИВОСТІ У ДИСКУРСІ ПРАВНИКА: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Ст. 1 Конституції України, яка проголосила Україну правовою державою, визнає права людини найвищою цінністю, а отже не може дозволяти їх зневажати жодному агресорові. До того ж права за ст. 21 КУ є невідчужуваними і непорушними та відповідно до ст. 22 КУ вони гарантовані і не можуть бути скасовані [1].

Європейські норми щодо прав людини теж проголошені і задекларовані (ст. 14 «Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод»).

Зауважимо, що тема ввічливості у спілкуванні юристів, на жаль, ніколи особливо не викликала потреби в дослідженнях вчених. Вважається, що всім у суспільстві нібито відомі норми мовленнєвого етикету і до нічого вони особливо не зобов' язують. Однак юридична сфера – це та, в якій в основному вирішуються конфліктні ситуації, і не завжди справи у їхньому розгляді призводять до задоволення інтересів сторін, які позиваються. Відтак конфлікт неминучий, і третьою стороною завжди є правник. Його так чи інакше втягують у проблемні стосунки та конфліктну комунікацію. Крім необхідності вироблення психологічної стійкості юристові, потрібні для засвоєння нормативні етичні форми спілкування та знання того, в чому полягають неввічливі форми. Які мають здатність викликати негативні реакції суб' єктів права.

Отже, підсумовуючи, зауважимо, що традиція культурної комунікації сягає часів Стародавнього Риму і Стародавньої Греції. Однак не лише зарубіжні витоки характеризують стан та рівень розвитку професійної культури спілкування.

Національна сфера моральної комунікації формувалася самостійно, починаючи орієнтовно з XVII ст., не відкидаючи, а навпаки, поглинаючи кращі взірці ввічливої комунікації світової культури.

Внесок у розвиток теорії спілкування зробив основоположник античної науки «риторика» Аристотель. Він уклав книгу під такою ж назвою. Його модель спілкування залишається актуальною і до сьогодні. Йдеться про передачу інформації від комунікатора до комуніканта і у зворотньому напрямі з певними якостями. Його

поділ всіх промов був таким: 1) дорадчі (політичні), які схиляють або відхиляють; 2) судові, які звинувачують або виправдовують; 3) епідейктичні (урочисті), які хвалять або осуджують.

Таким же теоретиком у сфері красномовства виступив як тогочасний класик Цицерон. Йому належить трактат під назвою «Про оратора». Цицерон кваліфікував три роди промов і три види ораторів: «волемовні оратори з піднесеною силою духу і урочистістю висловлювань».

Розглянуті в науці гносеологічні, онтологічні, антропологічні, аксіологічні оцінки конфліктної комунікації. Названі автори здебільшого спеціалізувалися (крім С. Бобровник) на конфліктах сторін у судовому процесі. Рівень конфліктності, як зазначається виявляється у вербальній та невербальній психо-емоційній напрузі комунікантів. Тому лексика такої форми спілкування позначена відсутністю контролю за висловлюваннями, часто вона функціонує у поєднанні із невербальними засобами, які викликають гості реакції суб' єктів правовідносин. «Функція вирішення протиріч» у таких контекстах в ідеалі має належати суворому самоконтролю всіх сторін взаємин.

Культурологічний вимір мистецтва риторики (це не лише технології), а й те, що в методологічній свідомості дослідника формує основу основ: культуру мислення, взаємодії, культуру судового вчинку, суспільної практики організації результативного процесу діяльності людини в праві. Серед ключових засад є одна, яка робить змістовними усі названі елементи. Це гуманістична складова, яка визначає як аксіологічна та антропологічна особливість модель руху нашого пізнання.

Природа пошуку методів аналізу не може бути розглянута без класичного й некласичного типу праворозуміння. А це вказує на шляхи встановлення ідей і цінностей, що спрямовують на розуміння способів мовленнєвої діяльності один одного. Це, як ми вже зауважували, набуває особливої ваги на етапі встановлення істини

Методологічні основи риторики носять «метаюридичний характер і виходять за рамки правового знання».

Теоретико-правовою основою методології пізнання відповідальної етичної комунікації вважаємо фундаментальні приписи комунікативної раціональності, теорії загального права, здобутки сучасної вітчизняної та світової гуманітаристики (філософії, теорії пізнання, адміністративного, конституційного, кримінального права та міжнародного права та ін.).

Назвемо ті моральні принципи, які притаманні діловому спілкуванню, у т. ч. і правникам.

До першої групи належить засада, яка об' єднує комунікантів та спільний інтерес. Дослідники зауважують, що саме цей принцип порушується найчастіше, тому що не всі учасники взаємодії хочуть поступатися своїми інтересами справи.

До другої групи віднесена порядність, як моральна категорія, що заснована на таких відомих моральних якостях, як совість; бажання зберегти незаплямовану честь і гідність; вміння поводитися гідно з будь-якою людиною, незалежно від її службового чи соціального статусу; моральна стійкість, уміння не поступатися своїми принципами; обов' язковість, точність, вірність слову.

Третя принципова засада морального плану – це доброзичливість.

Четвертий моральний принцип – базується на таких якостях, як: увічливість, делікатність, тактовність, турботливість, повага.

Різні мови світу виробили спеціальні (лексичні, морфологічні, синтаксичні) засоби вираження ввічливості, спеціальні етикетні мовленнєві формули, що, власне, і становлять мовленнєвий етикет. Це насамперед такі усталені мовленнєві формули, що вживаються для зав' язування контакту між комунікантами.

Відбором етикетних мовленнєвих формул у кожній ланці мовленнєвого етикету створюється та чи інша тональність спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм взаємодії комунікантів, як показник культурності, інтелігентності співрозмовників.

Звертання товаришу, товаришко (наприкінці XIX – поч. XX ст.), поширені в суспільстві, не звузили своє значення і вживаються лише щодо: 1) людини, яка спільно з ким-небудь виконує якусь справу, бере участь у якихось діях; 2 людини, зв' язаної з ким-небудь дружбою, щирого друга, приятеля; 3) людини, зв' язаної з іншими спільною професією, місцем роботи, навчання тощо.

У юридичному етикеті вживання вокативів громадянине, громадянко властиве для офіційно-ділового спілкування. Їх функціонування обмежується переважно правничою сферою.

Звертання по батькові сьогодні викликають жваві дискусії: чи це національна українська форма, чи привнесена в нашу мову з іншої?

В Україні звичай звертатися по батькові побутував головно на Наддніпрянщині і поширювався там під російським впливом. Ця традиція настільки у корінилася, що, очевидно, не слід вдаватися до чергової уніфікації форм мовленнєвого етикету і насильно її відкидати. Адже, крім загальнонаціональних форм, існують вислови, вживані на певних територіях, у певному мовному просторі, в певних вікових, конфесійних та професійних групах.

Дотримання певних етичних норм не дає права створювати незручності для інших. Традиційні правила спілкування, які охарактеризовано вище, залишаються актуальними, але треба враховувати специфіку ділового листування, використання мобільного зв' язку.

Не можна використовувати ненормативні форми звертання до особи. Якщо не відоме ім' я, то в усному спілкуванні можна використовувати форми «громадянине», «товаришу».

Неетичним вважається як авторитарний (директивний); демократичний (колегіальний), так і ліберальний (поблажливий) стиль. Доцільно обирати врівноважений, ввічливий тон спілкування в кожному діловому варіанті комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України // Нове законодавство. К.: Махаон, 2003. 798 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 295 с.
3. Токарська А. С. Комунікація у праві і правоохоронній діяльності: монографія. Львів, 2005. 436 с.
4. Олійник Ольга. Правова риторика: навч. посіб. К.: Кондор, 2010. 166 с.

Антоніна ТОКАРСЬКА
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

Наталія СТЕПАНЮК
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

АНАЛІЗ ЛОГІЧНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У ПРОТОКОЛІ ДОПИТУ

Сучасні правоохоронні дії у правовому полі в умовах війни скеровують проблематику актуальних досліджень у поле юриспруденції на найзлободенніші питання, які не потрапляють поки що ні в поле зору уважних дослідників – теорії права, ні у поле зору практиків. Їхнє розв' язання проблеми полягає в тому, що все залежить від примноження способів вирішення непростих завдань практики на підставі справедливих і гуманних засобів подолання недоліків, які з' являються у практичній діяльності слідчих. Йдеться про нефахову комунікативну діяльність, яка виникає у зв' язку з непрофесійним веденням допиту, в якому міститься чимало алогізмів [1].

Увага до цієї проблематики підсилена тим, що високий рівень незадоволення способами захисту при зверненні громадян засвідчує неволодіння юристами лінгвопсихологічними та правокомунікативними прийомами спілкування, слухання та відтворення у записі почутого від підозрюваного чи іншої особи. Такі хиби спричиняють появу судових позовів та поглиблення у суспільстві кризових явищ. Натомість реформування практики правоохоронної діяльності передбачає посилення відповідальності у даному випадку правників за результатами своєї праці, утвердження ідей прогресивного мисле- і державотворення.

Комунікації притаманний екстремальний характер: працівники правоохоронної сфери запобігають злочинам і припиняють правопорушення. Екстремальні умови професійної діяльності – це об' єктивно складні умови, небезпечні для життя і здоров' я працівника та інших осіб (групові порушення громадського порядку, масові заворушення, напади на державні об' єкти, розшук і затримання озброєних злочинців, терористичні акти).

В екстремальних умовах: підвищується стресогенність; існує загроза життю; з' являються значні фізичні і психічні навантаження; відомою є конфліктність спілкування із правопорушниками чи іншими.

Комунікація правова – це не те, що й спілкування. Останнє ми трактуємо як звичний обмін інформацією, а правова комунікація – це з' ясування суперечливих питань між суб' єктами права [5].

Спілкування є обов' язковим елементом і різновидом професійної діяльності: з метою попередження, припинення, розкриття і розслідування правопорушень та злочинів; поєднання процесуальних і непроцесуальних форм; встановлення контакту; екстремальність, раптовість.

На основі комунікативної культури формуються компоненти слідчої діяльності.

У діяльності слідчого спостерігаються два основні види спілкування.

Ділове співробітництво з посадовими особами у сфері практичної діяльності для вирішення завдань судочинства. Здійснюється у формі взаємодії з колегами – слідчими, об' єднаними в слідчо-оперативну групу; зі співробітниками органу дізнання, що ведуть оперативно-розшукову роботу зі справи або виконують окремі доручення слідчого; з експертами й іншими особами, що забезпечують ефективність розслідування.

Інформаційно-пізнавальну комунікацію здійснює слідчий щодо джерел відомостей про розслідувану подію у формі вербальних слідчих дій; допиту; очної ставки; пред' явлення для впізнання; виходу на місце події для перевірки показань.

Сутність даних слідчих дій – у діалогізації.

Оскільки, як засвідчує аналіз наукових досліджень, дотепер правове поле галузевих комунікацій залишається все ще не до кінця сформованим, і комунікативна практика правоохоронців з використанням цих технологій поки що далека від досконалості. Це пояснюється не лише незначним незадоволенням населення рівнем їхнього правового захисту, але й проблемним є володіння знаннями з комунікативістики, визначенням правового режиму взаємодії із громадянами, досягненням їхньої комунікативної культури і безпеки.

Спираючись на закони логіки (закони тотожності; виключеного третього; достатньої підстави; суперечності), слідчий застосовує їх для аналізу записаного допиту з метою запобігання виникнення алогізмів у тексті викладу.

Такі знання законів логіки стимулюють одержання фахового досвіду щодо текстуального аналізу на основі того, в чому полягають алогізми:

Порушення закону тотожності виникає у зв' язку з тим, що певна думка в процесі міркування суперечить собі, вона змінна, не тотожна собі.

Закон суперечності часто порушений через те, що одночасно можуть бути істинними два несумісних висловлювання про один і той же факт в один і той же час, а це недопустимо.

Третій закон – закон виключеного третього – додержаний тоді, коли із двох суперечливих суджень про один і той же предмет – в один і той же час одне твердження неодмінно істинне, друге хибне, а третього бути не може. Згідно з цим законом логіки не можна визнавати одночасно хибним або одночасно істинним два суперечні судження і визнавати істинним якесь третє судження.

Четвертим є закон достатньої підстави, – що полягає у такому формулюванні: всяка істинна думка має достатню підставу. Йдеться лише про ті твердження, які визнані істинними.

На основі аналізу теоретичних джерел з теорії права, комунікативістики, риторики, психолінгвістики зауважено, що гносеологічну істинність і хибність висловлювань під час допиту особи визначають на основі семантики (смислу) висловлювань у такій послідовності: з' ясування змісту термінів (понять), які входять у структуру висловлювань; встановлення логічних зв' язків і відношень між частинами висловлювань; накладання семантичних блоків на логіку змістового викладу; перевірка відповідностей істинності викладу законам логіки.

У дослідженні констатовано про типові порушення логічності комунікації на основі виявлених хиб у протоколі допиту. Зауважено, що на рівні логіки відбувається порушення нормативності змісту текстового запису у зв' язку з:

1) уведенням у фразу зайвих для змісту слів, що структурно її обтяжують: моя автобіографія, місяць серпень і т. д.;

2) логічна суперечність між твердженнями;

3) порушення порядку слів у реченні;

4) недодержання логічних, стилістичних та морфологічних норм мовлення у правовій комунікації.

Викриття неправди у тексті допиту здійснюється через виявлення відповідності/невідповідності показань допитуваного істинності. Йдеться про причини, які можуть впливати на:

1) компетентність допитуваного (коли характер його показань, його особливості дозволяють дійти висновку про те, що він не здатний вигадати повідомлене);

2) його непоінформованість (незнання допитуваним тих обставин, які мали бути відомі та не могли бути забутими, якщо його показаннями є правильними);

3) рівень мовлення допитуваного (відповідність мовних особливостей показань його культурному рівню, професійній належності, лексичному запасу);

4) унікальність показань (якщо повідомлення має свою індивідуальність, то більш обґрунтовано вважати його правдивим);

5) емоційна насиченість показань 9правдиві показання мають порівняно більшу кількість суто особистих, емоційних моментів, посилань і вказівок на переживання);

6) критерій невідповідностей (сумлінний допитуваний описує фрагменти і деталі події, не завжди і не в усьому узгоджує їх між собою; допитуваний, який повідомляє неправду, робить спроби усунути невідповідності).

Помилки у правозастосовній діяльності не завжди є результатом ненавмисних дій суб' єкта правозастосування, який не передбачав та не бажав настання такого результату. Відтак навмисне застосування норм права та його юридичне обґрунтування з метою приховати помилку розглядається вже як правопорушення, вчинення якого тягне за собою відповідну юридичну відповідальність. Вчені вказують, що юридичну відповідальність суб' єкта правозастосування спричиняють не лише вчинені ним умисні дії, а й також його декваліфіковані дії, обумовлені низькою професійною підготовкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куньч З., Городиловська Г., Шмілик І. Риторика: підручник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. 496 с.

2. Лісовський П. М. Суспільна риторика: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2015. 244 с.

3. Олійник О. Сучасна ділова риторика: навч. посіб. К.: Кондор, 2010. 166 с.

4. Музика А. Права людини у площині правозахисної діяльності. *Право України.* 1995. № 9–10. С. 23–26.

5. Токарська А. С. Навчально-методичний посібник з філософсько-юридичної культури наукового тексту. Львів, 2020. 220 с.

Ольга КОЛИЧ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

Соломія КІРА
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: ПІДСТАВИ ДЛЯ ПЕРЕХОДУ ДО ТЕРМІНА «ПРАВОВЛАДДЯ»

Відтоді, як принцип верховенства права було імплементовано у вітчизняну систему права, та закріплено у статті 8 Конституції України «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [4], – у нашій державі заклали юридичні підвалини докорінно іншого конституційного правопорядку, що його ще пов'язують з процесом внесення загальновизнаних цінностей конституціоналізму з яких найважливішими є принцип верховенства права та принцип розподілу влади. Принцип верховенства права сьогодні можна назвати орієнтиром пошуку шляхів до світового порядку, та, незважаючи на здобуття цим принципом характеру глобального ідеалу та найвищої загальнолюдської цінності, саме поняття й досі залишається спірним.

Власне, беручи до уваги сучасну вітчизняну історію (останні 20 років), попри зафіксованість Україною та іншими державами Світу в конституціях, та інших кодифікованих чи не кодифікованих законодавчих актах принципу верховенства права, останній все ще не втрачає актуальності через різне тлумачення та різне розуміння останнього. Дискусії сучасних науковців держав колишнього СНД (Співдружність Незалежних Держав), зокрема України, ґрунтуються навколо тлумачення принципу верховенства права, його дослівного і точного перекладу, співвідношення понятть верховенства права та верховенства закону, всесвітньої антропологізації та аксіологізації верховенства права, ототожнення принципу верховенства права, як англійського «Rule of law», та німецького принципу правової держави – «Rechtsstaat». Також проблем заміни в національному законодвстві звичного для розуміння терміну «верховенства права», що не зовсім точно відображає зміст англійського «the rule of law» на синтаксично цілісний новотвір «правовладдя», що набагато краще вітворює свій англійський відповідник.

Так, верховенство закону – це один з тих хибних варіантів трактування принципу верховенства права, що його ще пов'язують з механічним – неправильним перекладом терміну «the rule of law» з англійської на російську мову за сталінських часів. Між іншим, росіи□ська практика навіть після розпаду СРСР й надалі затято стояла на тіи□ позиціі□, що the rule of law – це верховенство закону, бо, мовляв, саме таке розуміння «отвечает россии□скои□ национальнои□ традиции». І лише під тиском Парламентськоі□ Асамблеі□ Ради Європи в Росіі□ запровадили поняття «верховенство права» як еквівалент англіи□ського the rule of law. Проте таке вимушене замінення аж ніяк не наблизило росіи□ськоі□ правничоі□ науки до розуміння поняття the rule of law за європеи□ським стандартом [1, с. 81]. З доповіді Венеціанської Комісії «Про верховенство права» 2011 р. випливає, що є можливим консенсус стосовно обов'язкових

елементів «верховенства права», такими є: законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; юридична визначеність; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, виключно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом [6].

Звідси, беручи до уваги перший елемент з шести зазначених та означене трактування вище, смішним може видатись, що верховенство закону включає в себе принцип законності, як свого роду тавтологія. І як пише Головатий: «Цей принцип якраз і є складовою принципу верховенства права, а не стоі□ть над ним» [2, с. 166]. Тож недоцільно давати визначення принципу верховенства закону з огдяду на те, що він, по факту не існує, а от принцип законності, як складовий елемент the rule of law означає, що приписів права слід неухильно дотримуватися, і ця вимога поширюється як на фізичних осіб, так і на владні структури, суб'єктів публічного та приватного характеру.

Поняття «правова держава» або «Rechtsstaat» – це однозначно не частина «the rule of law», а «верховенство права» не є як «частка цілого» – «правової держави». Наи□важливішим у цих випадках у світлі порушеноі□ нами проблеми є те, що переважна більшість авторів вбачає наявність неодмінноі□ структурноі□ взаємопов'язаності між верховенством права та правовою державою. Але у цьому зв'язку слід зазначити: верховенство права (і як доктрина, і як принцип) та концепція правовоі□ держави ніколи не були і не є структурно взаємопов'язаними. Історично склалося так, що обидві ідеі□, обидві концепціі□, обидві доктрини и□ утворені на ціи□ основі обидва юридичні принципи – з одного боку, верховенство права як The Rule of Law, а з іншого – правова держава як Rechtsstaat – зароджувались, розвивались і збагачувались за змістом не як «частини» якогось іншого «цілого», а як цілком самостіи□ні явища [6]. Звідси, як зазначає Козюбра М. І. поняття правовоі□ держави не обмежується формальним дотриманням законності, а передбачає, як і верховенство права низку вимог, які в сукупності створюють умови для забезпечення принципу верховенства права (правовоі□ держави) у Німеччині. До таких вимог належать: природні, невід'ємні і невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею і державною владою; принцип розподілу влади; обмеження дискреціи□них повноважень; верховенство Конституції; принцип визначеності; принцип пропорційності; принцип правовоі□ безпеки і захисту довіри; незалежність суду і суддів [5, с. 3–7].

Щодо поняття «верховенства права» перш ніж ми перейдемо до значення дефініції, необхідно довести те, що остання насправді «не та, за кого себе видає». Справа в тому, що по-перше англійський варіант «the rule of law» є ідіомою (синтаксично цілісною сполукою), тобто перекладатися повинне одим словом а не словосполученням з двох слів, як є зараз – «верховенство права», такий двослівний переклад вважаємо невідповідним «правовладдю» з огляду й на те, що останній провокує на поелементний аналіз тобто спочатку «вони» досліджують яке явище відображається поняттям «право» а вже потім з'ясовують «у чому полягає верховенство цього явища». Дуже близьким до ідеї «поелементного» аналізу є метод етимологічного тлумачення, тобто, що «верховенство права» – це поєднання двох самостійних за значенням слів. Відповідно, якби замінити вже звичний термін на новий однослівний, ми могли б усунути ряд вищезазначених проблемних нюансів.

Як пише професор С. Головатий, ще один вагомии□ аргумент – семантичнии□: англіи□ське слово rule не означає верховенство (для цього випадку наи□більш слушнии□ украі□нськии□ переклад англіи□ського – владарювання (правління), а точним перекладом украі□нського верховенство англіи□ською є supremacy). Отже, і семантично англіи□ському the rule (of law) украі□нське верховенство (права) не відповідає. Тож цілком штучним постає підхід до розуміння и□ пояснювання поняття the rule of law в теперішніи□ украі□нськіи□ практиці [1, с. 81]. Отже, допоки в Україні феномен верховенства права буде трактуватися як двослівна сполука в рамках вітчизняноі□ практики, доти ми не можемо говорити про європейські стандарти та дієвість вказаного припису.

Так, відповідно до доповіді Венеціанської Комісії «Про мірило правовладдя», термін «верховенство права» повинне бути заміненим дефініцією правовладдя, яке ми маємо розуміти не інакше, як: «принципи, інститути и□ процедури (що не завжди є ідентичними, але достатньою мірою подібними), стосовно яких досвід і традиціі□ юристів у різних краі□нах світу (з відмінними політичними структурами та економічними системами) доводить, що вони є важливими для захисту особи від свавільноі□ влади держави і дають особі можливість володіти людською гідністю» [1; 8].

Узагальнюючи все вищенаведене, можемо зробити висновок, що верховенство права, як основоположний принцип, що існує в політичному та юридичному житті сучасного цивільзованого світу, слід сприймати як ціле поняття, як цілісне явище і цілісну юридичну категорію, що її недоречно пояснюввти через зміст двох окремих слів. Верховенство права або правовладдя слід чітко розмежовувавти з такими поняттями, як «верховенство закону» та «правова держава», з огляду на їх очевидні відмінності. Зважаючи на те, що український відповідник англійського поняття «the rule of law» у вигляді терміносполучення «верховенство права» не можна визнати найвдалішим, пропонуємо разом із Головатим С. використовувати й надалі відповідник – правовладдя [3, с. 29].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головатий С. «Верховенство права» не працює*. Коментар до тексту документа Венеціанської Комісії «Доповідь про правовладдя». *Право України.* 2019. № 11. С. 39–82.

2. Головатии□ С. Верховенство права (правовладдя): як и□ого тлумачить Венеціи□ська Комісія. *Право Украі□ни*. 2011. № 10. С. 154–167.

3. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. … канд. юр. наук: 12.00.01. Київ. 2008. 37 с.

4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-вр URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

5. Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки.* 2007. Т. 64. С. 3–9.

6. Європейська комісія «За демократію через право». Верховенство права. доп. схвалена Венеціанською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня, 2011 р.). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr.

7. Європейська комісія «За демократію через право». Мірило правовладдя. доп. схвалена Венеціанською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня, 2016 р.) URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr.

8. The Council of Europe and the Rule of Law – An overview. CM Documents. CM(2008)170. 21 November 2008. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/-result_details.aspx?ObjectID=09000016805d22bd.

Ірина АНДРУСЯК
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

Марта КУХТА
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

БОРОТЬБА ЖІНОК ЗА ВИБОРЧЕ ПРАВО

Вступ. Правова рівність усіх громадян країни незалежно від статі є одним із ключових аспектів політичного та економічного зростання держави, покращення рівня безпеки суспільства загалом та кожного індивіда зокрема. Відповідно до міжнародних стандартів, чоловіки і жінки мають рівні права на повноцінну участь у всіх аспектах політичного процесу.

Виклад основного матеріалу. Конституція України – Основний закон країни, забезпечує рівність усіх жінок та чоловіків. Відповідно до ч. 3 ст. 24 рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [1]. Згідно із ст. 15 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» політичні партії, виборчі блоки під час висунення кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у відповідних виборчих списках [2].

Окрім вищезгаданого Закону, хочемо зазначити, що національне законодавство містить ще таку базу спеціальних антидискримінаційних нормативно-правових актів: Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Закон України «Про протидію торгівлі людьми». При вирішенні питань щодо гендерної рівності в державі повинні враховуватися програмні і стратегічні документи, спрямовані на захист прав людини в цілому і прав жінок, зокрема: «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року»; «Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року»; «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» тощо [3, с. 78].

Двадцять перше століття є епохою вільного достопу до інформації і наукових знань, стрімкої урбанізації, емансипації тощо. Якщо запитати освіченого громадянина, що у його розумінні «сучасна жінка», то у більшості випадків відповідь, була б така: «це вільна, вольова особа, яка має право на власну думку, голос, переконання, освіту, роботу, спосіб життя, діяльність, яка саме їй до душі і ніяким способом не може бути обмежена чи позбавлена таких можливостей». А чи так було кілька років тому? Звичайно що, ні. У деяких країнах жінки «виборювали» право бути почутими протягом кількох століть.

Дослідниця Світлана Величко у статті «Як жінки боролися за право голосувати на виборах?» наводить приклад першого відомого випадку, коли жіноче виборче право було закріплене законодавчо. Мова йде про так звану «Еру свободи» у Швеції, коли після смерті короля Карла XII у 1718 році жінки, які платили податки, отримали право обирати членів парламенту. Переворот, здійснений королем Густавом III у 1772 році відновив монархію, і нова конституція урізала права жінок, зокрема і парламенту в цілому. У США першим, хто наділив жінок правом обирати, був штат Нью-Джерсі – в 1776 році таке право отримали жінки, які мали власність [3]. Тривала боротьба жінок за виборчі права розпочалась у Великій Британії та Північній Америці в середині XIX століття. «Декларація почуттів» («Seneca Falls Declaration of Sentiments and Resolutions») – документ за підсумками першої конвенції за жіночі права, організованої жінками, знаної як Конференція в Сенека-Фоллс, – у 1848 році у Сенека-Фолс (штат Нью-Йорк), підписаний 68-ма жінками і 32-ма чоловіками – 100-ма з приблизно 300 учасниць та учасників. Основною авторкою Декларації була Елізабет Кеді Стентон, котра розробила її, спираючись на Декларацію незалежності США [4].

Якщо заглиблюватись у тему жіночого активізму ще більше, то ми зрозуміємо, що він не виник з будь-якої причини, очевидно, що були достатні підстави для його появи. Жінки втомились бути «ніким» у суспільстві, вони хотіли були почутими на весь світ і мати рівні права з чоловіками, у політичній сфері зокрема. Жіночі рухи, пов’язані з різними аспектами суспільного буття: боротьба за скасування рабства, рух за тверезість, різноманітна благодійність (догляд за немічними, організація притулків для сиріт тощо) і в підсумку – боротьба за виборче право. Жінок, що вимагали права голосу називали суфражистками (suffrage – виборче право). До відомих жінок, які боролись за виборче право належали Еммелін Панкгерст, Джейн Еллен Гаррісон (Англія), Френсіс Вілард, Сьюзен Ентоні, Еліс Пол (США), Сімони де Бовуар, Олімпії Де Гуж (Франція), Марія Вілінська, Наталія Кобринська (Україна) [5].

Подекуди ми чуємо у різних дискусіях щодо ґендерної рівності: «ти – феміністка». Що ж це поняття означає? Фемінізм – це боротьба за рівні права і можливості жінок і чоловіків. Фемінізм – соціальна теорія і критика патріархату як несправедливого суспільного устрою та рух, який підвищив статус жінок у більшості суспільств. В основному виділяють три хвилі фемінізму. Перша хвиля фемінізму починається саме від суфражизму (боротьби за право голосу, 1830-ті роки) і триває приблизно до другої світової війни, коли жінки так званого західного світу добилися свого. Перша хвиля – вважається найбільш успішною. Прикметно, що з часом усе більше проблем жінок осмислюються, обговорюються і критикуються, тому теорія і практика набувають різноманітних форм. Нова Зеландія першою у світі надала

жінкам право голосу в 1893 році. Через рік відзначилася Австралія. У Європі першою була Фінляндія – 1905 р. Далі пішли інші Скандинавські країни, решта Європи [6, с. 142–143].

У наш час жінки мають рівні з чоловіками виборчі права у більшості країн світу, але є й такі країни, де процес надання жінкам виборчого права почався досить пізно. Прочитавши, статтю «Жіноче виборче право», дослідника на імя, Володимир Лук'янюк, ми дізнаємось, що одними з останніх виборче право для жінок утвердила Португалія (1974), Греція (1975), Швейцарія (1991), Бахрейн (2002), Кувейт (2005), Об'єднані Арабські Емірати (2006), Бутан (2008) і Саудівська Аравія (2011). В Брунеї, Ливані, Саудівській Аравії та ОАЕ на виборчі права жінок накладаються ті чи інші обмеження – від освітнього цензу до права обирати без права бути обраною [7].

Отже, так склалось історично, що впродовж довгого часу жінок сприймали як власність та робочу силу. Наслідком такої нерівності стало винекнення жіночих рухів, як от фемінізм чи суфражизм. Можна впевнено стверджуавти, що історичні передумови відіграли чи не ключову роль у формуванні ґендерної рівності у політичному житті різних країн, у тому числі в аспекті виборчого права. Демократичне суспільство повинно надавати і чоловікам, і жінкам рівні можливості для участі в усіх сферах життя. Сьогодні, ґендерна рівність є складовою загального принципу права та фундаментальною цінністю для країн, які прагнуть розвивати демократичні цінності шляхом удосконалення механізмів забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження європейських стандартів рівності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 05.09.2005, у редакції від 07.01.2018, № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text

3. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навч. посіб. Київ, 2018. 204 с.

4. Величко С. Як жінки боролися за право голосувати на виборах? 23.10.2020. Тернопільський медіа центр. URL: https://tmcinfo.com.ua/hender/2020/10/23/yak-zhinky-borolysya-za-pravo-holosuvaty-na-vyborah/

5. Чорна Мар’яна. Фемінізм: історія деконструкції жіночності URL: http://c4u.org.ua/feminizm-istoriia-dekonstruktsii-zhinochnosti-2/

6. Гришко В., Лівчук С. Історичні передумови формування гендерної нерівності у суспільстві. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 2. С. 141–145.

7. Лук'янюк В. Жіноче виборче право. *«Цей день в історії».* 2017. URL: https://www.jnsm.com.ua/h/0525M/

Ірина АНДРУСЯК
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

Діана ГОЛОВЕНКО
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Вступ. Законодавчі акти України не містять дискримінаційних норм і обмежень щодо участі жінок і чоловіків у політичному житті країни. Народ є єдиним джерелом влади і носієм суверенітету, жінка нарівні з чоловіком конституційно має всі права і свободи [1, с. 27].

Виклад основного матеріалу. Українська соціологиня, яка досліджує ґендерну проблематику Тамара Марценюк, зазначає, що попри те, що жінки формально отримали рівний із чоловіками статус, де-факто вони продовжують піддаватися дискримінації, притому чи не найбільшою мірою саме у політичній сфері. Експерти вбачають в цьому декілька причин: низький соціальний статус жінок, економічна залежність від чоловіків, нерівноцінний розподіл сімейних обов'язків, відсутність центрів із політичної освіти населення, відсутність підтримки жінок-політиків з боку чоловіків та нерозуміння останніми важливості проблеми представлення жінок у владі, вплив стереотипу «політика – чоловіча справа» [2].

Тому, відсторонення жінок від політики є не лише серйозною помилкою, а й актуальною проблемою сьогодення. Через відмінності життєвого досвіду чоловіків і жінок, політичні пріоритети останніх суттєво відрізняються. Це зумовлено тим, що жінки схильні більше уваги приділяти таким питанням, як здоров'я, піклування про дітей, захист навколишнього середовища, ядерне роззброєння, профілактика захворювань та іншим важливим проблемам, не вирішення яких загрожує катастрофою для всього людства. Тому, щоб підтримати таку політику, необхідно обирати все більшу кількість жінок на відповідальні посади, що у свою чергу призведе не тільки до зміни політичної культури і політичних пріоритетів, але і до зміни суспільної політики загалом.

Однак, науковиця Оксана Сурніна наголошує на тому, що жінки і надалі продовжують виконувати лише допоміжну роль – групи підтримки для чоловіків, мовчки потерпаючи від їх незважених рішень. Якщо ж якійсь із жінок і вдається добитись успіху у політиці або управлінні, вона повинна весь час пам'ятати, що має займатись своєю справою не гірше і навіть ліпше ніж чоловік, часто наражаючись на суспільний осуд, через те, що протиставила кар'єру щасливому родинному життю [3, с. 121].

Отже, жінки у політиці зіштовхуються з такими проблемами:

1. Стереотипні мислення про «місце жінки не в політиці, а на кухні і з дітьми», що «жінки – слабка стать» та інші;

2. Сексизм у професійному спілкуванні та ставленні;
3. «Скляна стеля» у кар'єрному зростанні;
4. Харасмент [4].

Перша проблема полягає у тому, що, коли висвітлють діяльність жінки (особливо, коли та обіймає високі керівні посади), обговорюють її принади, одяг, вік тощо. Традиційно в жінки запитують, як виховувати дітей та рецепт улюбленої страви, натомість у чоловіка – як керувати країною і прогнози на найближчі п’ять років. При чому це вважається «нормою» [5].

Що ж до професійного спілкування, то воно виступає важливим елементом ґендерної рівності, а тому воно не повинно надавати пріорітетного значення саме чоловічій моделі спілкування. Прояв сексизму у спілкуванні відображений у нерівноправності взаємин між жінками та чоловіками, що, у свою чергу, призводить до дискримінації і, відповідно, перешкоджає повноцінному покращенню становища жінок у суспільстві. Тому, саме у такому випадку, ефективним способом підвищення рівня обізнаності та запобігання сексистській поведінці є нестереотипне спілкування [6, с. 17].

Скляна стеля – це невидимий і формально ніяк не позначений бар'єр, який обмежує кар'єрне просування жінок, безвідносно до їх професійних якостей, певним рівнем соціальної ієрархії в організації, області чи державній системі [7].

Ще однією формою дискримінації щодо жінок у політичній сфері є харасмент, що являє собою будь-яку небажану та настирливу фізичну і словесну поведінку, що ображає або принижує людину або порушує недоторканність її приватного життя. Таке «переслідування» складається з повторюваних і наполегливих дій, словесних надокучань, сексуальних натяків чи жестів, по відношенню до людини, щоб мучити її, знецінювати і підривати її авторитет в очах інших, засмучувати або провокувати реакцію [8].

У розвинутих країнах долати такі перепони жінкам допомагає держава, застосовуючи комплекс цілеспрямованих заходів для усунення упередженості та дискримінації щодо жінок у політичній сфері.

Зокрема, науковиця Оксана Сурніна у своїх працях, присвячених ґендерній проблематиці, до таких заходів відносить квотування місць для жінок в органах державної влади, зокрема і в політиці; забезпечення інтеграції жінок в усі сфери життя суспільства, особливо у ті, де вони найменше представлені, а також активне залучення їх у громадський та партійний рух, в тому числі і до державних структур; пропагування у ЗМІ та рекламі образу ділової, розумної, упевненої в своїх силах жінки – керівника; забезпечення процедури швидкого реагування на скарги щодо проблеми жіночої дискримінації; посилення прав жінок при конкурентному зарахуванні на державну службу; створення спеціальних шкіл, в яких жінки мали б можливість набувати управлінських навичок, навичок лідера та керівника, а також які б сприяли самореалізації та самоствердженню жінок, які не задоволені з обмежувальними рамками кар’єрного росту тощо.

Саме комплексне використання всіх цих заходів сприятиме формуванню позитивної суспільної думки і подоланню стереотипів з проблем участі жінок в управлінні державними справами [3, с. 121].

Також важливе значення для прогресу ґендерної рівності в українській політичній сфері мають узгодженні дії таких ключових гравців, як Президента,

парламенту та уряду, політичних партій, громадських організацій, медіа та громадськості. Зокрема, пріоритетними напрямками їх діяльності мають постати вдосконалення чинного законодавства з питань забезпечення рівних прав жінок і чоловіків; виконання Україною міжнародних зобов'язань; вчинення позитивних дій для подолання ґендерного дисбалансу в сфері політики, а також у сфері державного управління.

Громадські організації, жіночі об'єднання та медіа також можуть сприяти політичній участі жінок. Зокрема це може проявлятися через підтримку нового покоління жінок-політиків; інформаційні кампанії з підтримки жінок у політиці; захист суспільства від інформації, дискримінаційною за ознакою статі тощо [9, с. 19–20].

Отже, ґендерна рівність в українській політиці хоча й існує формально, проте де-факто дискримінаційне становище жінок продовжує мати місце у політиці. Аби змінити таке становище необхідно узгоджувати як дії державних інституцій, які спрямованні на здійснення та гарантування рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків, так і зусилля добровільно об'єднаних людей, для того щоб утвердити ґендерну демократію в усіх сферах діяльності суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гошовська В. А., Ларіна Н. Б., Святненко В. В. Основи ґендерної політики в парламентській діяльності: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2011. 100 с.
2. Інтерв'ю. Тамара Марценюк: «Найпопулярніший стереотип це те, що жінка – «Берегиня» і «Барбі». URL: https://gurt.org.ua/interviews/31236/
3. Сурніна О. Проблеми гендерної рівності в сфері політичного життя. *Науковий вісник Ужгородського університету: Політологія. Соціологія. Філософія.* 2005. Вип. 2. С. 117–123.
4. Чи є у політиці місце для жінок? Погляд депутатки та депутата. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30853314.html
5. Топ-8 стереотипів про жінок, які охоче тиражують українські ЗМІ. URL: https://zmina.info/articles/top8_stereotipiv_pro_zhinok_jiaki_ohoche_tirazhujiut_ukrajinski_zmi-2/
6. Запобігання та боротьба з сексизмом. Рекомендація CM / Rec (2019) 1. Комітет міністрів Ради Європи. 2019. 31 с.
7. Скляна стеля. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8F
8. Словник ґендерних термінів присвячений основній термінології в галузі ґендеру та фемінізму URL: http://a-z-gender.net/ua/xarasment.html
9. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу. Український жіночий фонд. Київ. 2011. 39 с.

Світлана ВОЛОВЕЦЬ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка

Науковий керівник:
Ольга КОЛИЧ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Унікальність європейських цінностей, ряд з яких сформувалися ще в епоху античності, полягає в тому, що за тисячоліття вони стали властиві різним народам і набули статусу загальнолюдських принципів і норм життєдіяльності людини, суспільства і держави.

Українці отримують інформацію про європейські цінності з найрізноманітніших джерел. Перш за все – це особистий досвід. Сьогодні ми маємо можливість не тільки мандрувати Європою, але й навчатися, працювати і на власні очі бачити політичні, економічні, правові та моральні надбання європейських народів, які забезпечують гідне життя 500 мільйонам людей.

За 50 років своєї діяльності Європейський Союз досягнув поширення демократії, стабільності, безпеки та процвітання на більшій частині континенту. Тому закономірним є те, що європейські цінності досить привабливі для українців та необхідність їх здійснення знаходить одностайну підтримку – як серед прихильників, так і серед противників вступу до ЄС.

Чим більшим стає ЄС, тим важливішим для людей, які живуть у ньому, є усвідомлення того, що їх союз побудований на спільних цінностях, які закріплені в таких нормативно-правових документах ЄС, як: Копенгагенські критерії членства в ЄС, Лісабонський договір, договори, що запроваджують ЄС та конституції.

Загальновизнаними європейськими цінностями є:

1) мир – як відсутність збройних конфліктів та вирішення конфліктів між державами, якщо вони виникають, мирно, шляхом перемовин. Сталий розвиток не може існувати без миру та безпеки. Тому обов’язково підтримуються зусилля країн-партнерів щодо зменшення їх вразливості та формування їх стійкості та політичної стабільності;

2) права людини – невід’ємний складник, без якого не може існувати держава. Їх дотримуються всі члени суспільства незалежно від сфер діяльності. Вони охоплюють право бути вільним від дискримінації за ознакою статі, расового чи етнічного походження, релігії чи переконань, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації, право на захист особистих даних та право на доступ до правосуддя;

3) демократія – участь громадян у прийнятті політичних рішень. На практиці це зазвичай досягається шляхом загальних виборів, за допомогою яких усі громадяни можуть обирати своїх представників для прийняття рішень від імені національного парламенту;

4) свобода особистості – необхідна умова існування суспільства, виявляє вищу духовну суть людини і цінність життя. Індивідуальні свободи, такі як повага до приватного життя, свободи думки, релігії, зібрань, вираження поглядів та інформації, захищені Хартією ЄС про основні права;

5) законність – неухильне дотримання і виконання законів усіма суб'єктами права. Повага до права та закону, усвідомлення того факту, що дотримання закону вигідно в усіх відношеннях – і матеріально, і морально;

6) рівноправність – це рівні права всіх громадян перед законом і судом. Принцип рівності жінок та чоловіків лежить в основі всієї європейської політики та є основою європейської інтеграції;

7) толерантність – держави-члени Європейського Союзу є плюралістичними. Нікого не можна дискримінувати, а люди і представники держави повинні бути толерантними;

8) солідарність – соціальна згуртованість та єдність дій, у процесі яких досягаються певні цілі. Держави-члени надають фінансову допомогу іншим державам-членам з метою реалізації спільних інтересів. Особиста відповідальність за безпеку інших людей – це ознака цивілізованого суспільства, де поважають не лише власні права та інтереси, однак опікуються і поважають права та інтереси інших громадян;

9) самореалізація – процес становлення особистості через реалізацію свого призначення. Людина, яка реалізувала себе в професії, родині та соціальному громадянському просторі, вступає у суспільні відносини, створюючи відкрите демократичне суспільство, яке робить економічну, політичну, духовну свободу особистості умовою свого розвитку;

10) повага до інших культур – поважне та толерантне ставлення до «чужої» культури. Європейський союз сприяє суспільній справедливості та прагне запобігати соціальній відстороненості і дискримінації [1, с. 22].

Українці та європейці мають схоже уявлення про найбільш значущі для себе цінності, сприймаючи, наприклад, низку базових європейських цінностей як благо, до якого потрібно прагнути та яке в перспективі може вплинути на позитивні суспільні тенденції.

Проте існує і ряд складнощів у наближенні ментальності української нації до ментальності європейських народів, з такими її характеристиками, як налаштування на досягнення особистого успіху, високого соціального становища чесними способами за допомогою власних здібностей, наполегливої праці та цілеспрямованості, раціональний тип мислення, виваженість, заощадливість, бережливість тощо [2, с. 359]

Завдяки опитуванню стосовно світових цінностей дізнаємось, що для українців найбільшими цінностями є «мир» (61,2 %) і «цінність людського життя». Ця позиція цілком зрозуміла на тлі російської агресії. Найменш цінними для нас, за даними дослідження, є «повага до інших культур» (5,4 %) та «толерантність» (9 %) [3, с. 13]. Дані показують, що найвищий рівень толерантності спостерігається стосовно людей іншої національності, у той же час рівень толерантності до ЛГБТ громади є найнижчим в українському суспільстві. Двоє українців з п'яти, а це 39,3 %, не прийняли б секс-меншин у будь-який спосіб. Для порівняння: ставлення до людей, які вчинили злочин правопорушень дещо вищий – зокрема, 36,9 % опитуваних заявили, що готові прийняти їх як громадян держави.

Отже, європейські цінності насправді є гуманістичними ідеалами, проте їх ще не досягла в повному обсязі жодна з країн ЄС. Результати опитування світових цінностей показують сфери, в яких Україна має можливість для самовдосконалення. Підвищення толерантності до різних форм соціальної поведінки, а також просування вперед особистої відповідальності над патерналістською позицією – це вектори, яких українське суспільство повинно дотримуватися не лише для того, щоб стати бажаним партнером для європейського співтовариства, але перш за все для того, щоб бути комфортною країною для життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чередниченко А.А Європейські цінності: теоретичні засади формування. URL:http://dridu.dp.ua/zbirnik_dums/2020/2020_01(44)/05.pdf
2. Сахань О. М. Ментальність українського соціуму в умовах трансформаційних процесів у суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* Серія: Політологія. Харків: Право, 2017. №2(33). С. 358–361
3. Matthes Buhbe How Ukrainians Perceive European Values Main. Results of an Empirical Survey. URL: https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/13731.pdf

Юлія МИРОНЮК
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Ольга КОЛИЧ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»»

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ

Вибір цінностей в українському суспільстві завжди супроводжувався напруженими дискусіями всередині країни. Водночас, за останні сім років українці відкрито заявили всьому світу, що будь боротись за власні інтереси та переконання.

Оскільки цінності є продуктом політичного, правового, економічного, духовного досвіду, остільки вони є індивідуальними для кожного із суспільств та мають відповідні відмінності у часі та у різних народів. Суспільні відносини змінюють цінності: одні знецінюються, інші – набувають особливого значення. Кожна історична епоха надає пріоритет певним цінностям, що мотивує вчених вивчати цей феномен [1, с. 180].

З огляду на сучасну соціально-політичну ситуацію в Україні, питання встановлення міцного демократичного уряду та створення ефективного вітчизняного громадянського суспільства з кожним роком стають більш актуальними та практичними.

У квітні-червні 2017 року Інститут Горшеніна у співпраці із Представництвом Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі провів

соціологічне дослідження «Українське суспільство та європейські цінності». Згідно з результатами дослідження, більшість українців (51,6 %) вважає, що Україні варто інтегруватися до Європейського Союзу, при цьому 10,2 % виступає за тісне співробітництво з Митним Союзом Євразійського економічного союзу. Водночас, 23,3 % респондентів висловилися проти інтеграції як з ЄС, так і ТС, ще 8,8 % не змогли відповісти на поставлене запитання.

Учасники дослідження розглядають європейські цінності як квінтесенцію способу життя європейців. Часто у центрі цієї категорії стоїть повага до закону і прав людини. Утім, практично на кожному груповому обговоренні звучала думка про те, що головними цінностями Європи є достаток і добробут місцевого населення, стабільність і відсутність економічних потрясінь. І все ж, європейські цінності доволі привабливі для українців і необхідність їхнього впровадження знаходить одностайну підтримку як серед прихильників, так і серед противників вступу до ЄС [2, с. 17].

Зазвичай, під європейськими цінностями розуміють перш за все верховенство права, рівність всіх перед законом, основні права людини, демократію, мир, свободу віросповідання, особисту свободу, самореалізацію індивіда тощо.

На нашу думку, найважливішою цінністю будь-якого суспільства є верховенство права. Тут йдеться якраз не про тотальну законослухняність, а навпаки це принцип, за яким права людини виші за закон На принципі верховенства права працює, наприклад, Європейський суд з прав людини – він може ухвалити рішення на користь громадянина у суперечці з державою, навіть якщо держава не порушила власний закон, але якщо цей закон порушує права людини, прописані в Європейській конвенції з прав людини [3].

Не менш важливим принципом є принци рівності усіх перед законом. Рівність має базуватисяся на законі, який повинен бути демократичним, якісним, справедливим, реальним і має: а) визнавати права, свободи й обов’язки за всіма людьми у рівній мірі; б) не передбачати привілеїв чи обмежень у правах і свободах людини та громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; в) розповсюджувати свою дію на всю територію держави й всіх осіб, які на ній знаходяться однаковою мірою; г) передбачати рівні правові гарантії прав і свобод людини та громадянина [4].

Сучасна практика показує, що реформи в країні просуваються повільно, антикорупційна боротьба ведеться неефективно, а рівень життя людей все ще дуже низький, а це, власне, і заважає входження у політичний, економічний, соціальний, культурний та безпековий простір Європи. Сьогодні Україні, як ніколи, потрібні кардинальні зміни в системі кадрової політики та всього суспільства, особливо зміни в наших соціальних цінностях.

Отже, європейські цінності зіграли роль об’єднавчого чинника для різних верств сучасного українського суспільства та стали орієнтиром у боротьбі за гідне життя. Для подолання ціннісного хаосу у суспільстві та впровадження європейських цінностей необхідним є очищення владних структур, максимальне зниження рівня корупції, забезпечення стійкого економічного зростання економіки країни та рівня життя суспільства, просвітницька робота серед населення з формування психології відповідальності за все, що відбувається в державі, тобто подолання психології меншовартості та формування психології державного народу [5, с. 85].

Швидкий розвиток соціально-політичних процесів, що відбувалися і відбуваються в Україні, ще раз доводять наміри українців жити по-новому, де орієнтиром є Європа. Інтеграція європейських цінностей в українське суспільство закладе основу для ефективного функціонування і швидкого розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сахань О. М., Шевчук Н. В. Європейські цінності як запорука процвітання суспільства: український вибір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. С. 177–196.
2. Українське суспільство та європейські цінності. Звіт за результатами соціологічного дослідження. ФФЕ Київ. 2017. URL: http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEvropeiski_cinnosti__tables_and_diagrams_MR_.pdf.
3. Європейські цінності. URL: https://zaholovok.com.ua/jevropeiski-tsinnosti-yaki-same-zakhoplyuyut-nas-naibilsh.
4. Васильченко О. П. Рівність громадян перед законом як засада демократичної, правової держави. 2014. URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/165-rivnist-hromadyan-pered-zakonom-yak-
5. Пірен М. І. Європейські цінності та їх реалізація у сфері державної служби та кадрової політики України. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. Вип. 1. С. 78–90.

Олеся КОВАЛЬЧУК
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Ольга КОЛИЧ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

На сьогодні, коли Україну оточила низка викликів і загроз, надзвичайно актуальною є проблема формування політики національної безпеки, яка б базувалась на якісь певній відповідній Стратегії, якої поки немає. Цю проблему прагнули вирішити багато дослідників, але для початку потрібно створити Стратегію національної безпеки, використавши окремий підхід, що зорієнтований на національні цінності Української держави.

Національний інтерес – це інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, який може реалізуватися через політичну систему конкретної держави як певний компроміс у поєднанні запитів суспільства та індивіда.Усі елементи політичної системи повинні разом створювати національні інтереси, які є основою функціонування її складових. Національний інтерес – це також і реальна причина дій нації та держави, спрямованих на своє виживання, функціонування і розвиток, або як

сукупність національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль у стратегії і тактиці в галузі національної безпеки [1].

Формуючи таку систему національних інтересів необхідно насамперед закласти аксіологічну основу системи національної безпеки. Таким феноменом і виступають національні цінності, які утворюють правову, філософську та етичну основу для забезпечення сталого майбутнього держави. Їхня втрата може нести за собою великі втрати, такі як зникнення нації як самостійного суб'єкта міжнародних відносин.

Проблема національних цінностей стає доволі вагомим чинником у період небезпеки або кризи саме у взаємовідносинах і зв'язках між державою та громадою. Це пояснюється тим, що у результаті усвідомлення нацією своїх інтересів і потреб, а також своєї ролі у суспільстві, вони здатні більше актуалізуватися, на що безпосередній вплив мають різні об'єктивні обставини, які насичуються національними переживаннями [4, с. 148].

В. Горбулін та А.Качинський розділили систему національних цінностей на цінності індивіда, цінності суспільства та цінності держави. До групи з основними цінностями індивіда вчені віднесли: індивідуалізм, патріотизм, права та свободи людини, право приватної власності та загальнолюдські цінності; до суспільних цінностей – добробут, соціальну справедливість, міжетнічну та міжконфесійну злагоду, ліберально-демократичні традиції, матеріальні й духовні надбання. Цінності держави – це певні природні ресурси, конституційний лад, національна безпека, державний суверенітет, система міжнародних зв'язків та територіальна цілісність [2].

Національні цінності відіграють важливу роль серед формування таких якостей, як національна ідентичність, активна громадянська позиція, небайдужість і прагнення змін. Адже це дозволяє кожній людині ідентифікуватися як громадянин-патріот, усвідомити себе часткою національної спільноти, носієм спільних (національних) цінностей.

Саме національні цінності реалізують і визначають вектор розвитку особистості як громадянина Української держави й нації. Такі цінності можуть перетворюватися в особистісні безпосередньо через освоєння індивідів власних знань, емоцій, переживань, що формує досвід. Таким чином вони створюють особистісні ідеали й життєві сенси, творять любов до народу, роду, рідної землі, природи, готовність до самопожертви. З цього випливає, що тільки через освоєння національних цінностей, а також перетворення їх на національно-особистісні, можливе національне самовизначення й самоствердження особистості, її мотивація до національно орієнтованої поведінки [5].

Національні цінності можуть створюватися національною спільнотою, тим самим вони здатні наповнюватися певними національними переживаннями та почуттями, що випливають з умов суспільного життя. Такі цінності формуються через усвідомлення нацією своїх потреб у відповідності до результатів ціннісного ставлення. До національних цінностей безпосередньо належать: українська національна ідея, українська мова, національна самосвідомість, національна гідність і гордість, національний характер, історична пам'ять, державні та національні символи України, Конституція України, національна культура, релігія, життя і здоров'я громадян української нації, патріотизм та територіальна цілісність, незалежність і соборність Української держави-нації [3].

У національних цінностях чітко виражене сьогодення нації і вектори розвитку держави. Тобто у цілком модернізованих умовах національні цінності України дають змогу об'єднати зміст державних програм і місцевих проектів, стануть механізмом продуктивного партнерства на різних рівнях, основою для відповідального прийняття рішень в насамперед інтересах народу, нації, держави [4, с. 149-150].

Отже, слід зазначити, що національні цінності дають реальну змогу усвідомити і відшукати основні здобутки нації, народу, суспільства та окремих індивідів. Таким чином, можна в певному розумінні розвиватися, зберігаючи і формуючи нові цінності, прагнути осягнути ті головні здобутки нації, які нею ще не освоєні. У широкому та узагальненому розумінні, національні цінності – це такі блага, які суспільство повинно доносити підростаючому поколінню. Через ці цінності духовність, яку передали предки, поєднується із сутністю самої нації. Виконуючи різні функції, такі цінності перетворюються на ядро національної самосвідомості, дзеркало національних інтересів держави, базис існування нації. [4, с. 149]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус Л. В., Федорчак Т. П. Політологія: Навчальний посібник. ІФТУНГ, 2019. 309 с.
2. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Методологічні засади розробки стратегії національної безпеки. *Стратег. панорама*. 2004. № 3. С. 53–60.
3. Лебідь І. В. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи (теоретико-методологічний аспект): дис. … канд. пед. наук: 13.00.01. Умань 2002. 222 с.
4. Петрочко Ж. В. Національні цінності як сучасний державницько-суспільний пріоритет України. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2017. Вип. 21(2). С. 146–157.
5. Сойчук Р. Національні цінності як регулятор національного самоствердження особистості. *Нова педагогічна думка*. 2015. № 2. С. 153–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2015_2_37

Wojciech MOJSKI
Dr nauk prawnych, Katedra Prawa Konstytucyjnego,
Instytut Nauk Prawnych – Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Rzeczpospolita Polska)
e-mail: wojciech.mojski@poczta.umcs.lublin.pl
tel. 784 088 433

OCHRONA PRAW CZLOWIEKA I BEZPIECZENSTWA NARODOWEGO W POLSCE. ZALOZENIA KONSTYTUCYJNE I PODSTAWOWE PROBLEMY WSPOLCZESNEJ PRAKTYKI USTROJOWEJ

Zapoczątkowany w 1989 roku okres transformacji ustrojowej w Polsce miał przede wszystkim na celu demokratyzację procesów decyzyjnych w państwie, stworzenie efektywnych mechanizmów ochrony praw człowieka, a także zagwarantowanie bezpieczeństwa narodowego w obszarze suwerenności i integralności terytorialnej państwa oraz w wymiarze ekonomicznym. Tak określone cele realizowane były przez różne opcje polityczne sprawujące rządy w państwie, a ich zasadniczymi prawnoustrojowymi wyznacznikami stało się urealnienie przynależności demokratycznej Polski do Organizacji Narodów Zjednoczonych, przystąpienie do struktur europejskich (Rada Europy – 1991, Unia Europejska – 2004) oraz do struktur transatlantyckich (Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego – 1999), a także wejście w życie ustawy zasadniczej „otwartej" na suwerenne zobowiązania i prawo międzynarodowe, tj. Konstytucji z 1997 r. Podstawę normatywną ochrony praw jednostki, ale także bezpieczeństwa państwowego w Polsce, stanowią zatem współcześnie nie tylko akty krajowe, ale także międzynarodowe, a polski porządek prawny ma charakter multicentryczny. Te dwie istotne wartości prawnie chronione zyskały tym samym stopień ochrony ustrojowej, który nigdy przedtem w Polsce nie występował, co potwierdza okres zdecydowanego rozwoju ochrony praw obywatelskich w bezpiecznym państwie w okresie obowiązywania obecnej Konstytucji. Nie oznacza to jednak, że ochrona praw człowieka i bezpieczeństwo narodowe w Polsce nie były i nie są współcześnie narażone na zagrożenia. Występowanie istotnych problemów w tym zakresie w polskiej praktyce ustrojowej ostatnich lat ma jednak charakter bardziej ogólny i nie dotyczy tylko występujących wcześniej problemów szczegółowych, ale systemowych problemów i zagrożeń związanych z działaniami władzy politycznej.

Założenia konstytucyjne w zakresie ochrony praw jednostki i bezpieczeństwa narodowego w Polsce są jednoznaczne. Polska ustawa zasadnicza w art. 5 przewiduje, że „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju". Z kolei w art. 9 Konstytucja stanowi, że „Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego". Miedzy innymi z tych cytowanych regulacji konstytucyjnych wynika wprost, że ukształtowany w polskiej

Konstytucji stan prawny nakazuje z jednej strony organom państwa ochronę praw jednostki i szeroko pojętego bezpieczeństwa, a z drugiej umożliwia między innymi realizację tego celu przez wykonywanie suwerennych zobowiązań w ramach wiążącego prawa międzynarodowego. Wskazany powyżej proces transformacji ustrojowej ma tym samym pełne potwierdzenie w polskich normach konstytucyjnych i zasadniczo był realizowany w praktyce ustrojowej do 2015 r., między innymi w kontekście „przyjaznego" podejścia interpretacyjnego do norm i orzeczeń międzynarodowych. Zasadnicze wątpliwości społeczne wywoływała jednak jednocześnie kwestia właściwej ochrony konstytucyjnych praw ekonomicznych i socjalnych, co wpłynęło na społeczne poczucie funkcjonowania „pustych norm" konstytucyjnych w tym ważnym zakresie.

W 2015 roku władzę objęła demokratycznie wybrana opcja polityczna, która poza wprowadzeniem w praktyce swoich działań bardziej adekwatnego poziomu ochrony praw ekonomicznych i socjalnych oraz zwiększenia indywidualnego poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego społeczeństwa, odeszła jednak od założeń konstytucyjnych w zakresie ochrony innych praw człowieka i jednocześnie w zakresie konstytucyjnie przewidzianego międzynarodowego wymiaru ochrony bezpieczeństwa państwa. Podejmowane działania konfrontacyjne w stosunku do niezależnych organów państwa, w tym przede wszystkim wobec gwarantujących prawa jednostki organów władzy sądowniczej, jak też wobec instytucji międzynarodowych, doprowadziły w efekcie do określania coraz częściej obecnej sytuacji ustrojowej w Polsce mianem poszerzającego się i pogłębiającego kryzysu konstytucyjnego. Coraz częściej współczesny polski ustrój jest przy tym określany mianem demokracji nieliberalnej, co w istotnym zakresie odbiega od konstytucyjnych założeń ustroju demokracji ograniczonej prawami człowieka i prawem jako podstawowym instrumentem regulowania życia w państwie. Obecna sytuacja ustrojowa w Polsce w istotnym stopniu determinuje w efekcie generalne osłabienie ochrony praw człowieka, ale także ochrony bezpieczeństwa państwa – nie tylko w wymiarze ekonomicznym, tak ważnym w dobie pandemii, ale także, wbrew deklaracjom rządzącym, w wymiarze szeroko pojętej suwerenności.

Wskazane problemy dowodzą jednoznacznie, że samo wprowadzenie do porządku prawnego odpowiednich regulacji konstytucyjnych i międzynarodowych dotyczących praw jednostki i bezpieczeństwa narodowego nie gwarantuje ich właściwego poziomu ochrony, a o jej rzeczywistym zakresie przesądza w istotnym stopniu wola decydentów politycznych, która nawet w ramach legitymacji demokratycznej, nie zawsze pokrywa się z założeniami ustrojowymi i nie zawsze ma charakter uwzględniający kompleksową ochronę praw człowieka i bezpieczeństwa narodowego. Celem tego referatu jest syntetyczne przybliżenie zagadnień szczegółowych dotyczących współczesnych polskich problemów w tym zakresie, z uwzględnieniem ich tła w postaci założeń konstytucyjnych oraz z uwzględnieniem zasadniczych kwestii, które od tych założeń w wymiarze praktyki ustrojowej odbiegają.

Роман ЛУЦЬКИЙ
доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту імені Академіка Івана Луцького
Університету Короля Данила (Івано-Франківськ)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК СОЦІАЛЬНО-СПРЯМОВАНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Ідея соціальної держави має довгу та складну історію, в якій переплетені толерантні та критичні підходи до переформатування ролі і функцій держави у вирішенні соціальних проблем. Комплекс чинників як внутрішнього, так і зовнішнього походження, динамічність змін у всіх сферах суспільного буття обумовлюють необхідність перегляду не лише сутнісних характеристик соціальної держави, а й обґрунтування сучасних модернізацій концепту держави як соціального інституту загалом. На нинішньому етапі одним з найактуальніших завдань, що постало перед політикумом і науковим середовищем, є пошук шляхів забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку за використання потенціалу державного впливу.

Соціальні права можуть бути якісно забезпечений лише у соціальній державі. Термін «соціальна держава» (*welfare state* – держава загального добробуту) введено ще архієпископом Темплом. Однак його активне теоретичне розроблення почалося у першій половині XX ст. переважно в німецькій літературі. Поняття «соціальної держави», яке було висунуто у 1929 р. німецьким державознавцем Х. Хеллером, згодом поширилося в Європі. Остаточно в значенні політико-правової концепції поняття «соціальна держава» увійшло в наукову літературу після його фіксації в Конституції ФРН у 1949 р. На визначення сутності соціальної держави кардинально вплинули праці таких вчених, як Ф. Нойман, Г. Хаферкамп, Г. Хартвіг, В. Абендрот та ін. У США ідея соціальної держави була сприйнята пізніше, ніж у країнах Європи, оскільки тип свідомості американського суспільства був орієнтований на принцип індивідуалізму.

У загальному розумінні соціальна держава визначається як така, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості. Після Другої світової війни концепція соціальної держави одержала закріплення в конституціях країн Західної Європи (ФРН, Іспанія та ін.). У ст. 1 Конституції Іспанії 1978 р. зазначено, що Іспанія є соціальною, правовою та демократичною державою вищими цінностями якої є свобода, справедливість, рівність і політичний плюралізм. У ст. 20 Конституції ФРН (1949 р.) йдеться про те, що ФРН є демократичною і соціальною федеративною державою. У Конституції Франції записано, що вона є демократичною та соціальною республікою. На думку В. Корнієнко, словом «соціальний» зловживають в усьому світі, проте до крайніх форм це дійшло в Західній Німеччині, де Конституція містила вираз «соціальна правова держава» [1, с. 47].

У соціальній державі вперше відбувається поєднання особистісних і суспільних цілей. Держава визнала себе відповідальною за умови життя людей.

«Прихід держави як суб'єкта соціального захисту на зміну приватній добродійності призвів, з одного боку, до різкого зростання обсягу соціальних гарантій і чисельності їхніх одержувачів, а з іншого – до підвищення вимог суспільства, адресованих безпосередньо державі. Особа, із зобов'язаної державі, перетворилась на ту, якій держава зобов'язана. Оформлення та виконання державою соціальних функцій стало не просто результатом дії окремо взятих факторів, а обумовлено зміною ролі людини в суспільстві, економіці, на виробництві. Зміна, внаслідок суспільно-економічного й науковотехнічного прогресу, відносин «влада – особистість», стала ще одним кроком до переходу держави на якісно новий, цивілізованіший рівень розвитку соціальної держави, якою за Конституцією, є й Україна» [4, с. 37].

У наші дні соціальна держава означає насамперед обов'язок законодавця бути соціально активним в ім'я згладжування суперечних інтересів членів суспільства і забезпечення гідних умов життя для всіх за наявності рівності форм власності на засоби виробництва. Держава стає органом подолання соціальних протиріч, урахування та координації інтересів різних груп населення, проведення до життя таких рішень, які б позитивно сприймалися різними верствами суспільства.

Вона за допомогою соціальної політики має забезпечити рівність та умови політичної співучасті, об'єднати населення, стабілізувати соціальну (у тому числі правову) й економічну системи, забезпечити їх прогресивну еволюцію. Держава соціальної орієнтації передбачає наявність певного комплексу соціальних прав громадян, певний рівень соціальної захищеності та соціальної справедливості [2, с. 26].

Держава соціальної демократії – це сучасна політико-правова система, де поняття «соціальна» має важливе значення, воно пов'язане із соціальним життям людей, підкреслює, що держава бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки з обов'язковим урахуванням екологічних вимог, забезпечує захист економічних і соціальних прав людини. На думку В. Шаповала, «поняття соціальної держави іноді формулюють як не пов'язане безпосередньо з ідеями соціальної справедливості і соціального захисту, це поняття відображає загальні зміни, які сталися протягом минулого століття у співвідношенні суспільства і держави. Воно відображає активізацію регулятивної участі держави у процесах економічного характеру, посилення її відповідного впливу на духовну та деякі інші сфери суспільного буття» [3, с. 15].

Найголовнішим пріоритетом політики соціальної держави є підвищення рівня життя населення на основі економічного зростання. Шлях до здійснення цього завдання лежить передусім через удосконалення систем оплати праці й доходів населення. Спочатку поняття «соціальна політика» визначали як систему державних рішень, спрямованих на досягнення добробуту населення. Однак це визначення не є однозначним, адже до такої системи рішень може належати багато напрямів діяльності уряду. Найважливішим завданням державної влади залишається забезпечення інтересів населення, досягнення його добробуту; тобто соціальну політику можна вважати одним із видів діяльності держави, щодо соціального захисту, яка охоплює: соціальний захист знедолених; боротьбу з бідністю; регулювання ринку праці; охорону здоров'я; освіту; культуру.

Метою соціальної політики є створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, надання особливого захисту тим верствам

населення, які його потребують, а саме: об'єктам соціальної політики, розв'язання або пом'якшення соціальних проблем, спричинених економічними обставинами. До об'єктів соціальної політики належить соціально-трудова сфера, яка характеризує ступінь соціального розвитку та відображає єдність і взаємозумовленість відносин праці та соціальних відносин. Найголовнішими суб'єктами виступають людина та соціальна держава.

Головне завдання державної соціальної політики – забезпечити соціальну стабільність суспільства, його соціальну безпеку. Упродовж XX ст. у країнах Заходу сформувався значний досвід підтримки соціальної безпеки шляхом компромісу інтересів країн і класів, налагодження механізмів соціальної спрямованості антагоністично суперечливих процесів. Власне, соціальна держава і виникла як механізм для досягнення цих цілей. Цій державі притаманні широко розгалужена система соціальних послуг, безкоштовна освіта, охорона здоров'я, доступ до різних сфер культури, спорту, допомога держави слабким верствам суспільства.

Основними принципами соціальної держави є: соціальна справедливість, соціальна безпека, соціальні гарантії прав людини і гуманних умов життя. Соціальна держава забезпечує гідне існування населення. Ця мета досягається за допомогою солідарної ринкової економіки (створення сприятливих умов включення до ринкових відносин усіх верств населення); соціальної демократії (поєднання громадянського самоврядування з представницькою демократією) та соціальної етики (орієнтації на досягнення згоди, взаємодії на підставі визнання автономного права кожної людини захищати свою гідність). Отже, соціальна правова держава виявляється найбільш справедливою сучасною формою взаємоорганізації громадянського суспільства і політичної організації, до якої прагнуть цивілізовані країни.

Соціальна держава бере на себе деякі загальнонаціональні функції, наприклад, у галузі освіти, культури, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та інших форм соціального забезпечення і захисту. Якщо ці функції пріоритетні (навіть якщо вони не повністю реалізовані), то держава є соціально орієнтованою за своїм призначенням і наміченим шляхом розвитку. Фактично ж держава стає соціальною тоді, коли ці функції в основному реалізовані й забезпечені права і гарантії людини, дотримуються демократичні принципи і проводиться соціально-економічна політика, що забезпечує гідний рівень життя й всебічний розвиток громадян своєї країни.

Соціально орієнтована держава створює сприятливий простір суспільних можливостей, гарантує можливість безперешкодної взаємодії соціальних груп та інших елементів соціальної структури, сприяє поліпшенню соціального стану громадян і соціальних груп. Нині соціальна орієнтація держав і практично високий рівень соціальної захищеності характерні в основному для європейських країн – Німеччини, Франції, Скандинавських країн, а також Ізраїлю й Канади. Таку ж ціль свого розвитку обирають інші держави, вони гарантують матеріальне забезпечення всіх без виключення громадян не нижче соціальних нормативів і забезпечення гідних умов проживання. Ці принципи європейських держав по своїй суті є соціальними.

Таким чином, можна підсумувати, Україна здійснює перші кроки в напрямі формування соціальної держави через реформування системи соціального захисту. З огляду на це, потрібно впорядкувати законодавчо-правову базу, розробити та прийняти низку законодавчих актів, відповідно до яких буде врегульовано основні спірні моменти. Одним із перших кроків для вирішення проблеми фінансування

соціального захисту населення в Україні має стати кардинальна реформа в податковій політиці, а саме: удосконалення положень Податкового кодексу. Крім того, потрібно доопрацювати та прийняти Соціальний кодекс, який має закріпити не тільки термінологію, а й принципи соціальної держави, механізм впровадження соціальних програм, контроль за дотриманням соціально спрямованого законодавства. Прийняття Соціального кодексу стане кроком вперед до створення соціальної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корнієнко В. Реалізація ідеалу соціально-правової держави в українському суспільстві. *Право України*. 2001. № 2. С. 46–48.

2. Магновський І. Демократична, соціальна, правова держава і громадянське суспільство: єдність та обумовленість. *Право України*. 2005. № 7. С. 26–27.

3. Шаповал В. Конституційна категорія соціальної держави. *Право України*. 2004. № 5. С. 15–16.

4. Якубенко О. Функції соціальної держави. Етапи формування. Соціальний захист. 2003. № 7. С. 37–39.

Ірина СОФІНСЬКА
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ВАКЦИНАЦІЯ У КОНТЕКСТІ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Питання балансу між захистом прав людини та втручанням у приватне і сімейне життя, враховуючи необхідність (навіть обов’язковість) вакцинації, стає не лише запорукою свободи пересування осіб, а й предметом чисельних дискусій серед політичної та правової спільноти. В Україні питання вакцинації стоїть гостро, враховуючи поширення COVID-19. На окрему увагу заслуговує питання обов’язкової вакцинації дітей у контексті забезпечення національної безпеки та громадського здоров’я і гарантування прав людини (до прикладу, права на освіту, заборони втручання органів держави у приватне та сімейне життя): як досягти балансу?

Нещодавно, 8 квітня 2021 р., було оприлюднено довгоочікуване остаточне рішення Великої палати ЄСПЛ у справі *Vavřička and Others v. the Czech Republic*[1] – це перше рішення ЄСПЛ у справі щодо обов’язкової вакцинації дітей, що без сумніву може стати «наріжним каменем» для наступних рішень ЄСПЛ, враховуючи поширення COVID-19 і ревіталізацію розробки сертифікатів вакцинацій та/чи паспортів імунітету (започаткованої, але незавершеної сто років тому) [2]. Важливими у цій справі були референції заявників на релевантні положення Конвенції про захист прав людини та людської гідності у контексті застосування біології та медицини 1997 року (т. зв. Конвенції Ов’єдо), оскільки Чехія є стороною цієї конвенції Ради Європи, а ЄСПЛ має право інтерпретувати її положення (ст. 29) [3].

П’ять заявників у справі – це діти і батьки, яких або оштрафували за відмову від обов'язкової вакцинації дітей, або цих невакцинованих дітей не брали до закладів освіти. Заявники скаржилися на втручання в права, гарантовані ст. 8 ЄКЗПЛ [4], враховуючи також втручання в права гарантовані ст. 2 Протоколу 1 1952 р. до ЄКЗПЛ («Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань») [5]. Уряди деяких держав-членів ЄС (Німеччини, Польщі, Словаччини та Франції), низка європейських організацій, а також чеська Асоціація батьків дітей, уражених щепленням, виступили третіми сторонами. Законодавчі вимоги щодо обов’язкової вакцинації дітей відповідно до графіка є визначені у ст. 4, 46(1) Закону про захист громадського здоров’я (Zákon o ochraně veřejného zdraví, 2000 р.) і стосуються громадян Чехії, а також іноземців, які мають дозвіл на постійне або довготривале проживання у державі (*permanent and long-term residents*) [1].

Розпочинаючи, ЄСПЛ наголосив, що конкретна справа стосується винятково «стандартної і планової вакцинації дітей від хворіб, які добре відомі медичній науці». ЄСПЛ визнав наявність втручання, його правову основу (*legal base*) та легітимну мету (*legitimate aid*). Протягом останніх щонайменше ста років є всі підстави вважати, що вакцинація є одним з найбільш успішних та економічно ефективних заходів охорони здоров’я. У Чехії, до прикладу, щороку вакцинуються 100 тисяч дітей.

Також, ЄСПЛ відзначив нещодавню зміну вектору державної (національної) політики частини європейських держав: менш прийнятне ставлення щодо зменшення добровільної вакцинації та, як наслідок, зниження колективного імунітету. Чутливість цього питання не обмежується поглядами тих, хто не погоджується з вакцинацією, мова йде також про цінність соціальної солідарності, захист здоров'я всіх членів суспільства, особливо тих, хто вразливий щодо певних захворювань і відповідно від імені кого решту населення просять взяти на себе мінімальний ризик у формі вакцинації. В своїй частково конкурентній та окремій думці бельгійський суддя ЄСПЛ Пол Лемменс наголосив, що кожна людина, володіючи фундаментальними правами, не живе в ізоляції, а співіснує з іншими у суспільстві. Тому цим рішенням ЄСПЛ ще раз нагадує, що «окрім фундаментальних прав [особи] існують також фундаментальні обов'язки і відповідальності» [1].

ЄСПЛ нагадав, що держави зобов’язані ставити найкращі інтереси дитини в центр усіх рішень. Що стосується імунізації, метою має бути захист кожної дитини від серйозних захворювань. У переважній більшості випадків це досягається завдяки тому, що діти отримують повний графік щеплень. Ті, кому їх неможливо призначити, опосередковано захищені від заразних хворіб, доки в суспільстві підтримується необхідний рівень охоплення вакцинацією, тобто захист, враховуючи створення колективному імунітету. Отже, коли політика добровільної вакцинації є недостатньою для досягнення та підтримання колективного імунітету, або колективний імунітет не допомагає, враховуючи природу захворювання, компетентні державні (національні) органи влади можуть (мають право та навіть зобов’язані) обґрунтовано й аргументовано запровадити державну політику обов’язкової вакцинації з метою досягнення належного рівня

захисту населення від серйозних захворювань. Така політика мала б мати недекларативний, а державновладний та загальнозобов'язальний характер для усього населення.

Щодо пропорційності втручання органів держави, ЄСПЛ наголосив, що обов'язок вакцинації стосується дев'яти хворіб, проти яких вакцинація вважається науковою спільнотою ефективною та безпечною[24]. Безпека використовуваних вакцин повинна перебувати під постійним контролем компетентних державних органів. Обов'язкова вакцинація (як у Чехії) не є абсолютною – виключення становлять діти, які мають об'єктивно встановлені протипокази до вакцинації. Також, примусова вакцинація не допускається, коли йдеться про «примус» у формі адміністративного штрафу за відмову від неї.

Щодо дітей, то заборона допуску (фактично недопуск) їх до закладів дошкільної освіти становить «втручання» у розумінні ч. 2 ст. 8 ЄКЗПЛ [4]. Заявники сприйняли цей факт як форму санкції чи покарання, однак для ЄСПЛ такі наслідки є чітко, по-перше, передбачені національним законодавством за недотримання загального юридичного обов'язку, покликаного охороняти, зокрема, здоров'я дітей молодшого віку, по-друге, є такими, що за своєю суттю мають швидше захисний, а не каральний характер. Справді, виключення заявників (фактично їхніх дітей) із дошкільного навчального закладу означало втрату можливості для них розвивати свою особистість та набувати важливі соціальні, навчальні і комунікативні навички. Однак, це стало прямим наслідком вибору їхніх батьків (відмовитися виконувати передбачений законом обов'язок, метою якого є охорона здоров'я).

ЄСПЛ переконаний у тому, що не є непропорційним вимагати від тих, для кого вакцинація представляє віддалений ризик для здоров'я, прийняти цей загальновикористовуваний захисний захід як юридичний обов'язок, навіть заради соціальної солідарності з невеликою кількістю вразливих дітей, які не можуть бути вакцинованими. Вибір чеського законодавця є законним та обґрунтованим для захисту здоров'я всього населення. Отже, практично суголосно (16 голосів проти одного) Велика палата ЄСПЛ остаточно постановила, що обов'язкова вакцинація, на яку скаржилися заявники, оцінена в контексті національної правової системи, має розумне співвідношення пропорційності (*proportionality*) до законних цілей, що переслідуються державою-відповідачем (Чехією). А тому, положення ст. 8 ЄКЗПЛ не були порушені. Враховуючи цей висновок, ЄСПЛ не вбачав необхідності окремо розглядати скаргу дітей на порушення їхніх прав, гарантованих ст. 2 Протоколу 1 до ЄКЗПЛ [1].

Отже, ЄСПЛ дійшов висновку, що законодавчо передбачена обов'язкова вакцинація дітей є необхідною і виправданою для забезпечення національної безпеки та громадського здоров'я, а тому не суперечить гарантуванню прав людини і їх реалізації кожною особою. Таке рішення ЄСПЛ є дуже актуальним, враховуючи панівну стратегію у світі щодо вакцинації, зважаючи на поширення COVID-19, і ревіталізацію розробки сертифікатів вакцинацій та/чи паспортів імунітету.

---

[24] Йдеться про дифтерію, правець, коклюш, інфекції гемофільного грипу типу b, поліомієліт, гепатит В, кір, свинку, краснуху та – для дітей із зазначеними показаннями здоров'я – пневмококові інфекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Vavřička and Others v. the Czech Republic (Applications nos. 47621/13 and 5 others), 08.04.2021 (URL: https://hudoc.echr.coe.int/-eng#{%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-209039%22]})
2. Passport Conference, 12–15.05.1926. URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-423-M-156-1926-VIII_EN.pdf
3. Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, ETS No.164, 04.04.1997 (URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164)
4. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*, 04.11.1950. Офіційний вісник України від 16.04.1998 – 1998 р., № 13, / № 32 від 23.08.2006 /, стор. 270)
5. *Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод*, 20.03.1952. Офіційний вісник України від 23.08.2006 – 2006 р., № 32, стор. 453.

Ярина БОГІВ
доктор юридичних наук, доцент кафедри
теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

В основі розвинутого громадянського суспільства, яке здатне ефективно реалізувати принцип народного суверенітету, закладена активна діяльність його інститутів.

Основним інститутом й ознакою громадянського суспільства є громадські об’єднання, правовий статус яких визначається Законом України «Про громадські об’єднання» від 22 березня 2012 р. Відповідно до його статті 1 «громадське об’єднання – це добровільне об’єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Громадське об’єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка»[25].

Вітчизняний науковець О. Ващук розрізняє такі типи громадських організацій: 1) за суб’єктом діяльності: молодіжні, дитячі, жіночі організації, об’єднання ветеранів, спілки роботодавців, підприємців; 2) за сферою суспільного життя, у якій діє відповідна організація: культурні, просвітницькі, спортивні, екологічні, творчі тощо; 3) за типом та напрямом діяльності організації: професійні спілки, благодійні організації, правозахисні, організації національних меншин, громадсько-політичні рухи тощо; 4) за визначенням організаційно-правової форми та її найменуванням: громадський рух, спілка, товариство,

[25] Про громадські об’єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17.

громадський (благодійний) фонд, асоціація, конгрес, громадська (благодійна) установа, благодійна організація[26].

Інший науковець В. Кравчук класифікує громадські організації за значенням у процесі формування громадянського суспільства та конституційної держави: 1) організації, створені для захисту професійних та інших прав громадян: профспілкові, правозахисні та професійні громадські організації; 2) організації, що діють у загальних, суспільно корисних цілях: релігійні, просвітницькі, етнічні та екологічні; 3) організації для задоволення соціальних потреб: благодійні організації і фонди; 4) організації для здійснення переважно особистих інтересів: жіночі, молодіжні, інші громадські організації – спортивні, творчі тощо[27].

Молодіжні громадські організації є важливим інститутом громадянського суспільства, адже є формою прояву соціальної активності молоді нашої держави.

Вітчизняний науковець В. Ковальчук стверджує, що основу у взаємовідносинах громадянського суспільства та органів державної влади становлять громадські організації, які створені для захисту професійних та інших прав громадян[28].

В Україні профспілкові організації – це добровільні незалежні громадські організації, що об'єднують працівників, пов'язаних спільними інтересами за видом їх діяльності у виробничій та соціальній сфері.

Ще одним дієвим інститутом у взаємовідносинах громадянського суспільства та державної влади є правозахисні організації. Як стверджує В. Ковальчук, роль правозахисних організацій у процесі демократичної легітимації важко переоцінити. Вони працюють у багатьох напрямах, з-поміж яких можна виокремити кілька основних: по-перше, захист прав людини в конкретних справах (у разі звернення заявника про надання безкоштовної правової допомоги), складання необхідних документів, представництво інтересів громадян у судових і правоохоронних органах, надання правових консультацій; по-друге, громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами; по-третє, поширення інформації серед населення про права людини та ступінь їх захищеності в державі, правове виховання; по-четверте, проведення громадської експертизи в органах виконавчої влади (цей інститут дієвий під час порушення прав людини органами внутрішніх справ і у кримінально-виконавчих установах); по-п'яте, участь організацій у нормотворчості, зокрема локальній (внесення змін до проєктів регуляторних актів, громадське обговорення); по-шосте, членство організацій у громадських радах при виконавчих органах влади[29].

В умовах розбудови громадянського суспільства на окрему увагу заслуговують правові інститути, які безпосередньо пов'язані з виконанням певних

---

[26] Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2004. С. 18.

[27] Кравчук В. М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2008. С. 9.

[28] Ковальчук В. Б. Правові засади функціонування громадських організацій у процесі становлення громадянського суспільства в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. Вип. 1. С. 17.

[29] Ковальчук В. Б. Правові засади функціонування громадських організацій… С. 20–21.

публічних функцій міжнародного, державного і громадського характеру. Одним з таких інститутів, який репрезентує суспільну думку та впливає на її формування, тим самим відіграє важливу роль у становленні громадянського суспільства й утвердженні демократичних ідеалів, є недержавні засоби масової інформації. Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, яке передбачає вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Важливе місце серед інститутів громадянського суспільства посідають благодійні організації, адже вони відіграють важливу роль у процесі консолідації суспільства та допомозі нужденним. За своєю суттю сучасні українські благодійні організації – це недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», прийнятий 5 липня 2012 р., регламентує, що «благодійна організація – юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим Законом, як основну мету її діяльності»[30].

Ihor ZABOKRYTSKYY
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law,
Constitutional and International Law «Lviv Polytechnic National University»

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION COURT AT THE UKRAINIAN CCI (THE ICAC) AS A VENUE FOR DISPUTES RESOLUTION

In modern world the disputes between subjects from different states are more and more often settled in the international arbitrations. The typical pros of having an international arbitration as a venue for disputes resolution usully include:

- the cost of resolving disputes
- speed and flexibility
- justice and neutrality
- expertise of arbitrators
- finality of decisions
- confidentiality

Of course, there are some cons, which usually include the cost of resolving disputes as well limited opportunity to challenge the decision of the court. However, the positive aspects of having an international arbitration as a venue are usually those that induce the parties to choose such an option.

[30] Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17.

There are different popular arbitration venues in Europe, the most known among them are The Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce (SCC) [1], Vienna International Arbitral Centre [2] and many more.

Among them it's worth noting that International Commercial Arbitration Court at the Ukrainian CCI (the ICAC) [3] is becoming more and more popular. The statistics taken from the official website of the ICAC shows the most important aspects of it's activities (all the pictures are taken from [4].

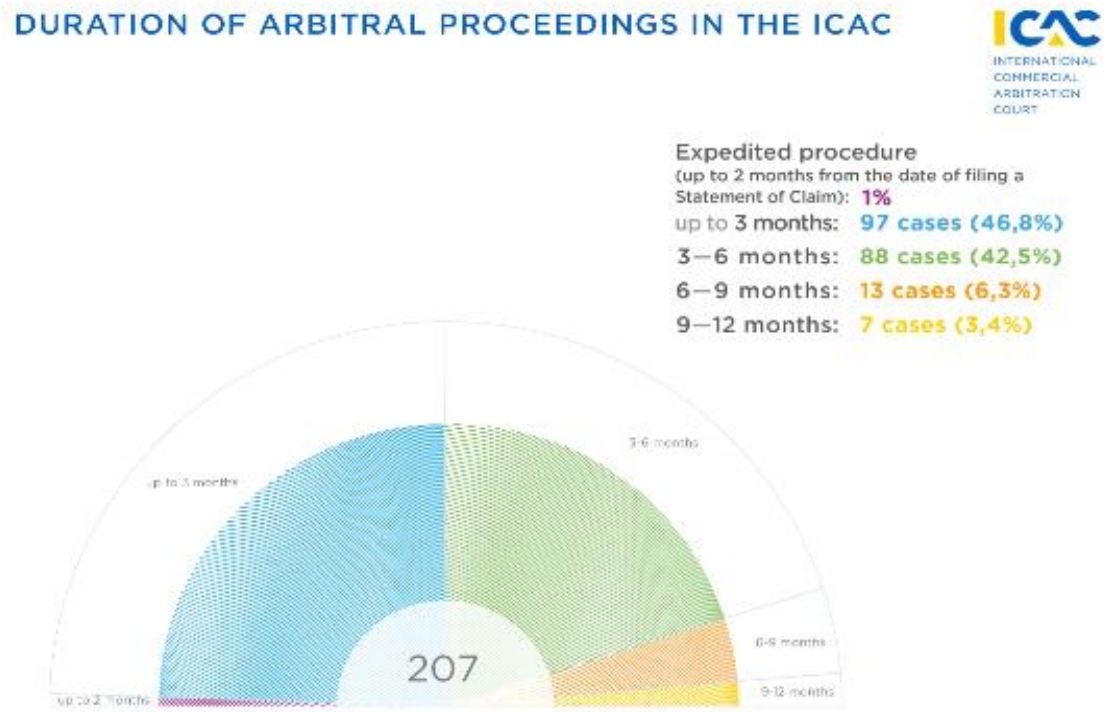

We can see that the duration of arbitral proceedings is very fast, with most of the cases (46.8%) resolved within the time-period of up to 3 months, which allows the Parties to resolve the dispute in a fast and convenient way.

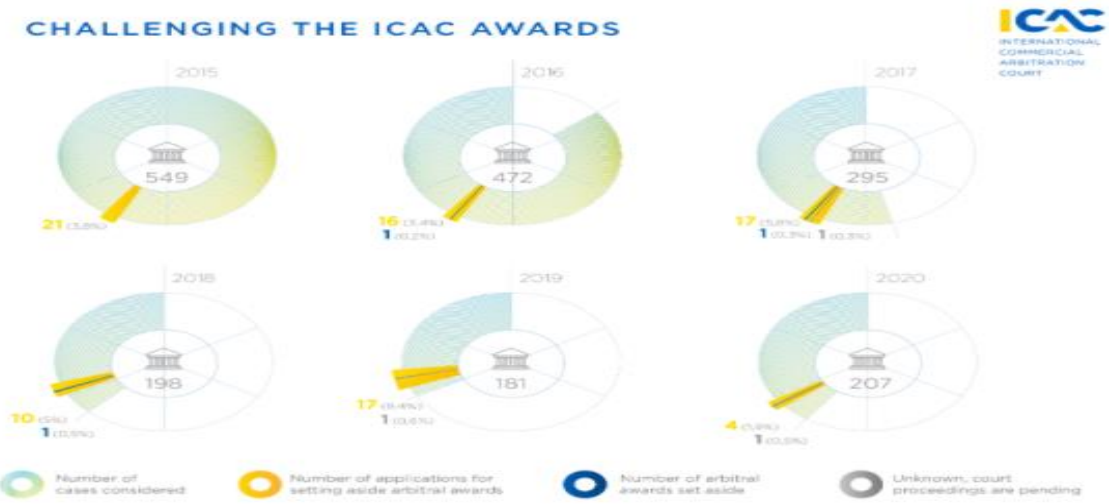

Another important factors – is the number of awards challenged. We can see that only a very limited number of awards have been challenged during the last year. Which is even more important is the number of arbitral awards set aside – only 1 in each of the years

from 2016 to 2020. So, it confirms that the Parties may be sure enough that the arbitral decision is final and binding with limited chances of having it challenged or set aside.

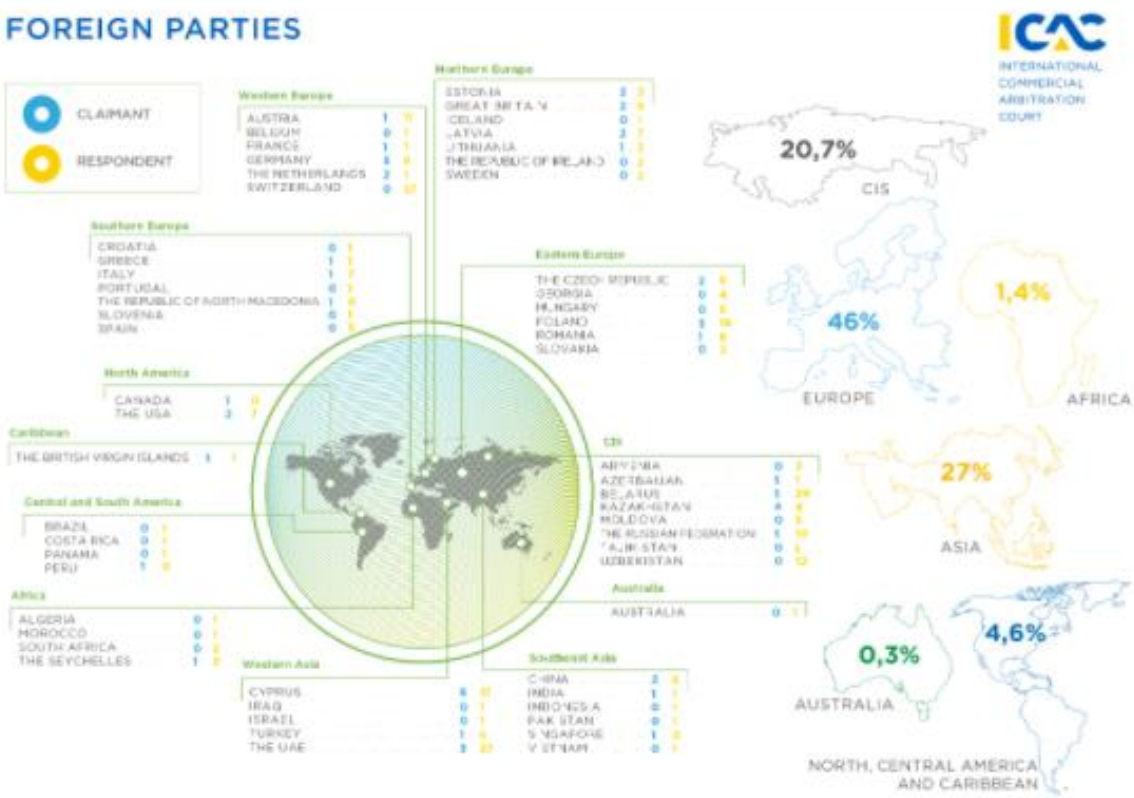

It’s worth also mentioning that a number of foreign parties takes part as either a claimant or respondent, with the majority of them from Europe (46%) as well as from other parts of the world, Asia taking second place (27 %).

Last, but not least, the official web-site of the ICAC provides that fees “in average 3,5 times more competitive than the fee for the similar services of the arbitration institutions in Central and Western Europe” [3].

Of course, there is much more data available on the web-site of ICAC, including information about gender policy, number of arbitrators of the arbitral tribunal in registered and considered cases, date of conclusion of agreements, in respect of which a dispute has arisen, major industries using arbitration as a tool for disputes resolution, origins of the parties by regions of Ukraine, etc [3].

To sum all it up, we can make a conclusion that ICAC is a good, cost-efficeint option for choosing it as a forum for disputes resolution by the Parties in Ukraine conducting international business. From our point of view, the major pros include the following:

- it’s cost-efficient in comparison to other venues in Europe;
- there is a low chance of having an arbitral award challenged and even less chance of having it set aside;
- it operates in a similar way to the international arbitrations in Europe.

REFERENCES

1. The Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce (SCC). URL: https://sccinstitute.com/about-the-scc/
2. Vienna International Arbitral Centre. URL: https://www.viac.eu/en/arbitration
3. International Commercial Arbitration Court at the Ukrainian CCI (the ICAC). URL: https://icac.org.ua/en/pro-icac/
4. Statistics and Practice. The ICAC. URL: https://icac.org.ua/en/statystyka-ta-praktyka/statystyka/

Оксана ДУФЕНЮК
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ІПФПНП
Львівського державного університету внутрішніх справ

ІНСТИТУЦІЙНИЙ БАЛАНС ЯК УМОВА ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Для реалізації прав людини, закріплених у Конституції України та кримінальному процесуальному законодавстві, має функціонувати не тільки правовий, але й інституційний механізм, який дозволяє це право реалізувати, а у випадку порушень захистити/відновити. Іншими словами, якими б якісними не були норми права, якщо не буде якісного інституційного забезпечення, то вони залишаться абстрактними конструкціями, правовим «фантомом», що має мало спільного з практикою кримінального провадження.

Для прикладу, право на справедливий суд потребує створення самого суду як державної інституції, забезпечення її функціонування, налагодження внутрішньої та міжвідомчої взаємодії, укомплектування високопрофесійними фахівцями, визначення норм навантаження, забезпечення безсторонності та незалежності суддів і т.д. Якщо звузити фокус уваги до компонентів права на справедливий суд, то можна визначити більш конкретизовано інституційні механізми його забезпечення. До прикладу, незалежність суду обумовлюється: 1) незалежністю судової влади від органів законодавчої та виконавчої влади; 2) способом призначення на посади суддів; 3) строком виконання ними своїх обов'язків; 4) гарантіями від незаконного звільнення судді з посади; 5) неприпустимістю зміни судових рішень позасудовими способами; 6) наявністю захисту від неправомірного зовнішнього впливу і т. д. [1, с. 5].

Отже, інституційний механізм ґрунтується не тільки на наявності правових приписів, але й на наявності комплексу інших умов (організаційно-технічних, комунікаційних, фінансових, кадрових), що в сукупності дозволяють утворити середовище, в якому стає можливою реалізація прав. Без наявності якісної та дієвої інституційної системи, балансу повноважень та ефективної взаємодії між органами досудового розслідування, прокуратурою, судами та іншими інституціями (органами пробації, експертними установами, центрами безоплатної вторинної правової допомоги і т. д.), неможливо досягнути мети гарантування верховенства права, законності, справедливості кримінального процесу.

Апелюючи до методології відомого інституціоналіста Д. Норта [2, с. 17], можна сформулювати наступні дефініції: *інститути* – це «правила гри» (створені обмежувальні рамки, які організовують взаємовідносини між людьми), *інституції* – це «гравці», а *інституційний механізм* – це розбудована мережа державних інституцій та формальні і неформальні практики їх функціонування та взаємодії. Для ефективної реалізації прав людини у системі кримінальної юстиції вкрай важливою є узгодженість між повноваженнями інституцій, які застосовують заходи кримінальної репресії, та інституціями, які здійснюють нагляд та контроль за цією діяльністю. Це *вертикальна вісь інституційного балансу*. У цій системі орган досудового розслідування не може на власний розсуд обмежувати гарантовані Конституцією права людини, а у випадку такої необхідності, обумовленої потребою розслідування кримінального правопорушення, може тільки ініціювати окремі слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення, негласні слідчі (розшукові) дії, інші визначені законом процесуальні дії перед прокурором, слідчим суддею. Порушення балансу у цій системі приводить до двох варіантів проблемних ситуацій. *Надмірний інституційний контроль* звужує незалежність слідчого, детектива перешкоджає швидкому та оперативному реагуванні на інформацію про кримінальне правопорушення, ускладнює реалізацію завдань кримінального провадження, а інколи взагалі робить неможливим його проведення. Натомість надто *слабкий, формальний контроль* призводить до формального погодження клопотань, «конвеєрного» прийняття процесуальних рішень. Недоліки такого прийняття рішень можна проілюструвати, згадавши відомі «поправки Лозового». Практика досудового розслідування необґрунтовано значно ускладнилася через потребу слідчим звертатися кожного разу за дозволом залучити експертів. Посилення судового контролю у цій сфері мало більше негативного, аніж позитивного ефекту. Оцінивши передумови, дієвість та ефективність передання на розсуд слідчого судді питання призначення експертиз, свого часу О. Калужна слушно резюмувала: *«Такий крок майже ніяк не впливатиме на захист конституційних прав учасників процесу, на запобігання затягуванню строків досудового розслідування, натомість невиправдано розширюватиме межі судового втручання в діяльність органів досудового розслідування та паралізуватиме її»* [3, с. 220]. Невдовзі сказане підтвердила судово-слідча практика.

Горизонтальний вимір інституційного балансу передбачає узгоджену діяльність та взаємодію між різними інституціями, які мають «плаваючий» предмет відання (наприклад, між різними органами досудового розслідування), між інституціями, не пов’язаними відносинами підпорядкування (наприклад, органами досудового розслідування та експертними установами тощо). Прикладами порушення балансу у цій системі є суперечності щодо визначення предметної чи персональної підслідності, затягування процесу передачі кримінальних проваджень властивому суб’єкту на первинному етапі співпраці новоствореного НАБУ та прокуратури [4, с. 177−178]; відсутність повноважень в органів досудового розслідування ініціювати проведення позапланових ревізій та перевірок [5; 6]; відсутність в інституцій процесуальної правоздатності чи дієздатності, або фізична відсутність інституцій, уповноважених на певну діяльність, що мало місце у листопаді 2017 р., коли було припинено повноваження слідчих органів прокуратури, але не сформовано відповідні підрозділи у ДБР. Як наслідок, надалі продовжилась практика розслідувань органами прокуратури кримінальних проваджень, підслідних

ДБР, що стало приводом для дискусій, адже отримання доказів у спосіб, який суперечить нормам законодавства, приводить до визнання таких доказів недопустимими в суді [7, с. 39; 8, с. 271−272].

Звісно, справедливо буде зазначити, що вагома частина проблем в інституційному балансі є наслідком хиб у чинному законодавстві. Однак не все так однозначно. Не менш вагомими чинниками, які можуть породжувати дисбаланс в інституційному механізмі є, *по-перше,* затягування та надмірна політизація процесу створення та діяльності інституцій. До прикладу, про надмірну політизацію прокуратури писали Л. Грицаєнко, Є. Невмержицький [9, с. 366], Є. Вандін [10, с. 178], а О. Ільченко та В. Проценко переконані, що функціонування ДБР затягувалося штучно [11, с. 45].

По-друге, причиною порушення інституційної рівноваги може бути внутрішня надмірно ускладнена структура органів, що сприяє бюрократизації кримінального провадження та знижує ефективність прийняття рішень. Прикладом може слугувати невтілена у практику ідея підпорядкованості кожного підрозділу детективів НАБУ конкретному підрозділу САП [12, с. 26]. Ще більш репрезентативним прикладом є назва посади детектива НАБУ: *«детектив Національного бюро другого відділу детективів другого підрозділу детективів головного підрозділу детективів».* На думку фахівців, такий підхід до внутрішньої побудови інституції створює зайві перешкоди для розслідування внаслідок необхідності погодження детективами своїх рішень у низки (інколи до п’яти) керівників [12, с. 35].

По-третє, ще одним чинником є неформальні практики, які утворюються на рівні внутрішньої та міжвідомчої взаємодії. Безумовно, такі практики не завжди мають негативний характер і можуть полягати у неформальному погодженні в інституційному трикутнику «орган досудового розслідування – прокурор – слідчий суддя» певних механізмів реалізації повноважень в рамках кримінальних проваджень. Однак ті неформальні практики, які таки є негативними (корупційні практики, упередженість, боротьба за «зони впливу» тощо), руйнують інституційний баланс, що має наслідком неможливість реалізації повною мірою завдань кримінального провадження, порушення прав людини, що стала учасником кримінально-процесуальних відносин.

Підсумуємо сказане. Національна правова система є показником сталого економічного, політичного, соціального, морального, правового розвитку кожної держави, а, головне – досягнутого рівня захисту прав, свобод та законних інтересів Людини [13, с. 8]. В Україні проведення реформ часто нагадує процес, коли за влучним висловом одного з зарубіжних правників «Громаді бракувало архітектора із загальним баченням будівлі, яка була побудована за допомогою послідовних прибудов» [14, с. 387]. Тож зовсім не дивує ситуація, коли порушення інституційного балансу чи то під впливом недолугого законодавства, чи то з причин зловживань окремих осіб, чи інших причин, у підсумку знижує довіру до державних інституцій, сприяє поширенню переконань про їх неефективність, підвищує у суспільстві градус напруги та незадоволеності правоохоронною та судовою системою, провокує чергову «кризу справедливості». Втім без проведення якісних інституційних реформ зменшити прірву між очікуваннями суспільства та реальною практикою, гарантувати дотримання прав людини у сфері кримінальної юстиції неможливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорецький М., Гриценко С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 91. С. 4−8.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. Мильнера. Москва: Фонд экономической книги Начала, 1997. 180 с.
3. Калужна О. Чи не (за) багато політики, (за) мало права у підходах до передання на вирішення слідчого судді питання про залучення експерта на стадії досудового розслідування? (за законом № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 року). *Право і суспільство*. 2018. № 2 (2). С. 211−222.
4. Городецька М. До питання помилковості визначення предмету відання на досудовому розслідуванні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 3 (31). С. 177− 181.
5. Цивінський О.І., Дуфенюк О. М. Проблемні питання судово-економічної експертизи у кримінальному провадженні. *Підприємство, господарство і право.* 2021. № 2. С. 291−295.
6. Цивінський О. І., Дуфенюк О. М. Оптимізація проведення позапланових ревізій, перевірок та призначення економічних експертиз у кримінальному провадженні. *Підприємство, господарство і право.* 2021. № 3. С. 276−283.
7. Погорецький М. А., Старенький М. С. Повноваження слідчих органів Державного бюро розслідувань: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 48−32.
8. Торбас О. Особливості визначення підслідності ДБР у кримінальному провадженні. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.). Одеса: Юридична література, 2018. С. 269−272.
9. Грицаєнко Л. Р., Невмержицький Є. В. Реформування інституту прокуратури в Україні: два кроки вперед чи три назад? *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 364–367.
10. Вандін Є. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2017. 207 с.
11. Ільченко О. В., Проценко В. А. Проблеми розслідувань кримінальних проваджень віднесених до підслідності державного бюро розслідувань. *Правові горизонти*. 2018. № 12 (25). С. 42−47.
12. Роль процесуального керівника – прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури на досудовій стадії процесу: звіт за результатами досліджень / кол. авт. Ю. Бєлоусов, В. Венгер, А. Орлеан, В. Яворська. Київ: Експертний центр з прав людини, Міжнародний фонд «Відродження», 2018. 141 с.
13. Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М. До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 5−12.
14. Jacqué J.-P. The principle of institutional balance. *CML Rev*. 2004. 41. P. 383–391.

Дмитро СКОВРОНСЬКИЙ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ГЕНДЕРНА ІДЕОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ І СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

Довгий час соціальна філософія і психологія практично не враховували вплив соціальної статі (гендера) на соціалізацію особистості в соціальних інститутах, можливо, в силу пріоритету в суспільстві класових та політико-ідеологічних проблем. Однак стать людини, супроводжувана запропонованими їй соціальними ролями і нормами, а також відповідними очікуваннями оточуючих, визначала певні рамки і напрямки соціалізації, часто істотно обмежуючи як можливості задоволення потреб, так і можливості розвитку особистості, а також її сприйняття оточуючими людьми.

Дискусії про права і становище жінки в суспільстві вже не одне десятиліття виникають у всьому світі, а в останні роки розгорнулися і в нашій країні. В значній мірі це було обумовлено тим, що, як показують статистичні дані і результати соціально-філософських досліджень, економічні перетворення останнього десятиліття мали важкі соціальні наслідки для всього населення України і найболючіше вдарили саме по жінках. Це проявляється і в домінуванні жіночого безробіття, і в обмеженому доступі до хорошої роботи, якісної освіти, влади, участі в політичному і соціальному житті, якісному дозвіллю, і в загрозі їх безпеці і здоров'ю.

Гендерна рівність є однією з умов забезпечення суспільного розвитку. Одночасно з цим правнича спільнота відіграє важливу роль в усуненні конкретних проявів несправедливості, які можуть бути викликані соціально-економічними, політичними, культурними чи іншими факторами [1, с. 5].

Як зазначає Т. І. Фулей, забезпечення ґендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків і жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень, подолання дискримінації в усіх її формах та проявах перебуває у тісному зв'язку з поліпшенням якості людського життя, протистоянням сучасним викликам, сприянням розвитку соціальної та юридичної справедливості у контексті реформуванні ринку праці тощо [2, с. 17].

Конструювання гендера в процесі соціалізації здійснюється в основних соціальних інститутах суспільства через наслідування, освоєння, спільну діяльність. Це відбувається в сім'ї, освітніх та релігійних установах, трудових колективах тощо. Соціальні інститути передають з покоління в покоління вже сформульовані у культурі уявлення про те, як слід поводитися хлопчикові і дівчинці, юнакові і дівчині, якими особистісними якостями повинні володіти чоловіки і жінки, і цей процес називається гендерної соціалізацією.

Гендерна соціалізація особистості відбувається на різних рівнях: рівні суспільства в цілому (макрорівень), рівні соціальних груп та інститутів (середній рівень) і рівні особистості (мікрорівень).

На макрорівні структура того чи іншого суспільства пропонує і навіть «нав'язує» чоловікам і жінкам типові для їх статі види діяльності, соціальні статуси, масові уявлення.

Ще з давніх-давен, як уже зазначалося вище, в більшості культур закріпилося стереотипне уявлення про те, якими мають бути чоловічі і жіночі ролі: жінці нав'язувалися такі якості як слабкість, покірність, залежність, а чоловікові – сила, рішучість, наполегливість. Але це стереотипне мислення поступово і при певних умовах долається, і в цьому вбачається закономірний характер і провідні тенденції розвитку гендерних відносин в сучасному суспільстві.

Взаємодіючи в певній малій групі, наприклад, в сім'ї, через спілкування і спільну діяльність з іншими людьми особистість засвоює певні соціальні норми і установки, що стосуються поведінки чоловіків і жінок. Наприклад, хлопчики, виховані в сім'ях військових, швидше за все, будуть мати більш жорсткі і традиційні уявлення про рольові стосунки чоловіків та жінок, а в сім'ях артистів, вчених – менш жорсткі.

На мікрорівні (або індивідуальному рівні) гендерна роль є сукупним результатом особливостей самої особистості, її усвідомлених або неусвідомлених установок, стереотипів, життєвого досвіду. Зріла особистість, що усвідомлює свої індивідуальні особливості, вже може відходити від приписаних в дитинстві стереотипів і створювати свої моделі поведінки.

Таким чином, гендерний підхід повинен враховувати культурні і соціальні значення, які суспільство надає біологічним відмінностям між статями. В його основі лежить три важливі теоретичні точки зору: по-перше, знання в суспільстві соціально конструюється, по-друге, знання виникає з досвіду і особливостей життя людей і, по-третє, знання впроваджено в соціально-ідеологічні системи. Тобто знання не є «чистим продуктом», воно часто виникає для того, щоб зміцнити системи вірувань, які підтримують існуючий соціальний устрій.

Для розгляду основних тенденцій розвитку гендерних відносин в інформаційному суспільстві необхідно визначити зміст поняття «гендерна ідеологія», оскільки саме через аналіз змісту базових ідеологічних гендерних концептів-уявлень можна зрозуміти специфіку відносин, реалізованих державою по відношенню до чоловіків і жінок як соціальних спільнот. Іншими словами, гендерну ідеологію можна визначити, як узгоджену систему поглядів і уявлень про соціальний статус і зміст ролей чоловіків і жінок, які вони повинні виконувати як члени суспільства.

Отже, гендерна ідеологія – це механізм соціальної організації і підтримки встановлених моделей відносин між статями.

Гендерна ідеологія традиційного типу за своїм смисловим вмістом співвідноситься з таким поняттям як «патріархальна ідеологія». Таким чином, патріархат – одне з ключових понять в теорії гендерних досліджень. У «Словнику гендерних термінів» категорія «патріархат» визначається як узаконена система відносин між чоловіками і жінками [3]. Поділ праці між ними збудовано за принципом взаємодоповнюваності, але взаємодоповнюваності зовсім рівноцінних ролей. Тут у сферу чоловічих інтересів входить зовнішній світ, культура, творчість, прагнення до панування. Жінці залишається будинок, обов'язки по догляду за членами сім'ї, а й в будинку вона істота підпорядкована. Ієрархія чоловічої та

жіночої ролей фіксується абсолютно чітко: він – суб'єкт владних відносин, вона – об'єкт його влади.

Гендерна ідеологія знаходить відображення в соціальній політиці, яка проводиться державою по відношенню до жінок і чоловіків як соціальних груп; дана політика формує правовий і соціальний статус цих груп, регламентує їх взаємини з суспільством. Тому, розкриваючи зміст соціальної політики, спрямованої на гендерні групи, ми можемо краще зрозуміти суть гендерної ідеології.

Що стосується гендерних відносин між державою і гендерними групами, то вони знаходять вираз у формі гендерних контрактів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уварова О. О. Права жінок і гендерна рівність: навчальний посібник. Київ, 2018. 204 с.

2. Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. Київ: ВАІТЕ, 2016. 180 с.

3. Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. М.: Информация XXI век, 2002. 256 с.

Майя ПИВОВАР
доктор філософії, асистент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВІ ЦІННОСТІ В УКРАЇНІ ЯК СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Кожна незалежна держава є результатом надбання суспільством ціннісної правової свідомості своїми громадянами, без якої вона не може функціонувати. Відомі науковці Ф. М. Раянов та А. Ш. Гардінов виокремлюють подібне ціннісне розуміння держави. Так, у сучасних умовах, вважають автори, на основі узагальнення усієї багатоманітності форм держав виокремлюють наукову концепцію сутності держави, яка випливає із таких основних положень: 1) держава – об'єктивно необхідна реальність; 2) держава не просто необхідна реальність та потреба, але і цінність, хоч держава і не благо для народу у прямому значенні, а тягар, але це необхідний тягар; 3) держава є необхідною для обслуговування інтересів суспільства, саме в цьому має прояв її сутність та соціальне призначення. Вона має виражати інтереси усього суспільства та обслуговувати усе суспільство, оптимально керувати ним; 4) необхідно постійно шукати шляхи та напрямки удосконалення діяльності держави та узагальнювати усе позитивне у функціонуванні держав світу, при цьому загальна державознавча наукова думка має знаходитись у пошуку оптимальних моделей державності [1, с. 3, 7].

Державу слід виокремлювати як цінність «для інших» (держава як форма політичної організації суспільства, високорозвиненого у технологічному, соціальному, культурному, політичному відношеннях) – на цій стадії держава створює умови для належного функціонування усієї сукупності соціальних систем і

підсистем, гарантує формально рівні можливості для розвитку кожної окремої особи як самодостатньої цінності [2, с. 18].

Цілком є обґрунтована позиція, що держава містить в собі певне ціннісне навантаження. Це означає, що на неї покладається чіткий конституційний обов'язок щодо забезпечення функціонування сучасної демократичної української держави. Із цього приводу О. В. Лемак та В. В. Лемак зазначають, що формування нової реальності, позначуваної як «сучасна держава», нерозривно пов'язано з оновленням розуміння її ефективного функціонування [3, с. 108]. Саме функції держави є тією категорію, яка покликана визначати її призначення, яке, до речі, змінюється у залежності від історичного періоду та умов розвитку будь-якої державності.

Беззаперечно, будь-яка держава повинна представляти інтереси свого народу та реалізувати її соціальне призначення. Згідно із ст. 3 Конституції України передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність [4]. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Згідно із Законом України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" держава слугує свободі людини як вищій цінності суспільства. Також вона забезпечує організацію суспільного життя на принципах права та сприяє стабільності правової системи, що є вкрай необхідним для розвитку демократичних трансформацій в Україні.

Можна дійти висновку, що для нашої держави найвищою соціальною цінністю є людина незалежно від статі, ознаками раси, кольору шкіри, етнічного та соціального походження чи соціального статусу в державі. Держава не просто проголошує будь-які цінності, але й надає їм нормативного характеру, ставить їх у більш привілейоване становище, ніж усі інші ідеологічні системи. Державна ідеологія полягає в тому, що вона з безлічі існуючих у даному суспільстві підтримується й охороняється державою. Державна ідеологія може й не мати офіційного характеру, існуючи паралельно з іншими ціннісними системами. Лише справжня демократична держава може лояльно ставитися тільки до тих ідеологічних цінностей, які не суперечать офіційно визнаним. Вона є неодмінною ознакою сучасної державності, яка завжди передбачає наявність якихось ідеологем, що обґрунтовують базові цінності і цілі суспільства та держави. Зазначена функція являє собою розробку й реалізацію певних ідеалів у тій чи іншій сфері державної діяльності [5, с. 14].

Саме в контексті зміцнення української державності, виникає низка політичних, економічних та соціальних проблем. Ці чинники є невід'ємними елементами для встановлення в Україні справжніх демократичних процесів. Для повного утвердження в Україні демократично-правового суспільства та його інститутів, важливим фактором при цьому є повноцінне закріплення європейських міжнародно-правових стандартів. Станом на сьогодні, бачимо, що євроінтеграційні процеси відбуваються вкрай повільно. Однак, найголовніше для України є те, що ми не зупиняємось на шляху євроінтеграційного вектору розвитку нашої держави.

Особливостями українського суспільства стосовно сприйняття європейських цінностей зумовлені його історичним досвідом і традиціями, а також політичними, економічними, соціальними та культурними суспільними правовідносинами.

Формування у громадян України нової світоглядно-ціннісної системи пов'язано з апелюванням до перевірених часом базових європейських цінностей як основи соціональної політики, а також структурними змінами у суспільстві.

За таких умов завданням державної політики має стати вплив на формування системи світоглядно-ціннісних орієнтацій суспільства та кожного індивіда через задіяння всіх соціальних інститутів, виходячи з потреби переосмислення цінностей, аналізу європейського досвіду, подолання патерналістського соціокультурного генотипу і, врешті, формування власного бачення майбутнього і соціально активної моделі поведінки у кожного громадянина України. Підставами для вибору базових соціальних інститутів, що впливають на формування свідомісно-ціннісних орієнтацій суспільства, є фундаментальні потреби людини і спільні цілі, які ефективно та системно задовольняються цими інститутами, зокрема потреби в безпеці, захисті життя та благополуччя, соціальній злагоді та справедливості, належному рівні якості життя, соціалізації та самореалізації, духовності та культурі тощо. Насамперед йдеться про комплекс соціальних інститутів, зокрема інститут політики, безпеки, економіки, освіти, культури, сім'ї, інформації, релігії тощо, з підвищенням ефективності регулятивної функції держави [6].

Важливою категорією в Україні в контексті цінностей українського суспільства ряд вчених вважають, що це повинен стати саме "демократичний соціалізм", що полягає у поєднанню лібералізму і соціалізму. Вона акцентує увагу на розвиток прав людини, соціального захисту населення та визнанні стратегічної ролі держави у соціальній сфері. Слід відзначити, що європейські країни спромоглися побудувати громадянське суспільство. В Україні демократичні перетворення необхідні і вони повністю відповідають потребам та інтересам національного соціуму. Нагальність у трансформаційних процесах українського народу є важливим аби не відставати від розвитку європейської спільноти. Такі цінності як: верховенство права, солідарність, миролюбство і відповідальність становлять європейськоконтинентальну модель яку слід застосувати на практиці в Україні. Сьогодні, проблема нівелювання національних, етнічних, культурних, регіональних та соціальних відносин суперечать справжнім аксіологічним цінностям. Потрібно пам'ятати, що в центрі аксіосфери сучасної держави знаходиться саме людина та її права. Саме тому, формування державних соціальних стандартів і нормативів повинне здійснюватись за такими принципами: законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів; соціального партнерства; гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Раянов Ф. М. Размышления о государстве. Критический анализ К. Ф. Загоруйко / Ф. М. Раянов, А. Ш. Гардинов. *Реферативный журнал. Государство и право*. – 1996. – С. 3–7.

2. Лобода Ю. П. Цінність держави як її соціальна сутність (теоретикометодологічні аспекти дослідження): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеса, 2001. – 20 с.

3. Лемак В., Лемак О. Функції сучасної держави: новий зміст в умовах глобалізації. *Публічне право*. – 2011. – С. 108–115.

4. Конституція України: Конституція. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30 зі змінами. Ст. 3 (зі змінами).

5. Вітвіцький С. С. Державний та громадський контроль в умовах розвитку громадянського суспільства: питання взаємозв'язку та взаємообумовленості. *Філософія права*. – 2013. – № 3. – С. 88–92.
6. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626
7. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text

Інна ПОСТОРОНКО
аспірантка Інституту законодавства Верховної Ради України

ПИТАННЯ СТАТУСНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В МУНІЦИПАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ – ПРОСТОРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

1. Процеси становлення і розвитку демократичної правової державності в Україні супроводжуються могутніми процесами конституювання та структуризації публічної влади, що в зазначених умовах поділяється на два рівні – публічну державну та публічну самоврядну (муніципальну) владу (див. ст. 5 Конституції України 1996 року [1]), що суттєво посилює процеси децентралізації повноважень публічної державної влади та передачі їх на рівень публічної самоврядної (муніципальної) влади, що фактично детермінує створення та розвиток муніципального простору – простору місцевого самоврядування (далі – МСВ), я якому функціонує система його суб'єктів та органів, первинним з яких виступає територіальна громада (далі – ТГ).

Особливістю територіального простору МСВ виступає, насамперед, те, що саме в ньому реалізується сфера локальної демократії, що базується на самоконтекстуалізації, самоорганізації, самодіяльності, самовизначенні, самоідентифікації, самотехнологізації людей, що можуть вільно самостійно або за допомогою органів МСВ (далі – ОМСВ) вирішувати питання місцевого значення на основі Конституції та законів держави. Такі питання місцевого значення не є самоціллю, вони носять об'єктивний характер, бо їх вирішення торкається екзистенційних питань існування і функціонування людини в межах територіальної людської спільноти – ТГ, з метою реалізації конкретних форм життєдіяльності в процесі реалізації свого життєвого циклу. Отже, правовий статус людини напряму забезпечує для неї відповідний безпековий статус в контексті розуміння, використання та реалізації нею відповідних конституційних прав, свобод і обов'язків, що визнані та легалізовані державою, а також легітимовані соціумом, включаючи і локальний соціум – простір МСВ.

Звідси можна стверджувати про наявність людиноцентристської складової простору МСВ – муніципального простору, який з аксіологічної (ціннісної) точки зору, крім нормативних настанов щодо організаційної та організаційно-правової діяльності органів публічної влади – публічної державної, що фактично формує, наповнює та легалізує цей простір, та публічної самоврядної (муніципальної) влади, що формує систему органів та суб'єктів МСВ, прообрази муніципально-правових

відносин, встановлює та закріплює суб'єктивні права, законні інтереси мешканців певної території, а також містить систему процесуально-правових та технологічних засобів та процедур, за допомогою яких здійснюється управління цими територіями з дотриманням прав та свобод людини.

Звідси, з одного боку, муніципальний простір – простір МСВ відіграє основоположну роль для фізичного існування та функціонування людини та її асоціацій, а з іншого – те, що саме в його межах люди продукують та реалізують свої багаточисельні інтереси, що проявляються та реалізуються у формі відповідних прав, свобод і обов'язків, що визнані державою та закріплені в її Конституції та законодавстві. Отже, можна стверджувати, що саме муніципальний простір – простір МСВ, – виступає природною сферою виникнення та реалізації відповідних прав, свобод і обов'язків людини, а саме її конституційно-правового статусу, який трансформується на рівні МСВ в муніципально-правовий статус, забезпечуючи не тільки формування локальної системи захисту прав людини через відповідну діяльність ОМСВ на основі їх компетенційної бази, – що є адекватною в контексті реалізації зазначених прав, свобод і обов'язків, а і створюючи відповідну безпекову систему існування та функціонування людини, її груп, всієї ТГ в умовах МСВ [2, с. 100–101; 3].

2. Наведена безпекова система існування та функціонування людини, її груп, всієї ТГ в умовах МСВ базується насамперед на розумінні правового статусу людини (особистості). В контексті нашого дослідження, на нашу думку, доцільно використовувати підхід, заснований на включенні до поняття правового статусу лише двох елементів – прав і обов'язків. Водночас, низка інших додаткових елементів, що допомагають ідентифікувати такий статус, також можуть бути застосованими, якщо вважати їх або передумовами правового статусу, «предстатусними» елементами (громадянство, загальна правоздатність), або «післястатусними» елементами – елементами, вторинними щодо основних (наприклад, юридична відповідальність є вторинною щодо обов'язків), або взагалі категоріями, що виходять далеко за межі правового статусу (наприклад юридичні гарантії). Вважаємо, що такий підхід не стільки приблизить нас до визначення «предстатусних» та «післястатусних» елементів, що зазвичай пропонується включати до поняття «правове становище особи» [4, с. 92–93], скільки буде сприяти більш широкому розумінню потенціалу простору МСВ, бо наведені елементи реалізуються в його межах.

Отже, враховуючи наведені настанови, важливою особливістю статусної безпеки людини в муніципальному просторі виступає:

- її можливість в межах ТГ та в умовах МСВ продукувати свої інтенції, устремління, потреби, інтереси екзистенційного характеру, формувати на їх основі свої атитюди та реалізовувати їх (суб'єктно-об'єктна ознака. – Авт.);
- її можливість здійснити в межах ТГ та в умовах МСВ свою соціалізацію, включаючи і найважливішу – правову її форму (ознака соціалізації. – Авт.);
- її можливість сформувати в межах ТГ та в умовах МСВ свій габітус, завдяки накопичення соціального досвіду в межах ТГ та в умовах МСВ (габітусно-праксеологічна ознака. – Авт.);
- її можливість в межах ТГ та в умовах МСВ виконувати відповідні рольові позиції, що відповідають її основоположним соціально-нормативним позиціям і

функціям в локальному соціумі (член родини, член трудового колективу, платник податків та зборів, користувач муніципальними послугами тощо) (муніципально-рольова ознака. – Авт.);

- можливість в межах ТГ та в умовах МСВ визначати свої повсякденні та перспективні діяльнісно-поведінкові настанови (функціонально-поведінкова ознака. – Авт.);

- можливість в межах ТГ та в умовах МСВ впливати на процес формування публічної влади та її реалізації завдяки безпосередньої участі у виборчих процесах та здійсненні громадянського контролю (публічно-установча ознака. – Авт.);

- можливість визначити в рамках ТГ та в умовах МСВ свій індивідуальний правовий статус та сформувати його відповідно до своєї системи інтересів (індивідуально-статусна ознака. – Авт.);

- можливість визначити в рамках ТГ та в умовах МСВ свій індивідуальний правовий статус, незалежно від свого правового стану (громадянство, іноземство, біженство) та сформувати і реалізовувати його відповідно до своєї системи інтересів та на основі національного права держави перебування (див. ст. 26 Конституції України) (індивідуально-станова ознака. – Авт.);

- можливість впливати в межах ТГ та в умовах МСВ на формування групового (громадські об’єднання, інституції громадянського суспільства тощо) або колективного (ТГ) правового статусу (загально-статусна ознака. – Авт.).

На нашу думку, наведені характерологічні ознаки муніципального простору, у підсумку, надають можливість людині здійснювати свій життєвий цикл та реалізувати його телеологічні настанови, одночасно вирішуючи глобальне завдання щодо продовження існування та функціонування людської цивілізації.

3. Саме в контексті вирішення останнього завдання щодо продовження існування та функціонування людської цивілізації, – простір МСВ – муніципальний простір – впевнено та обґрунтовано вторгається в національні та глобальну системи безпеки в контексті збереження міжнародного миру та національної і міжнародної безпеки, суворого дотримання екологічних стандартів, формування засад демократичної правової державності та демократичного врядування, визнання та реалізації основоположних прав і свобод людини. Більш того, саме простір МСВ – муніципальний простір фактично детермінує відповідні та необхідні зміни в національному законодавстві та міжнародному договірному праві через формулювання колективної позиції з найважливіших проблем існування держави та міжнародної спільноти держав та донесення її до зазначених рівнів управління завдяки відповідної системи комунікацій.

Наведені процеси сприяють формуванню глобалістського потенціалу ТГ та МСВ [5, с. 79–85], що своєю чергою знаходить свій прояв у взаємному впливі глобалізаційних тенденцій безпосередньо на існування та розвиток ТГ, а також впливі ТГ на феноменологію глобалізації в контексті впливу на можливу трансформацію її ідентифікаційних настанов.

4. Взаємодія простору МСВ – муніципального простору з регіональним, національним та міжнародним правовим простором реалізується, насамперед через призму реалізації безпекових питань (індивідуальних, групових, колективних, з вікових, статевих, професійних, релігійних, культурологічних, економічних, епідеміологічних тощо) – яскравим прикладом тут виступає локально-національно та

міжнародна багаторівнева та поліпредметна взаємодія наведених акторів (ТГ, ОМСВ, національні уряди, міжнародні інституції, ООН) в рамках боротьби з пандемією COVID-19.

У функціональному аспекті така взаємодія простору МСВ – муніципального простору в профільному контексті з іншими безпековими системами реалізується:

а) на основі виникнення широкого кола локально-національних, локально-міжнародних та національно-міжнародних зв'язків вертикально-горизонтального характеру (структурологічна ознака. – Авт.),

б) що ініціюються, формуються, реалізуються широким колом уповноважених суб'єктів (муніципальних, державних, міжнародних) (технологічно-процесуальна ознака. – Авт.),

в) завдяки нормативно-законодавчим настановам національного права та нормам міжнародного договірного права (нормативно-договірна ознака. – Авт.),

г) в контексті виконання зазначеними суб'єктами своїх конституційно-правових або міжнародно-правових зобов'язань (облігаторна ознака. – Авт.),

д) у відповідних організаційних та організаційно-правових формах (організаційно-правова ознака. – Авт.),

е) з метою виконання державами своїх міжнародно-правових зобов'язань в сфері супроводження та забезпечення реалізації прав, свобод і обов'язків людини (особистості) в контексті реалізації її безпеки в процесі функціонування на території патримоніальної держави або держави перебування (телеологічна ознака. – Авт.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава: зб. наук. праць.* Одеса, 1997. С. 96–101.

3. Кофман Б. Я. Роль конституційного права в забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина в умовах глобалізації: питання теорії та практики: монографія/ Інститут законодавства Верховної Ради України / за ред. М. О. Баймуратова. К.: Вид-во «Людмила», 2019. 355 с.

4. Права человека: учеб. для вузов / отв. ред. д-р юрид. наук Е. А. Лукашева. М.: НОРМА-ІНФРА-М, 1999. 568 с.

5. Бобровник Д. О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 2. С. 79–85.

Анастасія БАРАН
кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

В'ячеслав ГАНИК
студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

СТАБІЛЬНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА. ДОСВІД КРАЇН ЗАГАЛЬНОГО ТА КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА

Закріплення в Конституції України європейської ідентичності Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну правову державу, неможливе без стабільності держави. В свою чергу стабільна держава характеризується стабільним законом, невід'ємною частиною якого є законодавча техніка. В цьому аспекті доцільно розглянути особливості регулювання законодавчої техніки як фактору стабільного закону в країнах загального та континентального права.

В Україні, як і в більшості європейських держав (ФРН, Франція, Швейцарія, і ін.), кодекси будуються по пандектній системі, тобто складаються з Загальної та Особливої частин, які, в свою чергу, розділені на глави. У Загальній частині проголошуються загальні та галузеві принципи права, встановлюються правила дії норм у часі, у просторі і по колу осіб, даються дефініції правових понять. В Особливій частині міститься детальна регламентація окремих правових інститутів.

На відміну від України в європейських країнах, що належать до романо-германської правової сім'ї кількість кодексів більше, що свідчить про іншу оцінку законодавцем ступеня важливості деяких суспільних відносин. Так, наприклад, у Франції прийняті Кодекс про охорону здоров'я, Кодекс про освіту, Виборчий кодекс і ін. Примітно, що правила дорожнього руху в Україні регулюються ПДР, затвердженими постановою уряду. У той час як у Франції дані відношення регулюються Дорожнім кодексом.

Зрозуміло, є і виключення. Зокрема, сімейні відносини регламентуються в Україні Сімейним кодексом. У Франції цей кодекс відсутній, оскільки традиційно ці відносини регулюються Французьким Цивільним кодексом.

Друга особливість кодексів європейських країн романо-германської правової системи, полягає в тому, що в їх статтях, як правило, присутні всі елементи структури правової норми (гіпотеза, диспозиція і санкція). Продовжуючи вищевказані приклади, відзначимо, що у Франції не тільки права і обов'язки, а й відповідальність лікаря регламентована в Кодексі про охорону здоров'я, санкції за порушення ПДР згруповані в Дорожньому кодексі, а відповідальність викладача чітко прописана в Кодексі про освіту.

В цілому, для законодавчих актів романо-германської правової сім'ї характерний абстрактний (а не казуїстичний) спосіб викладу правового матеріалу, наявність чітких дефініцій основних юридичних категорій, високий рівень системного викладу правових норм.

Незважаючи на загальні риси романо-германських кодексів, Д. В. Чухвічев пропонує розрізняти французьку і німецьку методики кодифікації. Відповідно до французького підходу в кодексі закріплюються конкретні приписи, що містять строго певні моделі поведінки. При цьому статті кодексу повинні бути написані простою, чіткою мовою, зрозумілою обивателю. При тлумаченні кодексів використовуються переважно лінгвістичний і логічний методи тлумачення, доступні всім індивідам, що володіє мовою, і які не потребують спеціальної правової підготовки [1, с. 354].

Німецька методика кодифікації має спрямованість на абстрактне доктринальне формулювання правових приписів. Вважається, що кодекс – є форма нормативно-правового вираження юридичних концепцій, тому доктринальне тлумачення статей кодексу вважається пріоритетним [1, с. 377].

У Швейцарії питання законодавчої техніки розроблені на високому теоретичному та практичному рівні. Так, Федеральної канцелярією Швейцарії в 2003 р було підготовлено і опубліковано оновлене видання Директив по законодавчій техніці (ДТЗ) [2]. Вони встановлюють правила щодо оформлення та структури актів федерального законодавства з метою забезпечення їх однаковості і послідовності. Дія ДТЗ поширюється на всі органи федеральної влади: Федеральні Збори, Федеральна Рада, Федеральне Управління, Федеральні суди. Крім того, Директиви служать керівництвом для організацій і осіб публічного і приватного права, які виконують управлінські функції.

Цікавий досвід Швейцарії у вирішенні «лінгвістичної проблеми». Як відомо Швейцарія є конфедерацією, яка об'єднує 50 кантонів, жителі яких говорять на різних мовах. З метою подолання «мовного бар'єру» при прийнятті та обговоренні законопроектів здійснюється наступне: призначаються кілька доповідачів від кожної лінгвістичної групи; в Парламенті функціонують постійні спеціалізовані комісії, що формуються з урахуванням мовної ознаки; опублікування прийнятого законодавчого акта здійснюється на всіх офіційних мовах і т. д. [3, с. 8].

В цілому, законодавство Швейцарії можна вважити одним із найбільш стабільних і постійних. В силу об'єктивних причин всі закони застарівають. У Швейцарії швидше вносять зміни в застарілі закони, ніж їх скасовують, що дозволяє формувати у громадян повагу до закону, зберігати законодавчу спадкоємність і послідовність, а також підтримувати «розумну економію» (підготовка нового закону вимагає великих фінансових, науково-дослідних витрат, ніж удосконалення застарілого законодавства).

Для американської системи характерне таке ж тлумачення закону як і в континентальній правовій традиції, але тут також допускається наявність приватних статутів (private statutes), які, по суті, містять індивідуальні положення, але не дивлячись на це вважаються нормативними. Всі інші статути, які стосуються «суспільства в цілому» і носять загальнообов'язковий характер, називаються загальними («публічними») законами («piblic statutes»), незалежно від того, чи виражають вони власне публічні (державні) або приватні інтереси [4, с. 136].

Специфічний спосіб мислення американського законодавця, «вирощеного» на традиціях казуїстичності загального права, відбився і на особливостях юридичної мови, стилю американських законів.

Так, багато американських статутів відрізняються надмірною багатослівність і деталізацією. Це пов'язано з тим, що згідно з англійською традицією закони

розглядалися суддями лише як акти, спрямовані на уточнення загальних принципів прецедентного права, і тлумачилися судами досить вузько. У відповідь на це законодавці стали приймати дуже деталізовані акти, щоб розширити сферу їх правового впливу [5, с. 51]. Подібна багатослівність статутів збереглася і донині. Тим самим законодавці прагнуть запобігти будь-якій можливій неясності в сенсі статуту. У результаті американські закони нерідко складаються з надзвичайно довгих, складних речень з різноманітними синонімами, застереженнями, перерахуваннями.

Як справедливо зазначав Р. Давид, в правовій системі США закон не має сенсу, поки він не витлумачений судами; судові рішення, які не посилаються на судові прецеденти, а просто застосовують закони, носять винятковий характер; закони не інтегруються повністю в американське право, поки їх значення не уточнене судовими рішеннями [6, с. 304]. Тобто своє реальне «звучання» американські статути набувають, лише пройшовши через інтерпретаційні «аранжування» судових органів.

Хоча в багатьох штатах на рівні конституцій закріплена вимога, щоб законодавчі акти були «чітко сформульовані», проте однією з відмінних рис багатьох американських статутів і раніше залишається дуже узагальнений, «туманний», нерідко двозначний, схематичний характер. В юридичній літературі США постійно звертається увага на той факт, що Конгрес і легіслатури штатів висловлюють свою законодавчу волю, як правило, в настільки неясній і неточній мовній та юридичній формі, що тільки процес судової інтерпретації законодавства «надає праву будову, форму і визначеність» [7, с. 27]. У процесі тлумачення судді «пристосовують» значно абстрактніші приписи статутів до конкретних, прямо не зазначених в них ситуаціях [4, с. 136]. Саме суди мають останнє слово у вирішенні питання про те, що означає те чи інше положення закону. Принцип «верховенства судового тлумачення» є в США фактично загальновизнаним. Не дивлячись на те, що дана функція судів не отримала прямого закріплення в Конституції США, самі творці Основного закону вважали її властивою судам.

Особливу роль в стабільності закону в США відіграє федеральна Конституція. Вона по-своєму унікальна і вважається однією з найстабільніших в світі: прийнята в 1787 році вона діє донині всього лише з 27 поправками. І в якості однієї з причин такої стабільності називають її стислість і абстрактність багатьох приписів. Як справедливо зазначає В. І. Лафітський, до Конституції США «в повній мірі можна віднести слова Наполеона І про те, що Конституція повинна бути по можливості туманною і короткою»: «Формули основного закону США лаконічні, в ряді випадків абстрактні ...Багато питань залишаються за рамками тексту Конституції .. Але саме ці недоліки обернулись її довголіттям і дивовижною пластичністю її норм. На різних етапах історії Конституція США наповнювалася різним вмістом при незначних змінах початкового тексту» [8, с. 109].

Отже, можна узагальнити, що в континентальній правовій системі важливу роль в забезпеченні стабільного закону відіграє структура кодексу, сфера його діяльності та спосіб викладу матеріалу. В свою чергу в загальній правовій системі (на прикладі США), істотне місце належить судовому тлумаченню законів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чухвичев Д. В. Законодательная техника. Москва, 2014. 415 с.
2. Direttive di tecnicalegislativa (DTL) Edizione 2003 aggiornata. Edite dalla Cancelleriafederale svizzera. URL: http://www.bbl.admin.ch

3. Тороп Ю. В. Законодательный процесс в федеративных государствах Западной Европы (Австрия, Бельгия, Германия, Швейцария): автореф. дис. … канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. 23 с.
4. Cohen M.L., Olson K.C. (2010). Legal Research. St. Paul. P. 499 p.
5. Burnham W. (2011). Introduction to the Law and Legal System of the United States. St. Paul. 95 p.
6. Девід Р., Жоффе-Спіноза К. Основні правові системи сучасності / пер. з фр. В. А. Туманова. Москва, 1998. С. 400 с.
7. D. J. Hutchinson. (1979). Law in America: How and Why It Works. New-York.
8. Лафитский В. Конституционный строй США. Москва, 2011. С. 109-110.

Ірина ШУЛЬГАН
кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

Іванна ГАВРОНСЬКА
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ: ОСОБЛИВОСТІ, ЗДОБУТКИ, ПРОРАХУНКИ

Здобуття суверенітету для кожної держави – це перший крок у досягненні свободи й незалежності, крок до соціально-економічного та духовного прогресу, благополуччя й добробуту народу.

24 серпня 2021 року Україна відзначатиме 30 років незалежності. 30 років для держави – не так вже й багато, проте цілком достатньо, щоб оцінити пройдений шлях й самим собі дати відповідь на питання, чого вдалося досягти, а що упустили? За ці роки Україна повстала в очах світу як суверенна держава, що здатна утверджувати демократичні цінності, відстоювати свободу, захищати власний суверенітет та територіальну цілісність.

Після проголошення незалежності України і підтвердження цього акту Всеукраїнським референдумом почалася розбудова нової незалежної держави – України. Головними завданнями цього процесу були: національне відродження; розбудова суверенної держави; руйнування тоталітарних інститутів; трансформація регульованої державою економіки у ринкову; утвердження багатопартійної системи; зміцнення позицій України як повноправного суб’єкта міжнародного права.

Виборовши незалежність, Україна задекларувала своє право на самостійну зовнішню політику в інтересах українського народу. Перед українською державою постали такі виклики: вибір пріоритетів зовнішньополітичного і стратегічного партнерства; налагодження дипломатичних відносин; утворення власного дипломатичного корпусу, розгортання мережі посольств; активне проведення зовнішньоекономічної діяльності; вирішення проблеми ядерної зброї.

Проте, незважаючи на доволі активну діяльність влади, у 1992–1994 рр. політична ситуація в країні була досить напруженою. Погіршувалось соціально-економічне становище, часто змінювались прем'єр-міністри, йшла боротьба за владу між президентом та Верховною Радою, яка не підтримувала встановлення сильної президентської структури й перехід до неї виконавчої влади від рад [3, с. 438]. Верховна Рада здійснювала активний законотворчий процес (за два роки прийняла близько 450 законів), однак більшість законів так і не запрацювали.

До здобутків початкового етапу державного будівництва слід віднести формування в Україні реальної багатопартійності, яка традиційно поділяється на три напрямки: ліві партії, центристські та праві. Ліві партії традиційно проголошували своєю метою розбудову суспільства, де буде забезпечена соціальна рівність громадян, домінуватиме державна власність на засоби виробництва. Центристські партії притримуються поміркованих політичних позицій, виступаючи за розвиток ринкових відносин, розвиток приватної власності у поєднанні з необхідністю соціального захисту населення. Праві партії виступали за реформи, розбудову ринкової економіки, пріоритет приватної власності, захист ліберальних цінностей.

Водночас, більшості партій був притаманний регіональний характер, вони не отримали загальнодержавного значення. Зокрема, національно-демократичні та націоналістичні сили користувалися здебільшого підтримкою заходу країни. Значна кількість та роздробленість центристських партій не дала їм змогли здобути суттєвих успіхів на виборах. Україна відійшла від тоталітарної однопартійності, проте опинилася у стані «партійно-політичної роздробленості» [1].

Головним підсумком виборів стало те, що органи влади дійсно почали формуватися за участю народу, утверджувався політичний плюралізм. Вибори стали підтвердженням наближення України до демократії з її головною ознакою – незалежним волевиявленням народу і цивілізованою процедурою передання влади.

Проте вибори не призвели до послаблення напруги між Президентом і Верховною Радою. Лінія розходжень торкалась усе тієї ж структури влади (президентська вертикаль чи система рад), ставлення до приватизації землі (ліві сили були проти приватизації землі), політики щодо Росії та СНД (ліві сили виступали за посилення інтеграції з Росією і навіть відновлення СРСР). Головною метою в цей момент було недопущення того, щоб конфлікт перетворився на кризову ситуацію. Тимчасовим вирішенням цієї проблеми стало підписання Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування та організації державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України [2]. За оцінками визначних юристів, Конституційний договір не вирішував кардинально державно-правових проблем, але надавав змогу тимчасово уникнути конфронтації між законодавчою та виконавчою владами.

І ось нарешті 28 червня 1996 р. п'ята сесія Верховної Ради України від імені Українського народу прийняла Конституцію – Основний Закон України. В основу Конституції покладена модель розвиненого демократичного суспільства та врегулювання відносин у всіх сферах суспільного життя лише на основі права. Без сумніву, це була найважливіша віха на першому етапі українського державотворення.

Таким чином, перший і найважливіший етап державного будівництва незалежної України тривав з 1991 р. по 1996 р. та завершився прийняттям

Конституції України. Наступні етапи державотворення ми можемо назвати етапами «реформування». Так, вони були і є досить нестабільними, трапляється багато протиріч та помилок. Проте наш народ, наша держава сильні і ми впевнені, що в майбутньому подолаємо всі перепони та негаразди і побудуємо справжню правову державу.

Отже, проголошення незалежності стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії України, суть якого полягає у переході на якісно вищий рівень суспільного розвитку: у політичній сфері – від тоталітаризму до демократії; в економічній – від командної до ринкової економіки; у соціальній – від покірної людини до активного творця власної долі; в гуманітарній – від класових до загальнолюдських цінностей; у міжнародній – від об'єкта до суб'єкта геополітики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державотворення і політичний розвиток України. URL: http://5rik.ru/best/best-172216.php. (дата звернення 28.04.2021).

2. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування та організації державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. ст.133. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text. (дата звернення 28.04.2021).

3. Політична історія України. XX століття: у 6 т. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945– 2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін.; редкол.: І. Ф. Курас. Київ: Генеза, 2003. 696 с.

Ірина МИХАЛЕЦЬ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Анастасія БАРАН
кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ

Незалежність України та особлива самобутність є величезною заслугою багатьох поколінь, які мріяли про країну, що буде вільною від чужоземних зазіхань. Завдяки спільним ідеалам, Україна все ж здобула автономність.

Цінності українського народу – це значущий елемент національної культури, образ, із яким його асоціює світ. Під їх впливом особа оцінює не лише себе, але й навколишнє середовище, поведінку інших людей, адже цінності є своєрідним мірилом всього сущого.

Людські ідеали – своєрідна система, яка допомагає аналізувати явища суспільного і політичного життя, формувати особистість. Щоправда, вони можуть стати причиною конфлікту, якщо є різні погляди на життя.

«Світ цінностей – це світ культури в широкому розумінні слова, це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її прихильність до тих оцінок, у яких виявляється міра духовного багатства особистості» [1, с. 127].

Духовні, сімейні, національно–культурні та демократичні цінності на сьогоднішній день є найважливішими.

Духовна людина – це людина, що мислить не лише матеріальним, але й неземним, свідомо проявляє найкращі людські якості. Любов, мир, праведність, милосердя є основою для життя, кар'єри, розвитку українського народу, адже саме душевність допомагає правильно функціонувати іншим цінностям.

Під впливом сім'ї формуються риси щирості, людяності, любові до ближніх та своєї Батьківщини, там розвивається особистість, громадянин України, від поглядів якого залежить майбутнє нації. Нам потрібно зберегти сімейну культуру, тому що вона є важливою складовою державної безпеки.

Національно–культурні ідеали – це результат історії та культури українців через багатовікові процеси розвитку.

«Досліджуючи особливості нашої української ціннісної системи, до українських національних цінностей відноситься: суверенітет, цілісність, духовність, самовідданість під час захисту країни, миролюбність, толерантність, доброзичливість» [2, с. 369].

Свобода – домінуюча цінність для людей, означає здатність особи чинити відповідно до її власних бажань, можливість бути незалежною. Не мати свободи – це те ж саме, що бути у неволі.

Державні символи і мова є засобами національного усвідомлення. З їх допомогою відбувається формування нації, а саме – виокремлення з кола інших.

«Щодо цінностей демократичних – рівні умови для всіх та верховенство права життєво необхідні кожному громадянину України. Громадянськість, вільні ЗМІ, моральна автономія, соціальний порядок повинні уособлювати собою принципи демократичної спільноти» [3, с. 48].

Автономність держави забезпечують інститути, які діють на її території. Це своєрідна система, що об'єднує суспільні цінності та зразки поведінки, і виступає гарантом певного порядку в державі та задовольняє людські потреби: освітні, сімейні, політичні, економічні, релігійні.

Інститут освіти є найдавнішим, він гарантує соціалізацію та прогресивне навчання. Його функція полягає у накопиченні та передачі знань, відтворенні та розвитку культури.

Політичний інститут підтримує встановлені закони, правила, норми, крім того, забезпечує правильний розподіл політичної влади. Головними ідеалами є демократія, раціоналізм, державне право. Саме він виступає важливим джерелом соціальних та політичних змін.

Право на працю та вільну торгівлю гарантує економічний інститут, адже він регулює поведінку людей в економічній сфері. Економіка – це про виробництво, обмін, реалізацію товарів та послуг, які необхідні людям для задоволення визначених потреб і нормальної життєдіяльності. Сильна економіка означає сильна держава.

Релігія – поняття багатогранне, особисте. Цей інститут реалізується через церковні організації, а функціонує завдяки певним правилам поведінки, що зберігаються незмінними протягом багатьох поколінь.

Конституція України існує на принципі «відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями», – це вказано в преамбулі [4].

Сім'я є надзвичайно важливою для розвитку людського суспільства, і являє собою цілу систему зв'язків. Інститут сім'ї – особливий, бо він регулює відтворення людини. Особа народжується як громадянин України, а не лише як біологічна істота.

Без інститутів жодне сучасне і незалежне суспільство існувати не може. Вони є основою організованості і порядку в країні, а ефективність діяльності залежить від повноти відповідності сучасним реаліям і потребам суспільства.

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок, що цінності та інститути українського суспільства уособлюють своєрідний фундамент для розвитку українського краю, відіграють надзвичайно важливу роль у державному правлінні. Державу характеризує суспільство, яке в ньому проживає, і вона розквітає тоді, коли воно зацікавлене в розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Потребности. Интересы. Ценности: монография / А. Г. Здравомыслов. Москва: Политиздат, 1986. 223 с.

2. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави: монографія / Г. П. Ситник. Київ: Вісник НАДУ, 2004. 369–374 с.

3. Основи демократії: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / М. Бессонова, О. Бірюкова та ін.; за заг. ред. А. Колодій. Київ: Ай Бі, 2002. 684 с.

4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

Микита АНТОНОВ
студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ГЕНЕЗИС ПОВНОВАЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Орган конституційної юрисдикції в сучасних реаліях став обов'язковим елементом існування правової та демократичної держави. Найвища юридична сила, пряма дія, реальність приписів, основоположний характер Конституції як основного закону все ж таки не виключають ймовірність порушення її норм. Тому існування такого інституту задля охорони, захисту та забезпечення дотримання положень Конституції усіма без винятку суб'єктами зумовлено реальними потребами.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р., Конституційний Суд України (далі – КСУ) є органом

конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України [4].

У літературі, говорячи про новітній процес еволюції обсягу та змісту повноважень Конституційного Суду України, виокремлюють три етапи. Так, перший етап був започаткований розпадом колишнього СРСР та становленням України як незалежної самостійної суверенної держави. Утворення Конституційного Суду України передбачалося Концепцією нової Конституції України від 19 червня 1991 року, першим проектом Конституції України та Законом України «Про Конституційний Суд України» (1992 року) [7, с. 104].

Зокрема, Концепція нової Конституції України щодо посилення контролю за конституційністю законів, а також конституційністю підзаконних актів, дотримання Конституції передбачала такі цілі: визначити основоположні принципи конституційного контролю, встановити межі, форми, юридичні наслідки його здійснення; створити Конституційний Суд Республіки; наділити Конституційний Суд широкими повноваженнями, зокрема, надати йому право припиняти дію законів, актів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, оголошувати їх юридично недійсними, ухвалювати рішення про незаконність дій, розпоряджень несудових державних влад за скаргами окремих громадян про порушення їх конституційних прав і свобод [6].

Аналіз положень Закону України «Про Конституційний Суд України» від 03 червня 1992 р. вказує на те, що Конституційний Суд України є незалежним органом в системі судової влади, покликаним забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав та свобод особи [5].

На жаль новостворений орган конституційної юрисдикції реально так і не запрацював. У період 1992–1996 років КСУ пережив багаторічне блокування парламентом процедури обрання його суддів. Він фактично був виключений з механізму функціонування конституційної системи, що мало і для Суду, і для цієї системи різні негативні наслідки (функціональні, ролеві, іміджеві тощо) [1].

Важливим етапом становлення конституційної юрисдикції в Україні стало прийняття Конституції України у 1996 р. У ній істотно був змінений порядок формування КСУ. Зазнав змін і зміст компетенції (конституційної юрисдикції) Суду. На основі Конституції України в жовтні 1996 р. прийнято новий Закон України «Про Конституційний Суд України». У березні 1997 р. Рішенням Конституційного Суду України затверджено Регламент КСУ, присвячений переважно питанням конституційного судочинства. Ці акти визначили статус Конституційного Суду України [8].

Третій етап розпочався з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. [3] та Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. [4].

Визначальною рисою сучасного реформування конституційної юстиції стало наділення КСУ новими повноваженнями. Так, нині у відповідності до ст. 150

Конституції України до повноважень Конституційного суду України належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України; 3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України [2].

Позитивним результатом реформи 2016 р. стало введення інституту конституційної скарги, суб'єктами подання якої стали фізичні особи та юридичні особи приватного права.

Отже, на підставі аналізу еволюції обсягу повноважень вітчизняного органу конституційної юрисдикції, можемо виокремити три основні етапи генезису повноважень КСУ, а саме: 1) 1991–1996 рр.; 2) 1996–2016 рр.; 3) 2016 – і дотепер. Кожен з них характеризується певними особливостями. Очевидно, практика функціонування Конституційного Суду України демонструє еволюційний розвиток, позитивну динаміку та якісну характеристику результатів роботи. Водночас неминуче подальше посилення незалежності та ефективності діяльності Суду, забезпечення політичної нейтральності з метою захисту прав і свобод людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кампо В. Блокування парламентом процедури формування Конституційного Суду України у 1992-1995 роках: причини і наслідки URL: https://sud.ua/ru/news/blog/115241-blokuvannya-parlamentom-protseduri-formuvannya-konstitutsiynogo-sudu-ukrayini-u-1992-1995-rokakh-prichini-i-naslidki

2. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

4. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

5. Про Конституційний Суд України: Закон України від 03 червня 1992 р. № 2400-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 33. Ст. 471. (Закон втратив чинність).

6. Про Концепцію нової Конституції України: Постанова ВР УРСР від 19 червня 1991 р. № 1213-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-12#Text.

7. Ревер С. Зміна повноважень Конституційного Суду України в контексті реформування національної системи правосуддя. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2017. Вип. 64. С. 103–110

8. Шаповал В. М. Конституційний Суд України. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsiyny_Sud_Ukraini.

Наталія СЛОБОДА
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Ірина ШУЛЬГАН
кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку Української держави наукове вивчення проблем реалізації прав і свобод людини є актуальним та має важливе значення, оскільки саме зараз, коли людина, її життя, здоров'я, гідність, безпека проголошені Конституцією України найвищою соціальною цінністю, реалізація основних прав і свобод громадянина є одним із найпріоритетніших завдань держави. Безумовно, ефективне втілення цього завдання можливе лише через всебічне і повне дотримання принципу верховенства права, щодо якого у сучасний період виникають численні проблеми.

Для того, щоб окреслити головні проблеми втілення прав громадянина перш за все варто пояснити це поняття. Основні права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретних історичних умовах; об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей [1, с. 148]. Значним здобутком нашого суспільства є те, що система конституційних прав людини і громадянина охоплює максимально всеосяжний діапазон прав і свобод у виборі способів і методів діяльності у житті кожної людини, що мешкає або перебуває у країні. Проте практичне втілення і захист цих можливостей щоразу зіштовхується із труднощами та перепонами, яким властивий як об'єктивний, так і суб'єктивний характер і які є основою нерозв'язаних проблем у цій сфері.

У контексті принципу верховенства права до проблем реалізації прав людини і громадянина можна віднести такі як:

1) низький рівень зовнішнього виховного випливу на особистість зі сторони сучасного суспільства та самовиховання;

2) незадовільний рівень правової свідомості і правової культури у більшості суб'єктів суспільства, яке функціонує у державі;

3) недостатній рівень професіоналізму у галузях державного управління, пріоритетність у них особистих і групових (кланових) інтересів;

4) незадовільний рівень дотримання правопорядку, встановленого у державі і, відповідно, відсутність відповідальності кожного індивіда перед собою і оточенням за наслідки своїх дії;

5) відсутність рівноправності гілок та органів державної влади і недосконалість функціонування органів місцевого самоврядування;

6) високий рівень корупції у всіх сферах та на всіх рівнях державного і суспільного життя, недостатня ефективність методів її подолання;

7) відсутність чіткої структури громадянського суспільства і контролю за діяльністю всіх органів державної влади;

8) відсутність прямого взаємозв'язку між людиною і громадянином та державою і суспільством [3, с. 42].

Проаналізувавши наведені проблеми, можемо стверджувати, що без сумніву кожна з них має свої суб'єктивні та об'єктивні причини виникнення та існування.

Незадовільний рівень правосвідомості і правової культури громадян зумовлюється певними чинниками, серед яких, на нашу думку, найважливішим є відсутність правової традиції у країні, що протягом тривалого періоду не мала своєї державності. Характерним для історії України є те, що цілі покоління впродовж років намагались пристосуватись до різних правових норм (законодавства Росії, Австро-Угорщини, статутів Речі Посполитої, норм звичаєвого права), часто спотворюючи або нехтуючи ними. «Прикладом» для населення виступали можновладці, які так само ігнорували чинні приписи держави.

Низький рівень зовнішнього виховного впливу на індивідів з боку суспільства та самовиховання можна пояснити двома причинами. З одного боку, відсутністю ефективної системи виховного впливу, оскільки майже втрачена довіра між людиною і владою, а над цінностями моралі більший пріоритет мають цінності матеріальні. З іншого боку виховання людських чеснот, які є основою гармонійного функціонування суспільства, не виступають пріоритетом сімейних відносин, бо зазвичай максимальні зусилля батьки докладають для створення майнового достатку сім'ї.

Незадовільний рівень дотримання правопорядку та відсутність відповідальності кожного, як перед собою, так і перед суспільством за наслідки свої дій об'єктивно зумовлений, з одного боку, особливостями ментальних традицій народу, а з іншого – постійними прагненнями будь-якої влади обмежувати свободу діяльності і самореалізації особи. Не можна не згадати про вплив на формування цієї проблеми існування неправового «правопорядку» за допомогою створення та прийняття неправових законів, а також про вибіркову відповідальність окремих представників суспільства (найперше чиновників та їх оточення) за здійснені ними правопорушення [2, с. 86].

Дослідження цих проблем є необхідним для пошуку методів і способів їх поступового розв'язання. Одним із найважливіших методів є застосування принципу верховенства права у всіх сферах суспільного життя і державного управління. Вказаний принцип є основоположним у правовій державі та означає те, що закон має найвищу юридичну силу і повинен панувати у всіх галузях суспільного життя. Також, вважаємо за доцільне навчати самих громадян захищати свої права, використовуючи правосуддя, розширювати і вдосконалювати можливості звернення до державних органів та міжнародних організацій.

Отже, варто зазначити, що України крокує демократичним шляхом розвитку і забезпечені в Конституції України права і свободи людини виступають реальним шляхом до будівництва правової держави, забезпечення правових взаємозв'язків між громадянами і державою. Проте проблемою залишається формальний характер прав і свобод, їх відсутність у практичній діяльності. Існує необхідність перегляду законодавства, посилення авторитету держави у суспільстві, удосконалення механізму захисту прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2008. 477 с.
2. Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв. *Вісник Академії правових наук України*. Харків. 2003. № 2 (33). С. 83–95.
3. Пильгун Н. В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті функціонування принципу верховенства права в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 26. С. 40–43.

Ельвіра ВАСИЛЬКЕВИЧ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Ірина АНДРУСЯК
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД З 1991 РОКУ

Стабільність та розвиток суспільства тісно пов'язані з розвитком гуманізму, людиноцентризму, рівності та демократії. Стратегія розвитку українського суспільства майбутнього має бути повністю сфокусована на утвердженні основ ґендерної рівності.

Ґендерну рівність як базовий правовий принцип слід розглядати у двох взаємопов’язаних площинах: нормативній, що передбачає аналіз законодавчої діяльності та механізмів її реалізації на практиці, а також результатів такої діяльності законодавчих органів у досягненні ґендерної рівності, розширенні прав та можливостей жінок і чоловіків; у площині усвідомлення та сприйняття суспільством політики держави у сфері ґендерної рівності. З огляду на те, що нормативну площину можна проаналізувати, систематизувати й узагальнити, результати іншої залежать від інтелектуального розвитку, зацікавленості як окремої особи, так і суспільства загалом [1].

Відповідно до розділу ІІ наказу Міністерства фінансів країни від 2 січня 2019 року № 1, п. 6 передбачає, що джерелом інформації про ґендерну рівність є такі документи [2]:

1. Конституція України;
2. Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про протидію торгівлі людьми»;
3. Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 11.04.2018 № 273;

4. Міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та резолюції міжнародних конференцій, міжнародних організацій, їх органів, які застосовуються під час проведення гендерно-правової експертизи відповідно до Порядку, затвердженого, постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997;

5. Восьма періодична доповідь України про виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;

6. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті двадцятої річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р.;

7. Цілі сталого розвитку ООН;

8. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна»;

9. Щорічні доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні;

10. Додатковим джерелом інформації про гендерну рівність можуть стати світові глобальні оцінки та індекси, зокрема Глобальний індекс гендерного розриву (Global Gender Gap), який визначає стан гендерної рівності в країні в таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, політика та економіка.

Україна визнала й ратифікувала низку міжнародних нормативно-правових актів, що проголошували принцип ґендерної рівності, серед яких: «Загальна декларація прав людини ООН» (1948 р.), Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (1979 р., ратифікована Україною в 1981 р.), «Декларація щодо рівності жінок та чоловіків» (1988 р.), «Віденська декларація прав людини» (1993 р.), «Пекінська декларація та Платформа дій щодо поліпшення статусу жінок» (1995 р.).

Ключовим документом, що проголошував рівність становища чоловіків і жінок у суспільстві, стала Декларація Тисячоліття ООН, в якій були визначені та сформовані основні завдання і задачі для покращення суспільного розвитку – Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ). Разом із 189 країнами-членами ООН у вересні 2000 року Україна підписала Декларацію Тисячоліття ООН. Сформована на глобальному рівні система ЦРТ, яка була адаптована до розв'язання проблем, притаманних українському суспільству, визначила забезпечення гендерної рівності одним із пріоритетних завдань.

Першим сучасним нормативно-правовим джерелом, яке реалізує принцип рівності прав і свобод людини і громадянина, незалежно від ознак статі, є Конституція України. Зокрема, у частині 2 статті 24 чітко регламентовано, що «рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [3].

Водночас, в охороні здоров'я цей принцип був задекларований у 1993 р. в «Основах законодавства про охорону здоров'я». Стаття 4 цього закону визначила рівні

можливості громадян при отриманні медичної допомоги, зміцнення, відновлення та підтримання здоров'я одним із основних принципів функціонування галузі.

Подальша реалізація принципів рівності знайшла відображення в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій на 1997–2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві» від 8 вересня 1997 р. № 993. Цим документом визначались стратегічні завдання розвитку суспільства, серед яких декларувалося надання рівних прав жінкам як невід'ємної складової прав людини; забезпечення рівності у сфері трудової діяльності; запобігання насильству та забезпечення охорони здоров'я і репродуктивності.

Продовженням обраного курсу державотворення стало впровадження у травні 2001 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Національного плану дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки» № 479. Значна частина запланованих заходів була зосереджена на продовженні реалізації розпочатих у попередньому документі заходів, спрямованих на поліпшення становища жінок, хоча визначалися завдання певних гендерних перетворень.

Вагомим здобутком українського суспільства стало прийняття 8 вересня 2005 р. Верховною Радою України Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV. Документом визначалися стратегічні напрями, пріоритетні галузі (політика, економіка, освіта, соціальна політика) та відповідні заходи реалізації гендерної політики в суспільстві.

Як результат впровадження Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» для вирішення існуючих ґендерних проблем постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1834 було затверджено «Державну програму з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» (Державна програма з утвердження ґендерної рівності, 2007). Основними завданнями Програми було запровадження правової експертизи законодавства щодо ґендеру; розроблення та виконання державних цільових програм для забезпечення статевої рівності; організація наукових досліджень.

На реалізацію Державної програми МОЗ України було прийнято наказ від 15.03.2007 № 121, яким визначено План заходів щодо виконання Державної програми з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року. Цим законодавчим документом закріплювалось забезпечення приведення документів у відповідність із Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», сприяння проведенню заходів (семінарів, тренінгів) із ґендерних питань, вивчення стану здоров'я обох статей. Проте враховуючи відсутність інформаційного висвітлення реалізації запланованих заходів, можна припустити, що їх виконання відбулося не повною мірою. У вересні 2013 р. після трирічної перерви Постановою Кабінету Міністрів України № 717 було прийнято «Державну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року».

Законами, які доповнили правову основу ґендерної політики у незалежній державі, стали Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4], Закон України від 20.09.2011 «Про протидію торгівлі людьми», а також Закон України від 06.09.2012 «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [5], який унормував організаційно-правові принципи запобігання та протидії дискримінації із

метою реалізації рівних можливостей для реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні.

У 2020 році в Програмі діяльності Уряду та плані пріоритетних дій Уряду на 2020 рік є окремий розділ «1.3. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Отже, результати аналізу нормативно-правових документів щодо забезпечення рівності чоловіків і жінок свідчать, що в цілому у державі проблемі ґендерної рівності приділяється достатня увага. Це підтверджується низкою чинних законодавчих актів, прийнятих державою. Перспективи подальших досліджень полягатимуть у вивченні міжнародного досвіду забезпечення ґендерної рівності в охороні здоров'я для розробки пропозицій щодо їх впровадження в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицяк Н.В. Правове регулювання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: стан та шляхи вдосконалення: електронний ресурс. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/pol-prav/05gnvssv.pdf
2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження та застосування ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі: *Наказ Міністерства Фінансів України № 1* від 02.01.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001201-19#Text
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України.1996р. № 30.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: *Закон України* від 07.12.2017 р. № 2229-VIII в редакції від 01.01.2020.
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: *Закон України* від 06.09.2012 року № 5207-VI в редакції від 30.05.2014.

Володимир ШУРАК
студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Ольга КОЛИЧ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Актуальною проблемою розвитку сучасної України є відносне заповнення ціннісного вакууму, який виник внаслідок краху комуністичної й націоналістичної доктрин, що веде за собою структуроване дослідження духовних основ політики та дій, спрямованих на звернення уваги широких верств населення до ціннісних проблем росту нашої громадськості та всього людства.

На сьогоднішній час над українським суспільством гостро нависли проблеми досягнення суспільної згоди у сфері загальнодержавних, загальнонаціональних

інтересів, охоплюючи також свободу та інші природні права людини. Таке забезпечення обумовлено історією становлення ряду політичних цінностей, зокрема, цілісності держави, національної безпекаи, економічного добробуту і конституційного порядку. Вдале розв'язання перелічених проблем відбувається в наслідок наявності визначених політичних цінностей у більшості населення України. Тобто, існує потреба у розвитку процесу формування політичних цінностей в українців [4].

Цінність – це те, що відіграє важливе значення для суб'єкта. Розуміння і вибір цінностей несе суб'єктивний характер, тому безпосередньо залежить від індивіда. У центрі розуміння цінностей міститься ціннісне ставлення індивіда до світу.

Актуальність дослідження політичних цінностей та їх ролі в стратегії розвитку сучасного суспільства полягає в тому, що жодній політичній системі не властиве нормальне функціонування без цього феномену. Політичний світ неможливо уявити без політичних цінностей. З самого початку свого виникнення політика, і пов'язані з нею форми прояву влади, потребували обґрунтування, виправдання та легітимізації. Саме цінності, як правило, спричиняють своєрідність людської поведінки і вибору державою політиконого вектору. Так, на ціннісній основі утворюється відношення особистості до державної політики, яке виявляє своє відображення в його чітко направлених діях.

У працях сучасних науковців спостерігаємо чимало досліджень політичних цінностей у контексті політичної культури. Я вважаю, що розглядаючи політичні цінності, як тільки одну зі складових політичної культури, ніяким чином не сприяє всебічній розробці цієї проблеми. Політичні цінності зафіксовані не тільки в політичній культурі населення чи окремої її частини (як приклад, політична культура влади чи опозиції), адже існують альтернативні форми культури – економічна, правова, моральна тощо.

Дослідження політичних цінностей у працях сучасних вчених (В. Бабкіна, С. Бульбенюка, П. Сліпця В. Корнієнка, М. Михальченка, та ін.) отримало міждисциплінарний характер, у них утверджується думка про нагальну потребу вивчення цінностей як результату духовної діяльності суспільства з врахуванням досягнень суміжних соціально-гуманітарних наук.

У деяких спільних роботах М. Михальченка і П. Сліпця з'ясовано, що політичні цінності часто стають необхідною причиною об'єднання громадян в їхній діяльності, для координації взаємодії політичного суб'єкта з об'єктом, з власного погляду критеріїв корисності та бажаності. Та все ж, вони здатні також розколювати суспільство, партію або групу лідерів [3].

Політичні цінності мотивують, направляють й обґрунтовують дію суб'єктів політики, відображають потреби і перспективи розвитку суспільства, його основних соціальних груп. Вони здатні забезпечувати розвиток в суспільстві як інтеграційних, так і дезінтеграційних процесів, допомагаючи особистостям і соціальним спільнотам здійснювати вибір своєї поведінки [5].

Система політичних цінностей є саме тією ланкою, що може об'єднати державу, суспільство й особистість, залучити її у систему політичних відносин; може визначити, задля чого ведеться політична діяльність і якими засобами вона реалізується. Політичні цінності знаходяться у тісному взаємозв'язку з іншими

видами та формами соціальних цінностей, обґрунтовуючи політичні та інші потреби та інтереси. Як результат, політичні цінності виступають механізмом удосконалення внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Науковці виокремлюють три форми втілення політичних цінностей: 1) політичні ідеї та ідеали (вироблені суспільною свідомістю і наявні у суспільстві у вигляді узагальнених уявлень про досконалість політичної сфери суспільного життя); 2) предметне втілення цих ідеалів на рівні суспільно-політичної практики; 3) мотиваційні структури особистості («моделі належного»), які спонукають до предметного втілення у діяльності індивідів суспільно-цілісних ідеалів. Зазначені форми переходять одна в одну [1].

У сучасній Україні в її політичному житті можна відокремити такі політичні цінності, які поділяються більшістю громадян країни. По-перше, цінності загальнолюдського характеру: мир, безпека і злагода в суспільстві; по- друге матеріальні цінності: чесна, добровільна праця і добробут, забезпечення роботою; соціальна рівність, справедливість, права і свободи громадянина, соціальна і правова захищеність людини; демократична державність і національний патріотизм, тобто світоглядні ідеали і моральні норми, відображені досвідом усього людства та виступають спільними для всіх суб’єктів, незважаючи на будь-які відмінності [2].

Отже, задля ефективної державної політика, згуртованості соціально-політичних утворень, груп і власне стабільності політичної системи демократичного суспільства необхідно розробити та створити стійку систему пріоритетних політичних цінностей, що є невід’ємною частиною сучасної держави, яка формується на основі основних інтересів та потреб більшості соціальних груп населення. Тому слід приділяти велику увагу в удосконаленні та забезпеченні політичних цінностей задля стабільного розвитку української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дьомкіна О. С. Політичні цінності та їх сутність. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Спец. вип. С. 105–110.

2. Жабінець Н. В. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства. Київ. 2006. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1678.

3. Фурманюк М. Політичні цінності у форматі державницької ідеології як стратегії розвитку сучасного українського суспільства. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2010. Вип. 49. С. 269–277.

4. Михальченко М. І. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах: монографія. Київ, 2013. 336 с.

5. Рудкевич О. Ціннісний трикутник національної політичної культури. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 49. С. 220–231. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rudakevych_tsinnisnyi.pdf.

Ярина ЧАБАН
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Ольга КОЛИЧ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

СВОБОДА ЯК ЦІННІСТЬ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Свобода – одна з фундаментальних проблем, яка відображає складні діалектичні процеси світового розвитку. Утвердження свободи в праві – це необхідність та результат багатовікового розвитку людства, розвитку правової культури та правової свідомості [1, с. 115].

Свобода – це складне, багатоаспектне явище, що становить основу буття людини, прагнення до якої є одним з головних чинників генези свободи та права як суспільного інституту. У науковій літературі свободу здебільшого розуміють як загальний спосіб прояву активності суб'єкта, що полягає у здійсненні особистого вибору цілей діяльності, а також засобів та способів їх реалізації. Однак для належної (реальної), а не декларативної реалізації цілей (можливостей) людини виникає необхідність гарантування свободи правом [2, с. 44].

Перш за все, розмежовують «юридичну» свободу та «фактичну». Також виокремлюють «внутрішню» та «зовнішню» свободи. Науковці також виділяють два типи свободи: свободу «від» (негативну свободу) і свободу «для» (позитивну свободу).

Правова свобода є формальним дозволом вчиняти певні дії, не побоюючись, чи відповідає цей дозвіл діяти реальній можливості. Фактична свобода найчастіше розуміється як нічим не обмежене виявлення – «що хочу, те й роблю».

Свобода «від» (негативна свобода) виступає у світі, в якому індивід має певну зону вибору ідей і дій без можливості натрапити на обмеження і репресії. Свобода дій – не самоціль, а умова саморозвитку людини. Свобода «для», чи позитивна свобода, уможливлює дію відповідно до власної системи цінностей і власних цілей.

У певних історичних умовах, в яких люди мають значний ступінь свободи, вони так чи інакше відмовляються від неї на користь авторитарної влади, для того щоб збільшити можливість досягнення власних цілей. Це різновид заміни теоретично можливого практично здійсненним. Оскільки позитивна свобода має першочергове значення, така заміна видається розумною.

Ціннісний зміст категорії свободи в праві останнім часом набуває глобального характеру. Це зумовлено проникненням правових цінностей до вищих рівнів загальносвітових ціннісних ієрархій.

Однією з основоположних цінностей індивіда є потреба у свободі. Остання ж, трансформуючись свободу у праві, здатна подолати «відчуження» людини у сфері права. Зокрема, усунути сприйняття індивідом правових цінностей як порожніх абстракцій, а не результату особистої творчості.

Ю. Оборотов визначає свободу як найвищу цінність людини, можливість вибору та самовизначення. Саме свобода виступає в більшості випадків як неусвідомлена, прихована цінність людини, поки вона існує, людина зберігає свою людську якість. Тільки викорінившись в індивіді, свобода може стати загальною цінністю багатьох людей» [3, с. 48].

Стверджуючи принципи свободи, право набуває глибокого особистого значення, стає цінністю для окремої людини, конкретної групи та суспільства в цілому, відкриває особі доступ до благ є дієвим засобом її соціальної захищеності. У цьому виявляється гуманістичний характер права. Саме свобода як цінність права належить до арсеналу загальнолюдських цінностей, що напрацьовуються поколіннями людей упродовж історії [2, с. 43].

Аксіологічне опосередкування свободи правом особливо актуалізується в сучасний період, коли створюється сприятливий простір для вільної та ініціативної діяльності індивідів, громадських організацій та інших інститутів громадянського суспільства.

Процес зміцнення європейських зв'язків, вихід України на міжнародну арену характеризується динамізмом та інтенсивністю, стає більш ліберальним. Водночас воно не позбавлене суперечностей і залишається нестабільним, оскільки потребує становлення традицій правового розвитку. Отже, свобода визначає свою цінність не сама по собі, не в силу самого факту свого існування, а з точки зору відношення до неї людини та суспільства [2, с. 43].

Для кожної окремої людини свобода тоді створює певну цінність, коли людина сама знаходить в ній корисні властивості і особисто відчуває в них необхідність. Якщо корисні якості свободи не усвідомлюються індивідом, тоді цей феномен не сприймається ним як цінність. Події сучасності наочно підтверджують тезу: громадська самосвідомість немислима без відчуття цінності свободи [4, с. 93–95].

На сучасному етапі суспільного розвитку відбувається переоцінка цінностей не на рівні однієї особистості, а на рівні усього суспільства, тому основний акцент повинен бути здійснений на свободі, обумовленій правом, рівністю та справедливістю, що концентруються в служінні суспільству.

Вищою цінністю більшості філософських та правових концепцій є розуміння аксіології права в контексті свободи, за якою право слід сприймати як уявлення про свободу та основний засіб її забезпечення, оскільки втілює це уявлення у норми поведінки, організованою силою держави, її інститутами.

Як зазначає П. Біленчук, права та свободи є специфічним регулятором, нормативно-оціночним механізмом, основним призначенням якого є упорядкування та гармонізація суспільних відносин [5, с. 160].

Свобода як цінність права спрямована на досягнення певних цілей, які стають можливими тому, що вони є цінностями, задля досягнення яких та завдяки володіння ними люди здатні докладати величезних духовних та практичних зусиль.

Отже, серед таких правових цінностей, як рівність, справедливість, які тісно взаємопов'язані і не можуть існувати у відриві один від одного, свобода як цінність стає найбільш ефективною спробою узгодження суперечностей з огляду на те, що представляє собою так званий ідеологічний фундамент для правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герман К. Ю. Розвиток ідеї свободи у філософських та правових дослідженнях. *Право та інновації*. 2015. № 3. С. 115–123.
2. Осядла М. В. Правова свобода як фундаментальна засада побудови громадянського суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 42–45.
3. Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку. Монографія. Одеса: Юрид. літ., 2001. 160 с.
4. Основные ценности социальной демократии. М.: РАН ИНИОН, 1996. 236 с.
5. Біленчук П. Філософія права: навч. посібник для вищ. навч. закладів. К., 1999. 206 с.

Марина ХИМИНЕЦЬ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Ольга КОЛИЧ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

РІВНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Рівень розвитку демократичної держави пов’язаний з рівнем цінностей у суспільстві, серед який виділяють рівність. Вона виступає критерієм цивілізованої держави і невід’ємно зв’язана з встановленням громадського порядку в державі.

Правова рівність – це рівність вільних і незалежних один стосовно іншого суб’єктів права по єдиному спільному для всіх них масштабу, єдиній мірі, єдиному критерію [6].

Проблема рівності розглядалася в історії філософсько-правової думки ще з давніх часів. Принцип формально-правової рівності мав різний масштаб дії в різні історичні періоди розвитку людства. Він поширювався в минулому лише на окремі верстви населення і окремих людей. В сучасному світі, який все більше демократизується, дія цього принципу поширюється на все більший і ширший загал. В умовах правової держави цей принцип поширюється на всіх без винятку громадян [6].

Проблема рівності була і є актуальною в Україні як тепер так і у минулому. Вчені різних епох досліджували цю проблему, висвітлювали її у своїх працях, які дійшли до наших днів. Хоча, у своєму розвитку, проблема рівності пройшла багато етапів, дещо з давніх часів змінилося, але все одно вона не стала досконалою цінністю в українському суспільстві, адже навіть зараз ми можемо відчути певну дискримінацію.

Відповідно до статті 24 Конституції України, усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [3]. Тобто кожна людина має право на освіту, роботу, життя, честь, гідність, має можливість для самореалізації. До того ж, рівні права свідчать, що держава є правовою і вона має забезпечувати дотримання прав людини, що передбачено законодавством.

Однак, рівність, ні в якому випадку, не означає однаковість або ідентичність. Рівність – це коли всі члени суспільства мають права, які ніхто не може висміювати або принижувати.

Це означає, що незалежно від раси, орієнтації, статі, уподобань, зовнішності, релігії, особа може користуватися своїми права. Але якщо ж присутні певні обмеження у правах, то це вже свідчить про наявність дискримінації.

Одним з прикладів дискримінації є гендерна нерівність.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», гендерна рівність – це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [2].

Сьогодні в Україні питанням гендерної нерівності приділяється увага лише на законодавчому рівні, водночас на практиці гендерні проблеми залишаються невирішеними та гендерна ситуація не відповідає тим законом, які діють лише на папері. Суть наукової проблеми полягає у протиріччі між законодавчим закріпленням принципів гендерної рівності та реальними соціальними процесами, що характеризуються збереженням гендерних диспропорцій практично у всіх сферах суспільного життя; у протиріччі між процесами демократизації суспільства, що відкривають широкі можливості для самореалізації жінок, для освоєння ними нових соціальних ролей, і реальним загостренням гендерних нерівностей, зниженням соціального статусу жінок в умовах трансформаційних змін українського та інших пострадянських суспільств [1, с. 218].

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» підкреслюється, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров’я жінок, встановлення пенсійних пільг; створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною та моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам та матерям [2].

З точки зору наукового та практично вивіреного підходу щодо розуміння гендерної рівності, ця категорія розглядається як: історичний чинник; якісно нова базова основа соціального середовища новітнього світу; пріоритетний покажчик сучасної цивілізації; фундаментальна цінність; реально можливий напрям прогресивного розвитку і національних перетворень; сучасна форма оптимального упорядкування суспільного життя; критерій визначення ролі та місця національного суспільства у світовому та європейському соціальних просторах. Поряд з цим існують проблемні питання реалізації принципу рівності, зокрема: непропорційний розподіл матеріальних та соціальних благ, нераціональне використання трудового потенціалу, недостатнє забезпечення балансу між попитом та пропозицією на ринках праці, велика різниця у доходах, відсутність чи обмеження певними чинниками можливостей різних верст населення в повній мірі реалізувати надані конституційні права, оскільки існують високі соціальні бар’єри. У значній мірі на дані процеси впливає загострення фінансово-економічної кризи як в світі, так і в Україні [4, с. 45].

Дискримінація щодо раси, релігії, зовнішності і уподобань теж є, але не так поширена в Україні. Найчастіше це проявляється у спілкуванні між людьми у вигляді булінгу, але аж ніяк у самій державі.

Не менш важливим критерієм для розвитку держави і демократичності законів є рівність перед законом та судом.

Рівність перед законом означає рівну для всіх громадян обов'язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов'язках, привілеях чи обмеженнях, які у цьому законі встановлені. Відповідні державні органи і посадові особи повинні керуватися конкретним законом, а всі індивіди, на яких поширюється дія цього закону, є рівними щодо застосування його до них. Будь-які винятки можуть встановлюватись тільки законом, якщо конституція це допускає. Такі винятки повинні мати публічно-правовий характер і слугувати публічним інтересам, виступати гарантіями здійснення цими особами суспільно корисних і важливих державних функцій, професійної діяльності в інтересах всіх членів суспільства [5, с. 18–19].

Специфіка рівності особи перед законом полягає в тому, що вона відноситься до сфери дії права і характеризує процедурні механізми реалізації рівноправності. В. Шаповал зазначає, що принцип рівності перед законом є насамперед принципом правозастосування. Він означає, що при застосуванні правових норм щодо всіх осіб можуть братися до уваги лише такі їх відмінності, які прямо передбачені нормативно-правовими актами. Тому цілком правомірними є відмінності у відповідальності за об'єктивно однакові дії неповнолітніх і дорослих, людей похилого вігу, вагітних жінок, тощо. Такі відступи від принципу рівності є допустимими. В цьому проявляється гуманістична спрямованість українського законодавства [5, с. 19].

Рівність перед судом означає, по-перше, що громадяни України можуть звертатися до суду для здійснення правосуддя на рівних умовах. По-друге, суд має бути однаковий для всіх і повинен виносити однакові рішення по однаковим справам і керуватися тільки законом [5, с. 22].

Отже, можемо зробити висновок, що рівність є важливою цінністю в Україні і може сприяти розвитку держави. Але для цього потрібно усунути певну нерівність у суспільстві. Задля досягнення рівності необхідно підвищувати дієвість захисту особи від дискримінації шляхом вдосконалення судової системи, розширення незалежності суддів і підвищення довіри до судів з боку населення [5, с. 24].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Никифоренко В. Г., Табанова А. І. Гендерна рівність в україні: проблеми та шляхи удосконалення. 2014. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vsed_2014_2_36.pdf

2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. URL: http://portal.rada.gov.ua

3. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Тарахонич Т. Принцип рівності в системі загальних принципів права 2013. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chkup_2013_4_11.pdf

5. Васильченко О. П Рівність громадян перед законом як засада демократичної, правової держави. 2014. URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-7-2014/item/download/92_98f55881fefe92f49c41ec280b0b3501
6. Філософія права. Мультимедійний посібник. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/-mnp_fil_prava/Files/Lekcii/L6.htm

Галина БУРБИЛО
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри
теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

МІСЦЕ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Захист прав людини і громадянина є одним з найважливіших завдань, яке стоїть перед нашою державою. Це випливає з положень Конституції України, згідно якої визнаються основні напрями діяльності системи національних органів, які забезпечують захист прав і свобод кожного громадянина країни.

На сьогоднішній день вагомим є не стільки декларативне проголошення прав людини, скільки гарантії їх забезпечення, удосконалення механізму захисту цих прав.

Існують різні підходи вчених до визначення сутності поняття «механізм захисту прав людини». Наприклад, В. Погорілко і М. Рагозін вважають, що механізм захисту прав людини є системою влади держави, основною функцією якої є захист прав людини та громадянина [7, с. 33].

На думку М. Савенко, це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх реалізації, а також система органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які забезпечують, охороняють і захищають основні права та свободи громадян [6, с. 74].

Як зауважує О. Лавринович, складовими структурних елементів державно-правового механізму захисту прав і свобод людини є: механізм реалізації; норми права, функціональним призначенням яких є регулювання суспільних відносин; механізм охорони; механізм захисту; механізм відновлення [2].

В умовах сьогодення судовий захист вважається основною юридичною гарантією прав і свобод людини, та все ж особливу роль виконує єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні – Конституційний Суд України.

Саме запровадження європейської моделі конституційної юрисдикції набуло вагомого значення, що сприяло забезпеченню прав і свобод людини і громадянина, а також утвердженню демократичних засад функціонування суспільства і держави. Завдяки цій моделі Конституційний Суд наділений особливою компетенцією –

можливістю не лише встановлювати відповідність нормативно-правових актів Конституції України, але й має чітко визначене місце та роль в механізмі захисту прав людини. Цей орган, завдяки контрольній функції, має певний «модернізуючий» вплив, оскільки може перевіряти закони та інші акти на відповідність Конституції України, позбавляти повністю або частково юридичної сили ті, які містять неконституційні положення або мають неправовий характер. Саме такі заходи дозволяють досягти найважливішої мети діяльності Конституційного Суду України, а саме – здійснювати захист прав людини.

Хоча функція захисту прав і свобод людини і громадянина є провідною в діяльності цього органу, та все ж, аналізуючи Конституцію України, а також Закон Україн «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII [5], розуміємо, що ця функція не є прямо передбаченою, а лише випливає з положень вказаних законів. Наприклад, у ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон) чітко визначені засади діяльності останнього, однією з яких є верховенство права [5]. Вище було зазначено, що, Основний Закон гарантує права людини, в той час як Конституційний Суд повинен забезпечувати реалізацію цих прав.

Не можна не згадати і про те, що суддя Конституційного Суду даючи присягу зобов'язується «захищати конституційні права та свободи людини і громадянина» [5].

Тобто Конституційний Суд України може реалізовувати функцію захисту за допомогою наданих йому повноважень, які визначені в Законі, а саме у ст. 7 [5], а також у ст. 150 Конституції України [1].

Також Конституційний Суд може відхиляти законопроекти про внесення змін до Конституції, якщо останні містять скасування або обмеження прав людини відповідно до ст. 157 Конституції України [1].

Функція офіційного тлумачення Конституції і законів України також відіграє важливу роль у сфері захисту прав людини. Лише Конституційний Суд має право здійснювати цю функцію. Цей орган роз'яснює мету і зміст правових норм, які після ухвалення ним рішення набувають юридичної обов'язковості для всіх, хто застосовує ці норми.

Під час розгляду справи про офіційне тлумачення, Конституційний Суд може встановити, що окремі положення або ж весь закон є неконституційними. Цей засіб є важливим не лише для захисту прав людини, а й в тому, що здійснюється вплив на всю правозастосовну практику. Суд, окрім вказаного, спрямовує її в конституційне русло, а також сприяє відповідальному ставленню цих органів до забезпечення прав і свобод людини у процесі застосування нормативно-правових актів [8, с. 88].

Тобто основні функції Конституційного Суду України, які допомагають забезпечувати захист прав людини, – вирішення питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, а також офіційне тлумачення останньої та законів України.

Важливу роль у сфері захисту прав людини відіграла конституційна судова реформа в Україні, в межах якої Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII [4] були внесені зміни до Конституції України. Прогресивним кроком стало запровадження інституту конституційної скарги, завдяки якому наша країна наблизилась до європейських стандартів. Від цього моменту, до Конституційного Суду отримали право звернутися всі особи, які вважають, що застосований в

остаточному судовому рішенні в їхній справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України [5].

Завдяки запровадженню інституту конституційногї скарги, права громадян та інших суб'єктів значно розширилися саме у сфері захисту. Можемо вважати, що принцип доступності до правосуддя, який закріплений в Основному Законі, став повною мірою забезпеченим.

Та все ж заявник може оскаржити лише той закон або окремі його положення, який було застосовано при ухваленні остаточного судового рішення. На нашу думку, варто удосконалити цей інститут шляхом надання можливості оскаржувати ще й акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України.

Важливою умовою при подачі конституційної скарги є те, що національні засоби захисту прав є вичерпаними і немає іншого способу відновити свої права. Тоді можна оскаржити конституційність актів, дії чи бездіяльність вищих органів державної влади. Тому вважаємо інститут конституційної скарги дієвим механізмом, який допомагає не лише захищати свої порушені права від свавілля влади, але й відіграє важливу роль для забезпечення конституційної демократії. Особа отримала можливість управляти державою за допомогою вступу в правовий спір з останньою, з її органами [3, с. 31].

Отже, роль єдиного орану конституційної юрисдикції Конституційного Суду України у механізмі захисту прав людини є особливою, оскільки має важливі повноваження у цій сфері – захист прав і свобод людини, забезпечення верховенства права і в державному, і в суспільному житті країни. Завдяки Конституційному Суду посилюється дисципліна серед органів державної влади, які змушені діяти згідно з законодавством України і сприяти захисту прав людини, що визначає спрямованість діяльності держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/
2. Лавринович О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судо-вий захист та місце органів юстиції України у здійсненні правосуддя [Електронний ресурс]. URL: http://www.minjust.gov.ua/0/9254.
3. Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні: моногр. / О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Серьогіна, І. І. Бодрова. К.: Атіка-Н, 2010. 108 с.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text
5. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13. 07. 2017. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text.
6. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68–83.
7. Сидорчук Ю. Механізм захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2013. С. 33–35.
8. Чубар Л. Захист прав і свобод людини і громадянина у конституційному судочинстві України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 88–89.

Остап ГАРБАРУК
студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри
теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Насамперед варто відзначити, що Конституцією України визначаються основні ознаки нашої держави: «суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [4]. Протягом всього історичного розвитку український народ прагнув досягти та наділити державу цими заповітними характеристиками. І, незважаючи на тернистий шлях державотворення, завдяки зусиллям небайдужих наших співвітчизників, Україна отримала статус незалежної держави, яку, безперечно, визнали представники міжнародного співтовариства. Цей факт, у свою чергу, відкрив нову сторінку в українському державотворенні.

«Державотворення – це комплексний довготривалий процес, спрямований на утворення держави, який включає культурні, політичні, міфологічні, релігійні та інші чинники» [3, с. 15]. Під час розгляду державотворення безпосередньо України, доцільно брати до уваги історичний аспект, а саме політичний шлях від 1991 року, коли наша країна стала на шлях незалежності і до сьогодення. Як зазначає А. О. Ведмідська, державне будівництво незалежної України ускладнювалося відсутністю відповідної законодавчої бази, перш за все Конституції, відповідно до якої необхідно було розробляти й приймати інші нормативно-правові акти [2, с. 117].

Наша держава йде шляхом розбудови демократизму, що законодавчо закріплено. Насамперед, це означає те, що громадянин є безпосереднім учасником політико-правового процесу та відіграє важливу роль в політичному та правовому житті держави. Проте, не варто забувати про тенденції минулого, адже попередня тоталітарна влада суттєво вплинула на наше сьогодення. Деякі люди досі залишаються віддані думці, що Україна як республіка у складі СРСР краща, аніж Україна як незалежна держава. І це постає серйозною проблемою у процесі державотворення нашої держави. Україні потрібні свідомі, активні громадяни, які готові відстоювати необхідні для країни політичні позиції, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Варто відзначити, що норми Основного Закону не є сталими та незмінними елементами системи конституційного права. При цьому зазначені норми чітко й своєчасно реагують на зміни у суспільному і державному ладі України. Конституція України є основним політико-правовим документом, який закріплює засади державного й суспільного устрою. «Зміни політичного, економічного, соціального та культурного векторів національної державності об’єктивно впливають на розвиток функції й сутність конституційно-правових норм» [5, с. 334]. Як зазначає

Г. М. Ніколайченко, у процесі державотворення на конституційно-правові норми постійно здійснюється певний зовнішній вплив. Чинниками, які здійснюють цей вплив, є: суспільне життя (адже положення Конституції так чи інакше пов'язані із повсякденним життя громадян), політична сфера (конституційні норми регулюють найважливіші питання, що пов'язані із здійсненням влади у державі), економічна сфера (зокрема, чинна Конституція закріпила повновладдя Українського народу над всіма матеріальними благами, що знаходяться на території України), соціальна та культурна сфера (норми Конституції розвиваються під впливом національних культурних та соціальних традицій державотворення), інформаційна та екологічна сфери тощо [5].

Необхідно відзначити, що у демократичній державі суспільне життя повинно неодмінно базуватись на принципах політичного, економічного та ідеологічного плюралізму. Саме це і закріплюють норми Конституції нашої держави, згідно з якими гарантується ідеологічна багатоманітність, яка означає право кожної людини на свободу вираження своїх поглядів, переконань, слова і думки. На цій основі реалізується свобода здійснення політичної багатоманітності. З іншого боку, вартує уваги економічний плюралізм у суспільстві, що свідчить про наявність умов для існування різних форм власності і підприємництва. Як вказує Т. В. Ратинська, у рамках вивчення питання щодо змісту правової політики у сфері державотворення, що отримала відображення в Конституції України, інтерес становить розуміння сутності демократичної держави та її зв'язку з проблемою прав людини, з правовою державою [6, с. 74].

У наш час в Україні відбувається процес формування як громадянського суспільства так і правової держави. При цьому мають бути виключені будь-які прояви дискримінації, людина повинна мати право на вільний вияв своєї світоглядної позиції, на законодавчий захист особистості і власної гідності, і в цілому повинен мати місце всебічний захист громадянських прав людини. Саме тому, вважає Н. І. Бровко, гарантія прав і свобод людини є політико-правовими передумовами для досягнення цього ідеалу [1, с. 17].

Отже, можна зробити висновок, що процес побудови правової держави триває й зараз. Без Конституції України неможливо наразі уявити наше повсякденне життя, тому Основний Закон – це не лише назва, а надзвичайно важливий політико-правовий документ. На підтвердження цього можна сказати, що саме Конституція містить положення, що створюють основу, необхідну для регулювання найважливіших суспільних відносин, забезпечення прав і свобод людини та подальшого розвитку нашої держави. І саме в цьому полягає соціальна цінність Конституції, що надає можливість нам розглядати її значення і роль як у політичному, так і в юридичному аспектах державотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бровко Н. І. Значення і роль Конституції України у побудові правової держави. Конституційні засади правового життя: світові традиції та національні реалії: Київ, 2013. С. 16–19.

2. Ведмідська А. О. Державотворення: питання теорії та практики. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: ДДУВС, 2018 р. С. 117–119.

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Вид-во «Юрид. думка», 2012. 1020 с.

4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254.
5. Ніколайченко Г. М. Основні чинники, що зумовлюють розвиток конституційно-правових норм на сучасному етапі державотворення. *Форум права.* 2010. № 2. С. 334–338.
6. Ратинська Т. В. Конституційний зміст правової політики у сфері державотворення. *Актуальні проблеми соціального управління в Україні за умов глобалізації.* Житомир: Вид-во Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка, 2017. С. 74–76.

Анастасія ГЕНЕРАЛОВА
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії
права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Поняття «основи конституційного ладу» вважається однією з найбільш фундаментальних та базових категорій конституційного права. Варто відзначити, що категорія «основи конституційного ладу» прийшла на зміну поняттям «суспільний лад» і «державний лад», які активно застосовувалися в правовій науці радянського періоду.

Розглядаючи категорію «основи конституційного ладу України» слід вказати, що в правовій науці не існує єдиного підходу до визначення цього поняття. Зокрема, О. В. Прієшкіна пропонує таке розуміння: «Основи конституційного ладу України – це основоположні принципи організації та діяльності держави, які визначають форму і засоби організації Української держави, забезпечують людині та громадянину відповідний і достатній комплекс прав і свобод та характеризують її як конституційну державу» [1, с. 93]. Таке формулювання достатньо повно розкриває сутність та зміст категорії основ конституційного ладу.

У свою чергу, Ю. М. Тодика наводив власну думку щодо визначення розглядуваного поняття та зазначав: «Під основами конституційного ладу слід розуміти головні засади держави, його принципи, які прикликані забезпечити Україні характер конституційної держави» [2, с. 4]. Отже, першочергове значення при визначенні основ конституційного ладу Ю. М. Тодика надає принципам, що є обґрунтованою позицією, адже основи конституційного ладу чітко встановлюють форму державної влади в Україні, принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілку тощо. Отже, варто погодитись із наведеним та додати, що основи конституційного ладу є сукупністю найважливіших принципів, що мають вищу юридичну силу в організації діяльності суспільства і держави. Такі принципи визначають форму і організації України, забезпечують можливісь реалізації прав і свобод, а також визначають Україну як демократичну державу.

Схоже визначення засад конституційного ладу (що є тотожним поняттям до категорії «основи») надає О. В. Подвірна, вказуючи, що це система, в якій базові цінності є основою принципів, а останні конкретизуються в інститутах і нормах, що в цілому надає системі правового значення [3, с. 20].

Як вважає О. Ф. Фрицький: «Основи конституційного ладу України – це основоположні принципи організації та діяльності держави, які визначають форму і засоби організації Української держави, забезпечують людині та громадянину права і свободи та характеризують її як конституційну державу» [4, с. 4]. Отже, на відміну від попередніх авторів, О. Ф. Фрицький визначним критерієм змісту поняття «основи конституційного ладу» вважає людину та її права і свободи.

Слід зауважити, що нормативне визначення основ конституційного ладу відсутні в Конституції України. Першооснову для Конституції України становлять закріплені в розділі І основи конституційного ладу, які є базовими для усієї системи чинного законодавства, а також інших нормативно-правових актів. «Основи конституційного ладу є наріжними конституційними ідеями та ідеалами, які лежать в основі розвитку суспільства та держави і породжують та змінюють відповідні правовідносини», таку думку висловив О. Скрипнюк [5, с. 126].

Саме в основах конституційного ладу закріплюється суспільний ідеал. Основи конституційного ладу передбачають низку засад, які встановлюють суверенітет народу, народовладдя, неподільність території, верховенство права, статус людини та визначення її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, рівність усіх перед законом, закріплюють систему моральних та правових орієнтирів.

Основи конституційного ладу втілюють в собі положення, які передбачають економічний, політичний та ідеологічний плюралізм, різноманітність політичного життя, свободу економічної діяльності. Закріплення основ конституційного ладу в Україні спрямоване забезпечувати верховенство закону, взаємну відповідальність особи та держави, розподіл влади, гарантування прав і свобод особи.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що основи конституційного ладу в Україні мають важливе значення для становлення України як демократичної держави, забезпечення прав і свобод особистості, їхнє гарантування та втілення в життя на користь суспільства та окремої особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прієшкіна О. В. Основи конституційного ладу в системі конституції України. *Часопис Київського університету права.* 2010. № 4. С. 93–96.

2. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины. Х.: Факт, 1999.

3. Подвірна О. В. Теоретико-правова характеристика конституційного ладу України та його роль у розбудові держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2. С. 17–20.

4. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 46. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Frytskyi_Oleh/Konstytutsiine_pravo_Ukrainy/ (дата звернення: 02.04.2021).

5. Скрипнюк О. Конституційний лад в Україні: методологічні проблеми розвитку та вдосконалення в контексті конституційної модернізації. *Вісник Академії правових наук України.* 2012. № 4. С. 123–134.

Діана ГОЛОВЕНКО
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри
теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

Офіційне тлумачення норм права виступає важливим засобом забезпечення однозначного розуміння і застосування законодавчих актів, що сприяє захисту прав і свобод людини і громадянина та забезпечує їх реалізацію. При такому тлумаченні, встановлюючи справжній зміст нормативного припису, суб'єкт офіційного тлумачення усуває недоліки юридичної практики, забезпечує стабільність урегульованих правом суспільних відносин, єдність законності і правопорядку на загальнодержавному рівні [5, с. 20].

На сьогодні основним суб'єктом правотлумачної діяльності в Україні є Конституційний Суд України [9, с. 26]. Статтею 150 Конституції України зафіксовано спеціальне право здійснювати тлумачення Конституції України тільки Конституційним Судом України [3].

Конституційне тлумачення має офіційний характер, виходить від компетентного державного органу, який має право здійснювати його, закріплено як окреме повноваження Конституційного Суду України, що реалізується шляхом прийняття в порядку особливого розгляду рішення про тлумачення конституційної норми [6, с. 813].

Офіційне тлумачення – це тлумачення правової норми уповноваженим органом (Конституційним Судом України), сформульоване у спеціальному акті (рішенні Конституційного Суду), роз'яснення змісту і мети правових норм, яке є загальнообов'язковим для всіх суб'єктів їх застосування і реалізації [2].

Відомо, що офіційне тлумачення може бути нормативним або казуальним. Нормативне (загальне) тлумачення здійснюється Конституційним Судом України під час вирішення справ про офіційне тлумачення Конституції України за конституційними поданнями або конституційними зверненнями відповідних суб'єктів. Казуальне (індивідуальне) тлумачення здійснюється за конституційними поданнями відповідних суб'єктів Конституційним Судом України під час вирішення конкретних справ щодо реалізації інших своїх повноважень [1, с. 95].

Тлумачення Конституції України за своєю суттю є специфічною формою тлумачення правових норм. Така специфіка зумовлена особливими юридичними, соціальними, політичними властивостями об'єкта тлумачення, а також наявністю офіційного нормативного інтерпретатора – Конституційного Суду України [4, с. 30].

Метою офіційного тлумачення Конституції України є офіційне встановлення однозначного розуміння та застосування на всій території України норм Основного

Закону. Правова природа офіційного тлумачення полягає у їх з’ясуванні, роз’ясненні, уточненні (конкретизації, деталізації), офіційному тлумаченні (інтерпретації), виявленні чи встановленні їх дійсного (реального) змісту. При цьому єдиний орган конституційної юрисдикції має надавати тільки об’єктивне, неупереджене, кваліфіковане, «адекватне тлумачення, уникаючи як розширювального, так і обмежувального змісту, які невиправдано змінюють сферу регулюючого впливу конституційних норм», не допускаючи можливості зміни норми права шляхом її тлумачення (нормотворчості), не додаючи до неї нічого нового, щоб не перетворитися на законодавця.

Тобто Конституційний Суд України не повинен змінювати або «виправляти» за допомогою своїх рішень приписи Конституції України (їх окремі положення) чи виходити за межі того, що записано і закріплено в Конституції України (створювати нові норми). Слід акцентувати увагу на тому, що в ході тлумачення конституційних норм Конституційний Суд України не повинен обмежуватися їх буквальним змістом, натомість він має враховувати позитивне право (тобто не тільки «букву», а й «дух» закону), не абстрагуючись від цінностей природного права [5, с. 20–21].

У процесі тлумачення зміст правових норм розкривається через знання мови, якою вони сформульовані, знання про системні зв'язки цих норм, їх походження і функціонування. Їм відповідають способи тлумачення: граматичний, системний, телеологічний (цільовий), логічний, історико-політичний. Тлумачення, як будь-який процес мислення, підкоряється законам і правилам логіки, тобто кожне положення, що інтерпретується, повинно бути обґрунтованим, доведеним [8, с. 52].

Наприклад, мовний (граматичний) спосіб тлумачення базується на застосуванні правил синтаксису, пунктуації, морфології. Знання сучасної мови та володіння юридичною технікою у своєму поєднанні дають можливість інтерпретатору виявити сутність норми через загальні правила побудови речення, словосполучення, слова. Цей спосіб полягає у виявленні значення слів, словосполучень, розділових знаків, сполучників у контексті статті нормативного акта або акту в цілому [1, с. 96].

Системний метод тлумачення випливає з такої якості правових норм, як системність. Він допомагає встановити зміст правових норм на основі використання знань про їх логічні зв'язки з іншими нормами. Системним тлумаченням обов'язково визначається місце норми в системі права, галузі права, інституті права. Далі встановлюються норми, що логічно пов'язані з нормою, яка є об'єктом тлумачення. Системне тлумачення дає можливість виявити суперечності і колізії в законодавстві, норми, котрі хоча формально і не скасовані, але фактично не діють, встановити зв'язок загальних і спеціальних норм, допомагає правильно зрозуміти сферу їх дії, коло осіб, на яких поширюється їх дія, зміст того чи іншого конституційного терміна [8, с. 54].

Телеологічний (цільовий) спосіб тлумачення конституційних норм має істотне значення для інтерпретації Конституції, оскільки остання містить багато цільових програм. Завдання Конституційного Суду – виявити позицію, мету прийняття відповідної статті і дати обґрунтоване тлумачення його норм, коли в цьому виникає потреба [8, с. 56].

Логічний спосіб тлумачення конституційної норми – це процес, в якому інтерпретатор за допомогою логічних прийомів оперує з матеріалом самої норми, не

звертаючись до інших способів тлумачення. В результаті таких операцій загальний, абстрактний зміст конституційної норми набуває конкретного характеру, тобто наближається до реальних життєвих ситуацій [8, с. 57].

Результат офіційного тлумачення норм права об'єктивується зовні у відповідному інтерпретаційно-правовому акті, що з погляду теорії юридичних фактів є різновидом правового (юридичного) акта, який породжує передбачені законом юридичні наслідки, а саме: виникнення, зміну чи припинення правовідносин різної галузевої приналежності [7, с. 39].

Отже, офіційне тлумачення, яке здійснює Конституційний Суд України, має особливе значення і відіграє важливу роль в інтерпретаційній діяльності. Воно має вищу юридичну силу порівняно з тлумаченням, здійснюваним іншими органами, установами і організаціями; його результати обов'язкові для всіх органів, установ і організацій, у тому числі для Конституційного Суду України. Це тлумачення має особливу значущість для вирішення колізій і конфліктів, які виникають у конституційно-правовому полі України; для правильного розуміння і застосування конституційних норм з урахуванням реалій, що розвиваються; для розвитку конституційного права, ствердження конституційної законності, забезпечення стабільності конституційного ладу, та захисту прав і свобод людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азеров А. А. Тлумачення Конституції України: способи, межі, зміст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 95–99.
2. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами III міжнародної науково-практичної конференції, м. Луцьк, 2–3 червня 2006 р.: у 2-х т. / уклад. Т. Д. Климчук, І. Н. Якушев. Луцьк: РВВ «Вежа». 2006. Т. 1. С. 222-226.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 14.03.2021).
4. Молибога М. П. Теоретичні постулати тлумачення Конституції і законів України. *Вісник Академії управління МВС.* 2010. № 3 (15). С. 29–36.
5. Наливайко Л. Р. Теорія та практика правозастосування. Тлумачення Конституції України: навч. посіб. Дніпро: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2016. 508 с.
6. Наливайко О. І., Сеньків О. М. Теоретико-прикладні проблеми тлумачення Конституції України та законів України Конституційним судом України. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 813–816.
7. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «тлумачення норм права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 35–43.
8. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом. *Вісник академії правових наук України: проблеми конституційного права*. 2001. № 2(25). С. 51–59.
9. Чистякова Ю. В. Тлумачення норм права Конституційним Судом України в контексті досвіду інших правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 5. С. 26–29.

Марта ЛЕНИШИН
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії
права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ІНСТИТУТ ОКРЕМОЇ ДУМКИ СУДДІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У ЗАХИСТІ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Одним з актуальних проблемних питань на шляху побудови в Україні правової і демократичної держави, яка забезпечує і гарантує захист прав і свобод людини і громадянина, є інститут окремої думки судді Конституційного Суду України. З приводу цього суддя Конституційного Суду С. Шевчук, посилаючись на доктринальне джерело вказує, що, зважаючи на межі попереднього конституційного контролю, особливе значення має інститут окремої думки, адже обґрунтована окрема думка виконує важливу функцію виправлення помилок, допущених у рішенні, спонукає до законодавчого втручання у питання та може служити моделлю для виправлення як суддівських, так і законодавчих помилок у майбутньому. Як вважає С. Шевчук, окрема думка є тим маркером, який визначає подальшу науково-практичну дискусію, формує дискурс суспільно-політичного діалогу з важливих конституційних питань, який відбувається на різних рівнях і між різними групами: суддями Конституційного Суду України та суддями загальної юрисдикції, законодавцями, урядовими юристами та всією небайдужою громадськістю. Адже особливістю конституційної юстиції завжди є те, що головним у цьому дискурсі є народ – носій установчої влади. І в рамках такого діалогу значення окремої думки є особливим [3].

З точки зору історичного аспекту впровадження інституту окремої думки в Україні на теоретичному рівні ніколи не заперечувалось, а навпаки послідовно висвітлювалося в законодавстві. Так, ще у попередньому 1996 року (сьогодні нечинному) Законі України «Про Конституційний Суд України» було передбачено право судді на окрему думку, яке знайшло своє продовження у ст. 93 нової редакції Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII, в якій встановлено, що «суддя, який підписав рішення, висновок, ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або про закриття конституційного провадження, може викласти окрему думку в строки, встановлені Регламентом. Суддя викладає окрему думку в письмовій формі, що додається до відповідного акта Суду та без зволікання оприлюднюється на офіційному веб-сайті Суду» [2].

Деталізуються наведені конституційні та законодавчі положення у § 74 Постанови Конституційного Суду України про Регламент Конституційного Суду України від 22.02.2018 № 1-пс/201, у якій передбачено, що «суддя, який підписав рішення, висновок, ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у

справі або про закриття конституційного провадження у справі, може викласти у письмовій формі свою окрему думку не пізніше дванадцятого робочого дня з дня ухвалення рішення, надання висновку, постановлення ухвали. Суддя викладає окрему думку в письмовій формі. Окрема думка Судді додається до відповідного акта Суду та без зволікання оприлюднюється на Веб-сайті» [1].

При цьому в законодавстві відсутні положення, які регламентували б юридичні наслідки окремих думок. Тому на відміну від інших видів судочинства, у Конституційному Суді України суддя може висловити окрему думку в разі голосування як «за» ухвалене рішення, так і «проти».

Актуальним є з'ясування питання чи є окрема думка судді Конституційного Суду України особистою позицією судді чи певним орієнтиром для суспільства, та *чи не потребує інститут окремої думки певного вдосконалення.*

На думку Г. Христової, якщо рішення органу конституційного контролю є виваженим, теоретично обґрунтованим, виходить із загальновизнаних аксіоматичних положень юридичної науки та практики, то окрема думка судді до нього містить лише додаткові обставини чи додає аргументи до мотивуючої частини [4].

Історія діяльності Конституційного Суду України свідчить про те, що окремі думки різняться з огляду на особливості справ. Вони можуть стосуватися як доктринальних моментів, які не були належним чином враховані судом, або містити власні мотивування до прийнятого рішення, так і мати певне політико-правове значення. Фактично зараз існує одна 93 стаття у профільному Законі України «Про Конституційний Суд України», яка не містить конкретного визначення, що є окремою думкою [2].

Окрема думка судді Конституційного Суду може розглядатися як у вузькому (формальному), так і в широкому розумінні цього поняття. У широкому сенсі вона може бути викладена в наукових чи інших публікаціях судді, виступах у пресі тощо, звичайно в межах, дозволених законодавством. Відповідно до ч. 5 ст. 18 Закону України «Про Конституційний Суд України» «суддя Конституційного Суду може публічно висловлювати свою думку щодо суті лише тих справ, у яких Суд уже ухвалив рішення чи надав висновок» [2]. У сучасних умовах такий спосіб заперечення несправедливого рішення Суду може бути навіть більш ефективним, ніж у вигляді офіційної окремої думки.

Отже, *окрема думка важлива, оскільки вона виступає як інструмент діалогу з правовим середовищем, з суспільством. Вона дає можливість показати особливості обставин розгляду справи, які не можна побачити у самому рішенні*. У сучасних умовах інститут окремої думки судді Конституційного Суду України має особливе значення для утвердження справедливого конституційного правосуддя, здійснює переважно позитивний вплив на діяльність єдиного органу конституційної юрисдикції, служить одним із ключових факторів забезпечення незалежності судді Конституційного Суду та сприяє захисту і реалізації прав і свобод людини і громадянина у нашій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Постанови Конституційного Суду України про Регламент Конституційного Суду України від 22.02.2018 № 1-пс/201. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#Text
2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/stru#Stru

3. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шевчука С. В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 23 червня 2015 року [Електронний ресурс]. – URL: http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/ document?id=277138.

4. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. Харків 2004. 226 с.

Евелін НЮЛ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії
права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Україна, ратифікувавши у 1997 р. Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини з усіх питань (далі – ЄСПЛ), які стосуються застосування та тлумачення цієї Конвенції і започаткувала новий етап у діяльності правотворчих і правозастосовних органів. Як зазначив М. Козюбра, ця подія започаткувала для вітчизняної правової системи принципово новий історичний етап освоєння європейського правового простору, організації внутрішнього життя за властивими йому стандартами [1, с. 4].

Правильне тлумачення норм Конвенції, а отже, й розуміння можливостей держави щодо обмеження окремих конвенційних прав є особливо важливим для України на сучасному етапі її розвитку, оскільки порушення конвенційних положень може призвести до ухвалення не на її користь рішень ЄСПЛ.

Що стосується правової природи рішень ЄСПЛ, то, згідно з положенням ч. 4 ст. 55 Конституції України, Європейський суд слід вважати міжнародною судовою установою, до якої за захистом прав і свобод може звернутися кожна людина, яка використала в Україні всі гарантовані законодавством засоби правового захисту. При тому, згідно ст. 129 Конституції України, судді під час здійснення правосуддя керуються верховенством права [2]. Оскільки Україна належить до романо-германської правової сім’ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт, судова практика не може бути джерелом права.

Проте, на сьогоднішній день питання застосування практики ЄСПЛ врегульовано, адже чинне законодавство України в кількох нормативних актах містить пряму вимогу щодо застосування міжнародних стандартів і практики ЄСПЛ.

Сфера застосування рішень ЄСПЛ поширюється на всю територію України. Правовою підставою для цього є те, що 23 лютого 2006 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV [4], відповідно до якого під час розгляду справ судами України Конвенція та практика ЄСПЛ мають використовуватися як джерела права. Тобто рішення Суду пропонується розглядати не як результат розгляду конкретної індивідуальної справи, а як норми-регулятори відповідних правовідносин, які мають універсальний характер і можуть породжувати нові правовідносини.

У 2004 році Верховний Суд України, керуючись принципом верховенства права, зобов'язав Центральну Виборчу Комісію призначити повторне голосування на виборах Президента України, хоча в Законі України «Про вибори Президента» не було норми, яка б передбачала таку ситуацію. «Дотепер в опублікованих рішеннях судів України з виборчих спорів міститься лише одне рішення (апеляційного суду Миколаївської області від 8 січня 2002 року), для обґрунтування якого було використано рішення ЄСПЛ за справою Матьє Моан і Клерво проти Бельгії, винесене у 1987 року» [3, с. 82]. Це є практичним підтвердженням того, що суди України можуть використовувати рішення ЄСПЛ.

Оскільки майже всі права людини та основоположні свободи закріплені в Конституції України, Конституційний Суд України при формулюванні своїх позицій у пошуках додаткових аргументів звертається як до Конвенції так і до практики ЄСПЛ.

Конституційним Судом України вперше, під час прийняття рішення, було використано практику ЄСПЛ у справі про смертну кару ще 1999 році. У мотивувальній частині рішення Конституційного Суду від 10 жовтня 2001 року була застосована традиційна форма прецеденту, а саме суд посилався на конкретне рішення Європейського суду з прав людини – «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року [7].

З того часу Конституційний Суд України все частіше, під час формулювання своїх правових позицій, у пошуках додаткового обґрунтування звертається як безпосередньо до ЄКПЛ, так і до рішень ЄСПЛ як до джерела права.

Слушну думку з цього приводу висловила Т. Слінько, яка зазначила, що в багатьох випадках рішення Конституційного Суду України в питаннях тлумачення і вироблення правових позицій орієнтують законодавця, суди, громадян, щодо застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ при удосконаленні національного законодавства, у вирішенні конкретних справ, відстоюванні власних прав. Конституційний Суд України повсякчас використовує рішення ЄСПЛ для формування власних правових позицій, після чого вони фактично стають змістовним елементом мотивувальної частини його рішення [8].

Також одним із прикладів ефективного використання Конституційним Судом України рішень ЄСПЛ є рішення у справі про поширення відомостей, в якій Конституційний Суд України спирався на прецеденти ЄСПЛ «Нікула проти Фінляндії» та «Яновський проти Польщі» [6].

П. Рабінович, зазначає, що, незважаючи на певні відмінності у специфіці природи, призначеннях, функціях і повноваженнях ЄСПЛ і Конституційного Суду України, обидва мають схожі позиції щодо змісту і природи поняття «верховенство

права», хоча ЄСПЛ на відміну від Конституційного Суду України постійно акцентує ситуативність змістової інтерпретації поняття права й верховенства права, традиційно уникаючи вкрай абстрактного визначення загального поняття права, яке можна було б поширити на всі без винятку конкретно-історичні й конкретно-суб'єктні випадки. Також науковець зауважив, що випадки, коли Конституційний Суд і ЄСПЛ прийдуть до принципово різних висновків, є досить імовірними [5, с. 8]. Тобто вчений має на увазі, що не виключена можливість виникнення розбіжностей між висновками Конституційного Суду України та ЄСПЛ.

Отже, можна зробити висновок, що рішення Європейського суду з прав людини мають складну, комплексну структуру. Рішення ЄСПЛ покликані не лише вирішувати справи, що перебувають у провадженні суду по суті, але й конкретизувати та інтерпретувати норми Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Чинне законодавство України, передбачає обов'язок судових органів застосовувати рішення Європейського суду з прав людини як джерело права і водночас обов'язок держави виконувати рішення Європейського суду з прав людини у справах де Україна є відповідачем. Крім того, як свідчить практика ЄСПЛ, сам судовий орган у своїх рішеннях підкреслює інтерпретативність та обов'язковість усіх постановлених ним рішень для врахування всіма державами-учасницями.

Отже, Конституційний Суд України повсякчас використовує рішення Європейського суду з прав людини для формування власних правових позицій, після чого вони фактично стають змістовним елементом мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України, а отже джерелом його діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козюбра М. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських право інтеграційних процесів. *Наукові записки*. Юридичні науки. Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2004. Т. 26. 160 с.

2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/

3. Колесниченко В. Значення для судів України рішень Європейського суду з прав людини за результатами розгляду виборчих спорів. *Судова апеляція*. 2009. № 2. С. 82–89.

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3477-15

5. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Конституційного Суду України. *Юридичний вісник України*. 2006. № 4. С. 8-9.

6. Рішення Конституційного Суду України від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003 у справі про поширення відомостей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-03#Text

7. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-23/2001 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційної) положень статей 7, 8 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», за конституційним зверненням Воробйова В. Ю., Лосева С. В. та інших громадян щодо офіційного тлумачення положень статей 22, 41, 64 Конституції України (справа про заощадження громадян) від 10.10.2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-01

8. Слінько Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України. URL: file:///C:/Users/user%20hp/Downloads/FP_index.htm_2013_3_98.pdf

Юлія РУДНИЦЬКА
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри
теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ

Сутність принципу поділу влади полягає в тому, щоб не допустити узурпацію влади чи її зосередження в руках одного органу чи особи. Упродовж історії розвитку державності цей принцип неодноразово доводив власну практичну необхідність, через що визнається більшістю конституціоналістів усього світу як основоположний принцип організації влади у правовій державі. Можна вважати, що такий принцип є основною ознакою поділу держав на демократичні та недемократичні. Водночас, поряд з універсальністю принципу поділу влади, еволюція державних форм багатьма прикладами підтвердила, що без впровадження дієздатної системи конституційної юстиції в країні фактично не можливо гарантувати ефективне функціонування механізму стримувань і противаг та дотримання принципу поділу влади з метою подолання конфліктних тенденцій між різними гілками влади. Саме через практичну недосконалість інструментів взаємного контролю між гілками влади у процесі взаємодії в межах системи стримувань і противаг, як вважає значна кількість вчених, і відбулось становлення феномену конституційної юрисдикції [2, с. 225]. Тобто, орган конституційної юрисдикції – Конституційний Суд отримав від держави повноваження на здійснення правосуддя у сфері виключно конституційно-правових відносин.

У теорії конституційного права конституційний контроль вважається одним із найважливіших елементів системи стримувань і противаг, оскільки завдяки обмеженню зловживання владою конституційне правосуддя виступає важливою гарантією дотримання національної безпеки. Зазначене можна підтвердити і змістом Конституції, адже серед гарантів верховенства Конституції України, а саме – Верховної Ради України, Президента України, то найважливішу роль виконує саме орган конституційної юрисдикції.

Конституційний Суд України у системі стримувань і противаг нашої країни займає таке положення, яке дає йому змогу визначати всю систему правових координат державно-політичного життя України.. Зокрема, відповідно ст. 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України [3]. На важливість даного органу вказує і ст. 151 Основного Закону, згідно якої «Конституційний Суд України за зверненням

Президента України, або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України надає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на обовязковість» [3]. Тобто Конституційний Суд України може визнати неконституційними й акти Президента України, і Парламенту, і Кабінету Міністрів України. Сам принцип формування Конституційного Суду України від різних гілок державної влади на паритетних началах також впливає на специфіку його положення в системі стримувань і противаг, відображає баланс влад і вказує на значущість рішень Суду щодо тлумачення Конституції. Рішення Конституційного Суду України є остаточними і не підлягають оскарженню та необхідні до виконання всіма органами влади [4, с. 65].

Зауважимо, що Конституційний Суд не здійснює офіційного тлумачення законів України. Питання офіційного тлумачення Конституції України розглядаються Конституційним Судом лише за конституційними поданнями Президента України, щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Тому, слід зазначити, що орган конституційної юрисдикції (КСУ) реалізує у визначеній законом сфері свою компетенцію не за власною ініціативою, а тільки за зверненнями взаємопов'язаних суб'єктів права.

Для чого тлумачити норми Конституції?

Тлумачення (інтерпретація, від лат.interpretatio – роз'яснення) норм права – це інтелектуальний процес, спрямований на з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності. Тлумачення полягає у виявленні змісту норм права самим інтерпретатором (з'ясуванні, усвідомленні), у доведенні цього змісту до відома інших осіб. Метою тлумачення є встановлення істинного значення нормативного припису, під яким слід розуміти його дійсний внутрішній зміст, що розкривається у процесі інтерпретації.

У ході тлумачення встановлюються значення правової норми, її основна мета і соціальна спрямованість, можливі наслідки дії акта, що тлумачиться, з'ясовуються суспільно-історичні умови його прийняття, умови, в яких відбувається тлумачення.

Слід зауважити, що функції органу конституційної юрисдикції в Основному Законі України та Законі України «Про Конституційний Суд України» в аспекті ролі Конституційного Суду України в забезпеченні поділу влади чітко не визначені. Хоча, як зазначалося, Суд відіграє одну з вирішальних ролей у досягненні реального характеру системи стримувань і противаг.

Чому ми вважаємо це питання таким важливим і актуальним? Тому, що не менш складною, аніж в умовах прямого конфлікту між гілками влади, є місія конституційної юрисдикції в ситуації поєднання важелів різних гілок влади в руках однієї політичної сили. Історія сучасного конституціоналізму знає непоодинокі приклади, коли в результаті монолітності блоку парламентської більшості й уряду парламент здатний на зловживання. У разі ж, коли ця монолітність посилена арбітражною участю глави держави чи уряду, що належить до того ж політичного крила, поділ влади фактично розмивається. Як результат, урядовий деспотизм іноді виявляється у формі законопроектів, за які одностайно висловлюється парламентська більшість [1, с. 154].

Свого часу заступник голови Конституційного Суду України В. Шаповал наголошував на тому, що функція офіційного тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом тепер є максимально заполітизованою, враховуючи залежність суддів від суб'єкта призначення, та констатував неодноразові спроби неправового впливу на деяких суддів Суду [5].

С. Шевчук у своїх наукових працях також зазначав, що зараз досить складно виділити, де закінчується сфера саме конституційного судочинство та починається політична сфера діяльності. Якщо розглядати це питання з врахуванням позиції конституціоналізму, то Конституцію ніколи не вважають лише системою позитивних норм чи як «мапу влади», бо основна її функція полягає в тому, щоб організувати таку систему влади, яка б унеможливлювала прояв будь-якого свавілля в державі.

У сучасній науці конституційного права визнається, що коли органи конституційної юрисдикції здійснюють судовий конституційний контроль, то при ухваленні рішень вони не лише застосовують право, але й створюють його. Це випливає з «мінімальної визначеності» положень конституції. Бо дуже важко з впевненістю зазначати, що Конституція є вдалою, якщо вона представлена у вигляді так званого «конституційного кодексу», що є максимально повним, та в ньому можна знайти абсолютно всі відповіді на різноманітні практичні запитання і більше того, якщо вона не потребує якогось додаткового тлумачення від суддів. Тому в цьому випадку, відкритість тексту конституції є зовсім не недоліком конституційно-правового регулювання, а швидше його перевагою, завдяки якій можна більше наблизити Конституцію до тих умов, що складаються в суспільно-політичному житті, та зробити її більш реальною та юридичною [6, с. 250].

Отже, Конституційний Суд України є дуже важливим органом для системи стримувань і противаг, адже його діяльність запобігає узурпації влади та гарантує національну безпеку. Також, як і в законодавстві, так і в Конституції нерідко можна зустріти невідповідності чи прогалини, і завдяки цьому органу такі питання можливо вирішити. Адже прогалини в законодавстві тягнуть за собою прогалини в суспільному житті, і тому дуже важливим є уникати таких помилок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко І. Г. Європейська модель конституційної юстиції (порівняльно-правова ретроспектива). Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 230 с.

2. Бичков І. Щодо місця Конституційного Суду України в системі стримувань і противаг. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 224–229.

3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/

4. Скрипнюк О. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації. До десятої річниці прийняття Конституції України. Київ: Академія правових наук України, 2005. С. 88.

5. Трофимова Н. Конституционный Суд Украины недееспособен URL: http://oboz.com.ua/news/2005/10/19/53433.htm

6. Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. 296 с.

Секція
«ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ»

Михайло БАЙМУРАТОВ
доктор юридичних наук, професор, головний науковий консультант,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
Заслужений діяч науки і техніки
baymuratov@ukr.net

МУНІЦИПАЛЬНІ ПРАВА ЯК ОСНОВА СИСТЕМИ ЛОКАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ СОЦІУМУ

1. Становлення і розвиток демократичної правової державності супроводжується могутніми гуманістичними та гуманітарними тенденціями в основі яких лежить визнання, легалізація, реалізація, захист, охорона і гарантування прав і свобод людини і громадянина, – що, з одного боку, формують фактично іманентні та засадничі критерії здійснення публічної влади, а з іншого, – сприяють формуванню системи безпеки та захисту прав людини у широкому їх розумінні в рамках патримоніальної держави.

У процесі системного аналізу теоретичних засад виникнення, формування і функціонування такої системи захисту прав людини виникає низка питань великого методологічного та праксеологічного значення – де саме, на якому рівні функціонування соціуму і держави власне виникає, формується, функціонує, а за потреби, – розвивається, вдосконалюється, трансформується така система безпеки і захисту прав людини. Відповідь, на наше переконання, повинна спиратися на визначення місця формування та реалізації конституційно-правового статусу людини і громадянина, що включає в себе сукупність її прав, свобод і обов’язків, що гарантовано надаються їй державою та знаходять своє закріплення в її Основному Законі – Конституції.

Треба відмітити, що відповідь на таке питання не є однозначною, з одного боку – законодавець закріплює такий конституційно-правовий статус на загальнодержавному рівні в процесі спеціально визначеної процедури проєктування, розробки, обговорення, прийняття та легалізації Конституції держави, або при внесенні до неї доповнень та змін чи в процесі використання форм референдумної демократії. Але в функціонально-динамічному та охоронюваному контексті реалізації, охорони, захисту, гарантування – такі права, свободи і обов’язки здійснюються на локальному рівні соціуму, тобто там де людина існує та функціонує в ординарних умовах повсякденності, здійснюючи свій життєвий цикл.

2. Більш детальніший розгляд ідентифікаційних ознак наведеного локального соціуму доводить його конституюючу та інституційну роль і значення в формуванні локальної системи безпеки та захисту прав людини, бо саме в його межах:

- людина існує і функціонує шляхом входження в територіальну людську спільноту – територіальну громаду (далі – ТГ);
- людина виступає як житель – член ТГ в умовах місцевого самоврядування (далі – МСВ);

- таке існування та функціонування людини відбувається в ординарних або екстраординарних умовах функціонування державності;

- таке існування та функціонування людини відбувається у темпорально-технологічних рамках стану повсякденності;

- саме на рівні такого соціуму людина проходить процес соціалізації, включаючи і правову соціалізацію;

- саме на рівні локального соціуму в процесі свого існування та функціонування людина продукує відповідні інтенції, устремління, потреби, інтереси екзистенційної властивості та формує відповідні атитюди;

- саме на цьому рівні в процесі реалізації наведених інтересів та атитюдів людина вибирає та формує свої поведінково-діяльнісні настанови, реалізуючи відповідні права, свободи і обов'язки, що складають її конституційно-правовий статус;

- саме для реалізації, охорони, захисту, гарантування зазначених прав на рівні МСВ в межах ТГ органами МСВ (далі – ОМСВ) формується та функціонує локальна система захисту прав людини, в основі якої лежить організаційна та організаційно-правова діяльність зазначених ОМСУ, що спирається на їх компетенційні повноваження передбачені національним законодавством;

- саме на рівні локального соціуму в межах ТГ та в умовах МСВ людина для реалізації своїх прав, свобод і обов'язків використовую відповідні форми життєдіяльності, набуваючи відповідний практичний досвід їх реалізації, використовуючи відповідні ідеологічні, аксіологічні, конотаційні, наративні, нормативні, інтерсуб'єктивні настанови, формуючи тим самим індивідуальний та колективний габітуси людини, – що вже заздалегідь, апріорі передбачає наявність та функціонування охоронюваних механізмів, причому, як з боку держави (позитивне і суб'єктивне право), так і з боку ОМСВ (компетенційний масив повноважень та захисні механізми його реалізації, охорони і захисту).

3. В основі локальної системи безпеки та захисту прав людини лежать її муніципальні права, що виступають нормативним проявом її правового статусу, правового модусу та фактично, по великому рахунку, виступають одним з складових елементів її правового положення як в суспільстві, так і в державі.

Такий висновок аргументований доктринальним розумінням та тлумаченням муніципальних прав людини, що пропонуються вітчизняними представниками муніципально-правової науки. Так, М.О. Баймуратов, якому належить пріоритет щодо доктринального визначення феномена «муніципальні права людини», наголошуючи на тому, що муніципально-правова галузь є найбільш важливою та практично значущою для кожної людини, підкреслює, що, по-перше, це детерміноване тим, що всі життєві інтереси та устремління людина реалізує на локальному рівні функціонування соціуму як ТГ (за винятком прав на громадянство, на власність, обов'язків щодо воєнної служби тощо, де вона вступає в прямий контакт з державою) (визначення фактору МСВ, у межах якого функціонує ТГ, в рамках якої проявляються і реалізуються сфера екзистенційних інтересів людини); по-друге, саме на локальному рівні функціонування соціуму людина індивідуально чи разом з іншими (у складі групи, колективно) в рамках ТГ продукує так звані локальні інтереси, що стосуються широкого спектра індивідуальних та групових, колективних прав і свобод, які й виступають саме як права і свободи людини (вони

не відрізняються від конституційних прав і свобод людини ані за назвою, ані за змістом, ані за функціональним наповненням, ані за діяльнісною характеристикою, але мають стійку ознаку локальної реалізації), яких вона потребує і здійснює в різних сферах життєдіяльності особисто чи разом з іншими мешканцями відповідної території держави [1, с. 98]. Отже, можна стверджувати, що саме на локальному рівні соціуму формується система захисту прав людини, що убезпечує її від низки загроз екзистенційного характеру, і навпаки, – наявність такої системи безпеки ґрунтується на реалізації саме муніципальних прав людини.

В останньому аспекті методологічно важливою представляється позиція дослідника П. А. Трачука, який, розглядаючи участь громадян України у МСВ (достатньо вузький підхід, зважаючи на нашу думку. – Авт.), стверджує, що саме в таких умовах формуються реальні соціальні та державно-правові механізми захисту прав людини, які є запорукою створення відповідного соціального середовища – простору, вільного від права (правовільного простору), де людина, а в нашому випадку – мешканець відповідної території держави-член ТГ, може самостійно модифікувати алгоритм своєї поведінки та здійснювати конкретні дії. Тобто, саме на рівні МСВ, його інститутів, проявляються складні різнорівневі елементи соціального механізму, спрямованого на здійснення можливості самим громадянам брати активну участь у реалізації, забезпеченні та захисті своїх прав та свобод, у тому числі через інститути МСВ [2, с. 67].

Разом з тим, системний аналіз наведеної доктринальної думки, по-перше, демонструє її внутрішню суперечливість у системі координат «людина – громадянин – член ТГ», бо сам автор допускає такі суперечності в своїй позиції, фактично стверджуючи, що членом ТГ може бути тільки громадянин України; по-друге, в наведеній позиції можна виокремити й раціональні елементи. Так: а) стверджується, що в умовах участі громадянина України (в нашому розумінні людини – жителя – члена ТГ. – Авт.) формуються реальні соціальні та державно-правові механізми захисту прав людини (точніше, муніципально-правові механізми, вважаючи на те, що МСВ виступає як самостійний рівень публічної влади. – Авт.), що є запорукою створення відповідного соціального середовища – простору, вільного від права (правовільного простору) (сфера громадянського суспільства. – Авт.), де людина, а в нашому випадку – мешканець відповідної території держави-член ТГ (зверніть увагу – вже не тільки громадянин. – Авт.), може самостійно модифікувати алгоритм своєї поведінки та здійснювати конкретні дії; б) саме на рівні МСВ, його інститутів проявляються складні різнорівневі елементи соціального механізму, спрямованого на здійснення можливості самим громадянам (точніше, жителям – членам ТГ. – Авт.) брати активну участь у реалізації, забезпеченні та захисті своїх прав і свобод, у тому числі через інститути МСВ (тобто, йдеться про формування локальної системи захисту прав людини, в якій і відіграють основоположну роль муніципальні права людини / особистості, жителя – члена ТГ, що створює систему локальної безпеки людини).

Отже, термінологічна плутанина, відсутність єдиних методологічних підходів до визначення суб’єктного складу ТГ, боязнь сміливих кроків у застосуванні нових науково-доктринальних напрацювань, що досягнуто в зарубіжній та вітчизняній муніципально-правовій науці, фактично стають на заваді не тільки

визначення феноменології муніципальних прав людини, а і ідентифікації їх правозахисного та безпекового потенціалу.

Деякі представники муніципально-правової доктрини, зокрема О. В. Батанов та С. Ю. Русанова, зразу ж наголошують на розширеному розумінні муніципальних прав людини шляхом включення до їх кола прав людини як члена відповідної ТГ. При цьому С. Ю. Русанова наголошує, що такі права становлять єдиний за своїми функціональним призначенням та юридичними характеристиками самоуправлінський (на нашу думку, самоврядний. – Авт.) статус особи [3, с. 370]. А позиція О. В. Батанова міститься в тому, що саме такі права мають рельєфно виражені характеристики щодо уособленого системного утворення [4, с. 236.]. Вважаємо, що наведені характерологічні системно-функціональні властивості муніципальних прав людини об'єктивно повинні включати та включають іманентну правозахисну та безпекову складову, що, з одного боку, підвищує їх соціально-правову цінність, а з іншого, – підсилює їх системно-технологічний та функціонально-результативний характер.

Отже, резюмуючи положення, що наведені, можна дійти висновків, що муніципальні права, як нова та продуктивна феноменологія конституційного та муніципального права, по-перше, володіє суттєвим продуктивним потенціалом для подальшого доктринального обґрунтування національних та міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини, особливо в контексті їх організаційного супроводження та організаційно-правового забезпечення; по-друге, саме муніципальні права складають реальну основу системи локального захисту і безпеки людини в межах ТГ та в умовах МСВ; по-третє, повноваження ОМСВ в різних сферах соціального життя синергують з муніципальними правами людини та не тільки підсилюють їх у організаційному та правореалізаційному аспектах, а і детермінують їх подальше становлення, розвиток і вдосконалення, враховуючи на великий екзистенційний потенціал локального життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава: зб. наук. праць*. Одеса, 1997. С. 96–101.

2. Трачук П. А. Місцеве самоврядування в Україні у контексті конституційних і демократичних реформ: монографія. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. 576 с.

3. Русанова С. Ю. Муніципальні права членів територіальної громади: поняття та класифікація. *Форум права*. 2009. № 2. С. 369–374.

4. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / відп. ред. М. О. Баймуратов. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2010. 656 с.

Анатолій КРИЖАНОВСЬКИЙ
доктор юридичних наук, професор,
в. о. завідувача кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБ'ЄКТИВНЕ І СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО ТА ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК: ГРАНІ СПІВВІДНОШЕННЯ ТА СИНЕРГІЯ

Правовий порядок, як багатогранний суспільно-правовий феномен, осмислюваний рефлексійно чи у процесі його спостереження у реальному правовому житті, являє нашій свідомості різні іпостасі своєї складної природи. Правовий порядок навіть за «мінімальної» його наявності у суспільному житті – це та його складова (зріз, устрій), яка побутує виключно у рамках права. У цьому стає очевидним зв'язок правового порядку і «об'єктивного права», а відтак, і «об'єктивно-правові» витоки правового порядку. Очевидно, що цілком справедливим є твердження М. Матузова і О. Малька, що «об'єктивне право є об'єктивним у тому сенсі, що воно не приурочене до конкретного суб'єкта і не є пов'язаним з його волевиявленням і особистим розсудом» [1, с. 148]. Проте, зведення об'єктивного права виключно до «законодавства даного періоду даної країни» [1, с. 146] з позицій сучасного праворозуміння є неприйнятним, бо така позиція заперечує побутування у соціумі неофіційного чи тіньового права. Тому необхідно зазначити наступне. Об'єктивне право як поєднання офіційного (статутного, законодавчого) і неофіційного (тіньового, латентного) права «системоутворюється» правовими цінностями, принципами і нормами, які ґрунтуються на засадах свободи, формальної рівності і справедливості. Саме ці категорії можуть бути інструментом у процесі інтелектуальної «кваліфікації права» (за Н. Руланом та М. Козюброю), а вілтак, і щодо розмежування права та неправа. Це означає, що і закони та підзаконні нормативні акти державної влади, і латентні (тіньові) нормативні практики, якщо вони ґрунтуються на засадах свободи, формальної рівності і справедливості, є реальним об'єктивним правом. Якщо ж закони та підзаконні нормативні акти офіційної влади, чи латентні (тіньові) нормативні практики суперечать нормативам свободи, формальної рівності і справедливості, вони мають кваліфікуватися як неправо. Також, неофіційне право утворюється на правовому полі, на якому суб'єкти права можуть діяти у спосіб, який прямо не заборонений законом. «Незабороненність» є ознакою, яка, з одного боку, характеризує правомірність такого типу практики, а з іншого, прямо вказує на її правовість (П. Рабінович), або правозначущість (Н. Крестовська, Л. Матвєєва).

Об'єктивне право як цілісність складає загальносуспільну модель правового порядку, то ж, якщо припустити, що усі його цінності, принципи і норми здійснюються всіма суб'єктами права без жодних правопорушень, а правове життя буде містити тільки правомірну поведінку, то правовий порядок, буде, мабуть ідеальним. Проте, у реальному житті об'єктивне право далеко не повністю втілюється у правомірну поведінку. Правопорушення утворюють на правовому полі негативні лакуни, які суперечать його правомірній складовій і виходять за рамки не тільки модельного (об'єктивне право), але й фактичного правового порядку.

Об'єктивне право і правовий порядок, як і інші правові явища, є співставними у категоріях двостороннього співвідношення і взаємовпливу. Об'єктивне право як модель і передумова правового порядку є його константою: соціальні практики, які суперечать об'єктивному праву, з його позицій визначаються як неправові (протиправні), і є такими, що не відносяться до «порядкоутворюючих». Це задає підстави для чіткого розмежування правового порядку і об'єктивного права. Досить поширене у теоретичній юриспруденції (особливо у зарубіжній) ототожнення права і правопорядку не позбавлене певного сенсу (уможливлює досліджувати ці феномени у єдності належного і сущого), тим не менше такий дискурс нерідко орієнтує на вихолощування категорії «правопорядок» як такої.

Правовий порядок за своєю природою дотичний як до об'єктивного, так і до суб'єктивного права. Об'єктивне право є загальним підґрунтям, основою, і передумовою правового порядку (об'єктивне право як модель правового порядку). Правового порядку без об'єктивного права не може існувати в принципі. Втім, для того, щоб норми, цінності і принципи об'єктивного права «стали» правовим порядком, необхідно, щоб вони втілилися у правомірну поведінку суб'єктів права. І тут вже відіграє свою роль суб'єктивне право.

Суб'єктивне право «…це ті конкретні можливості, права, вимоги, домагання, законні інтереси, а також обов'язки…» [1, с. 146], які виникають на основі і в межах об'єктивного права на боці учасників правових відносин. Як можливість діяти у правовій сфері, суб'єктивне право – складний особистісно-психологічно-правовий феномен, який скеровує правозначущу поведінку саме у русло правомірності. Зазначена «конструкція» володіє ознаками своєрідного механізму, який поєднує у собі правові, суспільні, і особистісно-психологічні чинники. На жаль, юриспруденція поки-що не досягла повного і достовірного осягнення функціонування цього «механізму». Очевидно, що тут спрацьовують як «закономірні» (умовно передбачувані) фактори (усталені правові характеристики особистості – розвинена правова свідомість, спрямованість до вибору правомірної поведінки, домінування (звичка) правомірного досвіду особистої поведінки тощо), так і випадкові (незвичні ситуація та зовнішні умови, вплив інших осіб, нестабільний психологічний стан тощо).

З заявленою у назві темою пов'язана і проблема суб'єктивного права на правовий порядок. Ця категорія має право на існування, як мінімум, за наступною логікою. Якщо виходити з того, що соціальне призначення права – впорядкування і убезпечення суспільного життя на засадах свободи, справедливості і формальної рівності, а також того, що безпека індивіда (у т. ч. правова) є однією з основних вітальних потреб, то право на правовий порядок необхідно віднести до особистих суб'єктивних прав, які вимагають визнання, правового закріплення, і реального забезпечення. Така позиція може виглядати як певна ідеалізація чи максима, але вона має очевидний практичний зріз. У сучасних умовах бездіяльність чи неефективність правоохоронних інституцій нерідко призводить до того, що неналежний правопорядок у суспільстві завдає шкоди правам і інтересам громадян і організацій. Цьому можливо протидіяти тільки встановивши обов'язок саме держави у цілому, а не регіональної влади, як передбачено статтею 119 Конституції України, і на цій основі забезпечувати необхідний рівень правового порядку як у цілому суспільстві, так і у його складових.

Нині склалася досить парадоксальна ситуація, коли право власності громадянина є захищеним ефективніше, ніж його право на безпеку. Мерія Одеси програла суд страховій компанії і має компенсувати 170 тисяч грн. за пошкодження авто Range Rover сухим дерево [2]. Таке судове рішення має правове підґрунтя, а відшкодування збитків через неналежне забезпечення правового порядку формальних, офіційно встановлених позитивним правом підстав для цього не має. Як свідчать експерти, реагування правохоронців на правопорушення та на заяви про їх скоєння має суттєві негативи: «Люди звертаються до поліції, проте часто поліцейські в кращому випадку їх просто вислухають. Щодо реєстрації заяв і відповідного реагування на злочин, то цього можна й не дочекатися» [3]. І навіть сама влада, своїми правовими актами визнає, що стан правового порядку у суспільстві є неналежним [4]. Тому ситуація сягає вже критичного стану: бойові гранати кидають на стіл суддів, а в будівлю суду – «коктейлі Молотова». Такий випадок у Нікопольському міськрайонному суді Дніпропетровської області призвів до загибелі двох осіб та поранення ще десяти [5]. Зазначені проблеми вимагають ґрунтовного обговорення і у суспільстві, і у науковому середовищі задля осмислення того, яким чином вони мають вирішуватися.

Правовий порядок виступає метою об’єктивного права, яке реалізується саме для досягнення у суспільстві стану не просто урегульованості, але й реальної впорядкованості суспільних відносин. З іншого боку, і суб’єктивне право як таке, своїм змістом і правовою формою є спрямованим на впорядкування конкретної життєвої ситуації, яка є і типовою, і конкретною. Відтак, правовий порядок піддається подвійному (синергійному) впливові об’єктивного і суб’єктивного права, і сам є тим реальним правовим тлом, яке потенційно може сприяти реалізації об’єктивного і суб’єктивного права. Юридична ж форма «об’єктивації-суб’єктивації» правового порядку містить потужний потенціал як доктринального, так і практичного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права. 5-е изд. М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС,. 2020. 528 с.

2. Страховая компания отсудила у мэрии Одессы 171 тыс. грн за внедорожник, поврежденный упавшим деревом. URL: https://dumskaya.net/news/strahovaya-kompaniya-otsudila-u-merii-odessy-171-142083/

3. Правоохоронні органи в Україні розслідують лише ті справи, які їм цікаві – експерт. URL: http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=92552

4. Про серйозні недоліки у виконанні законодавства щодо забезпечення законності і правопорядку, додержання прав і свобод громадян у Львівській області: Указ Президента України № 477/2003 від 04.06.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/477/2003#Text.

5. Огляд ЗМІ: про безпеку людей в судах. URL: https://radako.com.ua/news/oglyad-zmi-pro-bezpeku-lyudey-v-sudah

Євген ХАРИТОНОВ
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кореспондент НАПрН України

ПРАВА ЛЮДИНИ І РЕКОДИФІКАЦІЯ ЦК УКРАЇНИ: НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ АКЦЕНТІВ

Однією з актуальних проблем нашого суспільства є оновлення цивільного законодавства (рекодифікація), котре розглядають як юридичний важіль поліпшення регулювання цивільних відносин, підвищення ролі договору, уніфікації положень вітчизняного договірного права з принципами європейського права тощо.

Водночас, поряд з перспективами оптимізації ситуації у згаданій сфері, виникає загроза відсунення на другий план людини як суб'єкта цивільних прав та обов'язків.

У зв'язку з цим варто зауважити, що у ЦК України (втім, як і у його попередниках – ЦК УРСР 1922 року та ЦК УРСР 1063 року) норми, присвячені правовому статусу фізичної особи скромно туляться поміж загальних положень книги Першої.

Щоправда, на відміну від радянських кодексів наразі йдеться про «фізичну особу», а не «громадянина». Крім того, ст. 24 ЦК містить базове правило: «Людина як учасник цивільних правовідносин вважається фізичною особою».

Ще однією важливою новелою глави 4 книги І Цивільного кодексу є відмова від нормативного визначення змісту цивільної правоздатності разом із заміною її у ст. 26 ЦК «відкритим» переліком обсягу цивільної правоздатності фізичної особи. Втім, слід зауважити, що при встановленні цього «відкритого» переліку, згадана норма, передусім, орієнтує на те, що має йтися про немайнові права фізичної особи, встановлені Конституцією України та цим Кодексом (частина 2 ст. 26 ЦК), та майнові права, встановлені цим Кодексом, іншим законом (частина 3 ст. 26 ЦК). І тільки після цих застережень, у наступній частині ст. 26 ЦК передбачається / роз'яснюється, що фізична особа здатна мати інші цивільні права, що не встановлені Конституцією України, цим Кодексом, іншим законом, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства. Таким чином створюється досить чітке враження, що немайнові та майнові права, передусім, ґрунтуються на приписах закону, як вираження волі держави, а вже потім, на додаток до основного правила, можуть бути визнані (знов-таки – «бути визнані державою»?) за фізичною особою. Не виправляють становище і положення ст. 27 ЦК «Запобігання обмеженню можливості фізичної особи мати цивільні права та обов'язки». Передусім, тому, що є декларативними і не вказують на механізм реалізації цих положень.

Варто також зазначити важливість існування глави 5 книги Першої ЦК України, яка визначила засади цивільно-правового статусу фізичної особи-підприємця.

Наведеним переліком норм, якщо не рахувати технічних деталей, практично вичерпуються відмінності у цій галузі між ЦК України 2003 року та радянськими Цивільними кодексами.

Внести кардинальні зміни у таке ставлення до визначення статусу «фізичної особи» мала б книга Друга ЦК України «Особисті немайнові права фізичної особи» (ст.ст. 269-315). Однак, норми цієї книги ЦК формувалися свого часу без врахування доктрини «горизонтального ефекту» конституції, поширеної у конституціоналістиці [1, с. 17-19], а тому потребують узгодження з останньою, а відтак сутнісного коригування.

Такий стан речей певною мірою відображає традицію ставлення до особи / людини у вітчизняному цивільному праві: доктрині та законодавстві. Про це непрямо свідчить і кількість статей у відповідних главах ЦК України. Так, фізичній особі присвячено 56 статей, тоді як юридичній особі відведено 87 статей (ст. 80-166 ЦК). Навіть, врахування 47 статей книги II (ст. 269-315 ЦК) не суттєво змінює ситуацію.

Концепцію надання статусу фізичної особи (назвемо її «прагматичним підходом») другорядного значення планується використати і в процесі рекодифікації ЦК України. Зокрема, пропонується у книзі I «Загальні положення» розділ про фізичних осіб «доповнити двома напрямками регулювання: сімейні відносини та особисті немайнові права, що також було б логічним і містило б комплексне регулювання правового становища цих суб'єктів. При цьому група норм «Особисті немайнові права фізичних осіб» має стати підрозділом глави 3 «Фізичні особи», а Книга 2, натомість, буде присвячена «Корпоративним відносинам» [2]. Таким чином, питома вага норм, присвячених цивільно-правовому статусу людини стає ще меншою.

З точки зору подолання складнощів правового регулювання відносин за участі одних та інших суб’єктів такий підхід може здаватися виправданим. Але з погляду цінностей приватного права, поміж яких чільне місце займає людина – приватна особа, концепція ЦК України потребує кардинального перегляду з метою виправлення ситуації, що склалася, та адаптації положень Кодексу до європейського концепту приватного права.

Згаданий концепт в основних рисах був сформований протягом XIX–XX ст., коли Виклики історії, особливо I та II Світові війни, зумовили перегляд системи традиційних людських цінностей, пов’язані з конституюванням «суверенітету приватної особи», зростанням ваги забезпечення прав людини. Загальна декларація прав людини ООН 1948 р., а незабаром і європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка враховувала конституційні традиції європейських держав, відобразили головні положення Західного концепту приватного права та приватного права ЄС, в основу загальних засад якого покладений пріоритет прав особистості, закріплений у Європейській конвенції.

Саме такий підхід має стати основою сучасного розуміння приватного права, котре є концептом європейської цивілізації, маючи своїм методологічним підґрунтям, передусім, лібералізм. Ті самі традиції визначають вектор розвитку національного права держав – членів ЄС на тлі зростання питомої ваги морально-аксіологічної складової концепту приватного права, безумовною цінністю якого визнаються права та свободи людини.

Зауважимо, що концепт приватного права, зокрема, відображених у ньому цивілізаційних цінностей, піддаються критиці за «надмірну» демократію, невизначеність меж свобод та прав людини у приватній сфері, зловживання правами

тощо. Найбільше критикують лібералізм [3, с. 316-318, 325], котрий є методологічним підґрунтям концепту приватного права. Але визнання за людиною права вільного вибору варіанту поведінки, яка не шкодить іншій людині, саме по собі не створює загрози, оскільки поведінка людини є моральною за своєю природою, а моральна поведінка є однією з найбільш жорстких соціобіологічних демаркацій [4, с. 287]. Водночас, у випадках виникнення колізій у сфері прав людини держава вдається до нормативного регулювання поведінки людини, враховуючи при цьому національну ментальність та впливаючи на правосвідомість у бажаному напрямку.

Показовою є позиція Європейського суду з прав людини, котрий пояснив, що тоді, як «деякі країни розширили поняття «шлюб», включивши до нього партнерство осіб однієї статті», європейські закони, що надають право чоловікам і жінкам на вільний шлюб, «не можуть примусово розширювати це поняття». Велика Палата Європейського суду з прав людини встановила, що відмова держави визнати одностатеві шлюби не порушує Європейської конвенції з прав людини. Суд вказав, що, хоча конвенція визнає можливість «одружитися і мати сім'ю» як право кожної особи, документ не може бути витлумачений як вимога визнати шлюб таким, що трансформується у зовсім інше поняття, охоплюючи одностатеві «шлюби». Суд також пояснив, що Європейська конвенція з прав людини «закріплює традиційну концепцію шлюбу, котрий може існувати лише між чоловіком і жінкою». Суд додав: заявник не може стверджувати, що такий висновок не відповідає «європейським цінностям, які дозволяють одностатеві «шлюби», оскільки у Європейському союзі таких країн лише 10, а більшість з членів ЄС тлумачать поняття «шлюб» тільки як союз між чоловіком і жінкою [5]. Таким чином Західна (європейська) цивілізація не відмовляється від традиційних «загальнолюдських» цінностей, хоча й намагається (іноді емпіричним шляхом) визначити їх граничні межі. Тому занепокоєння щодо «безмежності» прав людини значною мірою зумовлені соціально-політичними спекуляціями. Зазначена межа є і визначається вона природним чином, при зіткненні з правами та інтересами інших членів громадянського суспільства.

Отже, центральною постаттю цивільних відносин є людина, що виступає як приватна особа – індивідуально або у об'єднаннях приватних осіб, чим зумовлена необхідність приділення їй належної уваги у Цивільному кодексі.

Тут можливе заперечення, що рекодифікація ЦК України, передусім, має метою адаптації українського цивільного законодавства до засад європейського договірного права тощо.

Однак зауважимо, що європейське приватне право, як таке, починалося фактично з вирішення питань правового статусу особи. Потім на цьому підґрунті формувалася система майнових відносин, речових прав, договорів приватного права тощо.

Коли західні спеціалісти радили пострадянським країнам, щоб вони, створюючи нові цивільні кодекси, враховували неможливість одразу вийти на рівень приватноправових конструкцій, який існує у західних країнах, а просуватись до цього рівня поступово [6, с. 42-46], то, очевидно, вони мали на увазі й необхідність поступового «осучаснення» підходів до визначення правового статусу людини – учасника цивільних відносин, як створення підґрунтя для наступних перетворень у галузі регулювання торгового обігу.

Оскільки це питання у нашій державі поки не вирішене існує необхідність вирішення його у процесі рекодифікації.

Це можна зробити шляхом трансформації книги Першої ЦК України, залишивши в ній «Загальні засади» (з відповідним перейменуванням книги) і перемістивши норми про статус особи до книги Другої, яка могла б називатися «Приватна особа». При цьому визначальним у книзі Другій має бути розділ «Людина, як приватна особа» [7, с. 234-237].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. К., 2019. С.17-19.
2. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). URL: https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsivilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi
3. Веллер М. Россия и рецепты. М.: АСТ, 2007. С. 316-318, 325.
4. Омельчук О. М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір: моногр. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2012. С. 287.
5. Европейский суд по правам человека: страны не обязаны регистрировать однополые «браки». 24.07.2014. URL: http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/26442-evropejskij-sud-po-pravam-cheloveka-strany-ne-obyazany-registrirovat-odnopolye-braki.html
6. Довгерт А. С. Теоретичні, техніко-юридичні та інші питання ре кодифікації цивільного законодавства України. Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євро інтеграційних процесів: матер. Всеукр. науково-правничої конф. (8-9 листопада 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 42-46.
7. На доцільність зміни термінології раніше звертала увагу З.В. Ромовська. Див.: Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підр. К.,2005. С. 234-237.

Володимир БУРДІН
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка,
декан юридичного факультету

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ВІД ЗЛОЧИННИХ СТАТЕВИХ ПОСЯГАНЬ

Одним із складів кримінального правопорушення, який тривалий час викликав жваві дискусії в теорії кримінального права, а також у правозастосуванні, є склад, передбачений ст. 155 КК України «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку». Нагадаю, що в першій своїй редакції ця стаття передбачала відповідальність за вчинення статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості. У зв’язку з чим виникало питання про те, а з якого моменту особа вважається такою, що досягла статевої зрілості? І чи існують якісь об’єктивні показники досягнення нею такої зрілості? Для вирішення таких питань відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України

необхідно було призначати експертизу. Крім того, проведення експертизи у таких випадках було обов'язковим. Разом з тим, на цьому проблемні питання не завершувалися. Адже було і чимало запитань щодо суб'єктивних ознак відповідного складу кримінального правопорушення. Зокрема, чи могла бути суб'єктом даного кримінального правопорушення неповнолітня особа? Крім того, як довести вину особи, яка, вступаючи у статеві зносини з потерпілою, повинна була знати, що потерпіла особа не досягла статевої зрілості, якщо сам законодавець вважає, що для цього потрібно проводити експертизу? Справа в тому, що без такого усвідомлення неможливо було стверджувати і про наявність умислу. Всі ці питання по різному вирішувалися вченими. Разом з тим, після змін до КК України від 14 березня 2018 року ситуація змінилася. Так, Законом України від 14 березня 2018 року № 2334-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» ст. 155 КК була викладена у новій редакції. Зокрема, замість поняття «особа, яка не досягла статевої зрілості» законодавець чітко вказав на вік потерпілої особи – особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Крім того, уточнено і суб'єкта відповідного кримінального правопорушення – після цих змін ним є лише повнолітня особа. В цілому такі зміни потрібно вітати, адже такі формулювання ознак складу кримінального правопорушення забезпечують реалізацію принципу правової визначеності. Разом з тим, ці зміни до КК України одразу зумовили іншу проблему. Мова йде про положення, які стосуються чинності кримінального закону у часі і, зокрема, про зворотну дію в часі вказаних змін.

З цього приводу хотів би відзначити, що не повинен викликати сумнівів той факт, що як криміналізація, так і декриміналізація певних діянь в цілому або зміна обсягу криміналізації може відбуватися шляхом змін не тільки ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, але й ознак будь-якого іншого елемента складу. Використання термінологічного звороту в ст. 5 КК «кримінальна протиправність діяння» жодним чином не свідчить про те, що питання криміналізації та декриміналізації зумовлюються і залежать лише від однієї ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення – діяння. Вирішити питання про криміналізацію певного діяння не означає, що законодавець повинен визначити лише зовнішній прояв кримінально-протиправної поведінки – діяння. Криміналізувати діяння означає, що необхідно встановити і умови відповідальності за його вчинення, які випливають з інших ознак складу кримінального правопорушення, а не тільки об'єктивної сторони. Очевидно, що такими умовами відповідальності є вид вини, з яким пов'язується можливість притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного діяння, мотив чи мета кримінального правопорушення, вік особи, з якого може наставати кримінальна відповідальність, ознаки спеціального суб'єкта тощо.

Нагадаю, що саме завдяки змінам, внесеним до ст. 365 КК України Законом від 21 лютого 2014 року щодо суб'єктивного складу кримінального правопорушення, відбулася декриміналізація перевищення влади або службових повноважень щодо службових осіб, які не є працівниками правоохоронного органу. Аналогічна ситуація щодо зміни обсягу криміналізації спостерігається і у розглядуваному випадку. Адже, якщо до змін у ст. 155 КК України Законом від 14 березня 2018 року суб'єкт даного складу кримінального правопорушення був загальний (принаймні такий висновок

безпосередньо випливав із текстуального формулювання диспозиції статті), то після відповідних змін законодавець чітко звузив коло суб'єктів, вказавши, що суб'єктом цього складу може бути лише повнолітня особа. В такому випадку можна стверджувати, що норма, передбачена в ст. 155 КК України, у новій редакції після змін від 14 березня 2018 року повинна мати зворотну дію у часі з урахуванням того, що обсяг криміналізації відповідних діянь звузився щодо їх суб'єктного складу. Іншими словами можна стверджувати, що стосовно неповнолітньої особи, яка була суб'єктом відповідного кримінального правопорушення до набрання законної сили змінами від 14 березня 2018 року, відбулася декриміналізація з усіма її правовими наслідками зворотної дії кримінального закону у часі.

З іншого боку, зміни до ст. 155 КК, внесені названим Законом, розширили сферу криміналізації завдяки змінам в ознаках об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, оскільки замість терміну «статеві зносини» законодавець використав спершу термін «природні або неприродні статеві зносини», який за своїм обсягом ширший, адже криміналізує сексуальні діяння, які не пов'язані з природним статевим актом, а згодом ще раз замінив його на «дії сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи». До речі, про необхідність таких змін вже давно звертали увагу вчені у своїх публікаціях.

Тож можна стверджувати, що зміни до ст. 155 КК України Законом від 14 березня 2018 року повинні розглядатися через призму положень ч. 3 ст. 5 КК, в якій визначено правила дії в часі закону, який частково пом'якшує, а частково обтяжує відповідальність. В частині звуження кола суб'єктів відповідного складу кримінального правопорушення названий Закон повинен мати зворотну дію в часі. В частині розширення сфери криміналізації повинні діяти загальні правила щодо дії кримінального закону в часі, передбачені у ст. 4 КК України.

Ірина ЖАРОВСЬКА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТАЄМНИЦІ ГЕНЕТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Генетична інформація виступає центральним ядром, основою тілесності людини. Міжнародна спільнота визначає, що генетичні дані людини мають особливий статус з таких причин:

«i) вони можуть вказувати на прояви генетичної схильності відповідної особи;

ii) вони можуть надавати, на протязі декількох поколінь, значний вплив на сім'ю, включаючи нащадків, а в деяких випадках – і на цілу групу, до якої належить відповідна особа;

iii) вони можуть містити інформацію, про значення якої може бути невідомо під час збору біологічних зразків;

iv) вони можуть мати культурне значення для окремих осіб або груп осіб» [1].

Генетичне тестування – це різновид медичного тесту, який визначає зміни в хромосомах, генах або білках. Результати генетичного тесту можуть підтвердити або виключити підозру на генетичний стан або допомогти визначити шанс людини на розвиток або передачу генетичного розладу. В даний час використовується понад 1000 генетичних тестів.

Генетична інформація включає інформацію про генетичні тести особи та генетичні тести членів сім'ї людини, а також інформацію про прояв захворювання чи розладу у членів сім'ї особи (тобто анамнез в сім'ї). Сімейна історія хвороби включена у визначення генетичної інформації, оскільки вона часто використовується для визначення того, чи є у когось підвищений ризик захворіти на захворювання, розлад чи стан у майбутньому. Генетична інформація також включає запит особи на отримання або отримання генетичних послуг або участь у клінічних дослідженнях, що включають генетичні послуги особи або члена сім'ї особи,

Таке розуміння приводить до первинного висновку. Дискримінація за генетичною ознакою може стосуватися не тільки окремої особи, але й всього її родинного кола, попередніх поколінь та наступних поколінь.

Оскільки знання про генотипи та фенотипи продовжують зростати, варто переглянути етичні обґрунтування заборон проти генетичної дискримінації в сферах зайнятості та медичного страхування.

Першою країною, що акцентувала увагу правової політики на досліджувану сферу були Сполучені штати Америки. В 2008 році прийнятий спеціалізований закон про стосуються генетичної інформації (Genetic Information Nondiscrimination Act). Відповідно до його положень забороняється дискримінація працівників або заявників у сфері соціального страхування через генетичну інформацію. Норми закону забороняють використовувати генетичну інформацію під час прийняття рішень про працевлаштування, обмежує роботодавців та інші суб’єктів в можливості доступу до такої інформації. До роботодавців віднесене широке коло суб’єктів, як безпосередньо роботодавці у класичному розумінні у межах трудового права, а також агентства з працевлаштування, організації праці та освітні установи, що проводять спільні програми практики та практичного навчання. Законодавство обмежує можливості розкриття генетичної інформації [2]. Вагомо також, що правова політика визначає інституційне гарантування протидії дискримінації. Зокрема управління праці, охорони здоров'я та соціальних служб та Казначейство несуть відповідальність за видання положень закону.

Суб'єкти охорони повинні зберігати генетичну інформацію в конфіденційності. Існує обмежене число винятків із цього правила нерозголошення, наприклад, винятки, що передбачають розкриття відповідної генетичної інформації в межах державного розслідування злочину відповідно до судового наказу.

Генетичне тестування є добровільним. Оскільки тестування має як переваги, так і обмеження та ризики, рішення про тестування є особистим та складним. Генетик або генетичний консультант може допомогти, надавши інформацію про плюси і мінуси тесту та обговоривши соціальні та емоційні аспекти тестування. Перед проведенням тесту необхідно отримати інформаційну згоду пацієнта, як і для будь якої іншої медичної процедури.

Переваги генетичного тестування полягають в тому, що може прогнозувати хвороби, має суттєве значення для ймовірності подальшого використання медичних послуг та лікарських препаратів. Проблеми генетичного тестування полягає в їх точності, оскільки вони не дозволять точно передбачити полігенні ознаки через складність та вплив навколишнього середовища чи виховання. Окрім того здійснює прогнозування майбутніх характеристик, що не стосуються поточної здатності виконувати роботу, тому його не слід використовувати роботодавцями для прийняття рішення щодо прийняття чи просування по службі в даний момент. Однак, існують заперечення щодо такого твердження. Зокрема науковці вказують, шо генетична тестування допоможе пристосувати роботу до конкретного генотипу. «Використання генетичної інформації при прийнятті рішень про працевлаштування сприяло б справедливості, якщо така інформація забезпечувала об'єктивні, наукові ймовірності успіху. У деяких випадках рішення, поінформовані генетикою, принесли б не тільки користь роботодавцю, але й захистили добробут майбутнього працівника; наприклад, людина може мати генетичну чутливість до певного середовища [3].

Проблема в тому, що люди не мають контролю над своїм генотипом і не можуть в подальшому контролювати використання цієї інформації. Окрім того ніхто не є генетично «ідеальним», у всіх нас є варіанти, які можуть бути згубними або корисними.

Україна потребує оновлення правового регулювання у сфері протидії дискримінації. Розвиток генетики та медицини розкрив можливості отримання широкого спектру генетичної інформації. Право повинно регулювати сферу можливого застосування інформації та ґрунтуватися на принципі добровільної згоди на її отримання та індивідуального права на розголошення інформації. Генетична інформація може бути використана роботодавцями для надання прерогативи певним категоріям працівників та страховими компаніями для отримання вищого рівня фінансової вигоди через ущемлення людей з недоліками генетичного коду. Для протидії такого роду дискримінації пропонується імплементувати позитивний досвід США щодо створення спеціалізованого законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Международная декларация о генетических данных человека Принята резолюцией Генеральной конференции ЮНЕСКО по докладу Комиссии III на 20-м пленарном заседании 16 октября 2003 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/-declarations/genome_dec.shtml

2. Genetic Information Nondiscrimination Act of 2008 URL: https://www.eeoc.gov/genetic-information-discrimination

3. Rothstein M. A GINA at Ten and the Future of Genetic Nondiscrimination Law. *Hastings Cent. Rep.* 2018. V. 5–7, p. 6. URL: http://doi.wiley.com/10.1002/hast.847

Marian SAWCZYSZYN
doktor filozofii prawa, dr. Katedry Filozofii Prawa i Etyki Prawniczej
Uniwersytet Jagielloński (Rzeczpospolita Polska)

PRAWO I MODA – WYBRANE ASPEKTY REGULACJI

Od dawnych czasów moda jest odbierana jako fundamentalny element kultury. Moda pozwalała nie tylko wyrażać się czy przemawiać w różny sposób, ale też definiowała zjawiska i poglądy religijne i była skutecznym narzędziem w realizacji celów biznesowych.

Moda od zawsze cieszyła się sporym zainteresowaniem społecznym i przyciągała uwagę. Często na skalę międzynarodową. W świecie prawa moda również cieszyła się uwagą i była w różny sposób traktowana.

Najstarsze regulacje prawne w modzie spotykamy w czasach antycznych, i w dość niezwyczajny sposób, a dokładnie w regulacjach konsumpcji dóbr luksusowych, które wynikały z ustaw przeciwzbytkowych. A w późniejszych czasach za pomocą tzw. leges sump- tuariae [1, s.30]

W czasach średniowiecza w niektórych europejskich krajach moda była wykorzystywana do selekcji pewnych grup społecznych. Jeszcze później modę traktowano jako element uprzywilejowania czy ukarania.

Od czasów antycznych i do dzisiaj moda odznaczała się bardzo ważnym elementem życia, określiła się bardzo istotnym wpływem na różne dziedziny i aspekty. Moda jest jednym z najbardziej rozwiniętych przemysłów, który jak każdy inny ma potrzebę w regulacji prawnej.

W dzisiejszych czasach określa się kilka szczególnych dróg, czy raczej, możliwości prawnej regulacji mody, które jednocześnie pełnią rolę najistotniejszych segmentów wpływu i kontroli w powierzonych obszarach: uprawnienia prawnoautorskie, kumulatywna opieka nad wzornictwem przemysłowym, regulacja prawna zjawiska „swobody twórczej", prawo do idei, czy ogólnej inspiracji w procesach tworzenia i realizacji.

Prawo autorskie spotykamy najczęściej, ponieważ jest ono możliwością, która pozwala na ochronę ubiorów, jego elementów czy akcesoriów pod warunkiem uznania za utwór w rozumieniach ustaw prawnych i wypełnianiu wskazanych kryteriów. Pretendując do miana utworu, ubiór, jego części czy akcesoria muszą stanowić przejaw twórczej działalności i zawierać indywidualny charakter oraz mogą być ustalonymi w jakiejkolwiek postaci. Warto zauważyć, że nie są istotne cechy danego wytworu, a także jego przeznaczenie czy wartość. Również nieznaczącym jest sposób w który został wyrażony.

Największym i najczęstszym problemem prawa autorskiego jest jego działanie na rzecz wzmacniania indywidualnej kreatywności i „zaniedbanie" kolektywnego autorstwa, bez odzwierciedlenia toku procesu twórczego, a to właśnie w nim często jest ukryta natura kolaboracji – działania przy tworzeniu wielu podmiotów [2, s. 35].

Wg użytkowego charakteru ubioru, jego elementów czy akcesoriów odnosimy je do kategorii zwanej wzornictwem przemysłowym.

Wzór przemysłowy albo tak zwany design jest częścią bardzo szerokiej kategorii przedmiotów: ubrania, obuwie, akcesoria, meble, opakowania itp. Chociaż wzory

przemysłowe są zjawiskiem powszechnym, a jednak na co dzień uwalniają się możliwości takiego zdefiniowania i określenia drogi regulacji prawnej [3, s. 212].

Wzory przemysłowe są częścią kategorii utworów sztuki stosowanej, a to oznacza, że oprócz posiadania wartości estetycznych dodatkowo są w pewnej mierze elementem służącym dla osiągnięcia prostych, trywialnych celów. Mają wyrażony praktyczny cel.

Istotną cechą takich owoców pracy jest możliwość ochrony kumulatywnej. Ochrony, która wynika z prawa autorskiego i prawa własności przemysłowej. Szczególnie ważnym jest aspekt podlegania ochronie prawem autorskim, do uzyskania której nie jest potrzebne dotrzymania kryteriów, które są niezbędne do ochrony prawnej, która wynika z faktu rejestracji wzoru przez Urząd Patentowy [4, s. 220].

Wynikiem pracy intelektualnej nie mogą być produkty, które powstały czy zostały stworzone w opartości o cechy znane ogólnie i szeroko dostępne, z uwagi na istotę pewnych rozwiązań, stałe schematy, czy też charakterystyki kształtujące dany wytwór, które są elementem nawiązanym przez modę i obecnie istniejące tendencje czy trendy.

Odnosząc się do kwestii swobody twórczej, a zwłaszcza we wzornictwie przemysłowym, spotykamy się z jej ograniczonym zakresem, który wywołuje wiele innych skutków.

Charakter twórczy wytworu/produktu, a także cechowanie się: nowością, oryginalnością czy autentycznością i dodatkowo artystyczną formą niezbędnie musi się różnić od innych wytworów/produktów tego samego rodzaju przez wyraziste znamiona i twórcze indywidualne cechy.

W celach ochrony ubiorów, elementów ubiorów czy innych wytworów, nie w wyłącznym zakresie praw autorskich, przed naśladownictwem jest wymagane ustalenia poziomu czy poziomów przydziałów i wkładów twórczych, które czynią dany produkt w pewnym sensie wyjątkowym i pozwalają na otrzymania wynagrodzeń czy opłat licencyjnych za wykorzystanie. Swoboda twórcza jednocześnie jest gwarancją i pewnego rodzaju ograniczeniem co pozwala regulować prawnie tak skomplikowane zjawisko [5, s. 226].

Pojęcie idei, jako podstawy i elementu na podstawie którego pojawia się możliwość wzajemnego czy grupowego inspirowania i realizowania ukrywa w sobie sens selekcji regulacji prawnej między prawem autorskim i prawem własności przemysłowej.

Idea jest źródłem i jednocześnie narzędziem do identyfikacji sposobów regulacji.

Podsumowując, chcę zauważyć, że z każdym rokiem zwiększa się wzmacnianie prawa własności intelektualnej w dziedzinie mody, co nabiera również charakteru trendu. Projektanci i właściciele marek modowych aktywniej i dokładniej walczą o swoje prawa i własność, która jest szczególnym elementem DNA marek i kluczem do ich tożsamości rynkowej.

BIBLIOGRAFIA

1. Berry C., The Idea of Luxury. A Conceptual and Historical Investigation, CUP, Cambridge 1994; A. Raciniewska, Luksus w czasie kryzysu, *„Kultura Współczesna”* 2013, nr 4, s. 29-41.

2. Jaszi H., M. Woodmansee, Ethical Reaches of Authorship, „*The South Atlantic Quarterly”* 95, 1996, nr 4, s. 950-953; O. von Busch, Fashion-able. Hacktivism and Engaged Fashion Design, University of Gothenburg, Go□teborg 2008, s. 32-50.

3. Kępiński, J. (2010), Wzór przemysłowy i jego ochrona w prawie polskim i wspólnotowym, Wolters Kluwer, Warszawa. s. 348.

4. Marcketti, S. B., Parsons, J.L. (2006), Design Piracy and Self-Regulation: The Fashion Originators' Guild of America, 1932-1941, *Clothing and Textiles Research Journal*. 24 s. 214-228.
5. Marcketti, S. B., Parsons, J.L. (2006), Design Piracy and Self-Regulation: The Fashion Originators' Guild of America, 1932-1941, *Clothing and Textiles Research Journal.* s. 214-228.

Микола САМБОР
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України,
начальник сектору моніторингу Прилуцького районного відділу поліції
Головного управління Національної поліції в Чернігівській області,
депутат Прилуцької районної ради, голова Первинної профспілкової
організації Прилуцького відділу поліції ЧОО ПАП ОВС України

ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ

Права людини є вічним джерелом для досліджень. Їх невичерпність визнана на найвищому рівні, оскільки зазначене положення задекларовано у ст. 22 Конституції України. Невичерпність прав і свобод має витоки у єстві людини, здатності людини до постійного розвитку, зміни, вдосконалення себе самої, свого оточення – соціуму, умов, у яких людина перебуває.

Права, свободи та інтереси людини не залишаються поза увагою авторів більшості наукових досліджень у галузі права. Різні автори у різних джерелах пропонують різне розуміння прав, свобод та інтересів, подекуди об’єднуючи їх єдиними ознаками, а подекуди – розмежовуючи та проводячи чіткі межі між цими поняттями та категоріями права. Маємо зазначити, що така увага до прав, свобод та інтересів людини викликана, на нашу думку, перш за все тим, що у суспільних відносинах, зокрема у відносинах за участі держави, її апарату, окремих посадових осіб, змістом яких є права, свободи та інтереси людини, останні не мають свого пріоритету, а окремі учасники відносин прагнуть знехтувати, порушити права, свободи та інтереси інших учасників.

Безперечно, права, свободи та інтереси мають здобути прискіпливе дослідження та обґрунтування. Однак останні поряд із статичними ознаками мають володіти динамічними характеристиками, які дозволяють будь-якому з учасників відносин без будь-яких перешкод їх здійснювати, а держава має вступити гарантом умов реалізації прав, свобод та інтересів людини.

Не можна абсолютизувати однобічний вплив соціуму та держави на права, свободи та інтереси людини. Останні вчиняють достатньо дієвий вплив на соціальні відносини, відносини з формування органів публічної адміністрації. Навіть система, механізми та інститути захисту й охорони прав, свобод та інтересів продиктовані змістом та особливостями здійснення прав, свобод та інтересів людини.

На жаль, «рецептом» змін у суспільстві часто стає зміст прав, свобод та інтересів, хоча на наше переконання, таким рецептором має бути регулятор суспільних відносин, який охоронятиме і захищатиме, але перш за все створюватиме умови для здійснення прав, свобод відповідно до інтересів кожної людини.

У результаті можемо вести мову про існування прямих і зворотних зв'язків прав, свобод, інтересів з суспільством та державою, у тому числі й сформованим регулятором суспільних відносин, яким є право, як у його природному розумінні, так і позитивному існуванні. Завдячуючи новому переосмисленню природно-правової і позитивістської чи етатистської теорій розуміння походження прав, свобод та інтересів, глибинних пошуків змісту прав, свобод та інтересів у природних началах, зокрема у природі людини, XX-XXI ст. стали переломними періодами переосмислення прав, свобод та інтересів людини, зокрема їх позитивного формулювання, що у свою чергу не заперечує їх природно-правове походження та зміст.

Переконані, що існуючі домінантні підходи у фіксуванні прав, свобод та інтересів у нормах позитивного права, не повинні превалювати над природно-правовим походженням прав, свобод та інтересів. Формалізація поняття, змісту права, свободи чи інтересу у нормі права не є абсолютом, що визначає існування та приналежність вказаних категорій людині. Це лише додаткове підтвердження важливості цієї можливості не лише для людини, а його здійснення для суспільства та держави. Водночас право, свобода чи інтерес, які не знайшли свого позитивістського відображення, не заперечуються, а мають бути визнаними у рівних можливостях з тими правами, свободами та інтересами, що зафіксовані у позитивному праві.

Така увага до прав, свобод та інтересів людини в українському суспільстві, на нашу думку, зумовлена не стільки наявними прогалинами, зумовленими відсутністю прогалин у науковому обґрунтуванні їх змісту, а існуванням перепон на шляху їх здійснення, перепон як природного та об'єктивного походження, так і штучних перепонах, створених перш за все державою, її апаратом, наявними у його представників правовою культурою та ідеологією.

Примітно дослідити право на свободу мирних зібрань в Україні. Зазначене право походить від соціальної природи людини перебувати в оточенні собі подібних та ділитися досвідом, думками тощо. Існування вказаного права доведено не лише у правовій сфері, а й довершено у практиці соціального розвитку суспільних інститутів та держав світу. Очевидно, що природно-правова значущість цього права для людини і людства сприяла не лише тому, що вказане право сприйняте людством, а й те, що останнє зафіксоване (формалізоване) у нормативних документах, як імператив і норма-принцип, що характеризується сталістю у сприйнятті та послідовністю розвитку, адже той шлях, яке пройшло вказане право у темпорально-правовому вимірі зумовило його істотну перебудову від самого сприйняття та приналежності відповідним суб'єктам та і до кореспондуючих цьому праву обов'язків перш за все держав у забезпеченні умов безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань.

Українське законодавство вивірено підійшло до питання обмежень здійснення прав, свобод та інтересів на основі людиноцентристського підходу, домінуючого у сучасному суспільстві. На найвищому, конституційному рівні визнані виключні підстави для обмеження права на свободу мирних зібрань, які, по суті, рецепційовані з міжнародного права, що підкреслює винятковість таких обмежень, які сформовані як виняткові абсолюти людством.

Натомість Кабінет Міністрів України своїми рішеннями, оформленими у підзаконних нормативних актах, які повинні відповідати законодавчим, а тим більше конституційним приписам встановлює інші підстави обмеження права на свободу

мирних зібрань, яким визнає карантин (постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236 «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [1]), а саме проведення масових (культурних, у тому числі концертів, спортивних, соціальних, рекламних тощо) заходів за участю більш як 20 осіб (у разі проведення заходів за участю до 20 осіб організатор забезпечує дотримання між учасниками фізичної дистанції не менш як 1,5 метра), крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, хоча Конституційний Суд України цього питання однозначно висловився про те, що конституційні права не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України в умовах воєнного або надзвичайного стану. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України, як єдиним органом законодавчої влади в Україні [2]. На зазначеній обставині нами наголошувалося неодноразово [3; 4; 5]. Водночас таке позиціювання Уряду свідчить про те, що органи виконавчої влади не бажають сприймати домінуючу не лише у суспільстві, а й у цілому у світі правову позицію неприпустимості обмеження права на свободу мирних зібрань у адміністративному порядку суб'єктами, які зобов'язані забезпечувати умови свободи здійснення цього права. У такий спосіб обмежується свобода здійснення права на мирні зібрання. Не дивлячись на це, переконливим було б ухвалення законодавчого акту, який би визначив повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, спрямовані на забезпечення свободи здійснення права на мирні зібрання, незалежно від того чи це буде окремий законодавчий акт, чи зміни та доповнення до чинних законодавчих актів. Адже головним було б дотримання конституційних принципів організації та діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування.

Підсумовуючи короткий екскурс у сферу прав, свобод та інтересів людини в Україні, слід наголосити на тому, що позитивне право України не є невдалим. Ключовим є виконання його норм, перш за все державним апаратом, суб'єктами публічної адміністрації, спрямованих на реалізації прав, свобод та інтересів людини, а не державних інститутів, забезпечення умов існування та домінування сучасних доктрин верховенства права і дотримання прав і свобод людини не лише у юридичній науці, а й у практичній юридичній діяльності, формування правової культури та ідеології серед політичних еліт, які не повинні бути заангажовані кланово-економічними інтересами, а представляти інтереси українського народу – єдиного джерела влади в Україні. Переконані, що формалізація прав, свобод та інтересів людини у нормах позитивного права не може відображати значущість та інші властивості прав, свобод та інтересів, їх переваги перед тими правами, свободами та інтересами, які не знаходять свого формально-юридичного відображення у законодавстві. Важливим є розуміння існування у людини її прав, свобод та інтересів і необхідності та бажання держави забезпечувати, гарантувати здійснення та захищати ці права не лише в разі їх порушення, а й охороняти – аби не допускати навіть умов та інших можливостей їх обмежень чи порушень. Осмислення прав, свобод та інтересів повинно мати єдиний стрижень, спрямований на їх дотримання з боку держави і суспільства, гарантування свободи їх використання носіями цих прав, свобод та інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 № 1236. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantinu-ta-zaprovadzhennya-obmezhuvalnih-protiepidemichnih-zahodiv-1236-091220 (дата звернення: 11.04.2021).
2. Рішення Конституційного Суду України 28 серпня 2020 року № 10-р/2020 у справі № 1-14/2020(230/20) за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text (дата звернення: 11.04.2021).
3. Самбор М. Надзвичайний стан як умова обмеження права на свободу мирних зібрань. *Право України.* 2019. № 4. С. 183-195.
4. Самбор М. А. Право на свободу мирних зібрань в умовах воєнного стану. Теорія і практика гасіння пожеж та ліквідації надзвичайних ситуацій: матер. X Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2019. С. 263-265.
5. Самбор М. А. Право на свободу мирних зібрань в умовах реалізації карантинних заходів під час надзвичайної ситуації. Правові засади епідемічної безпеки: виклики та перспективи: матеріали інтернет-конференції (м. Полтава, 29 квіт. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 255-263.

Наталія ГРЕНЬ
кандидат юридичних наук,
суддя Львівського окружного адміністративного суду

СУДОВА ПРАКТИКА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ У СФЕРІ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ВІКОМ

Дискримінація за віком є вагомою підставою для ситуації за якої особа отримує утиски у зв'язку з віковим критерієм. У міжнародній практиці найбільш повне визначення терміна «дискримінація» було розроблено Швейцарським інститутом порівняльного права [1, с. 7]. За ним дискримінація – це соціальна подія або ситуація, що характеризується наявністю відмінності, винятку, обмеження або переваги, заснованих на довільній класифікації окремих осіб, їх груп або категорій, з огляду на расу, колір шкіри, стать, мову, релігію, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, економічне становище, народження або на інші обставини, природні або соціальні характеристики, ніяк не пов'язані з особистими здібностями чи заслугами або з конкретною поведінкою людини, а також якщо на певну людину, групу або категорію осіб поширюється негативне ставлення

(в сенсі, що воно сприймається як негативне), викликане якою-небудь формою поведінки (включаючи бездіяльність) державних органів або окремих осіб і таке, що має кінцевою метою порушення або знищення визнання, використання або здійснення на рівних умовах прав і свобод людини в політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-якій іншій сферах суспільного життя.

Найпоширенішими прикладами дискримінації на підставі віку є трудова сфера. «Законодавства про працю України, в першу чергу, має базуватися на повазі до людини, визнанні її найвищою соціальною цінністю держави, недопущення втручання в приватне життя особи, реального та дієвого впровадження заборони дискримінації, зокрема в сфері трудових правовідносин» [2, с. 223].

Зазвичай обставини стосуються обмеження працівників старшої вікової групи. Розглянемо іноземну практику. У Швеції набули розголосу події з приводу обмеження праці як водія особам які досягли 70-ти річного віку. Компанія «Keolis AB» відмовила трьом водіям у строковій роботі на підставі їх віку. Компанії встановили вікову межу 70 років, коли вони більше не укладали нових договорів працевлаштування з водіями. Метою підвищення вікової межі було мотивування потреби забезпечення безпеки дорожнього руху.

Органи влади вважали, що зменшення ризику дорожньо-транспортних пригод можна досягти за допомогою менш нав'язливих та більш відповідних заходів, таких як індивідуальне обстеження медичного стану претендента на роботу, що також здійснюють компанії. Усі троє водіїв пройшли такий медичний огляд без зауважень. Суд з питань праці постановив, що дискримінація відбулася, коли «Keolis AB» відмовила водіям у строковій роботі на тій підставі, що вони досягли 70-річного віку. Дискримінація була пов’язана з віком. Суд прийняв рішення компенсацію дискримінації для водіїв у розмірі 100 000 шведських крон кожному [3].

За ознакою віку можуть дискримінуватися особи і через недопущення їх брати участь у профспілкових організаціях. Стокгольмський суд виніс рішення з приводу організації «Комунал». Казус полягав у тому, що заявниця навчалася за програмою догляду та сестринської справи в муніципалітеті за програмою освіти для дорослих. До переваг членства в організації входять безкоштовні поради щодо трудових контрактів, робочого часу та заробітної плати (наприклад, якщо член хоче працювати додатково протягом навчального періоду), страхування та інші пільги та знижки до членів. Відповідно до статуту, жінка також не може стати постійним членом, оскільки вона ще не працює в районі профспілки. Їй відмовлено у членстві в студентській профспілці «Комунар», обґрунтовуючи те, що членство відкрите лише для тих, хто здобуває освіту в середній школі. Через вік (47 років) вона не може перебувати у середній школі. Тим самим профспілка поставила заявницю у невигідне положення шляхом поводження з нею гірше ніж з іншими у подібній ситуації [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проблемы дискриминации: правовые аспекты, международный опыт, украинские реалии / авторы-составители: З. Кись, С. Шеремет. К.: Всеукр. Благотвор. фонд «Коалиция ВИЧ-сервисных организаций», 2007. 67 с.

2. Тищенко О. В., Артюх Ю. Дискримінація за ознакою віку в трудових правовідносинах Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2012. Вип. 18. С. 219-223.

3. Vi arbetar för ett samhälle fritt från diskriminering. Keolis AB. URL: https://www.do.se/lag-och-ratt/diskrimineringsarenden/keolis-ab-och-tunabergs-taxi-ab/
4. STOCKHOLMS TINGSRÄTT. DOM 2019-04-10 Meddelad i Stockholm. URL: https://www.do.se/globalassets/diskrimineringsarenden/tingsratt/dom-tingsratt-fackforbund-anm20172406.pdf

Анатолій КРИЖАНОВСЬКИЙ
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Національна стратегія у сфері прав людини передбачає запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, що вимагає зростання ролі конституційно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина, як ключових регуляторів суспільних відносин [1].

У контексті конституційно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина за допомогою набору критеріїв встановлюється виправданість втручання в права з боку держави, дотримання конституційно покладених зобов'язань. Перша лінія захисту прав людини полягає в тому, щоб утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на порушення або незаконне обмеження прав людини. У зв'язку з цим, доцільно розглянути терміни «негативні» та «позитивні» зобов'язання, які вказують на тип поведінки – пасивну, тобто невтручання, або активну, тобто дії.

У загальному вигляді негативні зобов'язання держави з конституційно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина передбачають обов'язок утримання від порушень прав людини, будь-яких форм неправомірного втручання в реалізацію прав, тоді як позитивні зобов'язання вимагають від органів влади прийняття прийнятних і належних заходів, спрямованих на забезпечення, захист і сприяння здійсненню прав людини.

Виділяють два підходи до взаємодії даних типів зобов'язань. Відповідно до першого, ці два види зобов'язань принципово відмінні. Негативні зобов'язання вимагають від держави утриматися від втручання, а позитивні, навпаки, вимагають активного втручання держави до здійснення прав людини.

Обидва типи зобов'язань мають аналогічну основу та сутність, в окремих випадках мають схожий підтекст. Можна сказати, що порушення прав у конкретному випадку сталося внаслідок невтручання (відсутність активних дій з боку держави, в тому числі через пасивність органів державної влади, брак дій, що очікуються від влади).

Порушення прав і свобод людини та громадянина можливо внаслідок активних дій держави, якими перешкоджає в реалізації прав або обмежує здійснення за допомогою рішень або дій державних органів.

Останнім часом набуває популярності визнання не тільки позитивних зобов'язань, а й визнання негативних зобов'язань щодо таких позитивних прав, як соціальні, економічні, культурні та ін.

Проблема позитивних зобов'язань держави щодо конституційно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина набуває все більшої актуальності, особливо в європейській юриспруденції і на рівні універсальних і регіональних механізмів захисту прав.

При недотриманні державою позитивних зобов'язань, права людини можуть бути порушені через відсутність дій з боку держави, через пасивність органів і представників державної влади, які не зробили того, що очікувалося від них для запобігання реальній і безпосередній загрозі прав, про яку вони знали або повинні були знати.

Позитивними є такі зобов'язання держави, які вимагають від органів влади застосування компетенцій і повноважень, які включають введення та реалізацію необхідних засобів, тобто прийнятних належних заходів для забезпечення прав людини, їх захисту та сприяння реалізації в кожному конкретному випадку. Такими засобами є юридичні – від прийняття та забезпечення норм, якими регулюється поведінка осіб, до встановлення відповідальності та залучення до неї щодо тих, хто порушує права.

Позитивні зобов'язання держави можуть включати фактичні засоби, оскільки, фактичні перешкоди можуть порушувати Конституцію так само, як і юридичні.

Залежно від характеру дій, які має зробити держава або які очікуються, позитивні зобов'язання поділяються на «субстантивні» та процедурні. До субстантивних відносяться ті, що вимагають предметних засобів, необхідних для того, щоб права людини здійснювалися та були захищені у повному обсязі.

Субстантивним зобов'язанням є закріплення на національному рівні регулювання певних норм (наприклад, положень про підстави утримання під вартою).

До процедурних зобов'язаннями держави відносяться ті, що вимагають належної організації судового розгляду. Тобто регламентація процедури затримання особи чи проведення розслідування порушення прав.

Обсяг позитивних зобов'язань держави залежить не тільки від можливості гарантування Конституцією. Вони можуть варіюватися в залежності від конкретного права людини, з яким такі зобов'язання пов'язані, особливостей суспільних процесів, обліку балансу між публічними та приватними інтересами.

Позитивні зобов'язання держави щодо конституційно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина вимагають від органів влади дій, вжиття заходів для гарантування та забезпечення реалізації прав людини, їх захисту та відновлення в разі порушення.

Велика частина позитивних зобов'язань сформульовані в результаті цільової та динамічної інтерпретації стандартів прав людини в світлі розвитку суспільства, перш за все, конституційних основ. Позитивні зобов'язання держави спрямовані не тільки на створення засобів забезпечення прав людини, на їх ефективність і практичне застосування.

Межі втручання держави в здійснення прав включають обов'язковий розгляд питань про оптимальні форми захисту, передбачуваності закону, легітимній меті, необхідності в демократичному суспільстві, пропорційності обмеження прав і свобод, відповідність обмежень переслідуваної мети.

Виправданість щодо втручань в права людини, якщо вони належать до прав, щодо яких може бути встановлено обмеження, означає, що відповідні втручання повинні мати обґрунтований характер.

Для того, щоб встановити виправданість або невиправданість втручання в права людини, Конституційним Судом застосовуються критерії щодо втручання: здійснено відповідно до закону; відповідає легітимній меті; конституційно-правовий захист прав і свобод людини та громадянина; необхідний у демократичному суспільстві [2].

Наявність перерахованих критеріїв перевіряється під час судового розгляду за допомогою спеціальних процедур – тесту на пропорційність (справедливого балансування).

Відповідна процедура важлива в світлі конституційно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина включає встановлення відповідало мети засіб, застосований державою в особі органів влади, тобто чи було вибрано засіб досягнення мети, що обмежує право особи в найменшій мірі.

Важливо дослідження пропорційності у вузькому сенсі, з'ясування, чи відповідав розмір збитку особи, яка його понесла внаслідок обмеження права, вигоди держави щодо первісної мети. Важливим питанням є інтенсивність втручання у права людини або їх обмежень, яке не повинна бути надмірним. Чим більше ступінь обмеження права, тим вагомішим повинна бути легітимна мета застосування.

У будь-якому випадку, балансування та зважування інтересів і прав сторін, суспільних цінностей і потреб має відбуватися зі збереженням суті та змісту прав людини, які воно зачіпає. Не кожен випадок втручання в права передбачає одночасне порушення Конституції і зобов'язання держави.

Хоча держава не зобов'язана відповідати за втручання у права, здійснюване приватними особами щодо інших, держава повинна мінімізувати можливість порушення прав людини.

Проблема зобов'язань держави щодо конституційно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина нерозривно пов'язана з допустимістю обмеження прав людини, в тому числі з тим, наскільки держава є вільна у розумінні та дотриманні відповідних зобов'язань, із засобами діяльності держави щодо захисту прав і ефективності забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/119/2021

2. Верховенство права. Офіційний вебсайт Конституционного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava

Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

З проголошенням України незалежною державою право кожного на судовий захист визначається як фундаментальне право людини, гарантоване у конституційному порядку. Закріплене в конституціях більшості розвинутих держав, воно займає особливе місце в конституційно-правовому статусі людини та є необхідним фактором.

Реалізація права громадянами держави на судовий захист щодо порушення і відновлення їх громадянських прав і свобод є проявом і забезпеченням законності у державі, вагомим і невід'ємним чинником дотримання верховенства права та створення громадянського суспільства. Зазначимо, що у правовому суспільстві найважливішим правом особистості, яке визначає її місце в суспільстві, є право захисту у судових установах порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу. Тому, реалізація права на судовий захист має не тільки юридичне, але й вагоме соціально-політичне значення.

У демократичній країні судовий захист порушених прав є гарантом справедливого розгляду судових спорів, об'єктивності, всебічності, повноти розгляду всіх обставин справи, які є юридично значущі. Результатом судового розгляду є законне, обґрунтоване і справедливе рішення.

У національному законодавстві судовий захист порушених прав громадян країни гарантується Конституцією України. Згідно ст. 8 Конституції України право звертатися до суду за захистом конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [5].

Право на правосуддя відображене в основних засадах судочинства, зміст цього права характеризується доступністю до правосуддя; правом на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; незалежністю і неупередженістю суду; рівністю усіх учасників судового процесу перед законом і судом; правом на захист; публічністю судового розгляду; розгляду справи в найкоротший строк, що передбачений законом [1, с. 19].

У загальнотеоретичних наукових працях доступність суду визначається як принцип правової держави [6, с. 157]. Ця позиція узгоджується з ідеологією Ради Європи, згідно з якою доступ до системи правосуддя – один із важливих аспектів практичного здійснення верховенства права. Роль держави в забезпеченні доступності певного правового інституту визначається двома вихідними положеннями. По-перше, держава, яка проголошує себе правовою й демократичною, бере на себе зобов'язання щодо забезпечення відповідного рівня особистої свободи індивідам, що неможливо без створення інститутів, які спрямовані на реалізацію творчого, інтелектуального потенціалу особи (наприклад, освіти), так і спеціальних правозахисних (наприклад, суду). По-друге, ступінь їх доступності, а значить, і

зобов'язання самої держави щодо забезпечення мають визначатися соціальною значимістю того чи іншого інституту.

Принцип доступності нерозривно пов'язаний з справедливістю. У сфері судової влади під поняттям «суд» міжнародно-правові акти розуміють лише суд «справедливий», сприймаючи цю характеристику як невід'ємну властивість належної організації суду в державі (ст. 6) [4]. У національному законодавстві принцип справедливості закріплений у ч. 1 ст. 9 Конституції України [5] кожному гаратується справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Складовою конституційного права особи на судовий захист є право на оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Це право зазначене у п. 8 ст. 129 Конституції України в числі основних засад судочинства та регламентує забезпечення права на апеляційний перегляд справи, у визначених законом випадках, на касаційне оскарження судового рішення [5]. Така норма зазначена у п. 8, 9 ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [8], п. 8, 9 ч. 3 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) [2], п. 6, 7 ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [3]. Оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій є обов`язковим для всіх форм судочинства та всіх судових інстанцій, крім випадків, встановлених законом. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і, охоронюваних законом, інтересів людини і громадянина.

Отже, конституційний принцип щодо апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, гарантує право кожному громадянину на звернення до суду зі скаргою в апеляційному чи в касаційному порядку. Таке право має бути реалізоване, за винятком заборони на таке оскарження, яка встановлена законом..

Відповідно ст. 6 ЦПК України суд зобов'язаний здійснювати правосуддя на засадах рівності усіх учасників перед законом і судом, незалежно від раси, кольору шкіри, від різного роду переконань (політичних, релігійних та інших), статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак [8]. Зазначене положення регламентується ст. 21 Конституції України у якій зазначено, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [5], а тому суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників цивільного процесу.

В Україні, крім судових органів, захист прав гарантує Уповноважений Верховної Ради з прав людини. Разом з тим, кожна людина має право на вирішення судового спору у міжнародних судових установах: «Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» (ст. 55) [5].

Особливість права на судовий захист визначається тим, що забезпечується державним примусом, тобто на законодавчому рівні реалізується у життя. Зміст судового захисту зводиться до забезпеченя реальних правовідносин в суспільстві, надання цим відносинам сили державного примусу. Безпосередньо, сам судовий захист є компетентним і безспірним визнанням законності вимоги правового характеру. Як правило, така вимога проявляється за допомогою державно-владного

примусу відповідних осіб щодо реального виконання їх юридичних обов'язків [7, с. 89-90].

Право на судовий захист не може бути жодним чином обмеженим, оскільки джерелом такого необмеженого права є безпосередньо Конституція України. В Основному Законі зазначається, що крім випадків, які передбачені Конституцією України, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмеженими. Відповідно до ст. 64 Конституції України право на судовий захист прав і свобод, не може бути обмеженим навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану [5]. Всі інші нормативно-правові акти (і законодавчі, і підзаконні) можуть лише визначати порядок, реалізації цих прав, а не відміняти їх чи встановлювати такі процедури, які ускладнили б або ж зробили по суті неможливим його реалізацію зацікавленими особами.

Отже, у державно-правовому механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина судовому захисту належить провідна роль, оскільки саме він є найбільш ефективним з усіх напрацьованих світовою практикою засобів охорони прав особи. Право особи на судовий захист – це складне соціальне явище, яке є загальноправовою категорією та має важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Проте про яке право на судовий захист ми можемо сьогодні говорити, якщо Вища рада правосуддя (ст. 131 Конституції України) вже два роки не працює, а суди заповнені на 1/3 кваліфікованими кадрами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аракелян М. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом. *Право України*. 2006. № 3. С. 19-21.

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991№ 1798-XII (в редакції від 21.10.2019). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV (в редакції від 20.10.2019). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 №995_004 (в редакції від 02.10.2013). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254.

6. Смородинський В. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 19 с.

7. Сульженко Ю. Реалізація права на судовий захист у суді першої інстанції. *Право України*. 2005. № 7. С. 89-94.

8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (в редакції від 19.10.2019). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

Тетяна БУРДІНА
викладач юридичного відділення
ВСП «Технологічний фаховий коледж
Національного університету «Львівська політехніка»

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ВПЛИВУ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Український законодавець встановлює, що заходи впливу застосовуються до засуджених з метою їхнього виправлення і профілактики асоціальної поведінки (ч. 2 ст. 1 Кримінально-виконавчий кодекс України (надалі – КВК України)), притому відбування покарання ґрунтується, зокрема, на принципах раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, а також поєднання покарання з виправним впливом (ст. 5 КВК України) [1]. Стимулювання правослухняної поведінки засуджених здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу, які повинні враховувати, у т. ч., можливості заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі (ч. 4 і 5 ст. 123 КВК України). Отже, заходи дисциплінарного впливу, які застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, не мають бути самоціллю, а повинні слугувати підтримці належного порядку і протидії порушенням режиму в установах виконання покарань та стимулюванню засуджених до правослухняної поведінки [2, с. 429-430].

Внаслідок законотворчої діяльності ООН та Ради Європи визначено певні міжнародно-правові стандарти застосування покарання до неповнолітніх. Міжнародно-правові стандарти виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи, вимоги, рекомендації тощо, які визначають правовий статус неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, та порядок і умови відбування ними покарання, а також слугують орієнтирами (обов`язковими чи рекомендаційними) для законотворчості держав-учасниць міжнародних організацій [3, с. 51; 4, с. 209].

Правову основу цих стандартів становлять передусім такі міжнародні документи універсального та регіонального характеру: Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985 № 995_211; Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, від 14.12.1990 № 995_205; Загальне зауваження № 10 (2007) про права дитини у правосудді у справах неповнолітніх Комітету ООН з прав дитини від 25.04.2007 № CRC/C/GC/10; Рекомендація CM/REC (2008)11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій чи заходів, від 05.11.2008; Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17.11.2010. Одними з останніх міжнародних документів рекомендаційного характеру у цій сфері є Резолюція Ради з прав людини 18/12 Права людини при здійсненні правосуддя, зокрема правосуддя щодо неповнолітніх від 29.09.2011 та Типовий закон про правосуддя стосовно неповнолітніх, виданий під егідою ООН в 2013 р., який містить міжнародні норми і

стандарти законодавства про правосуддя щодо неповнолітніх як своєрідні методичні вказівки для проведення відповідних реформ в різних країнах [5].

Стандарти передбачають, що при застосуванні заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, необхідно враховувати як тяжкість й обставини правопорушення, так і становище та потреби неповнолітнього (п. «а» § 17.1. Пекінських правил) [6], а також найкращі інтереси неповнолітнього, його вік, фізичне і психічне самопочуття, розвиток, можливості та особисті обставини (§ 5 вказаної вище Рекомендації CM/REC (2008)11) [7], тобто брати до уваги загалом його природну фізичну, психоемоційну та соціальну специфіку [8]. Відзначимо, що стандарти відображають тенденції до гуманізації відповідних норм правового реагування на дотримання неповнолітніми, засудженими до позбавлення волі, порядку і умов відбування покарання у виховних колоніях. Так, Пекінські правила встановлюють, що основними цілями юстиції щодо неповнолітніх є забезпечення їхнього благополуччя (§ 1.1, § 5.1, п. «d» § 17.1 та ін.) та уникнення застосування виключно каральних санкцій (§ 19 та ін.); а Рекомендація CM/REC (2008)11 закріплює, що пріоритетними мають бути заходи, які можуть мати виховний вплив (§ 23.2)

У цьому контексті вважаємо слушним висловлене в сучасній українській науці кримінально-виконавчого права зауваження щодо дотримання в Україні міжнародних стандартів застосування дисциплінарного стягнення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. Так, п. 67 Правил ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, забороняє застосовувати будь-які дисциплінарні заходи, які можуть заподіяти шкоду фізичному або психічному здоров'ю неповнолітнього, зокрема такі, як поміщення в карцер, суворе чи одиночне ув'язнення тощо [9]. Проте ст. 145 КВК України допускає застосування до засуджених неповнолітніх такого заходу стягнення, як поміщення в дисциплінарний ізолятор на строк до п'яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу. А це, хоч і є менш суворим дисциплінарним заходом, ніж поміщення у карцер, та застосовується у виняткових випадках, після того, як інші стягнення не дали бажаного результату, однак все-таки шкодить і фізичному, і психічному здоров'ю неповнолітнього засудженого; а крім того, часто призводить до формування у нього зневажливого ставлення до майбутнього життя на волі, посилює його жорстокість і ще більшу соціальну відчуженість [4, с. 212]. Тож така позиція українського законодавця суперечить вимогам міжнародних актів про права людини стосовно системи юстиції щодо неповнолітніх, котра повинна бути спрямована на сприяння їхньому виправленню, ресоціалізації та соціальній реінтеграції [10].

Поза тим, звернемо увагу, що Україною, відповідно до розглядуваних міжнародних стандартів, вже зроблено певні кроки для запровадження індивідуального виховного підходу на противагу каральному – як загалом під час призначення і виконання покарань щодо неповнолітніх осіб, так і при застосуванні заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, а також для створення дієвої системи перевиховання та соціальної адаптації і реабілітації таких осіб. Так, ще в 2011 році Українська держава офіційно затвердила незворотній шлях гуманізації правосуддя стосовно неповнолітніх, ухваливши п'ятирічну Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх від 24.05.2011 № 597/2011 [11]. Опісля була прийнята Національна стратегія

реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року від 18 грудня 2018 р. № 1027-р [10], яка спрямована, зокрема, на забезпечення профілактичної, соціально-виховної роботи та роботи із ресоціалізації неповнолітніх, які схильні до протиправної поведінки та вчинили правопорушення. Одним із заходів реалізації вказаних завдань є підготовка експертною групою Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх законопроекту про правосуддя для дітей, яке шляхом заміни в країні каральної парадигми правосуддя на відновну має стати дружнім до них [12]. Отже, можемо стверджувати, що на сьогодні Україна перебуває на шляху поступового впровадження міжнародних стандартів прав неповнолітніх ув`язнених при застосуванні заходів дисциплінарного впливу до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text (дата звернення 27.04.2021).
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. Степанюка А. Х. Харків: ТОВ «Одіссей», 2005. 560 с.
3. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України. Харків: ТОВ «Кроссроуд», 2007. 184 с.
4. Кузьма М. Деякі проблеми впровадження в національне законодавство України міжнародних стандартів виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С. 208-217.
5. Правосудие: вопросы, касающиеся детей, находящихся в конфликте с законом. Типовой закон о правосудии в отношении несовершеннолетних и соответствующий комментарий. Naciones Unidas; Nueva York, 2014. 138 с. URL: https://www.unodc.org/-documents/justice-and-prison-reform/Russian_Model_Law_21122014_final.pdf.
6. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») від 29.11.1985 № 995_211. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення 27.04.2021).
7. Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures: Adopted by the Committee of Ministers on 5 November 2008 at the 1040th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://www.refworld.org/pdfid/4a7058c02.pdf.
8. Назимко Є. С. Змістовні складові міжнародних та європейських стандартів застосування покарання до неповнолітніх. URL: https://www.dli.donetsk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3937.
9. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы від 14.12.1990 № 995_205. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205#Text (дата звернення 27.04.2021).
10. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження КМУ від 18.12.2018 № 1027-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text (дата звернення 27.04.2021).
11. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України від 24.05.2011 р. N 597/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-597/2011#Text (дата звернення 27.04.2021).
12. 8 років гуманізації правосуддя для дітей в Україні. Що зроблено, що заплановано і хто відповідальний? URL: https://www.prostir.ua/?blogs=8-rokiv-humanizatsiji-pravosuddya-dlya-ditej-v-ukrajini-scho-zrobleno-schob-zaplanovano-i-hto-vidpovidalnyj.

Natalia ORTYNSKA
Doctor of Law, Associate Professor
of the Department of Theory and Philosophy of Law,
Constitutional and International Law
«Lviv Polytechnic National University»;

Taras GURSKY
student Institute of Law, Psychology and Innovative Education
«Lviv Polytechnic National University»

FOURTH GENERATION HUMAN RIGHTS: TO THE FORMULATION OF THE PROBLEM

Human rights are a real asset for mankind, the historical origins of which date back to the Middle Ages. The ideas of human rights were covered in the Great Charter of Freedoms (1215), the Petition for Rights (1628) and the Bill of Rights (1689). The first generation of human rights is characterized by the ideas of human freedom and opposition to the arbitrariness of state power.

As was noted by Nesinova S. V. and Knyazeva Yu. S. "to the second generation of rights, the idea of which appears in the early XIX century and is formed after the socialist revolutions, include social, economic, cultural rights, or abbreviated socio-economic rights related to human well-being, standard and quality of life. …the right to work, including the right to choose the field of work, the right to rest, paid leave, education, medical and social security, social insurance, protection of motherhood and childhood, etc." [1, p. 37].

The birth of the third generation of human rights is noted after the Second World War, including such comprehensive rights as the right to a healthy environment, the right to development, the right to the common heritage of mankind, the right to peace and the right to self-determination, participation and communication [2, p. 117], they are also defined as collective rights.

Gradually, with the development of the state, law, science and technology, a new generation of human rights was born – the fourth, thanks to the rapid development of science and technology, which opened new opportunities for humanity.

D. Krylova notes that the fourth generation of human rights includes the right to "1) use of virtual reality; 2) access to the Internet; 3) life free from state interference according to one's own religious and moral views; 4) child-free family; 5) gender change; 6) artificial insemination; 7) organ transplantation; 8) same-sex marriages; 9) euthanasia; 10) cloning" [3, p. 26].

We believe that some of them should be analyzed. The right to euthanasia, which is currently prohibited by domestic law, is an extremely controversial issue and is under active discussion. Scientists and medics justify the importance of such a practice, because the human right to a dignified death is a manifestation of humanity and respect for the choice of a person suffering from an incurable disease and doomed to suffering. We take the position that for moral, ethical and religious reasons, Ukrainian society today can accept the possibility of introducing only passive euthanasia, which is characterized by the fact that a person is disconnected from devices that artificially support his/her life, if a

commission of physicians concludes that such treatment of the patient will not give the desired result.

Another right that is part of the fourth generation of human rights is the transplantation of human organs and tissues. This field of medicine has developed rapidly in recent years, thanks to the achievements of science and technology, thus enabling thousands of people to live full lives. However, as of today, medics note an extraordinary shortage of organs, which is primarily due to the existing "presumption of non-consent", which has an inhibitory effect on the development of this area. We believe that our state should adopt the positive experience of developed countries and change the existing presumption, which will be a real catalyst for change and will allow to exercise their right to a huge number of people waiting for transplantation.

According to researcher Ya. R. Marco, "Surrogacy is a human right to procreation through the use of reproductive technologies, which consists in the fertilization of a genetically foreign woman, by implantation or transplantation of an embryo using the genetic material of a man, woman, or donor, for delivery and the birth of a child, which will later be recognized as the child of this couple or individual" [4, p. 248]. Surrogacy is developing quite actively in Ukraine and a large number of modern clinics provide services to people who want to become parents using this method of reproduction. High demand is also caused by the relatively low price compared to other countries where surrogacy is legalized. It can be argued that today Ukraine has become a real tourist center of surrogacy, which urges legislative changes and increased state control over the exercise of the right to surrogacy.

Conclusions. Human rights change and improve with the development of humanity itself. Technological progress as well as advances in the medical field have a huge impact on the formation of the latest generation of human rights. Today it is extremely important to create appropriate legal conditions that could provide appropriate mechanisms for the implementation of existing legal institutions and create the conditions for the introduction of new ones.

REFERENCES

1. Nesinova S. V., Knyazeva Yu. S. The new generation of human rights: current problems of classification. Bulletin of Alfred Nobel University of Dnepropetrovsk. "Legal Sciences" Series. 2015. № 2 (7) P. 366-42.

2. Riedel E. The third generation of human rights as a strategy of realizing political and social rights. Legal, economic and sociological movement year lii. issue 3-4. 1990. P. 115-129.

3. Krylova D. The fourth generation of human rights in the context of the relationship of legal and moral norms. National Legal Journal. 2017 P. 26-30. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/6.pdf

4. Marco Ya. R. The right to surrogacy: problems of expanded interpretation. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University Series: legal sciences. 2016, № 850 P. 245-249. URL: http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/aug/5738/vnulpurn201685038.pdf

Мирослава СІРАНТ
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

Анастасія СІРАНТ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН

Права і свободи людини та громадянина є пріоритетним напрямом у політиці та відносинах на міжнародному рівні. Поняття «міжнародний захист прав населення» має на увазі співпрацю на міжнародному рівні країн, прагнення та критерії Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з підтримки та дотримання прав громадянина і основних свобод для всіх без відмінності національності, статі, релігії та мови.

На міжнародному рівні права та свобода людини стали регулюватися зовсім недавно. Раніше захист прав і свобод людини та громадянина відносилися до внутрішньої політики країни до середини XX століття. В історії відносин на міжнародному рівні Статут ООН став першим договором між країнами, що регулює основні принципи та межі співпраці між країнами у галузі захисту прав і свобод людини. У цій сфері початок нового етапу розвитку відносин на міжнародному рівні поклало створення Організації Об'єднаних Націй і прийняття її Статуту [1]. За кількістю країн, що беруть участь в договорах на міжнародному рівні в галузі захисту прав і свобод людинине є універсальним.

З цього можна зробити висновок, що ці заходи у галузі захисту прав людини також не є універсальними і закріплюють головні принципи механізму, які є обов'язковими. Зокрема, відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Комітет з прав людини має право отримувати та розглядати особисті петиції, які регулюються факультативним протоколом до даного пакту.

Якщо звернутися до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання, головною функцією Комітету є право проводити розслідування на території країни учасниці Конвенції.

Можна зробити висновок, що міжнародний механізм у сфері захисту прав людини і громадянина має досить «м'який» характер.

Деякі неурядові правозахисні організації таку м'якість пояснюють неефективністю міжнародної системи. У даний час права і свободи людини та громадянина є пріоритетним напрямом у політиці та відносинах на міжнародному рівні.

Можна виділити кілька тенденцій в співпраці між країнами на міжнародному рівні у галузі захисту прав людини:

1. Захист прав і свобод людини країнами на міжнародному рівні регулюється

на універсальному та регіональному рівнях.

2. Рівень співпраці між країнами має особливу специфіку, в зв'язку з чим встановити контроль у галузі захисту прав людини для країн складно. Співтовариство на міжнародному рівні виробило перелік нормативних документів у сфері захисту прав людини.

Можна зробити висновок, що проблема контролю на міжнародному рівні у галузі захисту прав людини є актуальною.

Проблема прав людини та громадянина буде залишатися невирішеною до того моменту, поки не буде дотримуватися країнами механізм виконання положень в міжнародному договорі.

У даному випадку контроль має особливе значення для досягнення ефективності міжнародно-правових норм, так як договори на міжнародному рівні закріплюють норми положень про контроль за їх дотриманням. У тому випадку, якщо контроль не був передбачений договором, він реалізовувався на наступному етапі дії договору.

Права людини мають поза державну природу: вони можуть декларуватися державою, тобто закріплюватися у чинному праві, але вони не породжуються та не створюються державою. У цьому сенсі вони є природженими правами, якими володіє особа як така, незалежно від держави.

Слід приділити увагу принципу невтручання у внутрішню політику країни і співпраці на міжнародному рівні у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. Дана норма закріплена в п. 7 ст. 2 Статуту ООН «не має права на втручання в справи, що по суті входять у внутрішню компетенцію держави», тобто не тільки членів ООН.

Тут йдеться про будь-які заходи, які будуть перешкоджати державі вільно та безперешкодно вирішувати справи, що відносяться до внутрішньої політики країни. Істотним фактором відносин на міжнародному рівні є міжнародна співпраця в сфері дотримання та реалізації захисту права і свобод людини та громадянина.

Жодна з форм співпраці, що становлять міжнародний аспект проблеми захисту прав основних свобод і прав людини, в світлі вимог статті 2 (7) Статуту, не повинна набувати характеру втручання у внутрішні справи держав та зачіпати їх суверенні прерогативи, тому ніяка діяльність в рамках ООН не може підміняти або доповнювати юрисдикцію держав. Вона може лише сприяти тому, щоб їх юрисдикція в даній галузі здійснювалася належним чином, у відповідності до положень Статуту ООН і інших міжнародних документів щодо захисту основних свобод і прав людини.

Можна зробити висновок, що Україна визнає важливість контролю на міжнародному рівні у галузі захисту прав і свобод людини та громадянина. У даний час, коли існує загроза населенню, внаслідок агресивних дій Росії необхідно створювати передумови для підвищення ефективності співробітництва на міжнародному рівні у галузі захисту прав і свобод людини і громадянина. Організація Об'єднаних Націй є центром вирішення проблем на міжнародному рівні щодо дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

Лілія ЯРМОЛ
доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

Роман БОГУЦЬКИЙ
студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ВПЛИВ ХРИСТИЯНСТВА НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

У межах цього дослідження важливо з'ясувати зв'язок релігії і права та їхній вплив на правову систему, тобто вплив двох своєрідних систем зі спорідненими характеристиками, що в багатьох різноманітних сферах врегульовують життя суспільства і впродовж століть співпрацюють у найрізноманітніших формах [1, с. 415].

Насамперед потрібно зазначити, що правова система України належить до романо-германської правової сім'ї. Відповідно до цього твердження можемо розглядати вплив християнства не тільки в конкретному контексті впливу на Україну як на окрему державу, а вплив на європейські правові сім'ї як на основу розвитку правової системи сучасної незалежної України. Варто зазначити, що більшість тих норм, принципів, правил, які слугують своєрідним фундаментом у встановленні сучасного законодавства, не з'явились за один день і не були впроваджені в життя людей за конкретний період часу.

Звертаючись до історії держави і права, ми спостерігаємо, що кожна правова норма тягне за собою довгу лінію історії, яка в підсумку показує нам, звідки взялись ті чи інші звичаї, правила, за якими довгий час жили люди, які згодом і кодифікували їх в певну збірку сучасного законодавства.

А. Теракопов виділяє три форми впливу християнства на право:

1) ідейно-моральний (релігійні норми відіграють вагому роль у формуванні правової культури та правової поведінки);

2) взаємодоповнювальний (реалізація релігійних норм у праві в процесі регулювання відносин вірян між собою та державною владою);

3) опосередкований вплив (процес правотворчості та правозастосування) [2, с. 62].

Як стверджував німецький юрист К. Гумбольдт, що коли християнська віра навчила людство шанувати всемогутнього Бога, а не безліч окремих національних богів, вона зруйнувала одну з найбільш небезпечних перешкод, що відокремлювали різні племена одне від одного [3, с. 83]. Із цим можна погодитись з урахуванням кількох аспектів. Цей вислів справедливий стосовно лише християнського світу. Важливо вказати, що поступове навернення у християнство народів Європи мало істотне значення для формування європейської ідентичності та єдності.

Безумовно, християнство істотно вплинуло на право європейських держав, зокрема й України. Як приклад віможемо навести основні правила життя християнина, а саме – десять заповідей Божих. Кожна заповідь несе в собі фундаментальне правило, яке ніколи не втратить актуальності і з розвитком

цивілізації тільки ще більше розширюється сфера її застосування. Відображення цих заповідей можемо зустріти в багатьох основних сучасних нормативно-правових актах, які, по суті, тільки розширюють їхнє значення і сферу застосування.

Цікавим є той факт, що навіть ті держави, які повністю виступали проти будь-якої релігії, користувались правовими нормами, які були поширені і розвинуті за допомогою саме релігії.

Потрібно також зазначити, що в умовах відкритості правової системи в її межах можуть знаходитись елементи християнської правової традиції, що історично належать до традицій різних гілок християнства. Це стосується і сучасної вітчизняної правової системи, яка в різні періоди історії переймала правові принципи, цінності, ідеї, сформовані під впливом християнства (наприклад, ідея конституції, яка історично перейшла до України із західнохристиянських країн).

З огляду на сучасні тенденції розвитку правової системи в Україні, можемо спостерігати, що наша держава, як і більшість розвинутих європейських держав, дотримується позиції відокремлення не тільки християнства, як однієї з найвпливовіших релігій України, а й будь-якої іншої релігії від держави.

У ст. 35 Конституції України встановлено державну політику щодо релігії, зокрема там зазначено, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова [4].

Незважаючи на формальне відокремлення держави від релігії, держава повинна врегульовувати суспільні відносини, які виникають з приводу застосування тих чи інших релігійних норм, правил, традицій, принципів між громадянами.

Так, зокрема, існує низка нормативно-правових актів, у яких помітний прямий вплив християнства. До прикладу, у розпорядженні уряду «Про перенесення робочих днів у 2021 році» від 30.09.2020 № 1191-р встановлено державний вихідний день з нагоди святкування Різдва Христового [5]. Таке розпорядження є традиційним для України, тому що більшість населення в нашій державі сповідує християнство. Усвідомлюючи важливість цього дня, уряд таким розпорядженням проявляє повагу до християнських традицій.

Від початку війни на окремих територіях Донецької та Луганської областей у військовослужбовців Збройних Сил України виникла гостра потреба в психологічній та духовній допомозі. Займатись цією непростою, але дуже важливою діяльністю зголосились звичайні священники. Тому задля регламентації їхньої діяльності при військових частинах Міністерство оборони України видало наказ «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» від 14.12.2016 № 685 [6]. Цей наказ своїм змістом регулює діяльність та визначає основні завдання, порядок діяльності структурних підрозділів (посадових осіб) Міністерства оборони України, Збройних Сил України з питань організації діяльності служби військового духовенства (капеланської служби) та права й обов’язки військових священників, надаючи тим самим цим особам офіційний статус.

Підбиваючи підсумки можна зазначити, що християнство, як основна релігія, яка переважала багато століть на території сучасної Європи та України як невід’ємної її частини, відіграло колосальну роль у становленні правової системи. Християнські догми, звичаї, традиції та принципи стали основою для формування правил

поведінки, які згодом переросли в повноцінне законодавство. Незважаючи на тенденцію відокремлення релігії від держави, деякі країни на офіційному рівні все-таки закріплюють положення про зв'язок держави і релігії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Озарків М. Д. Церковне право як регулятор сімейних відносин в Україні. Моральні основи права: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 16 груд. 2010 р.). Надвірна: Надвірнян. друкарня, 2010. С. 414–418.
2. Теракопов А. Библейские заповеди: христианство как метаправо современных правовых систем. *Российская юстиция*. 2002. № 6.
3. Гумбольдт К. В. Ф. Опыт установления пределов государственной деятельности / пер. с нем.; изд. В. Ф. Лунгина. Санкт-Петербург: Типо-Литогр. «Евг. Тиле преем.», 1908, 186 с.
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 25.04.2021).
5. Про перенесення робочих днів у 2021 році: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 1191-р. *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-perenesennya-robochih-dniv-u-20-a1191r (дата звернення 25.04.2021).
6. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 14.12.2016 № 685. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#Text (дата звернення 25.04.2021).

Лілія ЯРМОЛ
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

Юлія ОДНОРОЗ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ

Рівність прав і свобод людини та громадянина незалежно від статі визначається і гарантується ст. 24 Конституції України, в якій, зокрема, закріплено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам

можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [4, с. 28]. Права і свободи людини – одна з основних проблем багатовікової історії політико-правової думки, яка розглядалася з позицій політичного, морального, філософського, релігійного, юридичного світогляду [3, с. 6]. Вони властиві кожній людині та є непорушними.

Сьогодні питання гендерної політики та дотримання її у всіх сферах життя є досить актуальним. Україна, як правова держава, закріпила у своєму законодавстві головні ідеї та принципи недискримінації в політичній, економічній, культурній та інших сфера. Але, на жаль, на практиці ми часто бачимо недотримання й порушення цих принципів.

Розгляд цього питання варто розпочати з дефініції гендеру та його ознак.

Гендер – комплекс культурних і соціальних характеристик, що охоплює всі сфери діяльності людини [2]. Це певні соціальні ролі, які протягом усього свідомого життя нам нав'язує суспільство. Не варто плутати зі статтю, яка є біологічною ознакою і яку найчастіше пов'язують з генітальною будовою, репродуктивною системою та хромосомним набором. Коли говорять про гендер, то також мають на увазі такі поняття, як маскулінність і фемінінність (соціальні уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою), які відображають гендерну ідентичність. Зокрема, маскулінність у традиційній (патріархальній) парадигмі пов'язується із силою, владою, мужністю, витривалістю, агресією, неемоційністю, орієнтацію на успіх. Натомість фемінінність – протилежні до маскулінності риси: емоційність, чуйність, слабкість, залежність тощо [6, с. 8].

У своєму щорічному звіті за 2019 рік Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у розділі про дотримання принципу недискримінації зазначив, зокрема, що 2019 рік став найактивнішим в частині проведення масових заходів ЛГБТІ-спільноти. Проте занепокоєння викликають факти відкритої підтримки окремими представниками органів державної влади та місцевого самоврядування встановлення заборон щодо діяльності на підтримку ЛГБТІ-спільноти [8, с. 213].

Незважаючи на численні звернення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до правоохоронних органів, і досі під час розслідування порушень, пов'язаних із дискримінацією за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, слідчі уникають кваліфікації правопорушень за ст. 161 Кримінального кодексу України, якою передбачено відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. За наявною інформацією, у 2019 році поліція відкрила лише одне кримінальне провадження через напад на представника ЛГБТІ-спільноти з попередньою кваліфікацією за ст. 161 КК України.

Дедалі більше жінок потерпають від домашнього насильства з боку свого партнера або іншого близького родича. Міністр соціальної політики України Марина Лазебна повідомила, що протягом 2020 року в Україні спостерігалося зростання звернень до правоохоронних органів щодо домашнього насильства. На законодавчому рівні Європейського Союзу функціонує Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (або Стамбульська конвенція), метою якої є запобігання насильству та

захист постраждалих. Україна підписала її 7 листопада 2011 року і досі не ратифікувала.

Потрібно звернути увагу на те, що відповідно до Кримінального кодексу України покарання для чоловіків є більш суворі, ніж для жінок. У кодексі існує низка норм, санкції яких не передбачають жодного покарання, яке може бути застосовано щодо винних жінок. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 61 КК України, обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років [5].

Що ж стосується українського парламенту, то в ньому відчутна гендерна дисгармонія. У новому Виборчому кодексі від 24 жовтня 2020 року в ч. 12 ст. 154 прописано гендерні квоти на рівні 40 %: у кожній п'ятірці виборчого списку мають бути і чоловіки, і жінки [1]. Насправді кількість депутатів жіночої статі в нинішньому скликанні становить 20,6 % (87 із 423 народних депутатів) [9].

Але спостерігаємо й позитивні аспекти щодо недискримінації в Україні. Так, 15 квітня 2021 року Верховна Рада ухвалила законопроєкт № 3695 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька на догляд за дитиною» [7]. Законом доповнено Кодекс законів про працю та Закон України «Про відпустки» новим видом відпустки – відпусткою при народженні дитини тривалістю до 14 календарних днів, що оплачується за рахунок роботодавця. Згідно із Законом, така відпустка надаватиметься одній із перелічених осіб: чоловіку, дружина якого народила дитину; батьку дитини у разі, якщо він не перебуває у зареєстрованому шлюбі з матір'ю дитини, але які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Основними напрямами удосконалення та розвитку національного рівня нормативно-правової бази державної гендерної політики в Україні вбачаємо:

- узгодження нормативно-правової бази державної гендерної політики з міжнародним законодавством щодо забезпечення гендерної рівності;
- моніторинг стану нормативно-правової бази державної гендерної політики, зокрема проблем, що потребують правового врегулювання, а також результатів правозастосування внаслідок упровадження всіх нормативно-правових актів.

Що ж стосується гендерної дискримінації в суспільстві, то її розв'язання, на нашу думку, є досить складним завданням. Стереотипи, що жінка є берегинею домашнього вогнища, має народжувати та виховувати дітей, готувати, прати речі або чоловік повинен заробляти та забезпечувати сім'ю, міцно укоренились у нашому соціумі. Деяким людям вони не заважають щасливо жити, деякі – просто не хочуть щось змінювати, а інші – бояться чогось нового. Все залежить від нас самих та як ми хочемо жити в цій країні. Усе починається із сім'ї та цінностей, які панують в ній. Варто почати з того, щоб батьки виховували у своїх дітей повагу до протилежної статі. Тому що все починається з поваги і толерантності один до одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення: 10.04.2021).

2. Гендер. *Гендерний інформаційно-аналітичний центр «Крона».* URL: http://krona.org.ua/gender.html (дата звернення 10.04.2021).

3. Гуренко М. М. Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці: монографія. Київ: Логос, 2000. 167 с.
4. Конституція України: станом на 1 січня 2021 р.: відповідає офіц. тексту. Київ: УАДУ, 2021. 224 с.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 10.04.2021).
6. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька на догляд за дитиною: проєкт Закону України від 15.04.2021 № 3695. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69204 (дата звернення: 24.04.2021).
8. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. 2019. 258 с.
9. Як змінювався гендерний склад Ради останні 30 років. Слово і діло. 2020. 6 берез. URL: https://www.slovoidilo.ua/2020/03/06/infografika/polityka/yakzminyuvavsya-hendernyj-sklad-rady-ostanni-30-rokiv (дата звернення: 10.04.2021).

Лілія ЯРМОЛ
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

Христина ЮЗВА
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВО НА ДИСТАНЦІЙНУ ОСВІТУ ТА ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Пандемія COVID-19 призвела до суттєвого обмеження прав і свобод людини. Система освіти опинилась у надзвичайних умовах жорстких карантинних заходів. У цей час дистанційна освіта є вкрай необхідною формою організації освітнього простору.

Відповідно до Закону України «Про освіту», поняття «дистанційна освіта» являє собою *«індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій»* [7].

Дистанційне навчання має на меті якісне надання освітніх послуг з використанням цифрових пристроїв та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до стандартів, встановлених Міністерством освіти і науки України.

Головним завданням є забезпечити громадянам можливість реалізації права на здобуття дистанційної освіти незалежно від раси, статі, соціального і майнового становища, політичних або інших переконань, віросповідання тощо.

В Україні діє система дистанційного навчання (СДН), як частина системи освіти загалом, з відповідною нормативно-правовою базою [5, с. 114]. Важливим кроком у реалізації нормативно-правового забезпечення СДН на основі інформаційно-комунікаційних технологій стало розроблення Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні, затвердженої Міністром освіти і науки України в грудні 2000 року. Згодом було прийнято Постанову Кабінету Міністрів «Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 рр.» від 23 вересня 2003 року, основними завданнями якої стало «здійснення нормативно-правового, організаційного, науково-методичного, інформаційно-телекомунікаційного, матеріально-технічного, кадрового, економічного та фінансового забезпечення системи дистанційного навчання; вдосконалення структури у системі дистанційного навчання шляхом розширення мережі її центрів; забезпечення контролю якості у системі дистанційного навчання за рахунок упровадження в практику експертизи курсів і технологій дистанційного навчання; розвиток дистанційної форми навчання у системі вищої освіти за всіма напрямами підготовки фахівців; забезпечення професійної підготовки та психологічної підтримки окремих груп населення, зокрема безробітних, громадян з особливими потребами, військовослужбовців строкової служби, осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі тощо» [8]. Основним документом слід вважати Положення про дистанційне навчання, затверджене наказом МОН України від 25 квітня 2013 року № 466, що визначає основні засади організації та запровадження дистанційного навчання.

Зміст права на освіту розкривається через здійснення конкретних позитивних дій. Будь-яке право людини потребує забезпечення. Особливе, одне з найважливіших гарантувань прав людини – це юридичне, яке здійснює держава [2, с. 23]. Закон України «Про освіту» закріплює права й обов’язки учасників навчального процесу. Стаття 53 цього Закону забезпечує права здобувачів освіти на: навчання впродовж життя та академічну мобільність; індивідуальну освітню траєкторію, що реалізується, зокрема, через вільний вибір видів, форм і темпу здобуття освіти, закладів освіти і запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін та рівня їх складності, методів і засобів навчання; якісні освітні послуги; справедливе та об’єктивне оцінювання результатів навчання; відзначення успіхів у своїй діяльності; свободу творчої, спортивної, оздоровчої, культурної, просвітницької, наукової і науково-технічної діяльності тощо. Водночас вони зобов’язані виконувати вимоги освітньої програми (індивідуального навчального плану за його наявності), дотримуючись принципу академічної доброчесності, та досягти результатів навчання, передбачених стандартом освіти для відповідного рівня освіти; поважати гідність, права, свободи та законні інтереси всіх учасників освітнього процесу, дотримуватися етичних норм тощо [7].

Останні два десятиліття триває процес переходу від традиційної моделі навчання до навчання на базі комп’ютерних і телекомунікаційних технологій. У багатьох країнах Європейського Союзу та США дистанційна форма освіти існує вже впродовж тривалого часу, проте для України це порівняно нове явище. Вважається, що дистанційне навчання було започатковано саме у Великій Британії 1840 року, коли Ісаак Пітман запропонував навчання через поштовий зв’язок для студентів Англії [2, с. 67]. Проте серед державних університетів країн ЄС найбільш розвинутими є системи дистанційного навчання Німеччини, Франції та Іспанії. Варто зазначити, що в США ще з 1987 року працює Асоціація дистанційного навчання, головна мета якої – сприяти створенню нових технологій дистанційної освіти та

розробляти загальну стратегію дистанційної освіти [4, с. 393]. Дистанційне навчання в Україні потребує подальшого та інтенсивного розвитку, тому ми вважаємо, що дослідження і вивчення зарубіжного досвіду організації дистанційного навчання є актуальним завданням сьогодення для України.

На сьогочасному етапі дистанційне навчання демонструє свої *переваги* над іншими формами навчання.

- **гнучкість** навчального процесу та **загальнодоступність**, адже студенти мають можливість здобувати знання у свій вільний час, у зручному місці та режимі;
- **паралельність**, адже з'являється змога одночасно навчатись в українському та зарубіжному виші, наприклад, у США;
- **необмеженість у здобутті освіти**, адже дистанційний формат навчання забезпечує людей з обмеженими можливостями гідними умовами для здобуття повноцінної освіти. Також головною пріоритетністю дистанційного навчання в умовах пандемії є безперервність здобуття освіти. Завдяки цьому стало можливим не переривати навчальний процес і продовжити навчання у звичайному режимі.

Найбільшою *проблемою* в реалізації дистанційного навчання в Україні є відсутність стабільного доступу до швидкісного інтернет-зв'язку та пристроїв для комунікації. Відповідно до статистичних даних, так вважає приблизно 73 % українців. Серед них близько 0,5 % не мають доступу до Інтернету взагалі. Залежно від кількості населення в кожній групі респондентів нараховується певний відсоток осіб, які не мають персонального доступу бодай до одного з потрібних гаджетів або взагалі не мають жодної техніки вдома. Наприклад, у населеному пункті, де проживає до 1000 осіб, це приблизно 23,1 % та 0,5 % учасників дослідження відповідно [1].

Щодо вдосконалення реалізації права на дистанційну освіту, вважаємо, що для ефективного впровадження дистанційної освіти потрібно:

- **надати можливість вільного доступу до Інтернету** операторами телекомунікацій та забезпечити українців матеріально-технічними засобами на законодавчому рівні;
- **прийняти Закон України «Про дистанційну освіту»**, адже саме затвердження такого Закону стане завершальним етапом процесу впровадження технологій дистанційного навчання. Необхідне суттєве оновлення нормативно-правової бази реалізації права на дистанційну освіту. Такий крок гарантував би чітке дотримання закріплених у законодавстві положень та регламентацію діяльності навчальних закладів щодо впровадження дистанційної освіти як рівноцінної форми навчання з очною, заочною та екстернатом. Правова визначеність такої системи освіти – це шлях до побудови в Україні інформаційного суспільства, входження нашої держави до світового освітнього простору;
- **створити єдину безкоштовну платформу для дистанційного навчання** у вигляді веб-порталу як важливого структурного елементу організації та надання дистанційного навчання в Україні. Саме така програма розширювала б функціональні можливості для всіх зацікавлених сторін. Це значно покращило б управління у школах, коледжах й університетах та надало б можливість здобувати освіту в будь-якій точці освітнього простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дослідження стану реалізації дистанційного навчання в Україні (березень-квітень 2020). URL: https://issuu.com/pro.svit/docs/research2020_prosvit_mf_1_ (дата звернення: 01.03.2021).
2. Кельман М. С., Токарська А. С., Ярмол Л. В., Цебенко С. Б., Дутко А. О. Сучасні механізми захисту право людини: колективна монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.
3. Козубовська І. В., Поповнич І. Є. Британський досвід дистанційного навчання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Сер.: Педагогіка. Соціальна робота. 2013. Вип. 29. С. 67–69.
4. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні: Постанова МОН України від 20.12.2000. URL: http://www.osvita.org.ua/distance/%20pravo/00.html (дата звернення: 27.03.2021).
5. Левчук Л. В., Ковальчук В. І. Особливості дистанційного навчання в США. *Молодий вчений*. 2017. № 5 (45). С. 392–395.
6. Маримонська А. Генезис та стан дистанційного навчання в системі безперервної освіти в Україні. *Молодь і ринок*. 2010. № 6 (65). С. 213–217.
7. Положення про дистанційне навчання: Наказ МОН України від 25.04.2013 № 466 (із змінами згідно з наказами МОН № 660 від 01.06.2013, № 761 від 14.07.2015). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text (дата звернення: 27.03.2021).
8. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 27.03.2021).
9. Програма розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки: затвердж. Постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2003 № 1494. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF#Text (дата звернення 03.03.2021).

Ірина ШУЛЬГАН
кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

Ганна ЦІГУШ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Прийняття Конституції України 1996 року стало важливим кроком на шляху розвитку української держави. Протягом століть український народ боровся за своє визнання у світі та за свою незалежність. Конституція України закріпила найважливіші права людини та гарантії їх здійснення. Основний закон визначив, що Україна є демократичною, правовою державою, підкреслив, що усі люди є рівними, а конституційні права невідчужуваними і не можуть бути порушені за жодних умов.

Права людини є основними можливостями людини, які закріплюються державою у нормативно-правових актах, для задоволення найрізноманітніших потреб у різних сферах життя. Права можуть бути такими, що належать людині, і такими, що належать громадянину. Права людини пов'язані з її існуванням, сюди належать право на життя, право на невтручання в особисте життя, право на повагу до гідності людини тощо. Права громадян у свою чергу характеризуються взаємодією людини з державою, суспільством чи державними інституціями. До них можна віднести право на мирні зібрання, мітинги та демонстрації, свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, право обирати та бути обраним тощо. Варто зазначити, що провідними є саме права людини, адже вони належать абсолютно усім людям, а права громадянина тільки громадянам конкретної держави.

Розглядаючи детальніше політичні права громадян, варто зазначити, що за статтею 25 Конституції України особа не може бути позбавлена громадянства, а також ніколи не втрачає права на зміну громадянства. Багато авторів відносять це право до громадянських. Однак, зважаючи на те, що саме громадянство породжує усі інші політичні права, можна зробити висновок, що право на громадянство належить саме до політичних прав [1, с. 100].

Кожній людині надається можливість вільно пересуватися по території України, обирати місце свого проживання за власними вподобаннями, за умови, що особа перебуває в Україні на законних підставах. Стаття 35 Конституції України фіксує, що кожна людина має право на вільний вибір віросповідання та свободу світогляду. Існують певні сумніви щодо належності цих прав саме до політичних. Названі права є особистісними, хоча мають певний політичний характер. Зокрема, право на свободу совісті є надзвичайно важливим, адже протягом століть українцям нав'язували погляди, вигідні представникам влади у конкретний історичний період. За Конституцією українцям дозволяється самостійно дотримуватися того світогляду, який би задовольняв їхні потреби. Допускається обмеження цього права лише у випадку загрози громадському порядку та для захисту прав і свобод інших людей.

Щодо свободи віросповідання, то Україна визнається світською державою, тобто церква не має ніякого відношення до державного апарату. Це означає, що не допускається жодне нав'язування будь-якої релігії населенню, а якщо з'являється бажання проводити релігійні заняття у школах та інших закладах освіти, то це може відбутися тільки за взаємною згодою дітей і батьків. Жодна релігія не може бути визнана обов'язковою в Україні.

До політичних прав людини належить також право збиратися мирно. Конкретизуючи вказану норму варто зазначити, що дозволяється проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій громадянами країни. Про такі заходи повинні бути повідомлені органи місцевого самоврядування чи органи виконавчої влади. Це право є однією з конституційних гарантій права на свободу свого світогляду, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо [2].

Політичні права забезпечують можливість людей об'єднуватись у політичні партії для реалізації інтересів певної частини населення. Об'єднання людей відбувається з метою вираження думки конкретної групи осіб для задоволення їхніх потреб у найрізноманітніших сферах людського життя. Це сприяє можливості

вираження особистої волі громадян, формування їхньої думки щодо конкретної ситуації.

Відповідно до статті 15 Конституції України держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України. Така діяльність громадян провадиться шляхом їх участі у політичному житті суспільства, зокрема через право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Виборчі комісії є суб'єктом виборчого процесу, його невід'ємною складовою, вони наділені повноваженнями вирішувати важливі для держави питання щодо організації та проведення виборів, отже, є підстави стверджувати, що участь у роботі таких виборчих комісій є способом реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами.

Варто зауважити, що у багатьох країнах громадянам належить також право законодавчої ініціативи. Воно полягає у можливості громадян ініціювати конституційні або законодавчі зміни через внесення законопроекту до законодавчого органу або винесення його на референдум [3, с.15]. Пропозиції включити до Основного Закону право народної законодавчої ініціативи вносились і в процесі прийняття Конституції України, проте не знайшли схвалення Венеціанської комісії та підтримки Верховної Ради.

Створення належного та ефективного механізму забезпечення політичних прав громадян потребує зосередження зусиль не лише державних органів та їх посадових осіб, а й всього суспільства. Забезпечення прав громадян включає в себе створення умов, що сприяють реалізації прав, охорону прав від будь-яких порушень та відновлення уже порушених прав.

Стосовно забезпечення прав людини в Україні, зокрема політичних, дійсно простежуються деякі проблеми. На нашу думку, це пов'язано, по-перше, з тим, що простежується недотримання вихідних принципів, які зазначають, що закон для всіх однаковий, а уникнути покарання неможливо. По-друге, кожному варто усвідомити, що з такою великою проблемою, як корупція, повинні боротися не тільки органи державної влади, що мають певні владні повноваження, а й самі громадяни України. По-третє, необхідно кожному усвідомити важливість дотримання основних прав людини, адже саме на їх забезпеченні формується правова держава, розвиток найрізноманітніших сфер суспільного життя та збереження цілісності і суверенітету держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1 Котюк В. О. Основи держави і права: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2001. 432 с.

2. Кривецький О. Законодавча ініціатива народу. *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 16 (181). С. 15–17. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/-2019/16.pdf. (дата звернення: 29.04.2021).

3. Право на участь в управлінні державними справами. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/433-pravo-na-uchast-v-upravlinni-derzhavnymy-spravamy. (дата звернення: 29.04.2021).

Оксана МАРГАЦЬКА
начальник центру управління персоналом
Львівської дирекції АТ «Укрпошта»

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У РЕГУЛЮВАННІ РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН

Одним з основних суб'єктів державно-релігійних відносин виступає держава, державні органи, посадові особи. Потрібно наголосити, що в демократичному суспільстві держава повинна по-особливому ставитися до інших суб'єктів державно-релігійних відносин: до фізичних осіб, до релігійних організацій. Підтримуємо позиції науковців, що роль держави у цій сфері має здійснюватися в таких напрямах:

- нормативне регулювання державно-релігійних відносин;
- реєстрація релігійних організацій;
- вирішення міжрелігійних конфліктів різного характеру (майнового, немайнового змісту тощо);
- встановлення меж поведінки для фізичних та релігійних організацій, які чітко відповідають міжнародним нормам і їм не суперечать (маються на увазі підстави обмеження свободи світогляду та віросповідання);
- здійснення державного контролю за дотриманням меж поведінки в державно-релігійній сфері; у випадку їх порушення – притягнення правопорушників до юридичної відповідальності;
- співпраця з фізичними та релігійними чи іншими організаціями в державно-релігійній сфері (благодійна діяльність, освітня діяльність тощо) [6, с. 18].

У демократичному суспільстві органи державної влади повинні мати світський характер. Світськість органів державної влади в загальному вигляді являє собою конституційно-правову характеристику, що закріплює нейтральність, неупередженість, незалежність державних органів і структур по відношенню до різних релігій і релігійних об'єднань. Світськість органів державної влади складається з таких елементів:

1) світськість формування органів державної влади;
2) світськість функціонування органів державної влади;
3) світськість конституційно-правового статусу осіб, наділених владними повноваженнями;
4) світськість етики посадових осіб;
5) світськість державної символіки [2, с. 34].

Зв'язок між державними інститутами і релігійними об'єднаннями визначається двома категоріями відносин.

Перша являє собою сукупність відносин прямого і непрямого впливу релігії та релігійних об'єднань на політичну систему суспільства, враховуючи державу. Різні релігії, зважаючи на властиві їм особливості, мають різні потенційні можливості впливу на суспільство. З урахуванням цих обставин вони впливають на різні сфери життя – політичну, соціальну, економічну, психологічну і, нарешті, культурну.

Друга категорія відносин являє собою зворотний зв'язок, виражений в можливості держави впливати на релігійне життя суспільства, зокрема на діяльність релігійних об'єднань [3, с. 64].

Чинне законодавство України не визначає чітко, в яких сферах взаємодія держави і релігійних об'єднань можлива, а в яких категорично не допустима. У зв'язку із цим, доцільно було б прийняти закон про взаємодію органів державної влади та місцевого самоврядування з релігійними об'єднаннями. У ньому потрібно конкретизувати особливості реалізації завдань і функцій органів влади у взаємодії з релігійними об'єднаннями, сфери та критерії їх співпраці, специфіку взаємин з різними гілками влади, відповідальність за порушення умов співпраці.

У сучасних умовах державні органи України, що регулюють державно-релігійні відносини, використовують нові демократичні принципи і механізми під час реалізації управління в цій сфері. Потрібно налагоджувати системну взаємодію між всією сукупністю державних органів, координувати управління, зокрема об'єднуючи зусилля з моніторингу й аналізу релігійної ситуації в Україні з активним залученням наукового потенціалу (досліджень, статистичних даних тощо). Формування цілісної системи управління в галузі державно-релігійних відносин слід здійснювати на основі вже наявних державних органів, що реалізують свої повноваження в цій галузі і мають всі необхідні для створення такої системи умови.

Державний контроль за дотриманням законодавства про свободу віросповідання та релігійні об'єднання проявляється так [5, с. 16]:

– реагування, а за потреби притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб, винних у порушенні законодавства про свободу віросповідання, та накладання на них в повному обсязі санкції чинного адміністративного законодавства;

– повсякденна взаємодія і надання практичної допомоги органам виконавчої влади, посадовим особам, правозабезпечувальна діяльність яких здійснюється у сфері реалізації свободи віросповідання.

Зараз значну увагу приділяють тому, щоб забезпечити демократичний характер відносин посадових осіб органів виконавчої влади з громадянами з метою адміністративно-правового забезпечення реалізації їхніх прав на свободу світогляду та віросповідання. Позначилися чіткі тенденції до перенесення акценту зі заходів адміністративного примусу, що застосовуються за порушення законодавства про свободу віросповідання та релігійні об'єднання, на заходи переконання, до яких можна зарахувати [5, с. 18]:

1) роз'яснення громадянинові протиправного характеру вчиненої ним дії (індивідуальна профілактична робота);

2) загальну профілактику, суть якої полягає в регулярній дії на правосвідомість громадян щодо роз'яснення законодавства про свободу віросповідання та релігійні об'єднання. Цей метод в діяльності органів виконавчої влади має на меті не допустити скоєння протиправних дій проти свободи віросповідання, використовуючи засобт масової інформації;

3) попередження громадянина про адміністративну відповідальність за вчинення протиправних дій. Цей метод дуже ефективний в діяльності співробітників правоохоронних органів, а також представників місцевого самоврядування під час усунення сутичок на релігійному ґрунті в громадських місцях;

4) діяльність органів виконавчої влади зі встановлення зв'язків з громадськістю задля охорони свободи віросповідання. Їхні контакти з добровільними помічниками з-поміж членів релігійних груп, об'єднань дозволяють використовувати спектр виховного потенціалу релігії для реалізації соціальних програм, зокрема: реабілітація осіб, які

повернулися з місць позбавлення волі, наркоманів і т. д.; зміцнення правових і моральних засад суспільства.

Отже, можемо виокремити два шляхи подальшого розвитку державно-релігійних відносин в Україні:

1. Дозволити державі відігравати значну роль в координації міжконфесійних (релігійних відносин); впливати на їх координацію, що пов'язане з небезпекою для реалізації принципу свободи віросповідання (тенденція до збільшення ролі держави в координації міжконфесійних відносин);

2. Відвести державі мінімальну роль в координації міжконфесійних відносин, максимально знизити вплив на координацію, що пов'язане з розширенням дії принципу свободи віросповідання (тенденція до зменшення ролі держави в координації міжконфесійних відносин).

На сьогодні українська держава займає проміжну ланку між цими двома тенденціями. Безперечно, держава не може відособитися від регулювання релігійної сфери суспільства. Однак її відносини з суб'єктами, які реалізують свободу світогляду та віросповідання, мають чітко ґрунтуватися на законодавстві, яке своєю чергою повинне відповідати міжнародним стандартам прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мещерякова А. Ф. Дискуссионные вопросы понятия и содержания светского государства. *Юридический вестник*. 2008. Вып. 26. С. 34–41.

2. Мещерякова А. Ф. Влияние правового сознания на формирование и развитие светского государства. *Правовая политика государства теория, история, практика*: сб. ст. 2014. Вып 5. С. 79–84.

3. Осипова Л. Н. Взаимоотношения государственных институтов и религиозных обьединений. Д., 2004. 250 с.

4. Терлоев З. С. Механизмы административно-правового регулирования свободы совести. *Вопросы гуманитарных наук*. Москва, 2006. С. 26–33.

5. Терлоев З. С. Проблемы совершенствования правового регулирования отношений органов исполнительной власти и религиозных объединений. *Юридические науки*. 2006. № 1. С. 14–25.

6. Щипков О. Церковно-суспільні відносини і проблеми державного регулювання. *Людина і світ*. 2000. № 9. С. 18–21.

Ірина БОЙКО
фахівець І категорії кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Право на справедливий суд є однією із фундаментальних цінностей правової, демократичної держави. Ще в епоху Відродження український мислитель С. Оріховський писав про невідчужуваність природного права людини на

справедливість та рівність [1, с. 100]. Концепція права на справедливість еволюціонувала і сьогодні це поняття екстраполює достатньо вагомий екстенсіонал, який компонують такі елементи, як право застосовувати ефективні засоби правового захисту перед судом, право на справедливий і публічний розгляд справи протягом розумного строку незалежним та неупередженим, легітимним судом, презумпція невинуватості, засади рівності, гласності, відкритості та змагальності процесу на досудових та судових стадіях, доступність до правосуддя і т.д.

З огляду на такий широкий діапазоні дії у науковій доктрині існують спроби структурувати право на справедливий суд. М. Ентін розрізняє органічні, інституційні, процесуальні та спеціальні складові. Натомість М. Погороцький, С. Гриценко пропонують розглядати інституційні, організаційно-функціональні, функціональні та спеціальні складові [2, с. 4]. О. Ткачук пише про прелімінарний, інституційний, процедурний та легітимаційний елементи [3, с. 75]. Водночас Н. Грень вважає, що не слід розширювати зміст права на справедливий суд, а обмежитися формулюванням, яке випливає з правових позицій практики Європейського суду з прав людини (далі − ЄСПЛ) і включає (1) доступ до суду, (2) публічність судового розгляду, (3) незалежність та безсторонність суду, (4) розумний строк розгляду, (5) рівність учасників, (6) справедливу (належну) процедура розгляду справи [4, с. 133]. Разом з тим, варто зауважити, поняття справедливої процедури охоплює цілу низку інших засад, які відсутні у цьому переліку, однак їх значення для констатації справедливого суду є беззаперечним. Йдеться про слухання справи в присутності обвинуваченого, свободу від самовикриття, право на змагальність та мотивоване рішення і т.д. [5, с. 38].

Міжнародна спільнота розробила цілу систему правових гарантій та стандартів у сфері забезпечення права на справедливий суд, які прийняті всім цивілізованим світом. Україна також не залишилась осторонь цих процесів і, ратифікувавши низку міжнародних документів, взяла на себе зобов’язання гарантувати кожному право на справедливий суд. Норми, які забезпечують правове регулювання реалізації такого права знайшли відображення у Конституції України, кодифікованих актах та галузевому законодавстві [6, с. 134−136; 7]. Разом з тим, визначення права на справедливий суд у нормативній площині ще не є гарантією їх дієвого використання у практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду.

Вагомим кроком уперед в справі посилення гарантій права на справедливий суд стало визнання прецедентної практики ЄСПЛ частиною українського національного законодавства, адже саме ця інституція часто є тим верифікатором, який виявляє проблеми та сигналізує про необхідність проведення реформ. У своїх рішення ЄСПЛ розрізняє питання справедливості судового процесу і питання правильності судового рішення. У зв’язку з цим, ЄСПЛ не береться оцінювати ухвалене національним судом рішення з позиції його правильності, але має повноваження давати таку оцінку справедливості судового розгляду загалом [8, с. 360]. Особливо вимогливо оцінюється незалежність та безсторонність суду. Обов’язок судді полягає не лише у правильному застосуванні закону, а й у пошуку справедливого вирішення справи, дотримання пропорційності діяння та покарання в кримінальних справах, врахування балансу інтересів у цивільних справах.

Попри значущість права на справедливий суд, слід визнати, що в Україні процес розбудови інфраструктури, яка створює сприятливе правове та організаційно-

технічне поле для реалізації цього права ще не завершено. Зрештою йдеться про динамічну систему, яка постійно має розвиватися та бути гнучкою, реагувати на сучасні виклики, які можуть стати перешкодами на шляху реалізації права на справедливий суд. До таких викликів сьогодні можна віднести:

гібридну війну, внаслідок якої на території окупованих територій про реалізацію такого права взагалі не йдеться, а в наближених до окупованих територій значно ускладнена правореалізація та судочинство;

пандемію у зв'язку з поширенням вірусної інфекції COVID-19, що зумовило певні тимчасові карантинні обмеження конституційних прав людини, зокрема й у сфері судочинства (наприклад, перенесення судових засідань, що подовжило строки розгляду справ, обмеження гласності судового розгляду і т.д.);

недостатню якість законодавства та забезпечення на інституційному рівні реалізацію права на справедливий суд, що виявляється у прогалинах правового регулювання, вадах розподілу предмета відання та повноважень між різними правоохоронними органами, підміні системних змін «косметичними реформами» на кшталт зміни назви державних інституцій тощо;

падіння економіки та соціального рівня життя, що може детермінувати наслідки у вигляді відсутності достатніх ресурсів для належного забезпечення правосуддя, до прикладу, обмежень фінансування надання безоплатної вторинної правової допомоги, збільшення кількості соціально незахищених осіб, яким така допомога потрібна у зв'язку з відсутністю/втратою джерел доходів, перешкоди в оновленні матеріального забезпечення діяльності правоохоронних та судових органів, впровадження інноваційних технологій у систему судочинства т.д.;

«кризу справедливості», яку переживає наше суспільство через втрату довіри до державних інституцій через політичну вмотивованість окремих процесуальних рішень, затягування процесу розслідування резонансних справ, сумнівів в об'єктивності конкурсного відбору персоналу до правоохоронних та судових органів і т.д.;

проблеми змін у тлумаченні норм Конвенції ЄСПЛ, що суперечить принципу правової визначеності та передбачуваності, а також невиконання рішень ЄСПЛ, ухвалених щодо України, якими було встановлення порушень норм Конвенції про основоположні права та свободи людини, що фактично гальмує відновлення справедливості та нівелює дієвість наднаціональних правових механізмів.

Підсумовуючи, слід наголосити, що перелік викликів, які можуть стати перешкодою для реалізації права на справедливий суд, не є вичерпним. Разом з тим помилково вважати, що такий вагомий комплекс проблем стосується тільки України. Кожна країна постає перед певними проблемами, які потребують удосконалення існуючих та розробки нових ефективних механізмів їх вирішення. Зміни судової практики неминучі з огляду на закономірності історичної еволюції правової науки та практики правозастосування, мінливості глобальних тенденцій. Наше завдання при цьому не втратити основний стратегічний ціннісний орієнтир гуманістичної парадигми – Людину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дуфенюк О. М. Філософсько-правова спадщина С. Оріховського: феномен професіоналізму правоохоронця: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. Львів, 2007. 223 с.

2. Погорецький М., Гриценко С. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 91. С. 4−8.

3. Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського Суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 71−77.

4. Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми доступності і публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 825. С. 132−137.

5. Council of Europe. The right to a fair trial: A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights: Human rights handbooks. 2006, No. 3. URL: https://www.refworld.org/docid/49f180362.html.

6. Романів Х. Б. Забезпечення права на справедливий суд: міжнародне закріплення та вітчизняні здобутки. *Інформація і право.* 2018. № 3. С. 131−136;

7. Про забезпечення права на справедливий суд: закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. *Голос України*. 2015. № 35.

8. Трегубов Е. Л. Право на справедливий суд в практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права.* 2010. № 1. С. 358−363.

Іванна ЩЕРБАЙ
старший лаборант кафедри кримінального права і процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ідея єдності людського в людині, а потім і загальності прав, які належать їй, відображається в позиціях авторитетних осіб. Так, наприклад, у привітанні на Віденській конференції з прав людини Далай-лама зазначав: «Коли справа стосується прав людини, немає значення, є вона людиною Сходу чи Заходу, Півдня чи Півночі, білою, чорною або жовтою – усі людські істоти мають однакові права від народження до смерті. Ми всі однакові» [1, с. 209]. І таку думку вважаємо цілком слушною. Адже коли справа стосується прав людини, її зовнішність, раса, релігійні погляди, багата вона чи бідна – не мають значення. Головне, щоб людина була людиною і не забувала про все те людське, чим її наділив Бог. Усі люди на землі мають однакові права від народження до смерті, і про це не варто забувати.

З моменту появи прав людини були запропоновані різні їх класифікації. Залежно від рівня наукового розвитку цього питання, вибраного критерію, особливостей бачення прав людини, склалася історична послідовність розвитку класифікації прав людини – від простого розподілу на довільно викреслені компоненти до пропозицій складних систем взаємопов’язаних прав людини. З практичного погляду, класифікація основних прав набувається, зокрема, при розробці, побудові конституцій та інших законів будь-якої держави, оскільки може сприяти забезпеченню повноти й обґрунтованості послідовності викладу таких прав у законодавстві [2].

Традиційну класифікацію прав людини, в основі якої лежить генераційний підхід, розробив французький науковець Карел Васак [3]. Його поділ прав на три покоління передбачає, що перше покоління становлять громадянські і політичні

права, друге покоління – соціально-економічні та культурні права, третє – колективні права або солідарні.

Ми вважаємо традиційну класифікацію прав людини досить сухою та черствою. Пропонуємо до першого покоління зараховувати моральні і духовні права людини (ті права, які допомагають людині вчиняти певні дії, спираючись на своє духовне начало), до другого – культурні і громадянські права, до третього – соціально-економічні та політичні права, а четверте покоління складатиметься зі спільних або колективних прав.

Останнім часом дедалі частіше в аналізі національних, законодавчих систем використовують класифікацію прав людини, запропоновану Комісією з прав людини ООН. Згідно з нею всі права людини розподіляються на три основні групи: а) загальні права і свободи людини; б) додаткові права людини; в) спеціальні права людини. Зрозуміло, що перша група прав є найширшою, оскільки охоплює всі права, які мають на меті гарантувати людині умови для нормальної соціальної інтеграції і забезпечити рівну гідність з іншими людьми. До неї потрапили всі права, які встановлено Міжнародним кодексом про права людини, які охоплюють насамперед право на свободу дії особи, право на недоторканність особи, право на участь у правовому процесі, економічні, соціальні, політичні і культурні права. Додаткові права – це права, які людина набуває як член певної національної, релігійної, етнічної або лінгвістичної меншини. По суті, вони встановлюються статтею 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Група спеціальних прав, відповідно до запропонованої Комісією моделі, охоплює права місцевих народів та їхніх представників, що зафіксовані в Конвенції Міжнародної організації праці № 169 та Декларації прав місцевих народів [4, с. 87].

На нашу думку, така класифікація є досить ґрунтовною та дає чіткий розподіл прав людини. Однак ми пропонуємо свою класифікацію прав людини, а саме: а) природні права людини (це ті права, які надаються людині від народження, надані Богом і супроводжують людину аж до самої смерті); б) фізичні права людини (це ті права, які задовольняють матеріальні, духовні та інші потреби людини); в) особисті права людини (це ті права, які захищають права, свободи й інтереси громадянина).

А. Колодій та А. Олійник виділяють фізичні й особисті права. Фізичні права – це можливості людей, що описують їхнє фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб, а особисті права – це можливості людини і громадянина щодо захисту своїх прав, свобод і законних інтересів [5, с. 167].

О. Зайчук та Н. Оніщенко ототожнюють терміни особисті і громадянські права. На їхню думку, особисті (громадянські) права – це людські можливості, що забезпечують її фізичну та морально-психологічну індивідуальність. Вони слугують запорукою індивідуальної автономності і свободи, засобом захисту суб’єктів від тиранії з боку держави та інших людей. Це природні права людини, що визнаються та закріплюються державою, гарантують їй певний рівень свободи і надають реальну можливість вільно розпоряджатися собою, гарантують невтручання в особисте життя [6, с. 184].

Ми ж вважаємо, що громадянські та особисті права хоч і взаємопов'язані між собою, проте можна сказати, що особисті права стоять вище, ніж громадянські. Тобто громадянські права є певним компонентом у складі особистих прав.

Отже, питання прав людини є актуальним та досліджуваним науковцями. Адже права охоплюють всі сфери життєдіяльності людини. Права є закріпленими на державному рівні, за порушення яких наступає відповідальність, а також є права людини яких вона повинна дотримуватись з доброї волі, згідно свого віросповідання чи певних моральних поглядів. Проте, сучасне суспільство під впливом часу змінюється, а відповідно змінюється і людина. Кожен з нас має пам'ятати, що незалежно від свого соціального статусу чи матеріальних можливостей, ми маємо однакові права і всі рівні перед законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глухарева Л. И. Права человека в современном мире: социально-философские основы и государственно-правовое регулирование. Москва: Юристъ, 2003. 304 с.
2. Мушак Н. Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2011. № 2. С. 298–301.
3. Радзієвська В. Права людини нового покоління та їх міжнародно-правове регулювання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. С. 65–70. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknuvs/2010_5/radzivsa.html
4. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. Київ: Логос, 2006. 416 с.
5. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 332 с.
6. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

Mykhailo KOLESNIK
student of Faculty of International Relations Ivan Franko
National University of Lviv

Scientific adviser – Ph.D. V. A. Malyha
Docent of the Department of International Law
Faculty of International Relations
Ivan Franko National University of Lviv

COVAX AS A MEANS OF ENSURING THE RIGHT OF A CITIZEN OF UKRAINE FOR HEALTH CARE

The modern world is currently dealing with a number of urgent problems that need to be addressed through multi-sectoral analysis. The issue of COVID-19 is one of the most prominent examples of how people from various spheres of our lives can work together and analyse the situation in order to develop an efficient solution.

The urgency of finding ways to overcome the crisis is obvious given. According to the WHO, as of 27/04/2021 in the world approximately 150 million coronavirus patients

and 3 million people died from the disease [1]. In order to ensure the people's wellbeing and life that we've decided to dig into this issue. In our opinion, the most efficient solution in the long run would be vaccination campaigns. At the same time, it is necessary to take into account the principle of justice and equality of the world's population in providing vaccination assistance to all mankind. Hence the question of how exactly it can be provided. Let's look at the issue from a legal perspective.

Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care" of 1992 in Art. 6 item e) determines that "Every citizen of Ukraine has the right to health care, which provides for: [...] e) qualified medical and rehabilitation care" [2]. As the COVID-19 virus has caused a significant number of deaths among the citizens of Ukraine [1], it is also worth noting Art. 27 of the Constitution of Ukraine, which states that "the duty of the state is to protect human life" [3]. Thus, it is the state that guarantees the protection of human life and health.

In the case of COVID-19, many measures were taken by the state during the pandemic to reduce patients: quarantine restrictions, additional funding to the hospitals from the state budget, and investment in the development of a coronavirus vaccine. The problem occurs when it comes to the distribution of the vaccine samples around the world – to the richest and to the poorest of nations.

In May of 2020, the United States government struck a deal where $1.2 billion would go to the British drugmaker AstraZeneca, to speed up their Covid-19 vaccine research. In exchange, AstraZeneca promised the US 300 million doses if the vaccine made it through safety and efficacy trials. Earlier that month, the United Kingdom signed a similar deal with the same company, to secure 90 million doses. These types of transactions, where a country makes a deal directly with a company, are called bilateral deals.

Those billions of dollars helped fund research that brought us the world's leading Covid vaccines in record time. But that money also determined where those vaccines would go. Countries representing 16% of the global population held over half of the doses from the most promising vaccine developers [4].

This makes the pandemic last even longer. The virus evolves, the healthcare systems are being to the limits by the large number of new cases each day.

The problem starts with the vaccine market itself. Getting a vaccine from development, to manufacturing, to distribution is a multi-step process. By making bilateral deals with developers and suppliers early on, rich countries got in line at manufacturing. If a vaccine fails shortly after funding by not passing the necessary test, those billion-dollar investments are lost.

So, to offset that risk, countries invested in multiple options and suppliers, often securing enough doses to cover their populations several times. As of March 2021, Canada had secured over 300 million doses: enough to cover their population five times over [4].

Most countries can't afford to make multiple high-risk investments early on, so they wait until the vaccine is further along in the approval process. And by then, they're already at the back of a very long line. Peru, for example, made a bilateral deal with AstraZeneca, but won't see those doses until at least September. Which is why the US has gotten 240 million doses of vaccine so far, at least, and most of the poorer countries in the world don't have 240 million doses combined.

One solution underway is called Covax. It’s a program co-led by the World Health Organization; Gavi, The Vaccine Alliance; and the Coalition of Epidemic Preparedness Innovations (CEPI). Its goal is to get vaccines to lower- and middle-income countries at the same time as rich countries.

Those with the low-middle income include Ukraine [5]. As of April 2021, COVAX has delivered 117 000 doses of vaccine to Ukraine.

We could compare COVAX to the Paris Climate Agreement of the vaccine world. It's this multilateral effort, with almost 200 countries that have joined. And the idea is that everyone has access to Covid-19 vaccines, regardless of the country's GDP.

The first part allows high-income countries to buy into and access multiple vaccines at once. So, instead of one country giving $2 billion directly to AstraZeneca, they’d give the money to Covax, which would use it to fund several different vaccines.This way, if one or two of them failed early on, it wouldn’t be a total loss; the other vaccines in the portfolio would make up for it.

It’s a multilateral system that’s much lower-risk for those countries than a bilateral one. The idea is that Covax could use that larger purchasing power to negotiate deals with manufacturers and developers on a global scale, which would drive the costs down, and fund vaccine development.

The second part buys vaccines for lower-income countries. It's funded by donations from wealthier governments and charities. The US alone has pledged $4 billion to this fund. As vaccines become available, Covax hands them out to every country at once, so rich countries and poor countries all get a fair share.

The biggest problem with Covax is the bilateral deals. For Covax to work as intended, it needs most countries to be using its multilateral system. But Covax was formed a month into the pandemic, when many countries had already invested in bilateral deals. So the incentive for rich countries to join Covax was low. But without them, Covax might be underfunded.

So they've reached a huge number of countries, but nowhere near enough to cover even frontline health workers, or other essential workers, in most of the countries that these vaccines are going to. Meanwhile, as of April, the US has already administered over 200 million doses.

What Covax is setting out to do is hugely challenging. They probably won't meet their own first targets. But they are getting vaccines into countries that probably wouldn't otherwise have them this quickly.

Of course, vaccine inequality is bigger than just bilateral deals. But what we have to do now is to ensure that Ukraine is equal in getting the vaccine with the rest of the world. We would contemplate the government’s deeper enrollment in COVAX’s development. It would ensure the citizens’ rights for health and life which is an obligation to the state.

SOURCES

1. COVID-19 Weekly Epidemiological Update by World Health Organization [Electronic source] // Access to the source: https://www.who.int/publications/m/item/weekly-epidemiological-update-on-covid-19---27-april-2021

2. Закон України “Основи законодавства України про охорону здоров'я” від 1992 р. [Electronic source] // Access to the source: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

3. Конституція України від 1996 р. [Electronic source] // Access to the source: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

4. Duke Global Health Innovation Center [Electronic source] // Access to the source: https://launchandscalefaster.org/covid-19
5. AMC-Eligible economies [Electronic source] // Access to the source:https://www.gavi.org/sites/default/files/covid/pr/COVAX_CA_COIP_List_COVAX_PR_15-12.pdf
6. COVAX vaccine deliveries by country: Ukraine [Electronic source] // Access to the source: https://www.gavi.org/programmes-impact/country-hub/europe/ukraine

Софія ЦЬОРОХ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Лілія ЯРМОЛ
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ЮРИДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В ІСПАНІЇ

Тисячі учнів та студентів подаються, зокрема, до Іспанії в пошуку якісної освіти, що цінується по всьому світу. Законодавча база, що регулює та керує іспанською системою освіти, складається з Конституції Іспанії 1978 року та статутів, що реалізують принципи і права, викладені в ній [10].

Сучасна система освіти в Іспанії відома як LOE, названа на честь Основного закону освіти (Ley Organica de Educación). Зокрема, сюди входять такі статути: Статут Закону про право на освіту 1985 року (Ley Orgánica reguladora del Derecho a la Educación, LODE 8/1985) [7], Статут Закону про професійне навчання та кваліфікацію (Ley Orgánica de las Cualificaciones y de la Formación Profesional, LOCFP 5/2002) [6], Статут Закону про освіту (Ley Orgánica de Educación, LOE 2/2006) [4] та Статут Закону про вдосконалення стандартів освіти (Ley Orgánica para la Mejora de la Calidad Educativa, LOMCE 8/2013) [8].

У Конституції Іспанії (ст. 27) одним з основних прав вважається право на освіту, яке держава повинна гарантувати кожному громадянину [10]. Іспанська система освіти створена відповідно до цінностей Конституції Іспанії і ґрунтується на повазі до прав і свобод, визнаних у ній.

Освітньою системою в Іспанії керує Міністерство освіти, культури і спорту (Ministerio de Cultura y Deporte), але всі автономні регіони відповідальні за управління та спонсорство на своїй території. Обидві адміністрації керуються принципами якості, співпраці, рівності та недискримінації між іншими.

Така модель, на нашу думку, досить позитивно впливає на цілісну систему освіти, адже вона розподіляє повноваження між державою, автономними громадами та навчальними закладами.

Міністерство освіти, культури та спорту Іспанії, як центральний урядовий орган, є відповідальним за пропозицію та реалізацію урядових постанов щодо

освітньої політики. Центральний уряд створив власну інспекцію освіти (alta inspección educativa) в кожній автономній громаді, яка відповідає за здійснення державних функцій у цій галузі [11].

Зважаючи на розподіл повноважень між різними рівнями, особливо державним та регіональним, важлива координація між органами управління освітою для забезпечення належного виконання певних функцій. Такими дорадчими органами в Іспанії, відповідальними за адміністративну координацію, є Конференція сектору освіти та Генеральна конференція з питань університетської політики, до складу якої входять регіональні міністри освіти автономних громад та міністр освіти, культури і спорту [2].

На різних рівнях управління освітою існують різноманітні органи, метою яких є забезпечення участі всіх секторів освітньої спільноти. На державному рівні цим органом є Державна рада з питань освіти (Consejo Escolar del Estado); по всій країні освітні ради створюються на регіональному, провінційному, районному, муніципальному та автономному рівнях громади [10]. Низка державних органів також бере участь як дорадчі органи. Сюди належать Загальна рада з професійного навчання (Consejo General de la Formación Profesional), Рада з питань мистецької освіти (Consejo Superior de Enseñanzas Artísticas) та Рада університетів (Consejo de Universidades) [3, с. 15].

В останні роки іспанська система освіти зазнала низки реформ. На цьому етапі існує новий проєкт закону про органічну освіту: LOMLOE (Закон про зміну Закону про освіту 2006 року; Ley Orgánica por la que se modifica la Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación), який був затверджений урядом 4 березня 2020 року в Раді міністрів. Цей закон скасує чинне законодавство LOMCE (Закон про вдосконалення стандартів освіти) і запровадить нове, зі змінами [5; 9].

Вищезгаданий Закон вважаємо повною реформою в системі освіти Іспанії. У ньому розглядаються питання про раннє навчання учнів, повторення класів та сегрегацію в школі. Він вносить також і кілька змін, пов’язаних з різноманітністю та інклюзією. Важливими елементами цього Закону є раннє виявлення та втручання у труднощі з навчанням. Позитивним є той факт, що школи, відповідно до Закону, повинні підготувати плани посилення, щоб підвищити рівень компетентності тих, хто цього потребує. Закон також окреслює пропаганду гендерної рівності, школам пропонуватимуть однаково висвітлювати внесок і чоловіків, і жінок у всіх сферах навчання. Також буде впроваджено рівне представництво щодо найму вчителів.

Новий Закон дозволяє проводити вступні іспити в університети, використовуючи всі необхідні заходи для забезпечення недискримінації студентів з особливими потребами в освітній підтримці та загальної доступності для людей з обмеженими можливостями.

Варто також зазначити, що з часу публікації LOMLOE розпочався поступовий період його впровадження. Влада планує повністю реалізувати його до 2023/24 навчального року [9].

Шлях, який Україна обрала до інтеграції до Європи та світового співтовариства, вимагає також інтенсивних змін у соціальному, політичному й економічному житті нашої держави. Саме тому потрібні реформи, спрямовані на досягнення найкращих світових стандартів.

Чимало стратегій розвитку права на освіту можна запозичити і в Іспанії. Так, зокрема, вважаємо, що важливим елементом впровадження в українське законодавство є забезпечення умов для учнів чи студентів з особливими освітніми потребами. В українському законодавстві (Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, п. 10, 11, 12 ст. 1) [1] вжито такі поняття, як індивідуальна програма розвитку, індивідуальний навчальний план та інклюзивне навчання, однак ці поняття не передбачають можливості унікального оцінювання осіб з обмеженими можливостями.

Окрім цього, визнання можливості співпраці органів управління є не менш важливим елементом впровадження в законодавство України. Така можливість забезпечить якісну розробку освітньої політики, а також гарантує рівність для всіх громадян при здійсненні їхніх прав та обов'язків щодо освіти.

Безумовним проривом освітньої системи та права на освіту загалом в Україні могла б стати імплементація гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти, як це успішно розробляє уряд Іспанії в новому Законі. Україна ж, зі свого боку, теж намагається пристосувати освіту до питань гендерної рівності, однак, до прикладу, стратегія «Освіта: гендерний вимір-2021» не була схвалена Кабінетом Міністрів України і потребує корекції, що призупиняє розв'язання проблеми гендерної дискримінації в українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про освіту: Закон Украі□ни від 05.09.2017 № 38-39. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12 (дата звернення: 28.02.2021).
2. Education. URL: https://www.lamoncloa.gob.es/lang/en/espana/stpv/spaintoday2015/education/Paginas/index.aspx (accessed: 27.02.2021).
3. Education in Spain. LMML. URL: http://alerce.pntic.mec.es/~lmil0005/Education%20In%20Spain.pdf (accessed: 28.02.2021).
4. Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2006-7899 (accessed: 16.03.2021).
5. Ley Orgánica 3/2020, de 29 de diciembre, por la que se modifica la Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación. URL: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2020-17264 (accessed: 16.03.2021).
6. Ley Orgánica 5/2002, de 19 de junio, de las Cualificaciones y de la Formación Profesional. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2002-12018 (accessed: 16.03.2021).
7. Ley Orgánica 8/1985, de 3 de julio, reguladora del Derecho a la Educación. URL: https://www.boe.es/eli/es/lo/1985/07/03/8/con (accessed: 16.03.2021).
8. Ley Orgánica 8/2013, de 9 de diciembre, para la mejora de la calidad educativa. URL: https://www.boe.es/buscar/pdf/2013/BOE-A-2013-12886-consolidado.pdf (accessed: 16.03.2021).
9. LOMLOE: New education law pending approval 2020. URL: https://www.european-agency.org/country-information/spain/legislation-and-policy (accessed: 16.03.2021).
10. The Spanish Constitution. Ratified by the Spanish people in the referendum of December 6, 1978. URL: https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf (accessed: 10.03.2021).
11. The Spanish Education System. URL: https://spainwise.net/education/ (accessed: 10.03.2021).

Марта СОЛОГУБ
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ФУНКЦІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

На сучасному етапі життєдіяльності суспільства і функціонування держави все частіше постає проблема необхідності забезпечення належного рівня законності і правопорядку у сфері гарантування та дотримання прав і свобод людини та громадянина, без яких подальший розвиток демократичної та правової держави неможливий. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що загальносвітовою тенденцією, крім наявних механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина, стає шлях до посилення ролі органів конституційної юстиції у забезпеченні таких прав.

Одним із найважливіших завдань КСУ є захист прав та свобод людини і громадянина, тобто не лише захист таких прав судом за власною ініціативою, а й можливість громадянина безпосередньо звернутися до КСУ у разі порушення, на його думку, його прав і свобод. Функція захисту прав і свобод людини та громадянина реалізується при здійсненні КСУ чи не всіх своїх повноважень. Функція захисту прав і свобод людини та громадянина КСУ ні в Конституції України, ні в Законі України «Про Конституційний Суд України» прямо не передбачена. Проте така функція є провідною в діяльності цього органу конституційної юрисдикції [4, с. 75-76].

Реалізацію Конституційним Судом України функції захисту прав і свобод необхідно розглядати в декількох аспектах відповідно до його компетенції і проваджень. Так, згідно зі ст.ст. 157 і 159 Конституції України [2] Конституційний Суд України здійснює перевірку законопроектів про внесення змін до Конституції щодо того, чи не передбачають такі зміни скасування чи обмеження прав і свобод людини й громадянина як однієї з основних цінностей Української держави. У випадку відсутності позитивного висновку Конституційного Суду законопроект відхиляється. Відповідно до ст.ст. 147 і 150 Конституції України [2] Конституційний Суд України вирішує питання відповідності Конституції (конституційності) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Оскільки права та свободи людини і громадянина закріплені в Конституції, то вони є одним із критеріїв оцінки конституційності цих актів. Якщо за результатами перевірки Конституційний Суд визнає ці акти або окремі їх положення такими, що не відповідають Конституції, то вони втрачають юридичну силу з дня визнання їх неконституційними [6, с. 74].

Одним із найважливіших питань порядку денного в конституційному правосудді багатьох європейських держав, в тому числі й України, є сьогодні розвиток інституту конституційної скарги як елемента правозахисного механізму. Специфіка інституту конституційної скарги, на відміну від інших форм судового захисту прав людини, проявляється в тому, що предметом оскарження може бути нормативний правовий акт, зокрема закон, а не тільки індивідуальний акт правозастосування. Причому конституційний контроль, здійснюваний у межах судочинства за скаргами громадян, полягає в перевірці відповідності правового акта Основному Закону держави, який як джерело права характеризується стабільністю і встановлює загальні засади національного законодавства, що дозволяє суб'єкту права на конституційну скаргу оскаржувати, зокрема (і переважно), нормативні правові акти аж до рівня закону, спираючись більшою мірою на принципи права і перебуваючи в меншій залежності від буквального тлумачення правової норми [5, с. 98].

На думку Остапенка В., значення конституційної скарги полягає в тому, що вона, безумовно, є додатковою важливою гарантією в механізмі судового захисту основних прав і свобод людини та громадянина. Змога осіб звертатися до органу конституційної юрисдикції сприяє зміцненню демократії та громадянського суспільства, адже цей інститут є однією з форм громадського контролю за владою, який надає змогу громадянинові бути не тільки спостерігачем, але й активним учасником формування правової політики держави [3, с. 241].

Науковці-практики зауважують, що функціонування інституту конституційної скарги доповнює зміст принципу прямої дії норм Конституції України, оскільки гарантує скаржникові захист прав і свобод безпосередньо на підставі конституційних норм і тоді, коли був застосований закон, який цим нормам суперечить. Внаслідок цього суб'єкт права на конституційну скаргу може усвідомити цінність конституційних положень у сфері основоположних прав, почуваючи себе у правовій безпеці, навіть якщо було ухвалено неконституційний законодавчий акт [1, с. 258].

Отже, з усього вищесказаного можна зробити висновок, що органи конституційної юрисдикції займають доволі важливе місце в механізмі захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина в Україні. Завданням Конституційного Суду України є забезпечення верховенства Конституції, а відтак і захист прав та свобод людини і громадянина, які визначені нею. Показником розвитку демократії на конституційних засадах є інститут конституційної скарги, який виступає гарантією прав та свобод людини і громадянина, засадою верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: курс лекцій. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 270 с.

2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/

3. Остапенко В. В. Конституційна скарга у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Форум права.* 2016. № 4. С. 240–251.

4. Петрів І. М. Захист прав людини і громадянина як одна із провідних функцій Конституційного Суду України. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. № 129. С. 75–78.

5. Подорожна Т. С., Білоскурська О. В. Конституційна скарга як форма судового захисту прав людини в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2019. № 1 (41). С. 97–101.

6. Цимбалістий Т. О., Росоляк О. Б. Органи конституційної юрисдикції в механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні і Польщі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 1. С. 73–77.

Владислав КОЗЛОВ
студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Олександра Беліченко
асистент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ВПЛИВ COVID-19 НА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Пандемія COVID-19 – це надзвичайна ситуація в сфері охорони здоров'я, але тільки нею справа не обмежується. Це економічна, соціальна та людська криза, яка швидко перетворюється у кризу прав людини, та, як зазначала Уповноважена при Верховній Раді з прав людини: «…пандемія чітко окреслила недостатнє фінансування сфери охорони здоров'я, яке порушує гарантії надання медичної допомоги. Моніторинг реалізації прав громадян у сфері охорони здоров'я свідчить, що недостатнє фінансування призводить до порушень прав громадян на отримання належної медичної допомоги, а також порушення гарантій у сфері праці для працівників галузі охорони здоров'я» [1, с. 34-35]. На тлі загальнонаціональної боротьби з COVID-19 виокремилися нові прояви нетерпимості, дискримінації та відсутності толерантності. Вірус, що швидко поширюється планетою та поглиблює нерівності між різними соціальними групами, як наслідок – створює неможливість отримання необхідного медичного обслуговування бідними та дискримінує вразливі групи населення. Саме тому основою нашої боротьби з хворобою повинен бути захист прав людини.

Відомий ізраїльський історик та візіонер Ювал Ной Харарі ще на початку пандемії визначив два шляхи, стосовно способу забезпечення захисту здоров'я громадян, за якими може піти світ після коронавірусу. Перший шлях – давати уряду більше влади для тотального стеження та контрою, а другий – давати більше прав та можливостей громадянам [2, с. 38]. Отже, вищевказане породжує питання – на що покладатиметься людство та окремі країни: на рішення, які відповідатимуть законодавству і декларованим правам людини, чи на політичні рішення поточної влади?

З одного боку, чинне законодавство може і не охопити існуючих проблем, оскільки такого широкомасштабного досвіду боротьби з пандемією у XXI ст. людство ще не знало, тому додержання прав людини, що закріплені у міжнародному та національному законодавстві, під час пандемії є бажаним та необхідним, з іншого

боку – політичні рішення, хоч і можуть прийматися швидше, їх ефективність та відповідність правам людини напряму залежать від осіб, в руках яких перебуває влада. Насправді цей вибір – цивілізаційний. На прикладі пандемії ми побачили, що не тільки Україна, але й увесь світ зіштовхнулися з тим, що право не дає можливості протидіяти COVID-19 швидко та адекватно [2, с. 38]. Тому, Україна ввела карантинні обмеження одночасно зі світовою спільнотою, але відповідальний за ці обмеження орган, а саме – Кабінет Міністрів України (КМУ), зробив це на рівні підзаконного акту своєю постановою «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої корона вірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 р. № 211 [3]. Безумовно, обмеження свободи мирних зібрань, кількості людей в громадських місцях та свободи пересування є необхідним, щоб зупинити поширення вірусу, але спосіб, у який це було зроблено, є відверто неконституційним.

Конституція дозволяє обмежувати права і свободи людини тільки під час надзвичайного чи воєнного стану. Мотиви уряду, чому він це зробив саме так, можуть бути різними. Але, очевидно, що інструментальний вибір здійснений на користь політичної зручності, а не правової визначеності [2, с. 38]. Звичайно, навіть пересічному громадянину зрозуміла небезпека масових зібрань та недотримання карантинних вимог, оскільки кожен ризикує не тільки життям і здоров'ям власним, але й близьких людей, і навіть – незнайомців, проте вводити ці обмеження на рівні підзаконного акту – абсолютно незаконно.

Також варто звернути увагу на недоліки формулювань Постанови [3], оскільки в ній не було чітко розмежовано що є громадським місцем, не зовсім чітко подано поняття лісопаркової зони та видів спорту, заняття якими є під обмеженням. Постанова з плином часу отримала величезну кількість змін, що є, з одного боку, фактом активної діяльності Кабінету Міністрів України з метою запобігання поширенню хвороби, а з іншого боку – вказує на відсутність чіткого плану дій.

У наступній Постанові КМУ «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 22 липня 2020 р. № 641 [6] названо перелік прав, які, відповідно до неї, підлягають обмеженню.

Обмежено право на свободу пересування, яке закріплено статтею 33 Конституції України [7], а саме – заборона самовільно залишати місця обсервації та самоізоляці, перетинати контрольні пункти тимчасово окупованих територій [6].

Обмежено право щодо проведення масових заходів, а також свободи зібрань, закріплене у статті 39 Конституції України. Проте, у 2 частині цієї статті зазначено, що це право може бути обмежене «з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [7].

Також, Постанова [6] містить певні заборони щодо відвідування закладів освіти її здобувачами. З одного боку, ці заборони можна кваліфікувати як обмеження права на освіту, а з іншого – фактично, право не обмежене, а змінений спосіб його реалізації. Це означає, що здобувачі освіти не відвідують заклад наживо, але реалізують право на освіту завдяки дистанційній формі навчання.

Постава [6] містить нові обов'язки, а саме – не перебувати в громадських місцях без засобів індивідуального захисту, а також – заборону перебувати на вулиці без документів, які посвідчують особу.

Також, потрібно проаналізувати конституційність положень закону з точки зору конституційної вимоги статті 64 Конституції [7]. Ця стаття передбачає можливість тимчасового обмеження права на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій в умовах воєнного або надзвичайного стану. Проте, в Україні на сьогодні запроваджено надзвичайну ситуацію (а не стан), що не дає підстав для обмеження конституційних прав. Це питання вже було у дослідженні Конституційного Суду [5], але за його рішенням було закрито провадження у справі на підставі втрати чинності актом, тому що Постанова КМУ від 20 травня 2020 року № 392, яка на той час регулювала режим карантину, вже втратила чинність на момент розгляду справи Конституційний Судом України.

Враховуючи вищезгадане, політичний аналітик Андрій Сухарина влучно зауважив щодо обмежень прав та свобод людини і громадянина: «Здебільшого громадяни підтримують дві групи обмежень. Перша група – це ті, щодо яких влада пояснила, навіщо вони вводяться і де є реальна загроза поширення захворюваності – як масові заходи, богослужіння в церквах. З іншого боку, громадяни підтримали фактично ті обмеження, ефективність яких дуже сумнівна, але які не стосуються більшості людей особисто. Скажімо, потреба 14-денної самоізоляції людей, які повернулися з-за кордону, заборона в'їзду іноземців» [4]. Ця підтримка і виступає регулятором щодо дій влади. Поки права та свободи громадян обмежуються обґрунтовано та в інтересах більшості, то вони не викликають бунтівних протестів. Але, коли влада переходить цей уявний рубікон, через недоцільність вживаних заходів (карантин вихідного дня, який не показав ефективності), або суттєве обмеження прав окремих груп населення (наприклад, приватних підприємців), то без громадських виступів неможливо обійтися.

На разі, коли Україна послаблює більшість карантинних обмежень, які передбачені адаптивним карантином, варто потурбуватися про кращу законодавчу оснащеність для реагування на епідеміологічні загрози майбутнього.

Отже, через відсутність схожих ситуацій поширення вірусу в минулому, пандемія кинула виклик сучасним гарантіям прав людини в Україні та ускладнила їх правове регулювання. КМУ, з метою запобігання поширення хвороби, вводив на рівні постанови часткові обмеження прав людини. Як наслідок – законодавчий процес не відповідав теоретичним вимогам, оскільки найпершим орієнтиром у ситуації карантинних обмежень мали би бути положення Конституції та загальні принципи прав людини, що випливають із неї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2020 рік. URL: https://ombudsman.gov.ua/files/2021/zvit_2020_rik_.pdf (дата звернення: 29.04.2021).

2. Відповідь на виклики COVID- 19 та права людини: огляд ситуації в Україні. За заг. ред. Дмитра Коваля. Київ: Видавництво «Freedom House», 2020. 44 с.

3. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.04.2021).

4. Обмеження прав людини в Україні та світі через пандемію COVID-19 триватимуть – експерт: веб-сайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3155278-situacia-z-pravami-ludini-u-2021-roci-ne-pokrasitsa-ni-v-ukraini-ni-u-sviti-ekspert.html (дата звернення: 30.04.2021).

5. Рішення Конституційного сулу України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“» від 28 серпня 2020 № 10-р/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text (дата звернення: 30.04.2021).

6. Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 641. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantinu-ta-zapr-641 (дата звернення: 30.04.2021).

7. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 30.04.2021).

Секція
«НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»

Антоніна ТОКАРСЬКА
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ГІБРИДНЕ НИЩЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Сучасні маніпуляційні ідеологічні способи ведення воєнних дій РФ в Україні – це тривала за своїм часом прихована і відверта воєнна агресія, яка не обмежується 8-літньою історією воєнного вторгнення в Україну. Гібридні напади ворожої російської верхівки вкоренилися в їхню практику досить давно: за 100 років Росія здійснила 43 агресії на 28 держав світу [1]; за Оксфордським словником «фабрика тролів» у Нідерландах, за даними британських дослідників, налічувала 40 таких утворень, а через 2 роки – 2019 року таких фабрик було більше 90 [2].Так само розростається мережа фабрики тролів в інших державах світу: лише в Польщі їх 2 роки тому налічувалося більше 80 [4]. Політична мета РФ залишається незмінною, хоча і зазнає постійних трансформації з метою знівелювати всі демократичні наміри, зокрема, України в її існуванні як незалежної суверенної самостійної держави. Науковці єдині в тому, що гібридна війна якнайповніше ілюструє всю ворожість РФ та її волюнтаристських намірів демонструвати світові свої імперські амбіції.

У теоретичному відношенні складно охопити все розмаїття злочинів гібридного характеру. Сформульована синтетична уніфікована інтегративна дефініція, зміст якої полягає в наступному визначенні: це активні дії воєнного і не воєнного характеру з використанням озброєння і без нього з метою фізичного та морального знищення людського потенціалу і підриву правосвідомісної основи життєбуття потерпілої сторони, дискредитації суверенної держави як всередині, так і на міжнародній арені.

Увесь спектр маніпуляційних воєнних політичних і психо-нейролінгвістичних технологій постійно оновлюється і поширюється на всі життєво важливі сфери буття: на фізичну, інформаційну, когнітивну та соціальну. Визначальною постає інформаційна галузь, яка у своїй всеохопності поєднує всі інші складові – економічні, політичні, культурологічні сфери. Набір підступних методів і засобів впливу на нашу державу постійно змінюється. Ворожу гібридну діяльність пропагандистів Росії можна систематизувати таким чином: інформаційно-психологічне ведення війни та маніпуляційних діянь, що зводяться до таких, як:

– операція «Новоросія» – спрямована на насаджування своїх наративів: схід, як і вся територія України – це «іскконно російські землі». «Їх треба захищати від українських націоналістів». При цьому нищиться все у цивільній інфраструктурі – військові, цивільні, всі культурні надбання, все, що містить ознаки українства;

– операція «дестабілізація»: її зміст випливає із наміру підірвати військову міць держави, створити і нав'язати нам порядок денний з існуванням так званих ДНР, ЛНР та створити умови штучного протистояння носіїв цього дискурсу українському населенню;

– операція «котел» – підступно трагічна за своїм характером на фоні домовленостей про нібито мирний план, а насправді – жорстоке знищення величезної кількості наших бійців (Іловайськ, Дебальцево та інші райони);

– операція «гра мускулів» – це демонстративні силові дії проти інших держав світу, застосування авіації, кораблів і ракет та високоточного озброєння проти Сирії (відкрито) і України (таємно);

– операція «диверсії», які мають на меті створювати в населення України постійне відчуття небезпеки, хаосу, здійснення політичного, дипломатичного тиску, економічних санкцій проти України (телефонний тероризм, підривна діяльність на складах зброї та інше);

– операція «вето», яка здійснюється для тиску на Україну з метою примушування виконувати ворожі наміри РФ – ідеться про лобіювання російських інтересів в енергетичній сфері (газогін «Північний потік-2» для Німеччини та Австрії, турецький потік для Туреччини та інших держав південно-східної Європи);

– операція «фабрика тролів» як світова мережа, спрямована на руйнування, у т. ч. ЄС; зосереджена на утворенні мережі дезінформаторів, які працюють на виправдання Росії; на підкуп державних діячів інших держав світу для лобіювання своїх злочинних інтересів;

– операції «бойові навчання», які ворожа держава демонструє як військовий компонент РФ і під цим прикриттям втілює задуми залякати, шантажувати, розхитати політичну стабільність України;

– операція «перехід протистояння у відкриту фазу війни» – останній фейк: це виправдання ворогом своєї злочинної мети піти у відкритий наступ на нашу державу, яка нібито готується напасти на свої східні терени.

Систематичні маніпуляційні гібридні дії «нас там нєт» і масоване заперечення будь-яких злочинних проявів та наслідки воєнних дій (збиття пасажирського малайзійського «Боїнга», різні підривні операції знищення українського населення в мирних регіонах, катування і викрадення людей та інше) тривають.

Ми назвали неповний перелік багатомасштабних операцій гібридного характеру, спрямованих проти України та інших держав світу. Контроверсійним є дуалізм протистояння в інформаційній маніпуляційній війні проти Росії. Дезінформація поширюється не «за правилами», а протистояти їй треба відповідно до норм права – інакше будь-яка заборона на інформацію буде визнана цензурою, а це порушення демократії.

Отже, потрібний системний підхід у розвитку інформаційної політики нашої держави та суспільства щодо багатовекторних її завдань: йдеться про системну й систематичну цілеспрямовану медіаосвіту, культуру, інформаційну політику. На перший план виносяться ідеї патріотизму і єдності та згуртування всього населення перед загрозою століття. Інформаційна складова відіграє в цьому ключову роль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іщенко Н. Атака фейків. *День.* 2020. 25–26 верес. С. 25, 28.
2. Масляник О. Звір зі Сходу. Київ: Дніпро, 2021. 170 с.
3. Чадюк М. Комунікація (не) за правилами. *День.* 2020. 2–3 жовтня. С. 28.
4. Wojna hibrydova: svoboda slova czy svoboda manipulacji. Львів – Варшава, 2019. 107 p.

Євген ЗОЗУЛЯ
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загально-правових дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД НАСЕЛЕННЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ У ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Проблема тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим і окремих районів у Донецькій та Луганській областях (далі ОРДЛО) є проблемою комплексного характеру, а саме – політичною, соціально-економічною, екологічною, ідеологічною, морально-психологічною і в саме в такому контексті її необхідно розглядати і вирішувати, і перш за все на законодавчому рівні.

Ми у своєму дослідженні зосередимо увагу на заначеній проблематиці саме для тимчасово окупованих територій ОРДЛО. На нашу думку, найбільшою проблемою на сьогодні є те, що існує певний дисонанс між тим, що держава декларує, наприклад, декларація про те, що тимчасово окуповані території ОРЛДО є і залишається частиною України і ми готові займатися реінтеграцією і тим, що відсутня комплексна стратегія реінтеграції прифронтових територій, повноцінної державної політики як відносно людей, як покинули ці території, так і тих, хто залишився на окупованих територіях.

Безумовно, у політичній сфері, нагальною є проблема законодавчого визначення статусу окупованих територій ОРДЛО, забезпечення прав і основоположних свобод населення, яке залишилось на тимчасово окупованій території. Окремо необхідно зауважити, що правовий статус тимчасово окупованої території України відносно АР Крим у нас вже визначений Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII [1].

Проблема носила більш визначений характер, якщо на міжнародному рівні, а саме на рівні ООН, було б визнано факт безпосередньої участі Російської Федерації у збройному конфлікті на Сході України. Як зазначають експерти, для вирішення цього питання Україні, за посередництва ООН, його необхідно перевести у формат позачергової сесії Радбезу ООН, де право вето немає в жодної країни, а рішення приймається простою більшістю. Для цього Президент України повинен ввести в країні воєнний стан, тобто перевести країну в режим юридичного визнання

зовнішньої агресії. Це дає правову підставу ООН скликати позачергову сесію, і прийняти відповідне рішення. Наступним кроком могло б бути надання ОРДЛО статусу офіційно окупованої території, але при цьому вивести його з правового поля України.

При цьому, згідно з Гаазькими конвенціями 1907 року, IV Женевською конвенцією 1949 року, вся відповідальність за гуманітарну, соціальну та економічну складову, забезпечення прав та основоположних свобод населення окупованих територій, покладається на країну – агресора, з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом. Крім того, це дозволить внести необхідні зміни та поширити дію вищезазначеного закону на тимчасово окуповані території ОРДЛО.

Але в сучасних політичних реаліях, в умовах дії Мінських угод, це не є можливим, тому необхідно іти шляхом пошуку нових правових механізмів та вдосконалення вітчизняного законодавства про тимчасово окуповані території.

Проблемою є те, що і сьогодні повною мірою законодавчо неурегульовано питання правового статусу тимчасово окупованих територій Сходу України, забезпечення захисту прав і основоположних свобод населення цих територій. Ця проблема є актуальною і тому, що невизначеність, ситуація міжчасся, призводить до страждань мільйонів людей, які стали заручниками всієї цієї історії, зневіри населення у можливості відновлення української влади на цих територіях, і, відповідно, зростання сепаратистських настроїв.

За наявності проблеми чіткого визнання статусу територій Донбасу, які не контролюються українською владою, необхідним є прийняття окремого комплексного Закону України про визнання цих територій як тимчасово окупованих територій України. Так, перший крок на цьому шляху зроблений ухвалою Постанови Верховної Ради України від 17.03.2015 № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» [2].

Наступним кроком стало ухвалення 18 січня 2018 року Закону «Про особливості державної політики з відновлення державного суверенітету України над тимчасово окупованою територією Донецької та Луганської областей України» [3]. Зазначений закон став юридичним відображенням реалій, що склалися на той час за п’ять років російської інтервенції і визначив правові позиції України щодо збройного конфлікту на Сході України. Однак, слід зазначити, що цей документ, як зазначає експертне середовище, має загальний, рамковий характер і не визначає конкретних засад, інструментів і механізмів не лише деокупації тимчасово окупованих територій ОРДЛО, але й чіткого плану подальшої реінтеграції до України цих територій [4, с. 29].

Відтак, і на сьогодні необхідним є розробка і ухвалення комплексного закону, в якому необхідно визначити статус і правовий режим цих територій, увесь комплекс заходів із забезпечення захисту прав і основоположних свобод людини і громадянина, забезпечення права громадян, які проживають на цих територіях, на отримання документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, реалізації прав громадян на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов’язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, захист їх виборчих прав.

На наше переконання прийняття такого окремого закону дозволило б рухатися в природній спосіб до поступового повернення цих територій, уникнути

правової невизначеності, з урахуванням вже прийнятих законів та інших нормативно-правових актів, які стосуються внутрішньо переміщених осіб, сформувати повноцінне законодавче поле для комплексного вирішення усіх проблем, із забезпечення дотримання інтересів держави та захисту прав населення цих територій.

Наступним необхідним кроком є ухвалення законодавства про проведення виборів на непідконтрольних Україні територіях. Цей закон повинен базуватися виключно на вимогах Конституції і українського виборчого законодавства. Це є необхідним з огляду на те, що в Законі «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» не зазначено дати місцевих виборів. Позитивним в цьому напрямку є ухвалення Закону України «Про внесення змін до статті 10 Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», направленого на конкретизацію набрання чинності окремими положеннями Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» та втілення загальноприйнятих міжнародних стандартів, які мають стати передумовою проведення прозорих та демократичних виборів [5].

В той же час, необхідно вдосконалювати і систему управління на тих територіях, які підконтрольні українській владі. На цих територіях, в рамах конституційних змін щодо децентралізації влади – піти шляхом укрупнення регіону (наприклад об'єднання контрольованих українською владою територій Донецької і Луганської областей в один регіон), який би на основі спільних культурних, історичних традицій міг бути економічно самодостатнім. Формування самодостатнього регіону, в якому рівень соціально-економічного розвитку, якість життя громадян буде значно вище ніж в так званих «ДНР» та «ЛНР» буде сприяти саморуйнуванню цих квзіреспублік швидше, ніж вирішення цієї проблеми воєнним шляхом.

В економічній сфері – це урегулювання проблеми з соціальними виплатами переселенців, надання державної допомоги тим з них, хто хоче започаткувати власну справу, посилення інвестиційної спроможності регіону.

Серед інших проблем важливого значення має ідеологічна, інформаційна протидія загрозам «гібридної» війни з боку РФ та її сепаратистських поплічників. Цю війну, на жаль, за багатьма напрямами ми програємо. І це є наслідком відсутності цілеспрямованої ідеологічної та інформаційної політики держави стосовно населення тимчасово окупованих територій ОРДЛО і Криму. Це загрожує ментальним розривом України: на сепаратистські території і основну частину країни. Вихід один – розробка базового Закону про систему забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки держави, плановість, системність і координованість на найвищому державному рівні діяльності структур у протидії зовнішнім інформаційним загрозам та інформаційної підтримки зовнішньої і внутрішньої політики України.

Крім того необхідно ставити на порядок денний посилення кримінальної відповідальності щодо тих, хто став на шлях співробітництва з владою терористів на територіях так званих ДНР та ЛНР (на цих територіях сформувався побутовий, культурний, політичний, адміністративний, економічний, воєнний колабораціонізм. У відповідних структурах цих квазіреспублік цілком свідомо працюють десятки тисяч людей).

Таким чином, нагальною проблемою для законотворчої діяльності на цьому напрямі є не тільки розробка та ухвалення окремих зоконадавчих актів, а й

комплексної стратегії реінтеграції тимчасово окупованих територій України. У цьому процесі необхідна спільна діяльність як представників влади, так й експертних кіл, широкого кола інституцій громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 № 254-VIII. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-19#Text

2. Про особливості державної політики з відновлення державного суверенітету України над тимчасово окупованою територією Донецької та Луганської областей України: Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. 2018, № 10. Ст. 54.

3. Робоча версія доповіді «Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання». URL: https://deis.menr.gov.ua/lib/files/2019_Donbas.pdf

4. Про внесення змін до статті 10 Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України від 7 березня 2015 року 256-VIII. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/256-19#Text

5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. №1207-VII. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. 2014, № 26. С . 892.

Павло БОГУЦЬКИЙ
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач Наукової лабораторії регіональної безпеки та військового права,
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ЦІННІСНО-НОРМАТИВНА ОСНОВА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Серед багатьох проблем сучасної правової науки, які є важливими для визначення умов соцієтального розвитку, проблема правового забезпечення національної безпеки вирізняється актуальністю та має міждисциплінарне значення.

Правовий зміст національної безпеки утворює право національної безпеки, як ціннісно-нормативна система загально визнаних, легітимізованих правил поведінки, статусів та комунікацій, спрямованих на захист національних інтересів, на забезпечення національної безпеки [1, с. 83]. Однією з найбільш значущих функцій права національної безпеки необхідно розглядати функцію правового забезпечення національної безпеки. Водночас право національної безпеки утворює складну систему правового забезпечення національної безпеки. Фактично усі правові комунікації національної безпеки відображають дію права національної безпеки, але найбільш важливими є ті, що формують систему взаємозв’язків правового забезпечення національної безпеки.

Діяльнісний аспект права національної безпеки розкриває певну визначальну сторону цієї системної правової цілісності, яка зорієнтована на усі складові сфери національної безпеки.

Право національної безпеки зберігає внутрішню цілісність, системність за рахунок єдності нормативних та інституційно-функціональних, організаційних складових, що утворюють ефективний механізм впливу на соціальні комунікації у сфері національної безпеки. Такий механізм має складне походження, а відтак спрощений підхід до розуміння впливу права на забезпечення національної безпеки, як на процес нормативно-правового регулювання, що здійснюється державою, містить онтологічну помилку, яка не дозволяє розкрити сутнісні ознаки взаємодії права і держави на шляху до забезпечення національної безпеки.

На практиці такий підхід призводить до визнання державного патерналізму як виключної умови формування системи правового забезпечення національної безпеки. Проте держава має зазнавати певних обмежень у власній неконтрольованій діяльності щодо упровадження у соціальні комунікації національної безпеки сформованих нею ж нормативно-правових вимог з огляду на здатність державного механізму до зловживання функціональними можливостями. Адже диктат держави у забезпеченні національної безпеки має ризики довільного вирішення соціального значення питань, що стосуються не лише розвитку громадянського суспільства, але й прав і свобод людини, визнання суб'єктності людини у сфері національної безпеки, реального забезпечення безпеки життєдіяльності.

Система правового забезпечення національної безпеки в сучасному світі зорієнтована на політичний патерналізм у цій сфері, на активну участь держави, яка здійснює регулювання та управління сектором безпеки й оборони, тією мірою, наскільки це відповідає верховенству права, людиноцентризму в праві загалом та в інституційній побудові держави на основі права зокрема [1, с. 252-255].

Право і держава в соцієтальному середовищі не можуть змагатися за першість у вирішенні завдань забезпечення національної безпеки. Водночас держава, маючи потужний інституційний апарат і функціональні можливості, які затверджуються конституційними положеннями щодо розподілу влади, визначенням повноважень щодо забезпечення національної безпеки, використовує різні способи й варіанти інституційного впливу у сфері національної безпеки. Жодний соцієтальний актор не в змозі самостійно обмежити діяльність держави у сфері національної безпеки у легітимний спосіб. Натомість право національної безпеки виводить стратегічні комунікації за участю держави на той рівень соцієтального вирішення, коли неприпустимим є довільні, по суті руйнівні дії стосовно таких комунікацій та, насамперед, щодо інституційних утворень самої держави. Тут виявляється важливим не кількісна характеристика інституційних складових сектору безпеки й оборони, їх оснащеність, а відповідність цієї секторальної діяльності праву. Навіть за умов, коли йдеться про забезпечення воєнної безпеки (національної безпеки у воєнній сфері), де інституційна спроможність виходить на передній план, застосування військових спроможностей обмежується правом і стосується виключно захисту суспільства та держави від воєнних загроз.

За наведених обставин, виключно за допомогою права, його ціннісно-нормативних вимог, громадянське суспільство й окрема людина мають можливість

і здатність активно діяти у сфері національної безпеки та взаємодіяти з державою, захищаючи, підтримуючи визначені правом та засновані на національних цінностях, традиціях, потребах, національні інтереси.

Дієвість права національної безпеки щодо захисту життя і безпеки людини, умов сталого розвитку суспільства полягає у такій, що відповідає праву, інституційній діяльності держави. Саме у зв'язку з цим виникає необхідність звернутися до верховенства права як до принципу, який визначає взаємодію права і держави у забезпеченні національної безпеки.

Система правового забезпечення національної безпеки за своєю сутнісною характеристикою має бути системою, яку за визначенням П. Вестерман, необхідно розглядати верховенством права, коли ухвалення політичних рішень спрямовується й контролюється відкритим, неупередженим, доступним правом, що не має зворотної дії, право не прислуговує політичній волі, а встановлює правила, обов'язкові як для держави, так і для громадян [20, с. 176].

Відтак визначальним принципом у системі правового забезпечення національної безпеки є верховенство права. Право національної безпеки своєю дією покликано затверджувати верховенство права у соціальних комунікаціях національної безпеки, у правових стратегічних комунікаціях цієї сфери, забезпечуючи ефективний захист національних інтересів.

Система правового забезпечення національної безпеки має певну структуру, яка демонструє цілісність самої системи та її функціональну придатність. Така структура характеризується відповідною правовою нормативністю та інституційністю, зорієнтована на дію певних організаційних чинників. Нормативно-правова, інституційна й організаційна складові утворюють компоненти цієї системи. Цілісність системи правового забезпечення національної безпеки та її функціональність визначаються призначенням права національної безпеки стосовно забезпечення захисту національних інтересів, досягнення у правовий спосіб мети, якою є стан національної безпеки в усіх соціальних сферах суспільного існування.

Право національної безпеки утворює нормативно-правову основу системи правового забезпечення національної безпеки. Нормативно-правова основа включає усі акти національного законодавства та міжнародно-правові акти, які встановлюють, регламентують соціальні комунікації у сфері національної безпеки та у сфері колективної міжнародної безпеки, в частині, що стосується забезпечення національної безпеки.

Інституційна складова правового забезпечення національної безпеки передбачає єдність та взаємодію відповідних інститутів держави, серед яких важливе значення мають органи правопорядку, правоохоронні органи спеціального призначення, розвідувальні та контррозвідувальні органи, прокуратура, а також органи правосуддя.

Організаційна складова системи правового забезпечення національної безпеки засновується на відповідній статусній компетентній правовій культурі, особливі ознаки якої дозволяють стверджувати про правову стратегічну культуру безпеки. Формування правової стратегічної культури здійснюється за рахунок значної кількості соціальних чинників, серед яких важливе місце займає національна стійкість – здатність усвідомлювати та виявляти готовність і спроможність до подолання загроз національній безпеці, здійснювати захист національних інтересів на

основі їхньої ціннісної рефлексії, що виявляється у праві. Іншими елементами організаційної складової правового забезпечення національної безпеки є відповідна соціальна інфраструктура, до якої належить система підготовки спеціалістів, освітні, інформаційні проекти, відповідні бюджетні програми тощо.

Доктрина права національної безпеки здійснює наукове обґрунтування правового забезпечення національної безпеки, а також – напрями і способи правореалізації як необхідного інституційного елемента системи забезпечення національної безпеки.

Отже, право національної безпеки є ціннісно-нормативною основою правового забезпечення національної безпеки та утворює його систему, де взаємодіють нормативно-правова, інституційна й організаційна складові, підпорядковуючись вимогам верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України: монографія. Київ – Одеса: Фенікс, 2020. 376 с.

2. Вестерман П. Верховенство права як юридичне обличчя держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 176–184.

Олександр СУШИНСЬКИЙ
доктор наук з державного управління, професор,
в. о. директора Львівського регіонального
інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ В АСПЕКТІ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ РЕСПУБЛІКИ

В аспекті авторських загальних концепцій публічної влади та відповідальності розробляється проблематика концепції конституційно-правового статусу сектору національної безпеки. Доводиться владний статус Ради національної безпеки і оборони України та потреба подальшої детермінації за сутністю функцій (виду влади) та механізмом формування її складу.

Постановка проблематики

Згідно з конституційною компетенцією Президент України «контролює» сектор національної безпеки (сектор безпеки і оборони), у тому числі й ті правоохоронні органи, які мають військовий статус (або складаються переважно з військовослужбовців). Адже він є «Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави» (пункт 17 ч. 1 ст. 106 Конституції України [1]). Водночас органи державної влади з іншим статусом, зокрема органи виконавчої влади, правоохоронні органи, «контролює» Кабінет Міністрів України.

В умовах реальної політики констатуємо розбіжності інтересів, які бувають не тільки корисними, а й корисливими, злочинними, політичних суб'єктів, груп, агентів впливу тощо. Тому цілком логічно, що в умовах певних «політичних» протистоянь, розбіжностей виникає проблема трактування підпорядкованості та «контролю» чи підконтрольності сектору національної безпеки та, зокрема, правоохоронної організації України [2].

Президенти України формували, як правило, склад Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) з позицій дискреційних повноважень, тобто на власний розсуд. Так, наприклад, Президент України Віктор Ющенко ввів до складу Ради національної безпеки і оборони голів обласних державних адміністрацій (Указ Президента України від 25 травня 2007 року № 473/2007 [3]).

Щодо складу РНБО то законодавець визначив, що «Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України» (ч. 4 ст. 107 Конституції України).

Цей припис про повноваження Президента України в частині формування складу РНБО не відповідає принципу правової визначеності, адже може трактуватися та й трактований в сенсі дискреційних повноважень Президента України. Адже, у Законі України «Про Раду національної безпеки і оборони України» (від 05 березня 1998 року № 183/98-ВР) стосовно складу РНБО повноваження Президента України визначено так: «Членами Ради національної безпеки і оборони України можуть бути керівники інших центральних органів виконавчої влади» (перша редакція ч. 3 ст. 6 Закону про РНБО [4]). Згодом законодавець загалом індетермінував чи дискреціював ці повноваження Президента України тобто визначив (розширив) повноваження так: «Членами Ради національної безпеки і оборони України *можуть бути керівники інших центральних органів виконавчої влади, а також інші особи, визначені Президентом України*» (ч. 3 ст. 6 Закону про РНБО *із змінами, внесеними згідно із Законом № 43-VIII від 25.12.2014*).

Отже, законодавець, доповнивши припис про повноваження Президента України словами «*а також інші особи, визначені Президентом України»* (ч. 3 ст. 6 Закону про РНБО із змінами), суттєво змінив відповідні повноваження.

У відповідності з правовою позицією законодавця «До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України» (ч. 5 ст. 107 Конституції України). Однак, згідно зазначених приписів Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» (ч. 3 ст. 6 Закону про РНБО із змінами) Президент України може ввести до складу РНБО скільки завгодно осіб та кого завгодно.

Рада національної безпеки і оборони України відповідно до Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України та координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

За конституційним статусом Ради національної безпеки та оборони України є координаційним органом щодо усієї системи органів здійснення державної влади та її окремих елементів і контролюючим органом щодо усієї системи органів здійснення виконавчої влади та її окремих елементів з питань національної безпеки та оборони [5, с. 158-170].

Відповідно до статей 106 і 107 Конституції України Президент України здійснює контроль за сектором безпеки і оборони як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України та створювані ним у разі необхідності консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (ч. 1 ст. 5 Закону про нацбезпеку [6]).

Кваліфікуючи діяння органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, констатуємо, що деякі з них насамперед члени колегіальних органів свідомо вчиняють діяння, які кваліфікуються як правопорушення. Ці правопорушення є «резаконними», адже система законодавства та гарантії, зокрема, ресурси законності виявилися недостатніми.

Державна влада чи державно владні функції здійснюються через відповідні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Тому стан національної безпеки актуалізує розробку проблематики відповідальності у системі органів публічної влади.

Рада національної безпеки і оборони України є колегіальним органом тому усі члени її складу несуть як індивідуальну, так і солідарну відповідальність. Входження до складу РНБО за посадами є певною конституційною гарантією відповідальності відповідних осіб. Участь у роботі РНБО, висловлювання правової позиції та значущість, «вага» голосу кожного члена РНБО залежить також і від її кількісного складу. Входження до складу РНБО за посадами є зумовлено відповідальністю відповідних осіб. Тобто детерміновані відповідними посадами члени РНБО обтяжені відповідальністю. Однак, голос чи вплив на схвалення рішення РНБО її члена за посадою (особами обтяженими відповідальністю) може бути нівельований чи «розмитий» голосами інших осіб, які можуть бути введені до складу РНБО на розсуд Президента України. Інакше кажучи Президент України може впливати на рішення РНБО через залежних від його волі осіб.

В аспекті викладеного доходимо висновку про те, що питання статусу Ради національної безпеки і оборони України потребує розвитку не тільки на рівні поточного закону, а й відповідного розвитку в Конституції України та офіційного тлумаченні деяких її положень.

Упродовж тривалого часу нами проводяться розробки у сфері інституційної структури публічної, зокрема, державної влади. Результати цих розробок можуть бути подані для розгляду в аспекті конституційної та адміністративної реформ, зокрема, авторська концепція контрольної влади та інституційна структура її здійснення, інститут президентства, латентна компетенція президента, юрисдикція актів президента, національна безпека, військова та правоохоронна організація держави тощо.

Отже, формулюємо робочу гіпотезу розробки – *Президент України та Рада національної безпеки і оборони України – субституційний відповідач у системі органів публічної влади стосовно питань національної безпеки.*

Доктринальні засади розробки

В Україні уже тривалий час нав’язуються концепції (верховенства права, космополітизму, мультикультуралізму тощо) де фактично «віртуальними» людиною та правом підміняється громадянство України та права і свободи громадян. У контексті розроблюваної нами концепції відповідальної республіки найвищою соціальною цінністю для держави Україна (*національною цінністю*) є саме її

громадяни, їх життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, життєво важливі інтереси [7].

Сутнісним у концепції відповідальна республіка є те, що найвищі соціальні цінності охороняються «силою права» гарантією якої є «право сили» з метою забезпечення того, щоб громадяни не були змушені вдаватися до крайнощів – повстання проти узурпації влади будь-ким і у будь-який спосіб. У контексті викладеного громадянство саме держави Україна зумовлює пріоритет її (держави) відповідальності – національну цінність. Однак, констатуємо, що «сила права» є недостатньою гарантією найвищих соціальних цінностей, а лише поєднання «сили права» та «права сили» є такою гарантією «безпеки».

Поняття «безпека» у загальному трактуванні характеризує стан захищеності об'єкта від змін. Цей стан обумовлюється насамперед такою властивістю об'єкта як стійкість проти негативних змін, а точніше – негативних впливів, які трактуються як певні «загрози». Таке поняття безпеки передбачає певну захисну, зокрема, зворотну дію та/чи протидію щодо реальних і/чи можливих загроз. У такому аспекті «національна безпека» – стан захищеності суспільних відносин щодо основних і насамперед найвищих соціальних цінностей чи у найбільш загальному значенні – національного інтересу. Це означає, що національна безпека є необхідною умовою «позитивного» розвитку суспільства та вирішення питань національного інтересу [8].

Отже, у найбільш загальному значенні поняття національної безпеки характеризується певною статико-динамічною категорією щодо основних і насамперед найвищих соціальних цінностей чи у найбільш загальному значенні – національного інтересу. Інакше кажучи найвищі соціальні цінності зумовлюють чи становлять сутність національного інтересу, що також означуємо поняттям «національна ідея».

Сказане спонукає, до осмислення та переосмислення логічного зв'язку понять «національна цінність», «національний інтерес», «національна безпека», «національна ідея».

Сутністю розроблюваної концепції головним об'єктом національної безпеки є національна цінність. Що ж до держави то вона є одним із основних ресурсів, насамперед, організаційною формою тобто засобом національної безпеки. В аспекті поняття ресурсу, зокрема, засобу національної безпеки, держава є основним суб'єктом розвитку та гарантування об'єкта національної безпеки у тому числі захисної дії та/чи протидії щодо реальних і/чи можливих загроз. Тут важливо зазначити, що й сама держава, з одного боку, як суб'єкт в особі її органів і посадових осіб також становить певну загрозу для національної безпеки, а, з іншого боку, як певна національна цінність є також об'єктом можливих внутрішніх і зовнішніх загроз, тому це питання також потребує належного вирішення.

Відповідальний громадянин – гарант національного інтересу

Громадяни, територіальні громади, народ, нація та держава є в стані відповідальності (пов'язані відповідальністю, обтяжені відповідальністю тощо). Саме відповідальність кожного та усіх є системо утворюючим чинником суспільства.

Громадяни України вважаються відповідальними за умови (тоді та лише тоді) готовності до захисту Вітчизни, добровільного проходження військової служби, щорічного декларування свого майнового стану та доходів, сплачують податки і збори в Україні.

Громадяни України, які упродовж певного розумного строку (наприклад – трьох років підряд) без поважних причин не декларують свій майновий стан і доходи вважаються безвідповідальними та таким, що добровільно припинили громадянство. Це має правові наслідки як для таких – безвідповідального громадян, так і для держави – відсутність у держави обов'язку, а точніше – відповідальності стосовно цього громадянина.

Отже, лише відповідальні громадяни вправі очікувати чи розраховувати на адекватну відповідальність держави та територіальної громади.

Президент України та РНБО – гарант національної безпеки

Концептуальна розробка доктрини правової відповідальності як гарантування найвищих соціальних цінностей та й відповідно універсальної, інтегральної відповідальності зумовлює субституційну, субсидіарну та інші види відповідальності. Субституційним і субсидіарним відповідачем є, як правило однак не завжди, відповідач «вищого» рівня [9]. Гарант у системній організації публічної влади, яким є субституційний відповідач, правомірно «перебирає» від недобросовісного відповідача (той, що недоцільно, неекономно, неефективно тощо здійснює владу) здійснення влади [7]. Інакше кажучи субституціант, оцінюючи здійснення влади іншим, як правило підконтрольним йому органом влади чи посадовою особою, звертає його відповідальність до своєї компетенції – перебирає відповідальності. Водночас субсидіарний відповідач гарантує своїми ресурсами та засобами відповідальність іншого та як правило добросовісного відповідача [10]. Однак в умовах крайньої необхідності усі та кожний відповідач у системі є у розумних строках і розумних межах універсальним відповідачем [11] (субституційним, субсидіарним, солідарним тощо), що потенційно породжує конфлікт, зумовлений трактуванням компетенцій та відповідальності.

Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України за своїм конституційним статусом (визначеним виключно Конституцією України): «...забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави» (пункт 1, ч. 1; ст. 106); «...є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави» (пункт 17, ч. 1; ст. 106); «...очолює Раду національної безпеки і оборони України» (пункт 18, ч. 1; ст. 106).

Таким чином, системний аналіз положень Конституції України дає підстави вважати, що Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України мають окремі конституційні повноваження у сферах національної безпеки і оборони держави, але лише Президент України наділений конституційними повноваженнями здійснювати керівництво у цих сферах. Це означає, що Президент України, здійснюючи таке керівництво, спрямовує та контролює діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони держави.

У такому аспекті забезпечення національної безпеки становить зміст чи сутність відповідальності Президента України. Зазначений зміст чи інакше «тягар» відповідальності зумовлює потребу оцінити спроможності Президента України бути як де-юре, так і де-факто відповідальним, або, інакше – спроможність «нести» цей «тягар» відповідальності.

Отже, виокремлюємо проблематику президентства у системній організації публічної влади, відповідності де-юре та де-факто статусу Президента України очікуванням соціуму. Або, інакше, актуальними є розробки з метою «підняти» інститут президентства до рівня бути відповідальним очікуванням соціуму.

Необхідно прописати відповідальність РНБО як колегіального органу влади та усіх і кожного з членів її складу, а також систему санкцій, які б відповідали цій відповідальності. Це може бути обов'язок участі у засіданнях і висловлювання позиції стосовно усіх питань, які розглядаються. Санкцією тут може бути імперативна норма про усунення з відповідної посади.

Військова та правоохоронна організації як сектор національної безпеки

Охорона права як унікальна риса – це відповідальний контроль застосування норм права та правообов'язок за певних обставин відповідально згідно з принципом пропорційності обмежувати права і свободи особи, у тому числі й як крайній спосіб – із застосуванням спеціальних засобів.

Для віднесення певної організації до правоохоронних органів є унікальна складова компетенції – правомірно та відповідально охороняти та захищати права і свободи одних громадян та обмежувати інших.

Відповідні норми Основного Закону в аспекті охорони права, прав і свобод громадян України можна викласти у такій редакції: «Громадяни України, їх життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи громадян України та їх гарантії визначають сутність і зміст права та відповідальності і спрямованість діяльності держави. Держава відповідальна за охорону та захист права. Утвердження і забезпечення прав і свобод громадян України є відповідальністю і головним обов'язком держави».

Функціональна належність військових формувань і правоохоронних органів до системи Ради національної безпеки та оборони України зумовлена тим, що за конституційним статусом вона є координаційним органом щодо усієї системи органів здійснення державної влади та її окремих елементів і контролюючим органом щодо усієї системи органів здійснення виконавчої влади та її окремих елементів з питань національної безпеки та оборони.

Висновки

До компетенції у сенсі насамперед функціональної підпорядкованості Раді національної безпеки та оборони України необхідно віднести також правоохоронну організацію та відповідні правоохоронні органи. Така підпорядкованість сприятиме розбудові системи управління національною безпекою на основі оптимізації структури, підвищення рівня координації діяльності військових формувань і правоохоронних органів, поліпшення їх майнового, насамперед фінансового та матеріально-технічного забезпечення, організаційно-правового та кадрового забезпечення.

В основу реформ сектору національної безпеки та окремих органів має бути покладений компетенційний підхід з виокремленням унікального елемента – права сили та правообов'язку обмежувати права та свободи громадян, а також правомірно завдавати шкоди здоров'ю людини або позбавляти її життя. Це унікальна риса чи виключна компетенція, відповідальність органів сектору національної безпеки зокрема правоохоронних органів, якою не наділені жодні інші організації, зокрема

органи здійснення державної влади та органи здійснення місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи.

Отже, *Президент України та Рада національної безпеки і оборони України – субституційний відповідач у системі органів публічної влади гаранти національної безпеки.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сушинський О. І. Конституційна субсидіарна відповідальність: концептуальний аспект. *Вибори та демократія*. 2006, № 3(9). С. 51–59.

2. Сушинський О. І. Децентралізація публічної влади в аспекті відповідальності: концепція та практика крайньої необхідності. Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (15 березня 2019 р., м. Львів); за наук. ред. проф. П. Гураля, проф. О. Сушинського. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2019. С. 122–136.

3. Сушинський О. І. Рада національної безпеки і оборони – конституційно-правовий статус. *Вибори та демократія*. 2005, № 4(6). С. 23–32.

4. Про внесення змін до Указу Президента України від 11 вересня 2006 року № 749: Указ Президента України від 25 травня 2007 року № 473/2007. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2007#Text (дата звернення: 01.05.2021).

5. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05 березня 1998 року № 183/98-ВР. *База даних «Законодавство України»/ ВР України* 1998, № 35. Ст. 237. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 01.05.2021).

6. Сушинський О. І. Правоохоронні органи України: проблемні аспекти статусу: монографія. Львів: Львівський державний інститут новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола, 2010. С. 158–170.

7. Закон України «Про національну безпеку України» (від 21 червня 2018 року № 2469-VIII). *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. 2018, № 31. С. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 01.05.2021).

8. Сушинський О. Субституційна відповідальність як гарантія найвищої соціальної цінності у проблематиці децентралізації. Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 грудня 2019 р., м. Львів) / за наук. ред. М. Микієвича, О. Сушинського, Р. Бедрія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 42–52.

9. Сушинський О. І. Ресурси гарантій інституційної компетенції щодо національної безпеки в аспекті політичної реформи. Актуальні теоретико-методологічні та організаційно-правові проблеми державного управління: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю, Київ, 28 трав. 2004 р.: у 2 т. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князєва. Київ: Вид-во НАДУ, 2004, Т. 1. С. 322–324.

10. Сушинський О. І. Відповідальність у системній організації публічної влади . Реформа місцевого самоврядування в Україні: сучасні тенденції та виклики: матеріали круглого столу (18 травня 2018 р., м. Львів) / за наук. ред. проф. П. Гураля, проф. О. Сушинського. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. С. 81–92.

11. Конституція України (Основний закон): Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *База даних «Законодавство України»/ ВР України.* 1996. № 30. Ст. 249. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 01.05.2021).

Валерій ЛАСТОВСЬКИЙ
доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА, ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕАЛЬНОСТІ

Розвиток української держави від 1991 року проходив достатньо поступально, коливаючись між можливістю повернення до авторитарного режиму і поступовим рухом в демократичному напрямі. Ключовими моментами у цьому процесі стали політичні пріоритети, пов'язані з дотриманням прав людини. Вони були не лише формально відображені у Конституції 1996 року, але й стали частиною розвитку громадянського суспільства. Одними із них стали й питання, пов'язані із формуванням та розвитком власної моделі релігійно-державних відносин, що було надзвичайно важливо після завершення епохи радянської атеїстичної політики.

Засади релігійної та церковної політики України як держави були відображені, крім Конституції ще і в цілому ряді нормативно-правових актів, зокрема у Законі «Про свободу совісті та релігійні організації», що був прийнятий ще у 1991 році, а пізніше неодноразово зазнавав змін. Можна у повній мірі стверджувати, що забезпечення прав громадян у релігійній сфері відповідало міжнародним стандартам. Основними принципами, які були проголошені, стали право на свободу віросповідання, відокремленість держави від Церкви, невтручання Церкви у політику, рівноправність громадян у їх ставленні до релігії тощо.

Проте слід наголосити, що реальний зміст формальної відповідності повинен забезпечуватися ще й реальними політичними процесами, що реалізуються від імені держави, політичних партій та громадських організацій. Та цей процес від 1991 року лише частково відповідав внутрішньодержавним демократичним інтересам. Проблема полягала в тому, що українські території перебували у сфері постійних геополітичних інтересів Російської Федерації. Остання ж мала тут найбільш впливового лобіста своїх інтересів у релігійних процесах – УПЦ (Українська православна церква). Юридично вона була зареєстрована як окрема незалежна церковна структура, хоча фактично була частиною РПЦ (Російська православна церква) тобто Московського патріархату. Тому вона більш відома під абревіатурою УПЦ МП.

Стабільність панівного положення УПЦ МП в церковному світі України забезпечували політичні сили, що притримувалися проросійської орієнтації, зокрема КПУ (Комуністична партія України) та Партія регіонів. Цьому сприяла також і постійна стійка підтримка УПЦ МП з боку тієї частини населення України, яке вважало цю церковну структуру законною представницею християнського світу у власній державі. Спиралося таке бачення на стереотип, що пропагувався з боку представників цієї ж організації, так і з боку відповідних політичних сил, що її підтримували. Та ж сама КПУ навіть пішла шляхом зміни своїх ідеологічних постулатів, пристосовуючи їх до нових умов (злкрема, це стосується питань атеїзму). У зворотному напрямку означені політичні сили також отримували підтримку, зокрема у виборчому процесі. З цього приводу влучно висловилася публіцист

Катерина Щоткіна: «…москвофільство еліт – і світських, і церковних – було частиною внутрішньої української політичної гри» [5, с. 235]. Але це була та гра, яка підтримувалася ззовні тобто з боку Російської Федерації та частини її політичної системи – РПЦ.

На першому етапі розвитку церковно-державних відносин в Україні, у 1991-2013 роках, питання зв'язку між національною безпекою, церковною політикою та дотриманням прав людини ставилося хіба що у теоретичній площині. Тому не можна не погодитися із словами Сергія Шаправського, котрий у 2010 році відзначав: «…повного розуміння проблем релігійної безпеки, як одного з пріоритетних чинників внутрішньої стабільності держави, поки що не відбулося» [4, с. 168]. Звісно, причина цього полягала передовсім у загальній політичній площині і несприйнятті Російської Федерації як потенційного ворога.

На другому етапі, у 2014-2019 роках, цей аспект вже був серйозно переосмислений. Безпосереднім поштовхом до цього послужила агресія проти України з боку Російської Федерації, в результаті якої було окуповано Крим та частину територій Луганської і Донецької областей. Вже на самому початку цієї агресії проявилася антидержавна позиція УПЦ МП. Окрім того, що значна частина самого духовенства підтримала дії Російської Федерації (шляхом агітації, пропаганди, інколи і прямої участі), з'ясувалося, що ще й матеріальні ресурси УПЦ МП (території храмів, монастирів) прямо використовувалися для ведення антиукраїнських дій [2].

Вже це спонукало українську владу кардинально переглянути зв'язок між питаннями національної безпеки та церковної політики. Але, разом з тим, виникло й питання щодо дотримання прав людини. Адже будь-які обмеження (не кажучи вже про можливість ліквідації) УПЦ МП одночасно порушили б базові принципи Конституції України.

Наслідком оцінки всієї цієї ситуації та прорахунків можливих напрямів удосконалення системи безпеки стало вироблення двох шляхів: через застосування «м'якої сили» обмеження впливу УПЦ МП та через сприяння підвищенню авторитету і суспільної ролі інших християнських Церков, у першу чергу УПЦ КП (Українська православна церква Київського патріархату) та УАПЦ (Українська автокефальна православна церква).

Перший шлях привів у найбільш «радикальному» варіанті до прийняття закону № 2662-VIII від 20 грудня 2018 року «Про внесення зміни до статті 12 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України». Призначення цього закону було цілком очевидним. Він передовсім був спрямований проти УПЦ МП як структури і зобов'язував її внести відповідні зміни у свої документи і цим визнати, що фактично вона належить до ворожого середовища. Тим не менше, закон так і не став тією радикальною «м'якою силою», яка могла б більш чітко визначити межі безпеки для держави і суспільства [1].

Застосування українською владою саме «м'якої сили», а не кардинального розрубування Гордіївого вузла можна пояснити намаганням не порушити основні

принципи конституційного законодавства, серед яких один з найважливіших – дотримання прав людини.

Другий шлях привів до створення ПЦУ (Православна церква України) наприкінці 2018 – на початку 2019 рр. Звісно, ця подія не стала кінцевою крапкою у всіх проблемах. Навпаки, вона стала початком нових процесів як у внутрішньодержавному, так і на міжнародному просторі [3]. У подальшому вже саме по собі набуття ПЦУ канонічного статусу у християнському світі підірвало можливості УПЦ МП, оскільки остання такий статус після цього втратила. І на це було вказано у повідомленнях Константинопольського патріархату.

Будь-яка держава, безумовно, повинна на перше місце у реалізації власних функцій ставити інтереси своїх громадян і забезпечувати реалізацію їх прав. І це в тому випадку, звичайно, якщо ми маємо на увазі демократичну державу. Але виживання такої держави в умовах зовнішньої агресії спонукають до виникнення проблеми: в якій мірі можуть дотримуватися права людини, якщо їх реалізація може завдавати шкоди національній безпеці? Як на мене, від 2014 року українська влада змогла достатньо оптимально підійти до вирішення саме цієї проблеми, хоча значна частина суспільства очікувала й більш радикальних дій. Згодом, щоправда, застосування «м'якої сили», призвело до нової активізації з боку адептів УПЦ МП. Зокрема, 20 квітня 2020 р. на сторінці Офіційного інтернет-представництва Президента України була зареєстрована електронна петиція № 22/094406-еп «Просимо захистити права віруючих УПЦ, яку помилково називають МП» (підтримано 597 особами). І це тільки один із епізодів, який свідчить про спробу відновити попередній політичний вплив УПЦ МП.

Отже, проблема співвідношення пріоритетів в питаннях забезпечення прав людини, проведення зваженої церковної політики та забезпечення національної безпеки для України ще не вирішена. Вочевидь, що вона потребує урегулювання не лише на теоретичному рівні, а передовсім на законодавчому та шляхом консенсусу серед політичних еліт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горєвой Д. Перейменування УПЦ (МП). Чому Закон України досі не запрацював? URL: https://www.radiosvoboda.org/a/tserkva-moskovskoho-patriarkhatu-pereymenuvannia/31175863.html

2. Деркач Т. Московский патриархат в Украине: анатомия предательства. Київ, 2018. 224 с.

3. Ластовський В. Правові, культурні та геополітичні наслідки створення Православної Церкви України. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство:* Київ: КНУКІМ, 2021. Частина 3. С. 18–21.

4. Шаправський С. Проблеми забезпечення релігійної безпеки України та шляхи їх вирішення. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Історичне релігієзнавство*: 2010, Вип. 2. С. 167–175.

5. Щоткіна К. Хроніки Томосу. Харків: Віват, 2019. 304 с.

Ярослав МЕЛЬНИК
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
член Комітету з трудового права
Національної асоціації адвокатів України,
керуючий партнер АО «Спарта Лекс», адвокат (Київ)

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ОСОБЛИВИЙ РЕЖИМ СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА У КАТЕГОРІЇ «АБСОЛЮТНОГО» ТА «ВІДНОСНОГО»

Правові режими характерні як правило тим, що вони мають знатність відобразити кон'юнктуру правил поведінки у найбільш загальному вигляді правової урегульованості. Відображаючи особливі стани дії диспозитивних та імперативних основ, вони й відображають відповідний ступінь жорсткості та м'якості регулювання суспільних відносин. Зазвичай, потреба у посиленні чи то послабленні диспозитивних основ дії права пояснюється метою законодавця уникнути певних ризиків соціально-правового характеру.

Н. П. Топішко досліджуючи питання соціальних ризиків приходить до висновку у тому, що як соціальні процеси, так і соціальні ризики, характеризуються неповнотою, нечіткістю та невизначеністю і тому, на думку дослідниці, не допускають достатнього ступеня формалізації. Невизначеність виникає з її позиції, стає можливою за наявності значної кількості вимірювань соціальних ризиків. А по-друге, вона присутня також у випадку, коли деякі якісні характеристики є нечіткими, «розмитими» за своєю природою. Дослідниця пропонує застосовувати нову методику при їх оцінці[31]. Утім, не вдаючись у деталі соціологічної техніки та прогнозування, варто дійсно звернути увагу на те, що соціальні ризики є доволі нестійкими факторами для правових режимів, що стосуються оцінки соціально-правових процесів.

У філософії питання «абсолютного та відносного», пов'язують із тим, що такі є категоріями діалектики для позначення суперечливої єдності у *речах* двох моментів: 1) безумовного, самодетермінованого, самостійного, такого, що існує в речах як самих по собі, безвідносно щодо інших, і тому стійкого; 2)опосередкованого, обумовленого, релятивного, такого, що визначається іншими речами, існує у відношенні до них і має плинний, тимчасовий характер. В історії філософії абсолютне тлумачили як надісторичну, позачасову і нестворювану сутність, що виступала як єдино дійсна реальність (*абсолютний дух*, *абсолютна ідея*, абсолютна особистість, абсолютні принципи моралі тощо)[32]. Найбільш ближчий аргумент імплементації зв'язку «абсолютного та відносного» до соціально-правових досліджень, споглядається на підхід «історії філософії», у якій висувається тезис про реальність, принципи моралі, ідею та ідеологію соціального права.

---

[31] Топішко Н. П. Соціальні ризики як чинник регулювання системи соціального захисту населення. Наукові записки. Серія "Економіка". Вип. 11. С. 404. URL: file:///C:/Users/3CDE~1/AppData/Local/Temp/Nznuoa_2009_11_52.pdf

[32] Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид., доп. К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. С. 2-3.

Аналіз правової реальності, у філософії права, дає змогу виділити такі форми буття права, що відображають його динаміку, а це: світ ідей (ідея права); світ знакових форм (правові норми та закони); світ взаємовідносин між суб'єктами[33]. Питання динаміки вказує не тільки на потенціал тієї чи іншої сфери права, алей про його мінливий, нестабільний характер. А отже, йдеться про відображення «абсолютного та відносного».

В енциклопедичній довідці із соціального права зазначається, що соціальна безпека є комплексною, складною фундаментальною моделю юридичної конструкції соціального права, що об'єктивно обумовлена вмонтованістю у правову систему задля дотримання стану належних механізмів правового регулювання через забезпечення соціальної захищеності громадян сфокусованих на дотримання європейських стандартів стосовно охорони та захисту вразливих верств населення, виявлення та усунення соціальних ризиків, усунення різних форм дискримінації в соціальному праві, тощо, а у перехідний період права на прикладі України, до того ж, – ветеранів ООС та внутрішньо переміщених осіб[34].

Соціальна безпека також постає як ідея, що заснована на появі та розвитку права на безпеку, як права четвертого покоління. Таке право в аспекті соціального права може носити індивідуальний (одноособовий) та масовий / груповий / колективний характер. Право на безпеку, як первинна та невід'ємна ланка соціальної безпеки у соціальному праві, в особливій та специфічній формі володіє елементами такого права (суб'єктом, об'єктом та змістом) Проте в залежності від одно осібності чи то колективності змінюється об'єм та характер права на безпеку в соціальному середовищі. Такі зміни пов'язані із наступним елементом соціальної безпеки як правовими обмеженнями.

Соціальна безпека тісно пов'язана із правовою ідеологією та політичною стратегією національного сталого розвитку[35].

Отож, як бачимо, дефініція терміну соціальна безпека заснована на питаннях ризиків, проте у соціальному праві не розкривається їх комплексний зміст. Відповідно і вести мову про наявність чи відсутність «ризикових» факторів у режимі соціальної безпеки не представляється за можливим до тих пір, допоки вони не будуть ідентифіковані системно. Будь які правовідносини розвиваються в наслідок наявності чи відсутності юридичних фактів. Факти безпеки – коли такі постають як «абсолютні чи відносні» у своєму характері, очевидно нівелюють насамперед стабільність режиму безпеки, послаблюють або посилюють дію права, тощо.

В рамках ***висновків***, варто зазначити, що беручи до уваги окреслені проблемні аспекти «соціальних ризиків» в аспекті їх «абсолютного та відносного», можемо вести мову про наявність стійких та нестійких факторів при дії соціально-правових режимів, а, зокрема тих, які пов'язані із безпековими факторами. Саме

---

[33] Філософія права: підруч.для студ.юрид.вищ.навч.закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін.; за ред. О. Г. Данилдьяна. Харків: Право, 2017. С. 139.

[34] Велика українська юридична енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення / редкол.: М. І. Іншин (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С. 734.

[35] Велика українська юридична енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення / редкол.: М. І. Іншин (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. 2020. С. 734.

стійкість та нестійкість як ознака ризиковості стає детальною основою її виявлення (а)ідеології сфери соціального права; (б)у нормах та законах; (в)у соціальних правовідносинах. Зрозуміло, що постановка питання про проблематику режиму соціальної безпеки потребує подальших досліджень.

Світлана ЛЯСКОВСЬКА
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права ННІКРД,
Національна академія Служби безпеки України;

Людмила РАДОВЕЦЬКА
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права ННІКРД,
Національна академія Служби безпеки України

БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Нова стратегія національної безпеки, ухвалена Верховною Радою України в 2020 р. принципово відрізняється від попередньої, ухваленої парламентом України у 2018 р. Новоприйнята Стратегія національної безпеки України 2020 р. під назвою «Безпека людини – безпека країни» не тільки своєю назвою, а й змістом безпеку людини визначає базовим елементом, і власне саму безпеку робить максимально людиноцентричним поняттям, наближаючи, таким чином, Україну до розуміння проблем безпеки, визначених міжнародним співтовариством [1].

Цей термін – «безпека людини» (Human Security) в сучасному світі розглядається як певний рівень концептуалізації проблем безпеки [2, с. 30], а відтак людина / особистість, її права і свободи виступають основним об’єктом забезпечення безпеки.

На сьогодні елементи безпеки людини набули широкого значення й не обмежуються дещо «вузьким» її розумінням (пов’язаним передусім із традиційним військовим захистом від зовнішніх і внутрішніх загроз/конфліктів і воєн), що входить до компетенції органів сектору безпеки і оборони. В епоху глобалізації та інформатизації все більшого значення набувають проблеми, пов’язані з загрозами виживання, рівнем і якістю / комфортом життя та гарантуванням людської гідності.

У 1994 р. Управління з координації гуманітарних питань Організації Об’єднаних Націй (УКГП ООН) визначило сім основних вимірів безпеки, які виходять за межі національної безпеки окремих країн, і є, фактично, глобальними, а відтак, – потребують співробітництва та консолідації різних країн світу. Серед них такі, як-от:

1. Економічна безпека, що включає створення робочих місць та впровадження заходів проти бідності;
2. Безпека харчування – фізична та економічна доступність їжі, впровадження заходів проти голоду;

3. Безпека здоров'я – відносна захищеність від захворювань та інфекцій; доступність медичного обслуговування;

4. Безпека оточуючого середовища: доступність до питної води, чистого повітря та ґрунту повинні забезпечувати заходи проти виснаження та забруднення природних ресурсів, а також стихійних лих;

5. Особиста безпека людини – захищеність від фізичного, в тому числі домашнього, насилля, злочинності та тероризму; захист дитячої праці;

6. Колективна, чи групова безпека – передбачає застосування заходів, спрямованих проти міжетнічної, релігійної чи іншої напруженості;

7. Політична безпека – передбачає заходи проти політичних переслідувань, а також захист основних прав і свобод людини [3].

Ухвалений перелік не є сталим, оскільки, крім загальних підходів, існують чи можуть виникати нові загрози, на появу яких впливають конкретні умови існування людини, її місце в соціумі тощо. Такі загрози можуть назрівати поступово, а можуть виникнути раптово [4, с. 2]. Зокрема, у 1994 р., перераховуючи загрози, були визначені два основні компоненти безпеки людини: «свобода від страху» та «свобода від дефіциту». Пізніше, під час дискусій, був добавлений ще один підхід – «свобода жити гідно» [4, с. 3].

Визнаючи досить широке коло вимірів безпеки, першочергове значення в ньому, на думку деяких аналітиків, відіграють проблеми, пов'язані, передусім, із захистом людської гідності та прав людини [5, с. 450]. Забезпечення безпеки людини, її прав і свобод може бути досягнуто через усунення загроз й створенням умов щодо їх попередження.

Поряд з цим, компоненти безпеки повинні бути адаптовані для кожної країни окремо, виходячи із Стан безпеки людини в Україні зумовлюється як глобальними, так і національними факторами.

Не зупиняючись на глобальних безпекових проблемах захисту навколишнього середовища, цінності питної води, впродовж останніх півтора роки весь світ стикнувся з серйозною проблемою у сфері охорони здоров'я – пандемією, пов'язаною із розповсюдженням коронавірусної інфекції, масштаби поширення якої посилюються насамперед процесами глобалізації. Ця загроза безпечному існуванню людства стала серйозним випробуванням для світової спільноти та своєрідним «тестом» щодо його спроможності консолідовано вирішувати глобальні проблеми. Наразі, науковці та медики з усього світу спільними зусиллями розпочали вирішення цієї проблеми, ефективність же дій урядів найбільш розвинених країн світу викликає багато запитань, і залежить, здебільшого, від того, наскільки популістичною є їх політика, і, відповідно пов'язані з цим дії. Не відкидаючи як таку ідею про надання медичної допомоги слаборозвиненим країнам, вони погодилися ділитися вакциною лише після задоволення власних внутрішніх потреб. На жаль, Україна сьогодні опинилася серед тих, які ані не виробляють власної вакцини, ані забезпечуються вакциною в межах програм підтримки іншими європейськими державами. Такий стан речей свідчить, насамперед про:

1) неспроможність і нездатність держави Україна швидко та ефективно реагувати на загрози, виконуючи свої безпосередні безпекові функції;

2) відсутність єдиного консолідованого бачення вирішення цієї проблеми розвиненими європейськими країнами;

3) потребу у пошуку розумних компромісів та оптимальних моделей взаємодії урядів різних країн заради збереження життя та безпечного співіснування всіх.

Іншим прикладом пристосування безпекових компонентів до потреб України може слугувати досвід України, пов'язаний з анексією Криму та військовою агресією на Донбасі. В умовах реальних військових дій держава змушена була розбудовувати якісно нову оборонну стратегію, виходячи з наявних загроз та керуючись національними інтересами, орієнтуючись на визнані міжнародні стандарти з урахуванням потреб інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуття членства в НАТО, про що було заявлено у «Стратегії воєнної безпеки України» [6], а також повноправного членства в Європейському Союзі [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Указ Президента України № 392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» . *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037
2. Атанесян А. «Безопасность человека»: концептуальные подходы и локальные измерения (на примере Армении). *Человек. Сообщество. Управление*: 2014. № 4. С. 30–41.
3. Указ Президента України №121/2021. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text
4. Human security in theory and practice. Application of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security. URL: http://hdr.undp.org/en/media/HS_Handbook_2009.pdf (дата звернення: 15.04.2021)
5. Oscar A. Gómez & Des Gasper (2013). Human Security. Thematic Guidance Note for Regional and National Human Development Report Teams, 1–16. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/human_security_guidance_note_r-nhdrs.pdf (дата звернення: 15.04.2021)
6. Acharya A. Human Security. *East versus West*. International journal, 56 (3), 442 – 460. URL: https://www.jstor.org/stable/40203577?s

Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Публічне управління називають одним із визначальних інститутів сучасного суспільства [1, с. 6]. Водночас у літературі говорять про те, що категорія «публічне управління» є надзвичайно складною за своїм змістом, яку легше описати, ніж сформулювати її чітке визначення [2, с. 96]. Найчастіше під цим поняттям розуміють

сукупність організаційних і виконавчих заходів, дій та зобов'язань, що здійснюють в інтересах суспільства різні органи та інституції на підставі та в межах, встановлених законом [3].

Протягом останнього періоду часу проблематика публічного управління привернула увагу великої кількості українських вчених. Багато у чому такий науковий інтерес можна пояснити зміною ідеології від «державоцентристської» (відносини «влади – підкорення»), за якою людина сприймається як «підвладний об'єкт», до так званої людиноцентристської, згідно з якою держава повинна, умовно кажучи, «служити» інтересам громадян (тобто діяти на благо людини) завдяки усебічному забезпеченню пріоритету її прав, свобод та законних інтересів [4]. Не обійшли науковці своєю увагою й питання публічного управління у сфері національної безпеки.

Справді, в наш час Україна перебуває на переломному етапі свого розвитку. Доля здійснених перетворень поставлена під питання, відповіді на які багато в чому залежать від стану і тенденцій розвитку безпеки [5].

У літературі справедливо зазначають про те, що безпека є головною умовою суспільного життя та першою функцією державності. Неспроможність втілити й гарантувати цю базову соціальну цінність призводить до неминучого занепаду суспільств та держав. Безсумнівно, економічний добробут і правління законів є важливими умовами комфортного соціального співіснування людей, однак доцільним та виправданим це існування робить захищеність від фундаментальних загроз. Наприклад, історії відомо чимало багатих і справедливих суспільств, які гинули через неспроможність чинити опір загарбникам [6, с. 15].

Аналіз наукових джерел дає підстави говорити про те, що сама сутність національної безпеки виступає багаторівневим утворенням, що виражає складну ієрархічну побудову дійсності, складну систему опосередкованих залежностей різного роду та порядку, що перебувають на різних рівнях сприйняття цього явища. Іншими словами, національна безпека може розглядатися і сприйматися як на звичайному, побутовому рівні відображення цього явища, так і на теоретичному рівні [7, с. 25].

У концентрованому вигляді концепція безпеки являє собою систему офіційно прийнятих принципових поглядів держави і суспільства на цінності та інтереси, на способи і механізми захисту від потенційних та реальних загроз. Тобто успіх політики держави визначальною мірою залежить не лише від того, наскільки однозначно сформульовані та сприймаються суспільством національні цінності, інтереси та цілі, а й від чіткого розуміння обраних чи можливих шляхів, засобів, методів і способів їх реалізації в процесі публічного управління національною безпекою [8, с. 35].

У цьому контексті слушною є думка про те, що рівень забезпечення національної безпеки України залежить насамперед від ефективності функціонування органів влади, чіткого розподілу відповідальності й повноважень у визначених сферах діяльності та налагодженої взаємодії між ними [9, с. 217].

Відомо, що протягом 2014–2018 рр. зроблено істотні кроки у секторі національної безпеки. Зокрема, відбудова боєздатності Збройних сил України та відновлення Національної гвардії дали змогу стабілізувати ситуацію у зоні конфлікту з РФ на Донбасі, не допустити подальшої агресії Росії. Створення Національної

поліції та, зокрема, Патрульної поліції свідчить про початок трансформації українських силових відомств після Революції Гідності. Ухвалення нової Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини та закріплення євроатлантичного курсу в Конституції сформувало стратегічний фундамент для реформ [10].

Важливим етапом процесу реформування безпекової сфери України стало ухвалення у 2018 році Закону «Про національну безпеку України», який визначив основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз [11].

Крім того, ухваленим Законом розпочало наступний етап реформ, зокрема виконано вимогу стосовно перебування цивільних осіб на посадах міністра оборони та його заступників, започатковано трансформацію СБУ на класичну контррозвідку, запроваджено сучасний підхід до забезпечення ефективного цивільного нагляду за силовими структурами, правоохоронними органами та спецслужбами [10]. Принагідно зазначимо, що у демократичних державах ефективність вирішення питань безпеки й оборони безпосередньо залежить від ефективності системи демократичного цивільного контролю над військовими [12, с. 4].

Зазначимо, що сучасна система демократичного цивільного контролю в Україні складається з контролю, що здійснює: Президент України; Верховна Рада України; контролю, що здійснює Рада національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснює Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування; судового контролю; громадського нагляду [11].

Актуальні питання сучасної національної безпеки України охоплює чинна Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 [13]. Стратегія ґрунтується на трьох основних засадах державної політики у сфері національної безпеки: стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України; стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей; взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їхніми державами-членами, США, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України [13; 14].

Узагальнюючи, можемо зробити висновок про те, що публічне управління у сфері національної безпеки України – це складний процес, що передбачає застосування комплексу законодавчих та організаційних заходів, спрямованих на постійну захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави. Реформування публічного управління у сфері національної безпеки України нерозривно пов’язане з процесом інтеграції нашої держави у європейські і світові структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оболенський О. Ю. Публічне управління: цивілізаційний тренд, наукова теорія і напрям освіти. *Публічне управління: шляхи розвитку*: матеріали наук.-практ. конф. Київ, 2014, Т. 1. С. 3–10.

2. Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації. *Право і суспільство*. 2012, № 6. С. 95–98.

3. Мельниченко Б. Б. Публічне управління в Україні в умовах євроінтеграції: адміністративно-правовий вимір: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. 372 с.

4. Нашинець-Наумова А. Ю. Правове регулювання інформаційної безпеки корпорацій. *Правова інформатика*. Київ, 2014, № 4. С. 95–99.

5. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

6. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія. За наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Талком, 2017. 576 с.

7. Нашинець-Наумова А. Концептуальні підходи щодо забезпечення національної безпеки: інформаційно-правові та інституційні засади. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2017, № 1. С. 34–39.

8. Стукалін Т. А. Система державного управління у сфері оборони держави та основні напрями її розвитку в контексті реформування сектора безпеки і оборони. *Теорія та практика державного управління*. Харків, 2016, Вип. 2. С. 213–220.

9. Галузеві брифи з питань реформ в Україні: проекти аналітичних документів. Київ, 2019. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/Brifydlya_vebu.pdf

10. Про національну безпеку України: Закон України від 08 липня 2018 р. № 2469-VIII. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. 2018. № 31. С. 241.

11. Козій І., Поляков Л. Реформа демократичного цивільного контролю над Збройними силами та іншими військовими формуваннями в Україні: наступні кроки. Київ: Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 2018. 39 с.

12. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. *База даних «Законодавство України»/ ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

13. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-zatverdiv-strategiyu-nacionalnoyi-bezpek-63577.

14. Izdebski H., Kulesza M. Administracja publiczna: zagadnienia ogólne. Warszawa: Liber, 2004. 396 s.

Надія ЧУДИК-БІЛОУСОВА
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового,
земельного та господарського права,
Хмельницький університет
управління та права імені Леоніда Юзькова

ПОВОДЖЕННЯ З ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Згідно зі ст. 50 Конституції України, «кожен особа має право на безпечне для життя і здоров’я довкілля. Дане право особи є невід’ємним, життєвонеобхідним та належить до основних прав людини з моменту її народження. Такому праву особи кореспондує обов’язок держави та її уповноважених органів, у тому числі органів місцевого самоврядування із забезпечення гарантій його реалізації.

Чинне законодавство визначає обов'язки із забезпечення гарантій реалізації особою права на безпечне для життя і здоров'я довкілля органів місцевого самоврядування, котрі уповноважені на затвердження місцевих та регіональних програм поводження з відходами та на здійснення контролю за їх виконанням [1]. До їх компетенції також віднесено встановлення порядку питань збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів, тарифів на послугу з поводження з ними, організація роздільного збирання корисних компонентів цих відходів Відповідно неналежне забезпечення органами місцевого самоврядування діяльності у сфері поводження з відходами здатне спричиняти забруднення довкілля в межах громади, наслідками якого є негативний та незворотний вплив на його стан, недотримання вимог екологічної безпеки на певній території громади, погіршення стану здоров'я населення. Відсутність ефективних заходів на рівні громади з організації збору, переробки, утилізації і захоронення відходів на своїй території сприяє зменшенню забруднення довкілля та засміченню її території [2].

Стратегічні напрямки діяльності у цій сфері на території громади орган місцевого самоврядування повинен визначити в місцевій програмі поводження з відходами. Також мають бути створені умови та забезпечено фінансування усіх заходів, необхідних для її реалізації в громаді, особливо щодо забезпечення на належному рівні діяльності у сфері поводження з твердими побутовими відходами. Залежно від потреб громади у цій сфері такі заходи можуть бути різноманітними, залежно від першочергових потреб та пріоритетів громади. Так, найбільші обсяги фінансування сфери поводження з побутовими відходами протягом 2019–2020 років були у Харківській області (понад 267/378 млн грн) та у місті Києві (понад 286/292 млн грн) [3].

Аналіз інформації у сфері поводження з відходами у розрізі регіонів, оприлюдненої Міністерством розвитку громад та територій за 2020 рік вказує, що за календарний рік утворилося понад 54 млн м^3 побутових відходів (понад 15 млн тон), які захоронені на 6 тис. сміттєзвалищ і полігонів загальною площею майже 9 тис. га [4]. Їхній обсяг та площі, на яких відбувається захоронення, порівняно з попереднім роком зріс [4]. Посилення уваги до процедур поводження з ними в громаді відбулося у 2010 році, після внесення змін у законодавство та закріплення обов'язку місцевих рад із збору та перевезення побутових відходів, визначення на конкурсних засадах юридичних осіб, які у межах визначеної території за допомогою спеціально обладнаних транспортних засобів здійснюватимуть їх вивіз [5; 6].

Внесенню згаданих змін до законодавства посприяла Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, від 16 вересня 2014 р., котра визначила принципи співробітництва зі збереження, охорони, поліпшення та відновлення якості навколишнього середовища, у тому числі в сфері поводження з відходами й управління ресурсами [7]. Угода також передбачила план адаптації норм національного права в галузі поводження з відходами та управління ресурсами до законодавства й політки ЄС. У рамках Угоди план досі реалізовується [7; 8].

Лише у 2017 році в Україні схвалено Національну стратегію управління відходами на період до 2030 року, котра вказує на доцільність роздільного збирання відходів в повному обсязі до 2030 року та пропонує поступово відмовитися від практики захоронення відходів. Реформування у сфері поводження з твердими побутовими відходами, котрі утворюють у процесі життєдіяльності особи заплановано здійснюватися за принципами «забруднювач платить», «розширена відповідальність виробника» та «плати за те, що викидаєш» [6]. Основою переробки

відходів з метою їх подальшого використання у виробництві має стати роздільний збір на основі чітко визначеної класифікації.

Забезпечення реалізації завдань Національній стратегії неможливо здійснити без активної участі територіальних громад, котрі зобов'язані створювати умови для роздільного збирання жителями побутових відходів, включаючи небезпечні відходи у їх складі. Обов'язок збору покладається на власника відходів, тобто на фізичних осіб, котрі можуть здійснити збір самостійно, однак провести їх утилізацію має орган місцевого самоврядування, якого закон зобов'язує забезпечити організацію збирання та вивезення відходів у межах громади. Так, у 2019 році у громадах, де проживає 78 % населення України забезпечено вивезення побутових відходів, водночас найменше такими послугами охопили жителів Волинської (64 % населення) та Луганської областей (62,9 %) [4]. У 2020 році такі послуги отримували 79 % населення громад, хоча цей показник є найменшим у Кіровоградській (64,8 % населення) та Житомирській областях (65,3 % населення) [3].

У 2019 році завдяки впровадженню, в 1 462 населених пунктах із 28 388 наявних в Україні для роздільного збирання відходів було запущено 34 сміттєсортувальних лінії, один сміттєспалювальний завод та 3 сміттєспалювальних установки, завдяки яким вдалося здійснити їх переробку та утилізацію в обсязі 6,1 % відходів (2 % спалено, 4,1 % відходів переміщено на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні лінії) [4]. Кількість населених пунктів у яких впроваджено роздільне сортування сміття у 2020 році зросла до 1707 населених пунктів. Над роздільним збиранням побутових відходів працювали 35 сміттєсортувальних ліній, один сміттєспалювальний завод, 3 сміттєспалювальних установки, які переробили та утилізували близько 6,3 % побутових відходів (1,7 % спалено, а 4,6 % відходів потрапили на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні лінії) [3]. У найближчі роки територіальні громади повинні посилити діяльність із знешкодження та захоронення відходів задля зменшення площ їх розміщення. Найкращим способом з використанням відходів як вторинних ресурсів має стати їх утилізація, котра сприятиме зменшенню забруднення довкілля, збереженню окремих природних ресурсів та покращенню їх якості.

Відсутність цілісної системи переробки відходів (у тому числі системи роздільного збирання) призводить до втрати Україною щороку мільйонів тон ресурсоцінних матеріалів, котрі містяться у побутових відходах, які потенційно можуть бути введені у господарський обіг [6]. В Україні наявні близько 300 накопичувачів небезпечних відходів, побудованих без належного технічного захисту, що створює ризики до зростання кількості джерел екологічної небезпеки регіонального масштабу. Тому пріоритетом держави у сфері поводження з відходами у співпраці з громадами має стати діяльність зі збору, сортування та утилізації небезпечних побутових відходів, окремі з яких не підлягають переробці та здатні спричиняти негативний вплив на довкілля, а життя і здоров'я особи.

На сучасному етапі органи місцевого самоврядування, особливо новостворені громади та громади, де накопичення побутових відходів є критичним потребують до використання методичних рекомендацій з управління відходами, що сприятиме затвердженню місцевих програм поводження з ними та дозволятиме визначити першочергові завдання з виконання та фінансування заходів, передбачених у даній сфері задля забезпечення безпечних для умов проживання населення громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 27.05.1997 № 280/97-ВР. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264–XII. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12.
3. Стан поводження з побутовими відходами за 2020 рік [24.03.2021]. *Міністерство розвитку громад та територій України.* URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory/stan-sfery-povodzhennya-z-pobutovymy-vidhodamy-v-ukrayini-za-2020-rik/.
4. Стан поводження з побутовими відходами за 2019 рік. *Міністерство розвитку громад та територій України.* URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory/stan-sfery-povodzhennya-z-pobutovymy-vi/.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері поводження з відходами: Закон України від 21.01.2010 № 1825–VI. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1825-17.
6. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80.
7. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторонни: Закон України від 16.09.2014 № 167–VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18.
8. Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди: Директива Європейського Парламенту і Ради № 2004/35/ЄС від 21.04.2004. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965.
9. Про упаковку і відходи від упаковки: Директива Європейського Парламенту і Ради № 94/62/ЄС від 20.12.1994. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b05.

Олександр ТИХОМИРОВ
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національної академії Служби безпеки України

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОВІТНІХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Зусилля українського народу до здобуття, втримання і посилення незалежності своєї держави у всі часи були зразком самовідданості. Так і сьогодні Українська держава опинилася в складних умовах, що становлять поєднання таких ризиків її незалежності, аналогів чому у світі ще не було. Як ніколи важливими для втримання і покращення ситуації є правові засоби та засоби колективної безпеки регіонального, європейського, і світового рівня. Саме ці механізми наразі дають

змогу стримувати найбільш масштабні загрози та не допустити подальшої ескалації ситуації, зокрема до відкритої військової агресії.

Утім дієвість зазначених механізмів забезпечення безпеки залежить передусім від самої української держави. Забезпечення національної безпеки будь-якої держави завжди має невід'ємні внутрішній і зовнішній, особистісний, суспільний і державний компоненти, які взаємодоповнюють один одного. Інакше кажучи, ефективність забезпечення національної безпеки залежить від реалізації його заходів на абсолютно всіх рівнях, в усіх ланках соціальної системи. Цілком очевидно, що подальше забезпечення національної безпеки України визначально залежить від того наскільки готова змінитися для цього українська держава, суспільство і кожен українець. Такою є філософія безпеки – належне реагування на ризики та подолання загроз вимагають відповідного розвитку системи, посилення її захисних і адаптивних функцій.

Які ж зміни потрібні Україні у правовій сфері для посилення власної незалежності? Тут не потрібно особливих новацій – утвердження верховенства права, розбудова правової держави, розвиток демократії, повага до прав людини – це ті базисні ідеї, втілення яких наближає Україну до кращих світових зразків державотворення та дає змогу інтегруватися в європейський правовий і безпековий простір.

Проте сьогодні вже не достатньо лише декларації згаданих правових пріоритетів в Основному Законі. Правова система України конче потребує змін насамперед на рівні правосвідомості і правової культури, саме тих змін, що сформують відповідний правовий світогляд, усвідомлення свого місця в соціальному житті та відповідальність, правові цінності й мотивацію, зокрема бажання захищати і відстоювати свої права. Убачається, що тільки ці внутрішні чинники розвитку можуть забезпечити потенціал розвитку правової системи України в цілому і кожного з її інститутів окремо, чим і зміцнити систему національної безпеки в сучасних умовах.

Варто зазначити, що усвідомлення подібної проблеми вже мало місце в історії України. Так, автори Конституції П. Орлика 1710 року, яка приймалася в умовах збройної агресії Московської держави Петра І проти України, розуміли, що збереження України як держави можливе не тільки через зміцнення збройних сил, укладення угод з іншими державами тощо, а й шляхом забезпечення прав українського народу, передусім тих верств, які потребували допомоги [1, с. 347].

Звісно, кожному новому етапу право- і державотворення притаманний комплекс проблем, що потребують прозорого правового вирішення і таким чином посилення ціннісних правових орієнтирів, соціальної підтримки державної політики і, як наслідок, зміцнення національної безпеки. Історія виникнення й розвитку прав людини також демонструє цю тенденцію, особливо помітну в концепції поколінь прав людини, запропонованій К. Васаком. Забезпечення реалізації прав людини кожного нового покоління, яким би чином його не визначали і які б актуальні для забезпечення права людини до нього не відносили, є важливим чинником соціальної безпеки, а на сучасному етапі еволюції, означеному істотним збільшенням значення правових інститутів, – підґрунтям забезпечення національної безпеки.

Дійсно, аналіз думок науковців щодо формування подальших поколінь прав людини, показує що новітні права здебільшого формуються саме в розрізі спільних для всіх суспільств безпекових проблем. Так, права третього покоління асоціюють з

«колективними правами суспільства або народів», забезпечення яких створює умови для належної реалізації всіх прав людини. Зокрема це право на розвиток, на мир, право на безпечне навколишнє середовище, право на участь у користуванні спільним культурним спадком людства, право на інформацію та на гуманітарну допомогу.

Останнім часом в наукових доволі активно обговорюються пропозиції щодо формування четвертого покоління прав людини, до яких відносять права, що виникають внаслідок наукового прогресу і зміни його оцінки з позицій моралі, зокрема право на евтаназію, клонування, а також нерідко – інформаційні права в цілому [2]. Очевидно, що права четвертого покоління теж виходять з необхідності забезпечення безпеки, але мають більш виражений індивідуальний характер.

У контексті сучасного забезпечення національної безпеки доцільно особливу увагу звернути на інформаційні права людини. Їх забезпечення має подвійний характер, як колективний, оскільки сучасне інформаційне середовище створюється певною спільнотою і забезпечення його безпечності завдання спільне, так і індивідуальний – ступінь залучення кожної людини до інформаційних процесів та рівень використання інформаційних можливостей багато в чому залежить від неї самої. Окрім того право на інформацію як таке в європейському праві вважається загальним критерієм свободи та невід'ємним компонентом багатьох прав людини. У такому ракурсі інформаційні права зокрема можуть розглядатися не тільки як права певного покоління, а й як похідні від прав людини всіх поколінь [3].

Таким чином вирішення проблеми забезпечення прав людини в сучасному інформаційному суспільстві або, навіть, глобальному інформаційному суспільстві неможливе без формування і розвитку ефективних механізмів реалізації інформаційних прав. І трактувати зміст інформаційних прав сьогодні потрібно не тільки в контексті їх законодавчих декларацій, зокрема формального права на інформацію, а з позицій якісних характеристик інформаційного простру, який сам по собі виступає об'єктом національної безпеки.

Це означає, що кожна людина повинна мати право на такий інформаційний простір свого існування, який не створює на неї деструктивного впливу, а сприяє розвитку, дозволяє формувати адекватні політичні погляди й громадянську позицію і в повній мірі реалізовувати усі права – громадянські, соціальні, економічні тощо, що є базисним елементом забезпечення національної безпеки сучасної розвиненої держави. Водночас, дуже важливо, що формування такого інформаційного простору залежить не тільки від правових заходів міжнародного та державного характеру, а й від рівня інформаційного розвитку кожної людини, її здатностей до комунікації, критичного ставлення до інформації, готовності до постійного самовдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш О. О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*: 2016, № 837. С. 213 – 217 .

2. Тихомиров О. О. Інформаційні права людини як цивільно-правова категорія. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*: 2015. № 1. С. 104–109.

3. Шевченко А., Кудін С. Розвиток прав людини в Україні та їх захист державою. Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2019. С. 346–353.

Роман ШАЙ
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У світі кожний етап розвитку людських відносин супроводжується певними змінами як у соціальному, економічному, так і в культурно-правовому існуванні та безпосередньо торкається сутності особистості. Саме тому процес розвитку та трансформації сутнісного наповнення прав людини не зупиняється й сьогодні.

Глобалізаційні процеси є закономірним продуктом розвитку цивілізації, які зумовлюють видозміни соціально-ціннісних орієнтирів, трансформують аксіологічні аспекти політичної та економічної сфер. Права людини були, є й будуть відображенням різноманітних процесів, що відбуваються в суспільстві та природі, відображенням різноманітних інтересів, потреб людей, які виникають у зв'язку з цими процесами [1, с. 37].

Деякі науковці висловлюєть думку про те, що у ширшому контексті культурних прав слід враховувати глобалізаційні процеси, які загалом не сприяють розвитку національних особливостей і мов (крім найбільш поширених) та узалежнюють розвиток освіти і культури від економічних інтересів [2, с. 22]. Водночас А. М. Колодій зазначає, що "дійсні цілі правової держави не можуть обмежуватися тільки сферою економіки та політики; держава має піклуватися про задоволення нематеріальних (духовних) інтересів людини, у тому числі й про формування правової свідомості і культури..." [3, с. 127].

Треба зазначити, що в умовах розвитку глобалізаційних процесів для будь-якої країни механізм реалізації культурних прав ускладнюється тим, що ці права на відміну від економічних та соціальних, не отримали належного визнання як на доктринальному рівні, так і правовому.

Стримувальним фактором розвитку культурних прав у сучасному світі слід визнати існування сумнівів у їх змісті та юридичній природі. Дискусії зокрема виникають щодо місця та значення культурних прав людини у загальній системі прав людини відповідно до концепції трьох поколінь прав, де культурні права разом із соціальними та економічними правами належать до другого покоління.

Вважається, що причинами, які слугують запереченню культурних прав, є такі: 1) політичні складнощі, які випливають із того, що обговорення культурних прав призведе до обговорення правопорушень в галузі цих прав, до чого держави ще не готові; 2) страх того, що обговорення культурних прав спровокує питання про культурний релятивізм; 3) недоліки в інституційній практиці, а також факт, що Комітет з економічних, соціальних та культурних прав і ЮНЕСКО ще не налагодили співпрацю згідно з Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права [4, с. 4-6].

Ігнорування та заперечення важливості культурних прав у всіх цивілізованих державах світу є неприйнятним. Тут треба погодитись із думкою Ю. В. Кириченка

про те, що без визнання та дотримання культурних прав, без здійснення права на культурну ідентичність, освіту, інформацію неможливо гарантувати людську гідність, а також повністю реалізувати інші права людини [5, с. 253].

В епоху глобалізації з'являються нові реальні і потенційні суб'єкти порушення прав людини, тому захист цих прав вимагає не тільки осмислення нової ситуації, що склалася в цій сфері суспільних відносин, а й переосмислення колишнього уявлення про механізм забезпечення та захисту прав людини [6, с. 27-28].

Очевидним є те, що цивілізаційний розвиток, а також науково-технічний прогрес сприяють диверсифікації культурних прав та якісній модифікації їх змісту. Проте, світова спільнота ігнорує актуальні виклики глобалізації. Отже, важливого практичного значення набуває необхідність створення належного правового механізму реалізації культурних прав, створення широких можливостей кожної людини для саморозвитку та підвищення загального рівня культури.

Варто зазначити, що й сам соціум зацікавлений в утвердженні та забезпеченні культурних прав, оскільки для нього характерна епоха культурної інноваційної діяльності. Остання полягає у формуванні і впровадженні у повсякденну реальність нових культурних цінностей, правил, норм, створення нових оригінальних культурних продуктів, що забезпечують динамічний розвиток конкретного типу культури [7, с. 43].

Отже, треба підвести підсумок про те, що тільки законодавче закріплення та застосування юридичних гарантій прав та свобод людини й громадянина забезпечить ефективну реалізацію культурних прав. Отже, стан дотримання й реалізації культурних прав людини залежить від держави й розвитку правової системи, здійснення контролю за їх виконанням, застосуванням превентивних та запобіжних заходів у разі їх порушення. Саме така стратегія має створити належні організаційно-правові умови для підвищення рівня забезпечення культурних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дашковська О. Р. Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації. *Порівняльно-аналітичне право*: 2017. № 5. С. 27–29.
2. Кириченко Ю. В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2018. 512 с.
3. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
4. Прієшкіна О. В. Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Правова держава*: 2017, № 26. С. 33–40.
5. Сухорольський П. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства. *Український часопис міжнародного права*: 2013. № 1. С. 18–23.
6. Чумак О. В. Інноваційна діяльність як чинник розвитку суспільства в умовах глобалізації: дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2015.
7. Stamatopoulou E. Cultural Rights in International Law. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007. 258 p.

Ліна ТОВПИГА
аспірант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

Науковий керівник:
Максим ПЕНДЮРА,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЯК СЛУЖБИ ВНУТРІШНЬОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Забезпечення безпеки – одна з основних функцій будь-якої держави. Від стану національної безпеки залежить існування держави, її процесів розвитку, добробут громадянського суспільства.

Однією з найважливіших складових державотворення, забезпечення національних інтересів майже в усіх сферах суспільного й державного життя є функціонування сектору безпеки та оборони. Саме він є передумовою захищеності життєво важливих інтересів держави, її суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу, а також інтересів, прав і свобод людини та громадянина від реальних і потенційних загроз. Забезпечення функціонування сектору безпеки й оборони чинним національним законодавством України покладається на значну кількість суб'єктів, які в сукупності становлять склад цього сектору. Кожен з таких суб'єктів відіграє специфічну роль, реалізуючи діяльність, спрямовану на успішне виконання завдань, які держава поставила перед вказаним сектором. Одним з провідних суб'єктів сектору внутрішньої безпеки слід вважати Національну поліцію України, яка у своїй повсякденній діяльності виконує, порівняно з іншими суб'єктами, найбільшу кількість завдань щодо забезпечення громадської безпеки та порядку, підтримуючи стан захищеності національних інтересів, потреб, цінностей, прав і свобод людини та громадянина від значної кількості викликів і загроз. Саме тому з'ясування сутності, правових засад діяльності Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади та спеціального суб'єкта сектору внутрішньої безпеки має першочергове значення для ефективного виконання завдань, що ставить держава та українське суспільство перед усіма складовими цього сектору.

Враховуючи підвищену актуалізацію до питань національної безпеки в наукових колах, ряд провідних вітчизняних і зарубіжних вчених присвятили свої дослідження розв'язанню саме комплексних проблем забезпечення національної безпеки. Так, в Україні цим проблемам були присвячені роботи О. С. Бодрука, В. П. Горбуліна, О. Г. Данільяна, А. Б. Качинського, В. А. Ліпкана, В. І. Мунтіяна, М. М. Мазепи, Ю. Є. Максименко, Н. Р. Нижник, С. І. Пирожкова, М. М. Пендюри, Г. Г. Почепцова, Ю. І. Римаренка, Г. П. Ситника та інших.

Поняття «національна безпека» у науковий обіг вводиться на початку XX ст. Цей термін вперше був використаний в науковому лексиконі послання президента

США конгресу, в якому він пояснював захоплення зони Панамського каналу інтересами саме національної безпеки. Звертає на себе увагу те, що поняття «національна безпека» спочатку використовувалося як синонім військової оборони будь-якої країни. Надалі це поняття трансформувалося, розширивши свій зміст у напрямі відображення в ньому не тільки військових аспектів, але і аспектів соціальних, гуманітарних, економічних тощо [4, с. 31].

Правове регулювання системи забезпечення безпеки є одним з елементів всієї системи і охоплює весь комплекс, пов'язаний з її формуванням і функціонуванням. Нормативно-правову основу формування і функціонування системи забезпечення національної безпеки України складають: Конституція України, закони, укази і розпорядження Президента, постанови Кабінету Міністрів України; різні відомчі нормативні акти, прийняті в межах компетенції тих чи інших органів відповідно до Конституції України; Загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а також міжнародні договори і зобов'язання України. В Україні діє закон «Про національну безпеку України», одночасно діють численні закони, в тому числі, що регламентують діяльність спеціальних служб [1, с. 93]. Закони України «Про Збройні сили України»; «Про Національну поліцію»; «Про Раду національної безпеки і оборони України»; «Про військовий обов'язок і військову службу» та інші [5].

За твердженням М. М. Мазепи правові засади поліцейської діяльності складають сукупність законів та підзаконних нормативних актів, що створюють правове поле для її належної організації та функціонування. Така структурна система нормативно-правового регулювання правоохоронної діяльності характеризується ієрархічним поєднанням його елементів, котра є необхідним, закономірним зв'язком цієї системи [3, с. 8]. На підставі вище викладеного, правовими засадами діяльності Національної поліції України як служби сектору внутрішньої безпеки і оборони, треба розуміти систему нормативно-правових актів (законодавче поле), якими визначаються юридичні підстави, порядок, межі та ключові орієнтири з урахуванням яких відбувається здійснення функціонування сектора національної безпеки в особі Національної поліції України і виконання нею свого призначення.

Так, діяльність Національної поліції України та її державне регулювання у контексті забезпечення безпеки та оборони, здійснюється шляхом правового визначення конституційних та інших законодавчих засад цієї діяльності, її стратегії, основних напрямів і завдань на певний період, забезпечення реальної координації зусиль усіх підрозділів вказаного центрального органу виконавчої влади, які мають власну компетенцію в питаннях забезпечення внутрішньої безпеки країни. Це вимагає конкретизації і деталізації загальних норм права для діяльності поліції як суб'єкта сектору безпеки, установлення на базі первинних правил більш конкретних правових приписів, а їх призначення має зводитись головним чином до організації оптимального їх функціонування й упорядкування діяльності з питань забезпечення національної безпеки [2, с. 93].

Отже, одним з провідних суб'єктів сектору безпеки слід вважати Національну поліцію України, яка у своїй повсякденній діяльності виконує, порівняно з іншими суб'єктами, найбільшу кількість завдань щодо забезпечення громадської безпеки та порядку, стан захищеності прав і свобод людини та громадянина від значної кількості викликів та загроз. Правовими засадами діяльності

Національної поліції як служби сектору внутрішньої безпеки, треба розуміти систему нормативно-правових актів, якими визначаються юридичні підстави, порядок, межі та ключові орієнтири з урахуванням яких відбувається здійснення функціонування внутрішнього сектора національної безпеки в особі Національної поліції України і виконання нею свого призначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов В. О. Проблеми формування зовнішнього безпекового середовища Української держави. *Держава і право. Юридичні і політичні науки:* Київ, 2013, Вип. 61. С. 90–95.
2. Безега В. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони: дис. док. філос. док. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 311 с.
3. Мазепа М. М. Адміністративно-правові засади правоохоронної діяльності Державної служби охорони при МВС України. Харків, 2012. 263 с.
4. Пендюра М. М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 215 с.
5. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення 24.04.2021).

Соломія ЦЕБЕНКО
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

З розвитком новітніх комп'ютерних технологій питання захисту своїх персональних даних, листування, збереження особистої інформації як в приватній сфері, так і на робочому місці стає дуже актуальним. У зв'язку з цим в Раді Європи, ще з моменту прийняття у 1981 році Конвенції «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних», почали більше уваги приділяти захисту недоторканості приватного життя у зв'язку з обробкою персональних даних особи, які автоматизовано збираються та обробляються [2]. Обов'язок держави чи організації забезпечити необхідний рівень захисту при передачі даних передбачений і в Додатковому протоколі до Конвенції Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних» від 8 листопада 2001 року. Україна цю Конвенцію та Додатковий протокол до неї ратифікувала Законом України № 2438-VI від 6 липня 2010 року [5].

Також у 2001 році, 23 листопада, держави-члени Ради Європи прийняли Конвенцію про кіберзлочинність. Україна ратифікувала цю конвенцію Законом № 2824-IV від 7 вересня 2005 року [4]. Конвенція спрямована на захист конфіденційності, цілісності комп'ютерних систем, мереж та даних і передбачає необхідність встановлення кримінальної відповідальності за їх порушення. У Конвенції про кіберзлочинність закріплено декілька категорій правопорушень,

зокрема, правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ до цілої комп'ютерної системи чи її частини, нелегальне перехоплення комп'ютерних даних чи втручання у такі дані, пошкодження комп'ютерних систем) та правопорушення пов'язані з комп'ютерами (підробка комп'ютерних даних, шахрайство, пов'язане з втратою (знищенням) таких даних та втручання в функціонування комп'ютерних систем). Відповідно до ст. 19 Конвенції компетентні органи держави повинні мати можливість проводити обшук чи отримувати доступ до комп'ютерних систем, комп'ютерних даних чи носія інформації з метою розкриття кіберзлочинів [1].

Будь-які заходи безпеки, спрямовані на захист Інтернет-користувачів від кіберзлочинності, повинні також відповідати міжнародним стандартам щодо права на приватне і сімейне життя та права на свободу вираження поглядів, які передбачені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [3] та практикою Європейського суду з прав людини.

13 вересня 2018 року Європейський суд з прав людини прийняв рішення у справі «Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom» (№ 58170/13, 62322/14 and 24960/15) [6]. Ця справа стосувалась електронного спостереження з боку розвідувальних служб Сполученого Королівства за великою кількістю компаній, неурядових організацій та фізичних осіб. Ключова увага у цій ситуації була приділена можливості зловживань з боку держави. Європейський суд з прав людини аналізував цю справу за встановленими раніше критеріями: характер правопорушення, який може обумовити видачу ордера на перехоплення даних; визначення категорії осіб, чиї переговори можуть бути перехоплені; встановлення обмежень щодо тривалості періоду перехоплення даних; визначення процедури для дослідження, використання та зберігання отриманих даних; запобіжні заходи під час передачі даних третім особам; визначення обставин, за яких перехоплені дані можуть і повинні бути знищені.

У своєму рішенні «Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom» Європейський суд з прав людини констатував, що саме по собі масове перехоплення інформації державними розвідувальними службами не вважається порушенням права на приватність, оскільки воно є важливим засобом для досягнення законних цілей, зокрема, для виявлення небезпеки з боку терористичних організацій чи скоєння тяжких злочинів. У цьому аспекті держава не порушила статтю 8 або 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Однак, Європейський суд з прав людини стверджує, що критерії пошуку та фільтри відбору, які використовуються для обробки такої інформації, повинні піддаватись незалежній перевірці та нагляду, а гарантії, що регулюють вибір перехоплених даних для аналізу, мають бути посилені. Тому режим отримання даних від постачальників зв'язку та режим широкомасштабного перехоплення спілкування становить порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Також Суд констатував порушення статті 10 цієї Конвенції, оскільки відсутність запобіжників щодо перехоплення даних у журналістів та можливість аналізувати будь-яку перехоплену стосовно них інформацію може становити загрозу для свободи преси [6].

24 квітня 2018 року Європейський суд з прав людини також прийняв рішення у справі «Benedik v. Slovenia» (№ 62357/14) що стосується права на

приватність та поширення інформації. Європейський суд з прав людини наголосив, що закон, який є підставою втручання у приватність, має бути чітким і пропонувати достатні гарантії від зловживань посадовими особами під час процедури доступу та передачі персональних даних. Суть справи полягала у тому, що правоохоронні органи, розслідуючи справу про розповсюдження дитячої порнографії, без судового ордеру отримали від провайдера інформацію, яка ідентифікувала власника динамічної IP-адреси. Одним з ключових питань для Суду у цій справі стало питання чи міг заявник, користуючись всесвітньої мережею, обґрунтовано розраховувати на анонімність та чи в достатній мірі національне законодавство захищало його приватність від втручання. Суд наголосив, що заявник не міг обґрунтовано очікувати збереження його динамічної IP-адреси в таємниці, але він міг обґрунтовано очікувати конфіденційності стосовно його особистості. Зокрема тому, що присвоєну динамічну IP-адресу, навіть якщо її могли бачити інші користувачі мережі, неможливо було простежити до певного комп'ютера без перевірки даних провайдерів на підставі запиту поліції. Встановивши порушення, суд зазначив, що у відповідний час не існувало жодних правил, які б визначали умови для збереження отриманих у ході розслідування даних, а також жодних гарантій від зловживань посадових осіб під час процедури доступу та передачі таких даних. Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що було порушено статтю 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, оскільки правоохоронні органи під час розслідування злочину були зобов'язані отримати судовий наказ для отримання від провайдера необхідної інформації [7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про кіберзлочинність: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 23.11.2001. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 27.04.2021).
2. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 28.01.1981. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (дата звернення: 28.04.2021).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. *Урядовий кур'єр*: 2010. № 215.
4. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність: Закон України від 07.09.2005 № 2824-IV. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15#Text (дата звернення: 27.04.2021).
5. Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних. *База даних «Законодавство України»/ ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2438-17#Text (дата звернення: 28.04.2021)
6. Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, 13 September 2018, no. 58170/13, 62322/14 and 24960/15. Mode of access: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-186048%22 (date of application 28.04.2021)
7. Case of Benedik v. Slovenia, 24 April 2018, no. 62357/14. Mode of access: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-182455%22 (date of application 28.04.2021)

Володимир МАРКОВСЬКИЙ
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

Роман МАТІЇШИН
старший оперуповноважений
управління боротьби з фінансовими злочинами
ГУ ДФС у Львівській області, лейтенант податкової міліції

ПІДХОДИ НАУКОВЦІВ ТА ПРАКТИКІВ У ДОСЛІДЖЕННІ КІБЕРБЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

В Україні активний розвиток законодавства у сфері кібербезпеки розпочався після початку російської агресії. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 (далі – Закон про кібербезпеку) був прийнятий лише в 2017 році. Відтак саме російська агресія спонукала українську владу (РНБО України під головуванням президента, а згодом і парламент) прийняти цілу низку законодавчих актів, що становлять нормативно-правову основу кібербезпеки України. Серед перших важливих кроків стало затвердження указом президента Стратегії кібербезпеки України в 2016 р. (далі – Стратегія кібербезпеки). Очевидно, що актуалізується питання публічно-правового регулювання кіберпростору, та відповідно, забезпечення державою безпеки у сфері, що визначається поняттями «кібербезпека» і «кіберпростір».

Водночас із застосуванням низки заходів спрямованих на захист національної безпеки і правових обмежень із цим пов’язаних, постає нова проблема – забезпечення прав людини в кіберпросторі, що власне і є основною сутністю кібербезпеки. Відповідно до статті 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки держави є найважливішими функціями держави, *справою всього Українського народу*.

Якщо кібербезпеку розглядати як частину інформаційної безпеки (остання є складовою національної безпеки) то вказана сфера стосується усіх без винятку громадян України, які тут можуть мати певні обов’язки – як це, наприклад, закріплено в ст. 65 Конституції України: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов’язком громадян України» [2].

Як зазначено в одному з новітніх наукових досліджень про кібербезпеку, держава (тобто США) оголосила захист кіберпростору найвищим пріоритетом нації [1, с. 163]. Таким чином і обов’язки громадян щодо дотримання певних правил (вимог з кібербезпеки) у кіберпросторі, очевидно мають бути закріплені в національному законодавстві, чого в Україні наразі не спостерігається. Ми виходимо з того, що війни тепер відбуваються і в кіберпросторі, де зовнішній агресор

спрямовує свої кібератаки. Саме таку війну, що відбувається в кіберпросторі американські учені і називають «гібридною» війною [1, с. 8].

Дослідник проблематики кібербезпеки Л. Веселова зазначила, що «державна політика у сфері забезпечення національної безпеки (кібернетичної безпеки) відноситься до вищого *інтегрованого елемента внутрішньої та зовнішньої політики* України та являє собою систему цілей, а також сукупність принципів, норм, напрямків та форм діяльності органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки (кібернетичної безпеки) та сталого соціально-економічного розвитку країни» [3, с. 23].

Цікавою видається наукова стаття А. Собкарь, М. Коваліва, де вказані вчені чітко зазначили: «адміністративно-правове забезпечення національної безпеки являє собою здійснювану в межах єдиної державної політики в галузі забезпечення національної безпеки *діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на формування адміністративно-правової основи забезпечення національної безпеки, на закріплення в ній системи адміністративно-правових засобів (адміністративно-правових норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо),* за допомогою яких досягається результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб забезпечення національної безпеки країни, створення і підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів безпеки держави» [4, с. 160].

Звідси можна зробити логічний висновок, що адміністративно-правовою основою кібербезпеки держави, як складової національної безпеки, є підзаконні акти уповноважених суб'єктів кібербезпеки в яких містяться *адміністративно-правові норми, індивідуальні приписи. З*а допомогою таких норм і приписів здійснюється нормативно-організаційний вплив на правовідносини у сфері кібербезпеки, кінцевою метою яких є підтримка необхідного рівня захищеності об'єктів кібербезпеки та кіберзахисту. Такий собі приклад делегованого законодавства.

Формування адміністративно-правових механізмів забезпечення кібербезпеки є проявом виконання державою своїх обов'язків щодо забезпечення нормального (сталого) функціонування об'єктів критичної інфраструктури, що забезпечують життєдіяльність суспільства і держави.

На сайті Верховної Ради, де розміщений електронний варіант Закону про кібербезпеку зазначається, що Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) видав низку документів з метою реалізації положень та приписів вказаного Закону. Наприклад: Постанова КМУ від 19.06.2019 № 518 «Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури» [5], чи, наприклад, Постанова КМУ від 09.10.2020 № 943 «Деякі питання об'єктів критичної інформаційної інфраструктури» [6]. Відтак з'ясування сутності адміністративно-правової основи кібербезпеки полягає в окресленні основних напрямів діяльності та повноважень уповноважених суб'єктів у сфері кібербезпеки.

З метою формування методології дослідження нормативно-правового регулювання кібербезпеки держави важливо з'ясувати місце цього безпекового компонента в системі національної безпеки України. Варто також зрозуміти яке ж співвідношення між такими складовими нацбезпеки держави «інформаційна безпека» та «кібербезпека». Тут існує два підходи українських правників.

Одні вважають, що необхідно розглядати кібербезпеку як складову частину інформаційного простору держави (і відповідно, складову інформаційної безпеки) [7, с. 5; 8, с. 4]. І. Діордіца та В. Ліпкан розглядають суб'єктів забезпечення кібербезпеки як учасників інформаційних відносин [9].

Інші науковці (В. Бухарєв, Л. Веселова) вважають, що кібербезпека є окремою самостійною складовою національної безпеки, а суб'єктів забезпечення кібербезпеки розглядають як учасників адміністративних правовідносин. Важливою видається методологічна настанова зроблена В. Бухарєвим у його дисертації, згідно з якою «суб'єкти забезпечення кібербезпеки є учасниками *не інформаційних*, а адміністративних правовідносин, оскільки, по-перше, відносини між ними будуються на основі влади і підпорядкування, а по-друге, останні реалізують механізм кіберзахисту шляхом використання примусу, який їм надано чинним законодавством. Крім цього, аналіз адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення кібербезпеки просто неможливо здійснювати поза межами адміністративної галузі права» [10, с. 19].

Дискусія з цього питання відбувалася ще на етапі законопроєктування. Зокрема, Комітет Верховної Ради України з питань інформатизації та зв'язку розглянувши на засіданні Комітету 6 липня 2016 року (протокол № 46) проект Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (реєстр. №2126а від 14.04.2016) зазначив наступне: «Відокремлення «кіберпростору» та «кібербезпеки» від «інформаційного простору» та «інформаційної безпеки» значно ускладнить роботу відповідних фахівців та призведе до необхідності постійної координації дій. Адже, як при здійсненні кібератаки використовуються заходи із «змістом» інформації, *так і при здійсненні* інформаційно-психологічних дій може використовуватись «технологічна складова» інформаційної інфраструктури» [11].

Один із найавторитетніших наукових форумів з проблематики забезпечення безпеки людини, суспільства і держави в інформаційній сфері (відбувається під егідою Національної академії Служби безпеки та Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України) розглядає питання кібербезпеки у зв'язку з інформаційною безпекою, як складової (частини) національної безпеки держави. Зокрема, доктор технічних наук Сніцаренко П. М. (старший науковий співробітник Національного університету оборони України імені Івана Черняховського) доводить, що кібербезпека це інформаційна безпека у сфері електронних інформаційних ресурсів. Тому, на його думку «штучне (адміністративне) роз'єднання інформаційної безпеки та кібербезпеки *суперечить логіці протікання інформаційних процесів*, порушує принцип системності, отже є недопустимим і для теорії, і для практики» [12, с. 127]. Про логіку «протікання процесів» щоправда, автори не спромоглися щось пояснити.

М. Богуш вважає, що прикладна галузь кібербезпеки є інтегрованою з поняттям інформаційної безпеки [13, с. 22]. П. Богуцький також вважає, що захист національної безпеки не є можливий без забезпечення інформаційної безпеки, відтак право інформаційної безпеки є частиною права національної безпеки України [14, с. 13].

Водночас у преамбулі Доктрини інформаційної безпеки України вказано, що «Принципи, пріоритети та напрями забезпечення кібербезпеки України визначені Стратегією кібербезпеки України, затвердженою Указом Президента України від

15 березня 2016 року № 96 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України». Тобто, сфера кібербезпеки має свої особливості та регулюється окремими законами.

Інший фахівець, І. Доронін, який присвятив свою монографію дослідженню національної безпеки України, зазначає, що поняття інформаційної безпеки пов'язано із модерним поняттям кібербезпеки [15, с. 68], однак вважає, що в сучасних умовах на законодавчому рівні кібербезпеку визначено як окрему складову національної безпеки [15, с. 71]. Ми також притримуємося позиції про те, що кібербезпека є окремою складовою національної безпеки держави, хоча й тісно пов'язана з інформаційною безпекою держави.

Вказане узгоджується із приписами законів України. Так, Закон про кібербезпеку містить законодавче визначення поняття кібербезпеки, а саме: «кібербезпека – *захищеніст*ь життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток *інформаційного суспільства* та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі». Водночас, якщо далі говорити про поняття кіберпростору, то очевидно мається на увазі технологічний аспект безпеки пов'язаний з телекомунікаціями і забезпеченням безпеки об'єктів критичної інфраструктури держави.

Згідно з Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 інформаційна безпека це «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; *негативний інформаційний вплив*; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації». Науковці, які вивчають інформаційну безпеку вважають, що таке визначення можна назвати традиційними, і таким що в цілому відображають погляди багатьох дослідників [17, с. 92].

На нашу думку, інформаційна безпека держави включає в себе питання ідеологічного характеру (світобачення особи), зокрема, протистоянням інформаційно-психологічним впливам, а кібербезпека мала би все ж стосуватися безпеки об'єктів критичної інфраструктури, об'єкти критичної інформаційної інфраструктури.

Визначний фахівець в сфері інформаційного та адміністративного права І. Шопіна зазначає, що усвідомлення необхідності захисту національного інформаційного простору стало причиною низки змін (починаючи з 2014 р.) у законодавстві, спрямованих на подолання деструктивних інформаційних впливів з боку Російської Федерації. Вона також зазначає, що одним із аспектів проблематики безпеки інформаційного простору є можливість здійснення негативних інформаційних впливів на людину, суспільство і державу. Як нам видається, вказане власне є об'єктом інформаційних правовідносин [18].

Поняття кібербезпеки також розглядається науковцями в контексті інформаційних прав людини 4-го покоління. Методологічною настановою вбачається теза висловлена О. Головком, суть якої полягає в тому, що в зв'язку з цілою низкою

інформаційних загроз, окреслення безпеки людини в інформаційному просторі потребує вагомих зусиль держави і суспільства. Справа в тім, що інформаційні права людини, на думку цього автора, виникають із принципово новим етапом розвитку людства на сучасному етапі цивілізаційного розвитку – формуванням інформаційного суспільства, інформаційного простору (зокрема кіберпростору) та відповідно – інформаційної сфери суспільних відносин. Тобто відносин пов'язаних із творенням, зберіганням та передаванням інформації та інформаційних потоків. Вказаний автор пропонує дещо інший підхід – і пропонує для наукового дискурсу виходити з того, що існує право людини на безпечне інформаційне середовище, котре має бути закріплено на законодавчому рівні та виокремлено з комплексу національної безпеки з метою їх детального нормативно-правового забезпечення [19, с. 43]. Загрози, що з'явилися в інформаційному просторі, зокрема, і в кіберпросторі, впливають на реальне життя і мають властивість трансформуватися в реальні збройні конфлікти. Фактично, автор має на увазі необхідність державного регулювання інформаційних прав громадян (права людини на інформацію) з огляду на загрози, що виникають. О. Головко слушно зазначає, що дотримання права на безпеку людини є підґрунтям для належної реалізації прав людини як невід'ємної складової загальних прав людини [19, с. 43].

З огляду на зазначене вище можна запропонувати і таку схему для розуміння сфери кібербезпеки, у якій кібербезпека є складовою інформаційної безпеки держави, остання в свою чергу, є складовою частиною національної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарріс Ш. Війна: битви в кіберпросторі / переклад з англійської О. Замойської. Київ: Ніка-центр, 2019. 296 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.2019. *База даних «Законодавство України/ ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 01.02.2021).
3. Веселова Л. Ю. Особливості державної політики України у сфері забезпечення кібербезпеки в умовах гібридної війни. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*: 2019. № 2. С. 23–27.
4. Собкарь А. О., Ковалів М. В. Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*: 2016. № 845. С. 156–160.
5. Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 № 518. *База даних «Законодавство України/ ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.03.2021).
6. Деякі питання об'єктів критичної інформаційної інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 943. *База даних «Законодавство України/ ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.03.2021).
7. Візір Т. С. Адміністративно-правове регулювання забезпечення інформаційної безпеки в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення. URL: https://www.researchgate.net/publication/334089398_administrativno-pravove_reguluvanna_zabezpecenna_informacijnoi_bezpeki_v_ukraini_sucasnij_stan_ta_perspektivi_vdoskonalenna
8. Довгань О. Д., Доронін І. М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. 107 с.

9. Ліпкан В., Діордіца І. Національна система кібербезпеки як складова частина системи забезпечення національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017, № 5. С. 174–181.

10. Бухарєв В. В. Адміністративно-правові засади забезпечення кібербезпеки України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Університет сучасних знань, Сумський державний університет. Суми, 2018. 221 с.

11. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань інформатизації та зв'язку на проект Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» реєстраційний № 2126а. *База даних «Законодавство України/ ВР України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55657

12. Сніцаренко П. М. Законодавчі аксіоми та їх вплив на теорію і практику забезпечення інформаційної безпеки України. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 4 квітня 2019 р.). Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. 384 с.

13. Богуш В. М. Результати дослідження підходів до реалізації стандарту вищої освіти за спеціальністю «кібербезпека» у сфері підготовки фахівців для національної системи кібербезпеки. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 15 травня 2020 р.). Київ: НА СБУ, 2020. 363 с.

14. Богуцький П. П. Право інформаційної безпеки у системі права національної безпеки України Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 4 квітня 2019 р.). Київ: Нац. акад. СБУ, 2019. 384 с.

15. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: правові аспекти: монографія. Київ: «АртЕк», 2019. 434 с.

16. Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю. Система інформаційної безпеки України: онтологічні виміри. *Інформація і право*: 2018, № 1(24). С. 89-103.

17. Бєляков К. І., Онупрієнко С. Г., Шопіна І. М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір. Монографія: за заг. ред. К. І. Бєлякова. Київ: КВІЦ, 2018. 169 с.

18. Головко О. М. Четверте покоління прав людини: безпековий аспект. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 30 березня 2018 р.). Київ: Нац. акад. СБУ, 2018. 408 с.

Ірина АНДРУСЯК
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Серед пріоритетних напрямків діяльності держави є забезпечення безпеки існування громадянського суспільства. Сьогодні, інформаційна складова буття суспільства, яка виражається через засоби масової інформації та інформаційні мережі, має потужний вплив на життєвий устрій сучасної людини. Інформація є вмістом даних у різних формах – усній, письмовій, електронній (цифровій). Все частіше інформаційні дані обробляються в електронній формі за допомогою комп’ютерів та інших інформаційно-комунікаційних технологій.

Метою правового регулювання інформаційної безпеки є недопущення виникнення загроз, які пов'язані з використанням Інтернету та соціальних мереж. Такі поняття як «кібератака», «інтернет-тролінг», «цифровий розрив» є творіннями сучасної людини XIX ст. Несанкціонований доступ до інформації, порушення конфіденційності та компрометація інформації шляхом нападу на технічний пристрій або середовище, в якому отримується інформація – це ті небезпеки, з якими може зіштовхуватись сучасна людина.

Для забезпечення інформаційної безпеки необхідно підтримувати розвиток культури безпеки, тобто зосередити увагу на розвитку нових способів мислення та поведінки в інформаційних мережах. Інформаційна гігієна та інформаційна екологія – на такі інноваційні концепції забезпечення інформаційної безпеки акцентують увагу сучасні дослідники проблематики. Петер Лосончі зазначає, що важливою частиною роботи з інформацією, комп'ютерами та Інтернетом є усвідомлення того, що швидкий пошук інфрмації не завжди може бути правдивим. Необхідно навчитись працювати з інформацією з кількох джерел та вміти обирати з надмірної кількості інформації правдиву. Інформаційну гігієну також можна розуміти як частину психічної гігієни. Іншим терміном, з яким пов'язана інформаційна гігієна, є інформаційна екологія. Петер Лосончі акцентує на тому, що інформаційну екологію можна визначити, як людські стосунки з інформаційним середовищем. Ці стосунки передбачають створення, розповсюдження та використання інформації з метою регулювання інформаційних процесів та адаптації людини в інформаційному середовищі [1].

У сучасному світі доступ до онлайн контенту став фундаментальним правом людини. Про це свідчить справа Ахмета Їлдірима проти Туреччини (Yildirim v. Turkey, 2009), та рішення Європейського суду з прав людини стосовно цієї справи. Вирок був затверджений на користь заявника, турецького громадянина, щодо обмеження доступу державою до домену Google Sites з політичних міркувань. Європейський суд з прав людини чітко зазначив, що «інтернет став одним із основних засобів здійснення права на свободу вираження поглядів та свободи інформації». Обмеження державою доступу громадян до інфорнмації суд потрактував як порушення статті 10 Європейській конвенції з прав людини [2].

Чи може Інтернет негативно впливати на демократію та права людини? Права людини включають громадянські та політичні права, включаючи право на інформацію та право на конфіденційність. Науковиця Размєтаєва Ю. С. у статті «Демократія, права людини та інтернет» розглядає вплив технологічних інструментів, що використовуються в інформаційному суспільстві, на питання забезпечення демократії та прав людини. Цікавими є міркування авторки щодо явища електронної демократії, яке є притаманна для суспільств інформаційного типу. Е-демократія характеризується використанням традиційних та інноваційних інструментів, які можуть бути з користю застосовані в демократичних процесах. Ефект від використання інновацій може бути як позитивний так і негативний. Серед позитивних аспектів застосування цифрових технологій Размєтаєва Ю. С. виділяє можливість людей з інвалідністю приймати участь в ухваленні публічних рішень, як от, брати участь в голосуванні шляхом проведення виборів онлайн [3, с. 104-110].

Однак, науковець Золотар О.О. дотримується іншої думки. Він вважає, що люди з обмеженими фізичними даними часто не мають можливості спілкуватися в

Інтернеті, оскільки не всі комп'ютери налаштовані під потреби інвалідів зору чи слуху, і лише невеликий відсоток сайтів обладнаний програмами звукового супроводу текстового чи графічного матеріалів. Як наслідок, створюється ситуація, коли новітні технології не тільки не сприяють повноцінній реалізації будь-якої особистості, а виступають каталізатором для дискримінації окремих груп населення [4, с. 70-79].

Негативними чинниками є загрози пов'язані з вторгненням у приватність та впливом на ухвалення рішень, що є безпосереднім порушенням прав людини. Сьогодні особа може потерпати від зловживання інформацією про її особисті та банківські дані, звіти про стан здоров'я, фотографії чи відео. Будь-яка розкрита особиста інформація (наприклад, расова чи національна приналежністль, здоров'я) може потрапити в руки сторонніх осіб і стати причиною насмішок, погроз або інструментом вимагання. У рамках спільної програми Ради Європи та Європейського Союзу «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні» опубліковано посібник з прав людини для Інтернет-користувачів. В посібнику акцентується увага на необхідності дотримання та забезпечення прав людини та основоположних як в офлайні так і в онлайні. У розділі «Приватне життя і захист» зазначається, що кожен має право на приватне та сімейне життя в Інтернеті, куди входить захист персональних даних і повага до конфіденційності кореспонденції і спілкування. Посібник знайомить читача про обробку персональних даних за допомогою браузерів, електронної пошти миттєвих повідомлень, передачі голосових повідомлень через Інтернет-протоколи, соціальних мереж, пошукових систем, а також хмарних сервісів для зберігання даних. Акцентується увага на тому, що обробка персональних даних органами державної влади та приватними компаніями повинна відповідати певним правилам та процедурам, які передбачені законом, та відбуваються лише за умови надання згоди на обробку персональних даних [5].

Сьогодні, доступ до інтернет-контенту є важливим засобом для реалізації людиною своїх прав. Право виражати свої погляди, поширювати інформацію без будь-якого втручання держави розглядається як умова та фактор сприяння свободі вираження поглядів та іншим правам і свободам. Варто акцентувати на тому, що у Стратегії Ради Європи щодо управління Інтернетом великої уваги надається правам Інтернет-користувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Золотар О. О. Загрози інформаційній безпеці людини. *Правова інформатика*: 2 (42), 2014. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/14zooibl.pdf

2. Посібник з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум. URL: https://rm.coe.int/16802e3e96%20%D1%81%D1%82.%2010

3. Размєтаєва Ю. С. Демократія, права людини та інтернет. *Право і суспільство:* №1, 2020. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/1_2020/part_1/1-1.pdf

4. Peter Losonczi, Marian Mesaros. Východiská pre bezpečnosť detí v prostredí internetu. «Edukacja – Technika – Informatyka» nr. 1/15/2016, s.130-137.

5. Case of Ahmet Yıldırım v. Turkey 18 December 2012 (Application no. 3111/10). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=001-115705

Оксана БАСКАКОВА
асистент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ЗОВНІШНІМ ЗБРОЙНИМ ЗАГРОЗАМ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Україна є пріоритетним партнером для Європейського Союзу. Підписання та ратифікація у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) ознаменувало перехід відносин між Україною та ЄС від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції [7].

ЄС підтримує Україну у забезпеченні стабільного, заможного і демократичного майбутнього для своїх громадян та є непохитним у своїй підтримці незалежності, територіальної цілісності та суверенітету України. Як зазначають в Офісі Президента України, європейські партнери знають, що для українців цінності свободи, гідності та демократії є екзистенційною потребою, і Україна сьомий рік поспіль захищає їх на Донбасі, роблячи внесок у європейську безпеку [1].

Система забезпечення національної безпеки України створюється і розвивається відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері управління національною безпекою, основними серед яких є Закон України «Про національну безпеку України» (далі – Закон) та Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», введене в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року (далі – Стратегія). Закон визначає національну безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [4]. Стратегія, в свою чергу, визначає внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці, серед яких зміни клімату, фундаментальні дисбаланси світового розвитку, поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), збройна агресія Російської Федерації проти України, а також корупція, низький рівень добробуту населення, недостатній захист права власності, непослідовність та незавершеність реформ, корупція та ін. [5].

Якщо підтримці ЄС України у забезпеченні стабільного, заможного і демократичного майбутнього для своїх громадян, зокрема шляхом надання фінансової допомоги (бюджетної підтримки, грантів та кредитів) та включення до різноманітних програм прикордонного співробітництва, підтримки освіти та громад приділяється достатньо уваги як у наукових джерелах, так і ЗМІ, то відносини Україна-ЄС у сфері зовнішньої політики і безпеки зводяться, фактично, до політик невизнання ЄС щодо тимчасово окупованих територій України та накладення санкцій у відповідь на агресію Росії проти України.

Насправді ж, важливою частиною співпраці України з ЄС в рамках Європейської політики безпеки і оборони є військове співробітництво.

Регулярні контакти між керівництвом Міноборони України та військовими структурами ЄС розпочалися з 2005 року. Однак з початком військової агресії РФ проти України ця співпраця набрала принципово іншого змісту [2], і тепер регулюється такими актами:

1. Угода про асоціацію. Розділ II Угоди про асоціацію «політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» передбачає розвиток та зміцнення політичного діалогу в усіх сферах, що становлять взаємний інтерес, між Сторонами, що приятиме поступовій конвергенції із зовнішніх питань та питань безпеки для все більш глибокого залучення України до Європейської зони безпеки (ст. 4). Відповідно до ст.7 Сторони повинні поглиблювати свій діалог і співробітництво та сприяти поступовій конвергенції у сфері зовнішньої та безпекової політики, у тому числі Спільної політики безпеки і оборони (СПБО), а також, зокрема, розглядати питання недопущення конфліктів та антикризового управління, регіональної стабільності, роззброєння, нерозповсюдження, контролю над озброєннями та експортом зброї… .

Незважаючи на суттєве поглиблення і розширення відносин між сторонами у військовій сфері значна кількість положень Угоди чітко вказує, що Україна залишається вільною у виробленні власної лінії поведінки у багатьох напрямках [2; 55]. Так, відповідно до ст. 472 ніщо в цій Угоді не перешкоджає Стороні вживати будь-яких заходів:

a) які, на її думку, необхідні для того, щоб запобігти розголошенню інформації, що суперечить суттєвим інтересам її безпеки;

b) які пов’язані з виробництвом зброї, військового спорядження та матеріалів чи торгівлею ними або з дослідженнями, розробкою чи виробництвом, необхідними для цілей оборони, за умови, що такі заходи не завдають шкоди умовам конкуренції стосовно продукції, яка не призначена для використання виключно для військових цілей;

c) які вона вважає необхідними для забезпечення власної безпеки, у випадку серйозних внутрішніх безпорядків, які порушують закон і громадський порядок, під час війни або серйозного міжнародного напруження, яке становить загрозу війни, або для виконання взятих на себе зобов’язань з підтримання миру та міжнародної безпеки [7].

2. Адміністративної угоди між Міністерством оборони України та Європейським оборонним агентством від 07.12.2015, головна мета якої – максимально окреслити загальні сфери спільного інтересу, в яких згодом налагоджуватиметься співробітництво між Україною та країнами-членами ЄС.

Сьогодні, внаслідок припинення військово-технічного співробітництва України з Російською Федерацією, ця угода є важливою складовою для виконання програм Міноборони у сфері військово-технічного співробітництва, адже сприятиме залученню України до проведення європейських досліджень й розробки технологій у сфері оборони [8].

3. Робочого плану співробітництва Збройних Сил України та Секретаріату Ради ЄС (у сфері Спільної політики безпеки і оборони) на поточний рік;

4. Зведеного плану заходів міжнародного співробітництва МО України та Збройних Сил України на поточний рік.

На сьогодні визначено чотири ключові пріоритети у оборонній сфері в рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом:

1. Розширення формату діалогу з ЄС за воєнно-політичним, військово-технічним та військовим напрямами.
2. Посилення практичного співробітництва з ЄС у рамках Спільної політики безпеки і оборони (залучення сил і засобів Збройних Сил України до міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки під проводом ЄС та бойових тактичних груп ЄС).
3. Участь в ініціативі ЄС «Східне партнерство».
4. Розвиток співпраці з Європейським оборонним агентством, залучення до проектів програми Постійного структурованого співробітництва в сфері безпеки і оборони (PESCO) [6].

Отже, поглиблена співпраця України з ЄС сприяє не лише системним реформам в Україні з метою економічного відновлення та зростання України, а й надає широкий спектр інструментів для підвищення бойової спроможності Збройних сил України для відновлення територіальної цілісності України у збройній агресії Російської Федерації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відносини України та ЄС сьогодні перебувають на одній з найвищих точок за всю історію – Ігор Жовква. *Президент України: офіційне інтернет-представництво*. URL: https://www.president.gov.ua/news/vidnosini-ukrayini-ta-yes-sogodni-perebuvayut-na-odnij-z-naj-66461 (дата звернення 29.04.2021).
2. Зіняк Л. В. Співробітництво України та ЄС у військовій сфері на сучасному етапі. Євроатлантична інтеграція України: свідомий вибір моделі безпеки: зб. наук. ст. за матеріалами III Харків. міжнар.-прав. читань, м. Харків, 3 листоп. 2017 р.: у 2 ч. Ч. 1. С. 53–58.
3. Козій І. Військова євроінтеграція: як Україна виконує свої безпекові зобов'язання за угодою з ЄС / Козій І., Поляков Л., Федоренко К. *Європейська правда*. 2019. 13 берез. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/13/7093804 (дата звернення 29.04.2021).
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018р. № 2469-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 55. С. 51.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. *Офіційний вісник України:* 2020, № 75. С. 127.
6. Співробітництво у воєнно-політичній, військовій та військово-технічній сферах. *Представництво України при Європейському Союзі.* URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/spivpracya-ukrayina-yes-u-ramkah-spilnoyi-politiki-bezpeki-i-oboroni (дата звернення 29.04.2021).
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (27.06.2014). *Офіційний вісник України*. 2014, № 75, Т. 1. С. 2125.
8. Administrative Arrangement between European Defence Agency and the Ministry of Defence of Ukraine from 07.12.2015. European Defence Agency: web site. URL: https://eda.europa.eu/docs/default-source/documents/aa---eda---ukraine-mod-07-12-15.pdf (дата звернення 29.04.2021).

Соломія ЦЕБЕНКО
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

Галина ДАНЧУК
студентка Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВО ДИТИНИ НА БЕЗПЕКУ В ІНТЕРНЕТІ, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ, ПОРУШЕННЯ ТА НЕБЕЗПЕКИ

Численні нормативно-правові документи, зокрема Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Конвенція ООН про права дитини, а також низка національних нормативно-правових документів гарантують дітям право на вільний доступ до інформації та свободу вираження своїх поглядів.

З початком світової пандемії COVID-19 усі усвідомили наскільки Інтернет є важливим явищем у XXI столітті. Сьогодні його перевагами користуються не тільки дорослі, але й діти як для розваг, так і для навчання та спілкування.

За допомогою комп'ютерних технологій та мережі Інтернет ми, безперечно, отримуємо багато нових можливостей, але не варто забувати і про ризики. Завдяки можливій анонімності в соціальних мережах поширеним явищем є сексуальне насильство, кібербулінг, шахрайство, а також інші методи пагубного впливу. І якщо дорослі особи можуть визначити, що є корисним, а що шкодить фізичному та психологічному здоров'ю, то особи віком до 18 років найбільше схильні піддаватися поганому впливу. Зокрема, видання The Daily Mail зазначає, що серед усіх жертв онлайн-злочинності 20 % становлять діти. Тому, враховуючи недостатню обізнаність та незрілість дітей, дорослі повинні вживати усі необхідні заходи для того, щоб гарантувати їм безпеку у всесвітній мережі [7]

За результатами дослідження в рамках міжнародного проєкту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» менше 7 % опитаних українських підлітків ніколи не користувалися соціальними мережами, це кожен десятий хлопець та 3 з 10 дівчат. На противагу цьому майже 45 % опитаних проводять у мережі Інтернет понад 4 години на добу (55 % на вихідних) [4].

За даними Інституту соціології НАН України близько 10 років тому майже 30 % опитаних дітей погодилися б надіслати свої світлини незнайомим людям, а 17 % можуть розповісти приватну інформацію не тільки про себе, але й про своїх близьких. Великим є плив пропаганди шкідливих звичок: так близько 28 % дітей після перегляду реклами алкоголю чи сигарет мали бажання або навіть пробували їх придбати, а понад 10 % опитаних купували наркотичні речовини за допомогою інтернету [3]. З часу проведення цього дослідження показники тільки зросли.

Доволі часто діти стають жертвами кібербулінгу – цькування у соціальних мережах Доволі часто для цього використовують різноманітні додатки чи платформи,

де є можливість залишатися анонімним, так як це не несе ніякої відповідальності за собою. Як свідчить ЮНІСЕФ близько 50 % українських підлітків були жертвами кібербулінгу, найчастіше через соціальні мережі Instagram, TikTok тощо [2].

Іншим видом неезпеки в світовій мережі є кібергрумінг. Це явище полягає в налагодженні тісних відносин з дитиною за допомогою мережі Інтернет для подальшого нанесення шкоди у реальному житті чи сексуального насильства. Схожим до кібергрумінгу є сексторшен, що теж полягає в налагодженні тісних взаємовідносин з дитиною, але вже задля шантажу. Підлітки часто стають жертвами секстингу, коли їхні приватні світлини поширюються без їхнього дозволу [2].

Окрім того важливою проблемою є загроза приватності неповнолітніх у соціальних мережах. Так щороку відбуваються численні викрадення персональної інформації. Окрім того, поширення медіафайлів без дозволу дитини сторонніми особами або навіть батьками є порушенням прав дитини [5].

Варто пам'ятати також про так звані «групи смерті» та ігри, що мають на меті доведення дітей до самогубства. Зазвичай в такі ігри залучають осіб віком від 12 до 16 років, проте бували випадки заманювання і молодших дітей. У зоні найбільшого ризику знаходяться замкнені у собі діти, а також ті, то піддавалися булінгу чи цькуванням. Вони намагаються знайти підтримку, але врешті решт, через залякування та шантаж закінчують життя самогубством. Усі ці дії порушують права дитини і є загрозою для безпеки неповнолітніх у мережі Інтернет. Тому потрібно вживати всі необхідні заходи для того, щоб мінімізувати загрозу.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на висловлення думки та отримання інформації, внаслідок чого вона може шукати, отримувати, поширювати чи зберігати інформацію в тому числі й за допомогою комп'ютерної мережі. Це право накладає на державу певні обов'язки. По-перше, вона зобов'язана сприяти поширенню тої інформації, яка буде корисною для дитини. По-друге, вона повинна забезпечувати співробітництво у сфері обміну інформацію, що надходять з міжнародних джерел. Окрім того, держава може обмежувати право на вільне отримання інформації, якщо це має на меті збереження громадського порядку та захисту здоров'я дітей [6].

Батьки теж можуть забезпечувати дітям безпеку в Інтернеті. Перш за все для цього використовуються засоби батьківського контролю, за допомогою яких можна відгородити дитину від небажаної інформації. Окрім того, потрібно провести виховну бесіду та пояснити, що таке персональна інформація та як саме потрібно поводитися з нею. Особливо потрібно робити акцент на тому, чому її потрібно тримати в таємниці. Доцільно буде ознайомити дитину з найпоширенішими шахрайськими методами (розсилка повідомлень у соцмережах, виграші коштовних призів тощо). Ці прості способи можуть вберегти життя та здоров'я.

Отже, забезпечення безпеки в Інтернеті для дітей є важливим для реалізації прав дитини. Тим не менше, є чимало онлайн загроз, для викорінення яких як батьки так і держава повинні вжити усі необхідні міри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпека дітей в інтернеті. *Офіційний веб-портал Міністерства освіти та науки України*. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti (дата звернення: 19.04.2021).

2. Давидова Т. О., Булавіна С. Є Забезпечення права дитини на безпеку в Інтернеті. Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід: матеріали І Міжнародно-практичної конференції (Київ 16 травня 2019 р). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 712 с. URL: https://zenodo.org/record/3236183#.YJKQ1OgzZPY (дата звернення: 19.04.2021).

3. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О.М. Балакірєва (кер. авт. кол.), Д.М. Павлова, Н-М.К. Нгуєн, О.Г. Левцун, Н.П. Пивоварова, О.Т. Сакович; О.В. Флярковська. Київ: ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2019. 214 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/2521/-file/ESPAD_2019_ukr.pdf (дата звернення: 20.04.2021).

4. Омельченко В Цифрові права та онлайн безпека: як захистити дітей в інтернеті. *Українська правда: життя.* URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2020/12/1/243194 (дата звернення: 20.04.2021).

5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Офіційний вісник України*. 2001, № 22. С. 981.

6. Робул А. Международная защита прав ребенка в современном мире. *Белорус. журн. междунар. права и междунар. отношений.* 2002. № 2. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29172/1/2002_2_JILIR_robul_r.pdf (дата звернення: 20.05.2021).

7. The 11 tips EVERY parent should teach their children to make sure they're safe online – including how to devise the ultimate password. *Mail Online*. URL: https://www.dailymail.co.uk/femail/article-3767453/The-11-tips-parent-teach-children-make-sure-safe-online.html (дата звернення: 19.04.2021).

Ірина ШУЛЬГАН
кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»;

Аліна ПУХИР
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

У сучасних умовах розбудова системи національної безпеки набирає особливої суспільної ваги та важливого значення. Забезпечення безпеки є однією з найважливіших функцій держави та умовою повноцінного життя суспільства. Неможливість гарантувати та забезпечити захищеність державних інтересів тягне за собою занепад державності. В історії не мало прикладів, коли суспільства гинули через неспроможність чинити опір загарбникам.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» остання визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [2].

У широкому розумінні національну безпеку України можна окреслити як спосіб самозбереження українського народу, який забезпечує його вільне існування і саморозвиток, надійний захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Професор О. Власюк зазначає, що національна безпека України – це система державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз [1, с. 25].

Забезпечення національної безпеки України означає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в цілому від будь-яких внутрішніх та зовнішніх загроз. Національна безпека України досягається шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у політичній, економічній, соціальній, екологічній і військовій сферах.

У систему національної безпеки входять державні структури та недержавні організації, які здійснюють свою діяльність у сфері захисту прав і свобод людини, базових цінностей суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також відповідна система законодавчих актів держави і нормативних документів недержавних організацій (статутів, декларацій, програм).

До процесу формування система національної безпеки не можна підходити епізодично, необхідно вибудовувати цілісну багаторівневу систему, спрямовану на усунення й подолання деструктивної дії внутрішніх, регіональних і глобальних чинників. Першочерговим завданням побудови системи національної безпеки в Україні є створення дієвого механізму виявлення, прогнозування і знешкодження загроз та інших дестабілізуючих чинників суспільного розвитку.

Важливим параметром національної безпеки є національні інтереси України, тобто життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [2]. Такими інтересами, в першу чергу, є матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в державі.

Умовно національні інтереси можна поділити на чотири блоки: 1) інтереси загальнодержавного характеру (збереження і зміцнення незалежності та суверенітету, цілісності території в межах існуючого кордону, відсутність на території України іноземних військових баз); 2) інтереси, що відображають зовнішні відносини держави (відповідність зовнішньої політики України принципам та нормам міжнародного права, а також спрямованість стратегії і тактики цієї політики на забезпечення національних інтересів, утвердження України як повноцінного суб`єкта міжнародних відносин); 3) інтереси, що стосуються оборони держави та діяльності її силових органів (наявність Збройних сил України, правоохоронних та інших структур, які забезпечують виконання завдань оборони країни, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і непорушності кордонів); 4) інтереси, що відображають внутрішні відносини в державі (зміцнення і розвиток демократії, утвердження принципу верховенства права, зміцнення соціальної спрямованості в політиці держави, забезпечення реальної можливості захисту судом прав та свобод людини і громадянина, розбудова, удосконалення і зміцнення державних механізмів

реальної відповідальності органів державної влади перед народом України [3, с. 43-48].

Отже, серед найактуальніших викликів для України сьогодні сміливо можна назвати питання реформування системи забезпечення національної безпеки. Зіткнувшись із російською агресією, для нашого суспільства стало очевидним, що ця система потребує переформатування і значних змін для ефективного виконання своїх функцій. Поряд із комплексним реформуванням сектору національної безпеки і оборони, активні зусилля потрібно спрямувати на подолання корупції, а також захист фундаментальних національних цінностей – незалежності, територіальної цілісності і суверенітету України, прав та свобод людини, утвердження верховенства права, добробуту, миру і безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

2. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення 30.04.2021).

3. Циганов В. В. Національна безпека України: посібник. Київ: НАВСУ, 2004. 100 с.

Юлія КУЗЬМУК
студентка юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий керівник:
Мар'ян БЕДРІЙ,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри основ права України
Львівського національного університету імені Івана Франка

СВОБОДА ПЕРЕСУВАННЯ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

У сучасному світі рівень дотримання та захищеності прав і свобод людини та наявність гарантій їхнього забезпечення становить якісний показник розвитку демократичної і правової держави. Особливо відчутною є потреба ефективного захисту особистих немайнових прав людини, що належать кожній фізичній особі, виникають у неї від народження або за законом та належать їй довічно. Одним із таких прав є право на свободу пересування, яке повинно гарантуватися кожному, хто перебуває на території певної держави на законних підставах. Зокрема гарантії свободи пересування містяться у низці документів Ради Європи та у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Загалом право на свободу пересування займає важливу нішу на міжнародному рівні забезпечення прав людини, а відтак закріплено в таких документах: Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 13), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. (ст. 5),

Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 12), Міжнародній конвенції про захист прав всіх трудових мігрантів та членів їх сімей 1990 р. (ст. 8), Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р., Лісабонському договорі 2008 р. та ін. У системі правового захисту Ради Європи нормативну основу щодо свободи пересування складає передусім ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (надалі – Конвенції), прийнятий у 1963 р.

Європейський суд з прав людини (надалі – Суд) під час розгляду скарг про порушення права на свободу пересування керується саме ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у якій зазначається, що кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території; кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною; на здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб; права, вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території, на якій особа перебуває на законних підставах, можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдані суспільними інтересами в демократичному суспільстві [1].

Проаналізувавши низку рішень Суду з приводу свободи пересування, доцільно відзначити, що у своїй практиці Європейський суд з прав людини сформулював три базові стандарти застосування ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції: 1) «встановлено законом»; 2) «легітимна мета»; 3) «необхідно в демократичному суспільстві» [2, с. 240].

Стандарт «встановлено законом» охоплює як сам правовий акт, так і практику його застосування. Цей стандарт означає, що обмеження, які встановлюються законом, мають бути чітко сформульовані, щоб кожен член суспільства міг їх зрозуміти й передбачити наслідки застосування такого закону. При прийнятті такого нормативного акту мають враховуватись критерії визначеності та передбачуваності, тобто складові принципу верховенства права.

У контексті другого стандарту «легітимною метою» обмежень свободи пересування можуть бути інтереси національної чи громадської безпеки, захист прав і свобод, захист здоров’я чи моральності, запобігання злочину.

Третій стандарт «необхідно в демократичному суспільстві» передбачає відповідність обмеження суспільній потребі, а також пропорційність встановлюваного обмеження необхідності захисту певної мети та достатність підстав для такого обмеження. Цей стандарт означає, що у разі встановлення певного обмеження на свободу пересування мають враховуватися підстави та їх співмірність наслідкам такого обмеження.

До прикладу, в справі «Hajibeyli v. Azerbaijan» Суд встановив невідповідність обмеження свободи пересування заявника протягом трьох років і п'яти місяців, особливо з урахуванням того факту, що слідство не привело до будь-яких результатів. Тому провадження у справі, в кінцевому підсумку, було припинено через закінчення строку пред'явлення звинувачень заявнику за чотири з половиною

місяці до зняття обмежувальних заходів. Через це була відсутня законна підстава для продовження застосування обмежень і, отже, вони не були «передбачені законом». Проте обмеження свободи пересування мало місце у випадку, коли заявник був зобов'язаний не залишати місце свого проживання і міг пересуватися тільки в межах відповідного міста, і йому було заборонено змінювати своє місце проживання або залишати місто без дозволу органів кримінального переслідування [3].

Варто зазначити, що тривалість застосування обмеження має значення, адже його необхідність з часом знижується. Тривалість застосування обмеження, сама по собі, не може бути єдиною підставою для прийняття рішення на користь права особи на свободу пересування. При розгляді питання враховується те, чи було встановлено справедливе співвідношення між інтересами суспільства та правами заявника, Суд бере до уваги також інші фактори, такі як: розмір території, в межах якої обмежено пересування; чи є застосування заходів частиною покарання; можливість заявника вільно пересуватися в межах невеликої території або в межах всієї країни, не залишаючи її; наявність у заявника сім'ї, друзів, місця роботи та доступу до медичної допомоги за межами цієї території або в іншій країні.

Отже, обмеження свободи пересування повинні бути пропорційними, а тому мають відповідати поставленій у законі меті, бути обґрунтованими та необхідними в демократичному суспільстві. Принцип пропорційності є невіддільним інструментом досягнення балансу між інтересами суспільства і вимогою захисту індивідуальних прав людини. Він часто застосовується Європейським судом з прав людини для перевірки законності оспорюваних обмежень. Міра втручання держави у свободу особи має бути легітимною, тобто бути обґрунтованою з точки зору відповідності вимогам законодавства, базуватися на загальному визнанні суспільства у необхідності такого втручання та забезпечувати основоположні цінності суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Протокол № 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені у Конвенції та у Першому протоколі до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text (дата звернення: 21.04.2021).

2. Філософія права: пер. з англ. За ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена. Київ: Основи, 2007. 1256 с.

3. Eur. Commission H. R. Application 16528/05, Hajibeyli v. Azerbaijan, Decision of 10 July 2008. URL: http://www.judicialcouncil.gov.az/Law/14_Hacibeyli_Eng.pdf (дата звернення: 21.04.2021).

Оляна БОРТНИК
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Соломія ЦЕБЕНКО
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та
філософії права, конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

В умовах сьогоднішньої ситуації на території України, тема захисту прав військовополонених є для нашої держави, на жаль, надзвичайно актуальною та проблемною. Загалом основні положення щодо прав військовополонених викладені у чотирьох Женевських конвенціях, а більш предметно – у саме III з них, Конвенції про поводження з військовополоненими. Цією Конвенцією закріплено, що військовополонені – це особи, які потрапили в полон та належать до:

1) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; c) вони носять зброю відкрито; d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни [2].

Дослідник Єделєв Р. вказує, що Женевські конвенції 1949 року діють і у випадку окупації певної частини держави, і здійснення чи нездійснення збройного супротиву не впливає на цей факт. Отже, в умовах окупації українських територій Росією дотримання прав Женеви теж повинно було б забезпечуватися.

На практиці ж, як вказує Єделєв Р., часто норми цих конвенцій є порушеними і взагалі незастосовними. Якщо зосередитись на правах військовополонених, то, перш за все, варто згадати захоплення українських моряків. Юрист-міжнародник Короткий Т. зазначає, що найсерйознішим порушенням тут було те, що Росія порушила права військовополонених на справедливе та належне судове розслідування [5].

Як вказують науковці, головна причина безкарності за незаконне поводження з українськими військовополоненими – відсутність юридичного закріплення стану війни на території України. Таке юридичне закріплення, по-перше, дозволило б таким особам реально носити назву «військовополонених». По-друге, це дозволило б притягнути до відповідальності як Росію, так і її окремих громадян до відповідальності за незаконне поводження із полоненими. На разі у таких

правопорушеннях обвинувачуються так звані ЛНР та ДНР, хоча реально до відповідальності не було притягнуто нікого.

В сучасних умовах військового протистояння на Сході України актуалізується питання визнання в Україні міжнародного збройного конфлікту, а не внутрішнього збройного конфлікту, як часто зазначають представники країни-агресора Російської Федерації у міжнародних організаціях, культивують і стереотипізують дане питання у світовому масмедіа дискурсі [1, с.120]. Водночас у багатьох нормативних актах Україна визнає себе стороною міжнародного збройного конфлікту, як-от у постанові від 21 травня 2015 року № 462-VIII "Про Заяву Верховної Ради України "Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод", законі "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України", та все ж невизнання своєї агресії з боку Росії не дозволяє забезпечити належний захист прав військовополонених [3].

Очевидно, що Росія і не визнає своєї участі у неоголошеній війні. Тому на сьогодні, на жаль, військовополонені можуть подавати судові скарги лише проти України, яка не забезпечила їх право, закріплене у статті 5 Європейської конвенції з прав людини: «кожен має право на свободу та особисту недоторканність» [4].

Для вирішення таких проблем Україна, будучи державою-учасницею всіх Женевських конвенцій, повинна передбачати відповідні статуси для всіх учасників збройних конфліктів на її території чи за її участю, а також наполягати на дотриманні міжнародного права всіма сторонами конфлікту та міжнародними спостерігачами. Окрім цього, критично необхідним є внесення змін до діючого законодавства та розробка державних цільових програм, направлених на реінтеграцію у мирне життя осіб, звільнених з полону [3].

Окремо слід згадати і про соціальний захист військовополонених. На сьогодні українське законодавство не забезпечує навіть базових потреб колишніх полонених щодо їх медичної та психологічної реабілітації. Саме тому є необхідність на законодавчому рівні забезпечити механізми надання належної підтримки членам сімей військовополонених та особам, які були звільнені з полону. Крім того, необхідно розробити державні цільові програми щодо реабілітації та надання психологічної допомоги колишнім полоненим. Перевагами таких цільових програм над прийняттям нових законів є те, що відповідно до Закону України “Про державні цільові програми”, такі програми втілюються поетапно, за ними закріплюються відповідальні органи влади і у Державному бюджеті України кожного року закладаються кошти на їх виконання [1, с. 122].

Отже, питання статусу та поводження з українськими військовополоненими є на сьогодні актуальним та болючим. Основна проблема, яка перешкоджає забезпечити належний захист прав військовополонених в російсько-українському конфлікті – невизнання проблеми стороною-агресором. Серед інших проблем, які Україна здатна вирішити та виправити – недосконале національне законодавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блистів Т. І. Нормативно-правове забезпечення в Україні питання утримання та поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період. *Інформація і право*. 2018. № 2. С. 117–123.

2. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. *Офіційний вісник України*.2010. № 62. С. 2179.

3. Івасик С. Військовополонені: заручники права та політики. *Українська правда*: 2016. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2016/09/4/7119178/ (дата звернення: 22.04.2021).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

5. Назарчук І. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (перша частина). *Радіо Свобода*. 2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30103168.html (дата звернення: 22.04.2021).

Дарина Генрієтт КРАВЧУК
студентка Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Соломія ЦЕБЕНКО
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

СУЧАСНІ ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

За сучасного етапу розвитку глобальних міжнародних відносин все більш значуще місце посідає інформація. Саме інформація стає головним стратегічним ресурсом. Будь-яку інформацію можна використати як на благо, так і на шкоду. Відповідно, інформація може поставати певним інструментом, використавши який, будь-яка іноземна держава може змінювати свою політику щодо України. Це може перерости у спробу дестабілізації економіки та політики України з корисливою метою, яка буде суперечити інтересам нашої держави. Щоб запобігти цьому, необхідно розробляти нові способи захисту інформації на національному рівні. У XXI ст., як ніколи раніше, назріла необхідність створення загальнонаціональної концепції розвитку Української держави та поетапної програми її реалізації. За цих умов зміцнення національної безпеки України необхідно розглядати як одну з головних передумов її існування, самозбереження та подальшого розвитку як незалежного та повноправного суб'єкта світової спільноти [3].

Національне інформаційне середовище України змінюється. На нього істотно впливають геополітичні зміни міжнародної спільноти. Сьогодні спостерігається: стрімке перетворення інформаційного простору західних держав у глобальний інформаційний простір, у якому домінує США та ЄС; розширення військово-інформаційного простору підконтрольного країнам НАТО; формування глобальної інфраструктури заснованої на мережі Інтернет. Вищезазначене може спричинити й просторову взаємозалежність держав.

Головним аспектом який заслуговує на особливу увагу є глобальне інформаційне протиборство, у зв'язку з яким потребує й особливого захисту питання

національної інформаційної безпеки. Декотрі країни світу розробляють та використовують для досягнення своїх цілей інформаційно-психологічні засоби впливу. Існує чотири категорії таких засобів: операції проти волі нації, операції проти командування супротивника, операції проти ворожих військ, операції на рівні національних культур. Попри те, що засоби такі засоби впливу як дезінформація, чутки, пропаганда, агітація, міфи тощо залишилися на тому ж рівні що й були, принципово новим елементом тепер стали засоби одержання й постачання інформації. Це, зокрема, системи глобального та міжрегіонального телерадіомовлення, за допомогою яких реальні події з відповідними коментарями та спеціально підібраними фактами й аргументами стають доступними широкій аудиторії в багатьох країнах світу. Постійне спотворення інформації може призвести до інформаційної кризи, а вона, своєю чергою, може спровокувати інформаційну, або ж гібридну війну. Це досягається нав'язуванням населенню держави бажаної системи цінностей, що безпосередньо вплине на їх погляди, інтереси та рішення у всіх наявних сферах суспільної та державної діяльності.

Украй важливою в контексті інформаційної безпеки людини, суспільства і держави є проблема протидії інформаційному насильству, інформаційним операціям та глобальному інформаційному протиборству (війнам) [2]. Національна інформаційна безпека – насамперед, це сукупність превентивних заходів, спрямованих на забезпечення інформаційного суверенітету держави. Пропонуємо виділити три найважливіші етапи, послідовне втілення яких допоможе державі контролювати обіг інформації як всередині, так і за її межами.

Реалізації цих етапів передує визначення концептуальних засад політичної безпеки, її принципів, стандартів та правил. Це сприятиме коректному визначенню об'єктів та окремих цілей.

Першим етапом забезпечення національної безпеки у світовому інформаційному середовищі в перспективі – є створення державної системи, яка за допомогою певних державних інститутів формуватиме інформаційну безпеку. Така державна політика може визначити такі ж, або подібні напрямки роботи: створення дослідницьких центрів, підтримка проектів досліджень та робота над зміцненням наявних зв'язків. Завданням цих заходів є мінімізація шкоди суспільству через неповноту, несвоєчасність або неправдивість інформації, або ж негативного інформаційного впливу через наслідки функціонування інформаційних технологій, а також несанкціонованого поширення інформації. Для реалізації такої політики необхідне розуміння безперервності функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки держави. Саме це допоможе правильно визначити головні критичні точки що потребують негайного захисту. Тобто – виокремити основні внутрішні та зовнішні загрози інформаційному суверенітету України.

Наступним етапом, який безпосередньо випливає з першого, є створення стабільної та вичерпної нормативно-правової бази для регулювання сфери інформаційних відносин та інформаційної безпеки. Ці нормативно-правові акти повинні ввести певні обмеження для іноземних держав стосовно розповсюдження інформації та отримання нових інформаційних технологій, а також унеможливити, шляхом запровадження кримінальної відповідальності, протиправні дії посадових осіб та інших осіб у сфері інформаційних відносин.

Третім етапом є розробка комплексу заходів сталого інформаційного розвитку для України в умовах жорсткої конкуренції, з урахуванням чинників інформаційної безпеки. Цей етап включає розуміння суті інформаційних атак, вміння їх правильно розпізнавати, створення програмного забезпечення, яке б могло протистояти таким атакам та аналіз показників інформаційних загроз з метою вдосконалення механізмів прийняття рішень в системах державного управління. Також, щоб нейтралізувати негативний психологічний вплив на суспільство і для запобігання зростання інформаційної кризи, необхідна консолідація органів влади та засобів масової інформації у сфері політичного інформування [1].

Варто зазначити, що окрім втілення в життя наведених вище етапів, можна використовувати не лише людський мозок, який здатен допускати помилки та діяти упереджено, а й найновітніші технології які можуть значно полегшити та якісно покращити роботу. Цією технологію може бути використання штучного інтелекту в процесі забезпечення національної інформаційної безпеки України. Привабливим є те, що системи на основі штучного інтелекту зможуть захистити державу від Інтернет-загроз, визначати типи шкідливих програм, забезпечувати дотримання стандартів безпеки та допоможуть створити кращі стратегії запобігання атакам та відновлення після атак. Відстежувати нові віруси та шкідливе програмне забезпечення стає все складніше, і тому засоби на основі технологій штучного інтелекту здатні полегшити виявлення та реагування на загрози, використовуючи статистичні дані про кібератаки, щоб прогнозувати найкращий вибір дій щодо протидії. Штучний інтелект може бути ефективнішим при виявленні шкідливого програмного забезпечення, ніж людина. Штучний інтелект впроваджується в організаціях з кількома рівнями безпеки, такими як Інформування про безпеку та Управління подіями й це допомагає поліпшити аналітикам безпеки виявлення будь-яких загроз усередині мережі [4].

Отже, головними акцентами державної інформаційної політики мають стати: забезпечення права людини на правдиву, повну та своєчасну інформацію, свободу слова та інформаційну діяльність; збереження та вдосконалення вітчизняного національного інформаційного продукту та технологій; забезпечення інформаційної та національно-культурної ідентифікації України у світовому інформаційному просторі. Для втілення такої мети необхідно створити спеціалізовані державні інститути, нормативно-правову базу та розробити комплекс заходів для сталого інформаційного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Механізм регулювання економіки*: 2014. № 1. С. 68–74.

2. Дзьобань О. П. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: монографія / за заг. ред. проф. В. Г. Пилипчука. Х.: Майдан, 2011. 244 с.

3. Медвідь Ф. М. Інформаційна безпека України: виклики і загрози. URL: https://nato.pu.if.ua/old/journal/2009-2/2009-2-28.pdf (дата звернення: 22.04.2021).

4. Савченко В. А., Шаповаленко О. Д. Основні напрями застосування технологій штучного інтелекту у кібербезпеці. *Сучасний захист інформації*. 2020. № 4 (44). С. 6–11.

Діана ВІЗНЯК
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНІ

Україна, як незалежна держава, на сьогоднішній день перебуває в умовах становлення правової держави, тобто гарантування верховенства права, дотримання закону, поваги до основних прав, свобод людини і громадянина не лише де-юре, але й де-факто.

Приєднавшись до Конвенції про статус біженців 1951 року наша держава взяла на себе зобов'язання щодо гарантування статусу біженців на своїй території. Окрім того, національне законодавство регулює правовий статус біженців Конституцією України [1] та Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 № 3671-VI [2].

В основу чинного законодавства країни щодо правового статусу біженців покладено концепцію, суть якої полягає в тому, що чим довше особа, яка потребує захисту знаходиться в країні притулку, тим більше прав вона набуває.

Основною формою надання захисту іноземцям в Україні є, зокрема, визнання їх біженцями. Такі особи не можуть бути примусово повернуті до країни походження, де їх життю або свободі загрожує небезпека, наприклад, за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, а також з інших причин, що визнаються міжнародними договорами чи міжнародними організаціями, учасником яких є Україна [6, с. 131].

Так, національне законодавство надає наступні права особам, що подали заявку на отримання статусу біженця (ст. 13):

− тимчасове працевлаштування, навчання, медичну допомогу в порядку, встановленому законодавством України;

− проживання у родичів, у готелі, піднаймання житлового приміщення або користування житлом, наданим у пункті тимчасового розміщення біженців;

− безоплатну правову допомогу в установленому порядку;

− конфіденційне листування з УВКБ ООН та право на відвідання співробітниками УВКБ ООН [2].

Прогресивним є положення, що урівнює правовий статус біженців з правовим статусом громадян України. Відповідо до ст. 14 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» «Особи, яких визнано біженцями або особи які потребують додаткового захисту користуються

тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [2].

З цього огляду, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців зазначає, що «Конституція України відкриває широке правове поле для мігрантів, зокрема біженців і шукачів притулку» [6, с. 126].

З отриманням статусу біженця, коло прав осіб, що потребують захисту значно розширюється, зокрема біженці отримують право на:

− працю;

− провадження підприємницької діяльності, не забороненої законом;

− охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;

− відпочинок;

− освіту;

− свободу світогляду і віросповідання;

− направлення індивідуальних чи колективних письмових звернень або особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів;

− володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

− оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб;

− звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

− безоплатну правову допомогу в установленому порядку (ст. 15) [2].

Разом з тим, у нашій країні існують проблеми щодо регулювання питань захисту прав біженців, а саме – неузгодженість норм чинного законодавства, що регулює різні аспекти суспільних відносин (праця, освіта, соціальний захист тощо) із законодавством про біженців [6, с. 128].

Наприклад, що стосується житлового питання, то в країні не передбачено соціального житла для біженців, а створено пункти тимчасового розміщення осіб, що подали заявку на отримання статусу біженця, а також для осіб, яких в законному порядку визнано біженцями. У таких пунктах можуть проживати особи, стосовно яких прийнято рішення про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо визнання їх біженцями або особи щодо яких скасоване рішення про визнання біженцем.

В Україні станом на 2021 рік створено три пункти тимчасового проживання біженців: у Закарпатській області, у м. Одесі та у м. Яготині Київської області, у яких проживає 421 особа. Проте, згідно з статистичними даними Державної міграційної служби України щороку за захистом до нашої держави звертається близько 1000 осіб [5]. Оскільки українським законодавством не передбачена можливість отримання соціального житла для шукачів притулку та біженців, то більшість таких осіб забезпечує себе житлом самостійно.

Також, проблемним питанням є надання медичної допомоги особами, що подали заявку на отримання статусу біженця. Документ про звернення за захистом підтверджує лише легальність перебування такої особи в Україні і не є документом,

що посвідчує правовий статус такої особи. Так, альтернативним проміжним звітом в межах Універсального періодичного огляду визначено, що дорослі не мають права на безкоштовну медицину, а діти, хоч і мають таке право, проте, щоб підписати декларацію із сімейним лікарем для неповнолітньої дитини, її батькам необхідно посвідчити свою особу відповідними документами, а також надати Свідоцтво про народження дитини. Зазвичай вказані документи відсутні в осіб, що подали заявку на отримання статусу біженця (шукачів притулку) [4, с. 14].

Що стосується права біженців на освіту, то в Україні не створено державних курсів вивчення української мови як іноземної для біженців. Зокрема, створення таких курсів передбачалось Планом заходів щодо інтеграції біженців, який не вдалось реалізувати через відсутність бюджетних коштів. На даний момент УВКБ ООН забезпечує базову мовну підготовку біженців та виступає за створення урядом сертифікованих державних курсів української мови. У 2020 році понад 130 біженців та шукачів захисту пройшли тренінги з життєвих навичок, які також включали мовну підготовку [7].

Проблемним залишається питання працевлаштування. Пунктом 3 ст. 42-1 Закону України «Про зайнятість населення» 05.07.2012 № 5067-VI [3] передбачено, що для особи, стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, роботодавець має отримати дозвіл на працевлаштування. Такий дозвіл для шукачів притулку видається безоплатно, але передбачає обов’язкову умову – виплату щомісячної заробітної плати у розмірі не менш як десять мінімальних заробітних плат [4, с. 15]. Оскільки шукачі притулку, як правило, можуть претендувати лише на некваліфіковану працю, ця умова не виконується. Також, під час пандемії COVID-19 УВКБ ООН та його партнери зафіксували збільшення вдвічі кількості дзвінків/електронних листів від біженців та шукачів захисту, які скаржились на те, що вони втратили роботу через карантинні заходи [7].

Підсумовуючи зазначимо, що в Україні де-юре на законодавчому рівні закріплюються права біженців, тобто їх правовий статус урівняний з правовим статусом громадян, проте де-факто, через дефіцит бюджетних коштів, відсутність політичної волі, а також відсутність досвіду – регулювання ситуації потребує покращення. Україні варто комплексно переглянути міграційну політику для того, щоб ефективно забезпечувати не лише права громадян, але й права біженців на своїй території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254

2. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua

3. Про зайнятість населення: Закон України 05.07.2012 № 5067-VI. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5067-17/conv

4. Проміжний звіт. Універсальний періодичний огляд дотримання прав біженців, шукачів притулку та осіб без громадянства. Коаліція неурядових організацій. 2020. 32 с.

5. Пункти тимчасового розміщення біженців: Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/pro-dms/struktura-ta-kontakti/punkti-timchasovogo-rozmishhennya-bizhencziv.html

5. Священук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності: навч. посіб. Харків: 2018. 321 с.

6. Тематичний огляд. УВКБ ООН в Україні. Березень 2021 рік. 6 с. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites

Тетяна КРАТКО
студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник:
Галина ПОПАДИНЕЦЬ
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку людства загальною тенденцією є гуманізація всіх сфер життя, яка не обійшла стороною й міжнародне право в якому неухильно зростає питома вага принципів і норм, орієнтованих на людину. Найбільш яскравим проявом цього є принципи і норми міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права, що найбільшою мірою відображають загальну гуманітарну праволюдську сутність і розвиток гуманітарної правосвідомості в усьому світі.

Гуманітарна основа міжнародного права іманентно не властива класичному міжнародному праву як інструменту врегулювання відносин між державами. І тільки в XX столітті, зі зміною сутності міжнародного права, з накопиченням норм, пов'язаних із захистом прав людини, відбулися якісні зміни в міжнародному праві, часто іменованому «сучасним», спрямовані на підпорядкування міжнародного права гуманістичним засадам. Однак, саме в класичному міжнародному праві виникло два самостійних напрями, що відображають найвищою мірою принципи гуманності, – «право Женеви» і «право Гааги», які спрямовані на захист жертв збройних конфліктів.

Починаючи з 2014 року наша держава стикнулась із проблемами, яких не знала до цього часу. Російська агресія проти України, анексія Криму та фактична окупація окремих районів Донбасу розпочали нову еру стимульованих міжнародних конфліктів, посилили дію наявних в міжнародному безпековому середовищі негативних чинників і запустили додаткові руйнівні тенденції, порушивши міжнародно-правові засади світового порядку. На Сході України створені псевдодержавні маріонеткові структури – окупаційні адміністрації, триває масштабна мілітаризація регіону. Сформовані окупаційні збройні сили, які нараховують близько 32 тис. бойовиків, з них 11 тис. – російський контингент. Це боєздатні, добре озброєні воєнні формування. На тимчасово окупованих територіях здійснюється

тотальна політико-ідеологічна «русифікація», триває відчуження і відокремлення цього регіону від України.

Збройний конфлікт на території Донецької та Луганської областей беззаперечно порушує права громадян, які проживають на цих територіях. Конфлікт на Сході України, за оцінками ООН, «є одним з самих смертоносних в Європі з часів Другої світової війни». За п'ять років війни на Донбасі загинуло 13 тис. людей, 28 тис. поранені, близько 1,8 млн жителів Донбасу і Криму стали внутрішніми переселенцями. Окуповано 17 тис. км^2 Донецької і Луганської областей, разом з Кримом це складає 43,7 тис. км^2 – тобто 7,2 % території України. Залишається неконтрольованими 409,7 км українсько-російського кордону. Україна зазнала величезних фінансово-економічних втрат. 27 % промислового потенціалу Донбасу незаконно переміщено до Росії, включно з обладнанням 33 місцевих промислових гігантів [1].

За даними ООН на цивільних припадає 25-26 % від загальної кількості загиблих. Таке ж співвідношення стосується і поранень. В ООН до статистики смертей військових віднесли і випадки, не пов'язані безпосередньо з воєнними діями, зокрема внаслідок необережного поводження зі зброєю, дорожньо-транспортних пригод, хвороб під час служби в зоні конфлікту, вбивств та самогубств, що становлять близько 30% від загальної кількості. У доповіді ООН наголошено на тому, що під час збройного конфлікту у цих областях було вчинено й інші злочини, які міжнародне гуманітарне право відносить до порушення прав людини підчас ведення воєнних дій, а саме: незаконні затримання, викрадення, катування, позбавлення права листування тощо [2].

Зазначене вказує на вирішення державою першочергового безпекового питання наших громадян.

Права на безпеку, які гарантуються статутом ООН, є універсальними і Україна, як держава-член організації, звертається до цієї організації в ситуаціях які потребують міжнародного регулювання або втручання. Оскільки Україна не належить до жодного безпекового блоку, в умовах військової загрози апеляція до ООН є засобом першої дії.

Проте російські представники в ООН використовують так зване «приховане вето» – блокування рішення щодо відправлення миротворців ООН на Донбас. Усталеною практикою в Ради Безпеки ООН стало те, що якщо резолюція блокується раз за разом, у інших постійних членів виникає самоцензура щодо подальшого її розгляду –так зване «подвійне приховане вето».

Вчений А. Бущенко зазначає, що «збройний конфлікт на території України поставив проблему адекватної правової оцінки подіям, що мають місце в Донецькій і Луганській областях, не лише з позицій національного права, але й з позицій міжнародно-правових актів. Перш за все це стосується чотирьох Женевських конвенцій (1949 р.) про захист жертв війни, які присвячені поліпшенню долі поранених і хворих у діючих арміях, поводженню з військовополоненими, захисту цивільного населення під час війни, захисту жертв збройних конфліктів. Надання правової оцінки наявного збройного конфлікту вкрай важливе не лише для притягнення до відповідальності винних у вчиненні воєнних злочинів. Кваліфікація ситуації в Донецькій і Луганській областях з точки зору міжнародного гуманітарного права дозволяє створити відповідну модель дій держави у сфері захисту всіх груп

населення на окупованих територіях. Як правило, це стосується питань евакуації, координації зусиль з надання гуманітарної допомоги, повноважень органів влади на території конфлікту» [3, с. 3].

Для захисту порушених прав на території збройного конфлікту люди звертаються до національних судів України. Проте, у національному законодавстві недостатньо прецедентів щодо притягнення до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права чи інші серйозні порушення міжнародного права як за міжнародні злочини. Доповідь ООН містить велику кількість інтерв'ю з жертвами і свідками щодо порушень прав людини. Основними порушеннями щодо прав людини за нормами міжнародного гуманітарного права на території Донецької та Луганської областей є тортури, жорстоке поводження, порушення права на свободу, особисту недоторканність, правову допомогу, примус затриманих до свідчень проти себе тощо [2].

Юристка О. Семенюк зазначає, що на даний час відбуваються порушення законів та звичаїв війни, труднощі у роботі суддів, які розглядають справи, пов'язані з конфліктом, та нагалошує на необхідності ухвалення законопроєкту щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права до національного законодавства [4].

На сьогодні можна стверджувати, що міжнародне безпекове середовище перебуває в стані глибокої системної кризи, сутність якої полягає у руйнуванні засад світового ладу, сформованого після Другої світової війни і закріпленого у Статуті ООН, Гельсінкському Заключному Акті, у базових документах інших міжнародних організацій, і підтвердженого численними угодами дво- та багатостороннього характеру.

Кризові явища у системі міжнародної безпеки виникають внаслідок неефективності міжнародних організацій, у випадку неадекватної поведінки великої держави, недієздатності міжнародної правової системи, порушення базових двосторонніх та багатосторонніх угод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виступ Президента України на дебатах ГА ООН з питання: «Ситуація на тимчасово окупованих територіях України» 20 лютого 2019 р. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-debatah-generalnoyi-asambleyi-53282.

2. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні від 1 серпня 2020 року до 31 січня 2021 року. Управління Верховного комісара. URL: https://www.ohchr.org/Documents/-Countries/UA/31stReportUkraine-ukr.pdf.

3. Гнатовський М. М, Кориневич А. О., Лисенко О. М. Війна і права людини»: Дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини / за заг. ред. А. О. Кориневича, О. А. Мартиненка. Київ: КВІЦ, 2015. 42 с.

4. Семенюк О. Судді спроможні і готові застосовувати норми міжнародного гуманітарного права, але їх майже ніхто не навчає: Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: https://helsinki.org.ua/articles/olha-semeniuk-suddi-spromozhni-i-hotovi-zastosovuvaty-normy-mizhnarodnoho-humanitarnoho-prava-ale-ikh-mayzhe-nikhto-ne-navchaie/.

Наукове видання

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ: ПРАВА ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Збірник матеріалів Першої міжнародної
науково-практичної конференції

Національний університет «Львівська політехніка»

21 травня 2021 р.

Національний університет «Львівська політехніка»
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
кафедра теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
м. Львів, вул. Князя Романа, 1/3
(корпус № XIX, к. 311, 327)
контактний телефон: (032) 258-21-16
електронна пошта: tifp.dept@lpnu.ua; idp.dept@lpnu.ua

Підписано до друку 22.06.2021. Формат 70х100/16
Папір офсетний. Друк різографія
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 27,6
Наклад 100 пр.

ТзОВ «Галицька видавнича спілка»
вул. Туган-Барановського, 24, м. Львів, 79005
тел. (032)276-37-99
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 198

Віддруковано:
СПД ФОП Марусич М.М.
м. Львів, пл. Князя Я. Осмомисла, 5/11
тел./факс: (032)261-51-31
e-mail: interprint-m@ukr.net